SUMAR

*PROFESOR UNIVERSITAR DOCTOR **ION PĂTROIU** – 40 DE ANI DE ACTIVITATE ŞTIINŢIFICĂ ŞI DIDACTICĂ* 5

I. STUDII ŞI ARTICOLE

Petre Gherghe, **DESA - UN SIT ARHEOLOGIC MAI PUŢIN CUNOSCUT** 11

Lucian Amon, Florian Olteanu, **CONSIDERATIONS CONCERNANT LE CULTE ET LA MAGISTRATURE DE L'EPONYME DANS LES CITES IONIENNES DE LA COTE OUEST DE LA MER NOIRE** 21

Mădălina Strechie, **ORIGINEA SOCIALĂ A SCRIITORILOR LATINI**..... 25

Constanţiu Dinulescu, **CONTROVERSE ISTORIOGRAFICE PRIVIND OPŢIUNILE STRATEGICE ÎN BĂTĂLIA DE LA CRÉCY (1346)** 31

Eugen Denize, **LUMEA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA ŞI MOLDOVA LUI ŞTEFAN CEL MARE** 39

Doru Neagu, **PORTRETUL LUI ŞTEFAN CEL MARE DUPĂ IZVOARE** 53

Iolanda Ţighiliu, **ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT ÎN MEMORIA TIMPULUI** ... 65

Dragoş Şesan, **MĂNĂSTIREA PUTNA – CTITORIE ŞI NECROPOLĂ DOMNEASCĂ** 71

Emilian Nica, **ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT ŞI MĂNĂSTIREA NEAMŢ**..... 85

Ionuţ Şerban, Adi Horaţiu Schwarz, **ILUMINISMUL EUROPEAN ŞI INFLUENŢA SA ASUPRA PROCESULUI DE EMANCIPARE A EVREILOR**..... 91

Dinică Ciobotea, Ileana Cioarec, **EVENIMENTELE DE LA 1821 ÎN RELATĂRILE LUI F.G. LAURENÇON** 101

Viorica Ciurea, **ION BĀLĀCEANU, MINISTRU AL AFACERILOR STRĂINE (30 ianuarie/11 februarie - 3/15 aprilie 1876)** 105

Sorin Liviu Damean, **INAUGURAREA STATUII LUI ŞTEFAN CEL MARE LA IAŞI ÎN 1883. REACŢII DIPLOMATICE AUSTRO-UNGARE** 117

Adi Horaţiu Schwarz, Ionuţ Şerban, **PARTICIPAREA EVREILOR DIN ROMÂNIA LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENŢĂ ŞI AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC REFLECTATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ** 121

Doru Liciu, Ionuţ Şerban, **STABILIREA RELAŢIILOR ÎNTRE ROMÂNIA ŞI GUVERNUL NAŢIONALIST SPANIOL ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI CIVIL** 131

Cezar Avram, **THE SUPPORTING LEGISLATION OF THE STALINIST TERROR AND REPRESSION (1948-1952)** …….. 147

Ion Pătroiu, **APELUL DIN 13 DECEMBRIE 1957 AL LUI AGUSTIN DE FOXÁ Y TORROBA PENTRU SALVAREA ROMÂNIEI DIN ROBIA SOVIETELOR** …... 157

II. MISCELLANEA

Lucian Amon, Florian Olteanu, **CONSIDERATIONS ABOUT THE CORRESPONDANCES BETWEEN THE ROMAN MILITARY MAGISTRACIES AND THE GREEK TITLES IN THE INSCRIPTIONS FROM THE EASTERN PROVINCES OF THE ROMAN EMPIRE** ……...… 169

Adi Horaţiu Schwarz, **PARTICIPAREA EVREILOR DIN ROMÂNIA LA RĂZBOIUL DE REÎNTREGIRE NAŢIONALĂ ŞI SITUAŢIA LOR ÎN PERIOADA INTERBELICĂ** …… 171

Doru Liciu, Adi Horaţiu Schwarz**, ODISEEA REFUGIAŢILOR SPANIOLI DE LA LEGAŢIA ROMÂNIEI DIN MADRID (1936-1939)** ……..185

Adrian Gorun, **REGIMURILE AUTORITARE - CARACTERIZARE GENERALĂ**…..…199

III. RECENZII

Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, Bucureşti, 2001, 133 p. (Nicolae Mihai) …….. 213

Teodor Iordănescu, *Viaţa privată în Imperiul Roman*, Editura Vestala, Bucureşti, 2003, 154 p. (Florian Olteanu) …… 219

Madeleine Hours Miédan, *Cartagina*, Editura Corint, Bucureşti, 2004, 134 p. (Florian Olteanu) …… .220

Liviu Patachi, Gelu Neamţu**,** *Generalul George Pomuţ (1818-1882).Viaţa adevărată a unui erou de legendă*, prefaţă de acad. Camil Mureşan, Centrul de Studii Transilvane /Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca 2001, XXVI+134 p. (Nicolae Mihai) ……... 221

Corneliu-Mihail Lungu, *Făuritori ai Marii Uniri. Mărturii documentare*, Editura Elion, Bucureşti, 2003, 297 p + 3 hărţi + 1 planşă. (Sorin Liviu Damean) …. 225

Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc, selecţia documentelor şi studiul introductiv Valeriu Florin Dobrinescu şi Ion Pătroiu, traducerea documentelor Anca Marcela Nicolae, Editura Vremea, Bucureşti, 2003, 127 p. (Sorin Liviu Damean)…… 227

IN MEMORIAM *VALERIU FLORIN DOBRINESCU* ……. 229

PROFESOR UNIVERSITAR DOCTOR ION PĂTROIU - 40 DE ANI DE ACTIVITATE ŞTIINŢIFICĂ ŞI DIDACTICĂ

La 1 octombrie 2004 s-au împlinit patru decenii de când profesorul universitar Ion Pătroiu slujeşte exemplar şi fidel zeiţa Clio, în cadrul Catedrei de Istorie a Universităţii din Craiova, angajat pe deplin în "meseria de istoric" şi stăpânind admirabil mijloacele construcţiei discursului istoriografic; iar timpul ne dă dreptul la o astfel de apreciere de ansamblu a unui om deosebit prin însuşirile şi prin energia personalităţii sale unice.

Născut la 16 iunie 1941, în comuna Ciofrângeni, judeţul Argeş, şi-a făcut studiile primare în comuna natală (1948-1955), absolvind liceul din Curtea de Argeş (1955-1959). A urmat apoi cursurile Facultăţii de Istorie-Filosofie a celei mai vechi universităţi din ţară, Universitatea "A.I. Cuza" din Iaşi în perioada 1959-1964. De la venirea sa, prin repartiţie guvernamentală, în cadrul Universităţii din Craiova s-a consacrat activităţii didactice şi ştiinţifice, parcurgând toate gradele universitare: asistent (1964), lector (1971), conferenţiar (1981), profesor (1993) la Facultatea de Litere şi Istorie. A devenit doctor în istorie în 1976, cu teza *Marea proprietate funciară şi aplicarea învoielilor agricole între anii 1849-1877*, sub conducerea ştiinţifică a academicianului Constantin C. Giurescu, la Universitatea din Bucureşti. Aprecierile de care s-a bucurat din partea comisiei de specialitate au impulsionat publicarea tezei de doctorat la prestigioasa editură "Scrisul Românesc" din Craiova, sub titlul *La cumpăna a două epoci 1849-1877*. Ca o recunoaştere a meritelor lucrării, i s-a decernat premiul Academiei Române pe anul 1983. Activitatea sa ştiinţifică şi didactică avea să fie încununată în 1994, prin confirmarea sa, de către Ministerul Educaţiei Naţionale, în calitate de conducător de doctorat în specializarea *Istoria modernă a României*. În perioada 1979-1990 a îndeplinit şi funcţia de director al Institutului de Cercetări Socio-Umane "C.S. Nicolăescu-Plopşor" Craiova al Academiei, în această calitate reuşind să obţină ca sediu al Institutului o clădire reprezentativă pentru oraşul Craiova şi adecvată desfăşurării activităţii de cercetare. Încă din 1964 a devenit membru al Societăţii de Ştiinţe Istorice din România, iar din 1992 preşedinte al Filialei Dolj al acestei societăţi. De asemenea, în 1978 a devenit membru al Comitetului Naţional al Istoricilor Români, fiind unul din organizatorii Congresului de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti din 1980.

Preocupat constant de stimularea activităţii ştiinţifice a cadrelor didactice universitare, a luat iniţiativa, împreună cu regretatul profesor universitar Valeriu Florin Dobrinescu, a înfiinţării "Centrului pentru Studiul Relaţiilor Internaţionale", iar din 1998 a finalizat cu succes demersurile pentru înfiinţarea, sub egida Universităţii din Craiova, a Centrului de Studii şi Cercetări ale Istoriei, Culturii şi Civilizaţiei Evreilor din Sud-Estul Europei, al cărui director este. De asemenea, în cursul anului 2000, ca o dovadă a preocupărilor profesorului Ion Pătroiu pentru istoria Balcanilor, a luat fiinţă

şi “Institutul de Studii Balcanice”. Recent, a luat iniţiativa înfiinţării Institutului de istorie a românilor “Vasile, Ionel şi Maria Mihăilescu”, al cărui director este, sub patronajul Universităţii din Craiova, ceea ce nu poate decât să sporească prestigiul academic al istoricilor craioveni. Publicaţiile Catedrei de Istorie, precum: “Analele Universităţii din Craiova. Seria Istorie”, “Revista pentru studiul relaţiilor internaţionale”, “Anuarul Centrului de Studii şi Cercetări ale Istoriei, Culturii şi Civilizaţiei Evreilor din Sud-Estul Europei” sunt, de asemenea, sub directa îndrumare a profesorului, stimulând în permanenţă publicarea articolelor tinerelor cadre didactice în curs de afirmare. Merită a fi menţionată şi preocuparea sa permanentă pentru atragerea de fonduri pentru Facultatea de Istorie, prin obţinerea de granturi de cercetare cu Banca Mondială sau Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior.

Dincolo de promovarea colaborării cu celelalte centre universitare din ţară, profesorul Ion Pătroiu este un susţinător fervent al extinderii cooperării inter-universitare internaţionale cu prestigioase instituţii de profil din Europa, S.U.A. şi America Latină. De altfel, de comun acord cu conducerea Universităţii din Craiova a luat iniţiativa constituirii “Institutului de Studii Latino-Americane”, institut de cercetare a relaţiilor dintre România şi ţările Americii Latine, creat şi cu sprijinul direct al Ambasadei Braziliei la Bucureşti. Cu acest prilej, ambasadorul Braziliei la Bucureşti, Excelenţa Sa Jose Jeronimo Moscardo de Souza, i-a decernat *Medalia de aur a Academiei Brasiliera de Arte şi Ştiinţe.*

Bogata activitate ştiinţifică a profesorului Ion Pătroiu este demonstrată de participarea cu referate şi comunicări ştiinţifice la manifestări internaţionale: simpozioanele dedicate luptei pentru independenţă a popoarelor din Balcani, organizate la Veliko Târnovo, Plevna şi Sofia în 1976,1977, 1978; lucrările Comisiei mixte de istorie româno-bulgară (ţinute în România) între 1978-1982; al XV Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice, Bucureşti, 1980; Simpozionul privind cultura şi civilizaţia popoarelor din Balcani, de la Ohrid - Iugoslavia, 1981; lucrările Comisiei mixte de istorie româno-sovietice, Craiova, 1982, Moscova, 1984; Simpozionul internaţional despre destrămarea Imperiului austro-ungar, Londra, 1984; Colocviul româno-american de istorie, New York, 1985; Colocviul româno-englez de istorie, Cluj-Napoca, 1987.

Între anii 1982 şi 1987, beneficiind de burse I.R.E.X. acordate de statul american, a efectuat stagii de pregătire în S.U.A., devenind din 1985 membru al American Historical Association, susţinând cu acest prilej conferinţe sau comunicări ştiinţifice la universităţi de prestigiu din Statele Unite, cum sunt: Portland State University, Portland, Oregon; U.C.L.A., Los Angeles, California; Stanford University, Palo Alto, California; Columbia University, New York City, New York; Princeton University, Princeton, New Jersey ş.a. Cum era şi firesc, experienţa dobândită cu acest prilej s-a reflectat atât în activitatea didactică, cât, mai ales, în cea de cercetare,

numeroase documente inedite fiind valorificate şi introduse în circuitul istoriografic.

Prof.univ.dr. Ion Pătroiu a mai susţinut conferinţe şi la "Academia di Romania", din Cetatea Eternă, şi la "Universita degli Studi di Torino", în 1996, 1998 şi 2004. Între 2-18 noiembrie 2000, o delegaţie a Universităţii din Craiova, a vizitat o serie de universităţi din Brazilia încheind nouă convenţii de colaborare academică. Conform programului stabilit, Prof. univ. dr. Ion Pătroiu a prezentat o serie de conferinţe cu tema: "*The latinity of romanian people*", în cadrul universităţilor: Universitatea Federală Fluminense din Niteroi, Rio de Janeiro; Universitatea din Brasilia, Brasilia; Universitatea din Statul Goias, Anápolis; Universitatea Federală din Goias, Goias; Fundaţia Universităţii din Amazonia, Manaus, Amazonia; Universitatea Federală din Paraná, Curitiba; Universitatea de Vest din Paraná, Foz do Iguaçu; Universitatea Presbiteriană Mackenzie, São Paulo; Universitatea din São Paulo. La aceasta din urmă s-a constituit şi un "Centru de Studii Româno-Braziliene", inaugurat în 2002.

Pentru competenţa şi ţinuta ştiinţifică în activitatea de evaluare a cercetării din învăţământul superior, domnului prof.univ.dr. Ion Pătroiu i s-a atestat calitatea de Expert-evaluator al Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior din cadrul Ministerul Educaţiei şi Cercetării, prin certificatul nr. 462 din 11 mai 2001. Totodată, în decembrie 2001, ca o nouă recunoaştere a întregii sale activităţi istoriografice şi didactice a fost distins cu premiul "Savel Rădulescu" al Muzeului Vrancei, Focşani, în semn de omagiu adus la sărbătorirea a 60 de ani.

În pofida trecerii timpului, profesorul Ion Pătroiu a rămas acelaşi, contribuind la naşterea şi afirmarea unor noi generaţii de tineri istorici, la dezvoltarea ştiinţei istorice româneşti cu remarcabile titluri de sinteze şi studii. Profesorul Ion Pătroiu se bucură nu numai de aprecierile colegilor de breaslă, ci, în egală măsură, de aprecierile studenţilor, îndeosebi datorită aptitudinilor didactice remarcabile, a discursului istoric mereu actualizat şi în deplină concordanţă cu cerinţele istoriografice europene. Profesorul Ion Pătroiu s-a impus în câmpul istoriografiei actuale ca un reputat specialist al perioadei moderne şi contemporane, fiind şi un remarcabil editor de documente. Totodată, în perspectiva integrării României în Uniunea Europeană, a susţinut cu fermitate necesitatea racordării învăţământului românesc la standardele învăţământului din Europa occidentală, pentru îmbunătăţirea calităţii procesului de învăţământ.

Aşadar, nimic mai firesc pentru noi, colegi şi prieteni preţuitori ai activităţii didactice şi ştiinţifice a profesorului Ion Pătroiu, decât ca acum, la aniversarea a 40 de ani de carieră didactică universitară, să-l omagiem prin această modestă prezentare, dorindu-i multă sănătate şi noi împliniri pe tărâmul istoriografiei, căreia i s-a consacrat cu perseverenţă.

Catedra de Istorie

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

Cărţi: *Contribuţia Olteniei la războiul pentru independenţă*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1977, 209 p. (în colab.); *La cumpăna a două epoci: 1849-1877. Studiu asupra vieţii agrare din Oltenia*, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1983, 324 p.; *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României. Septembrie 1940-octombrie 1944*, Editura Politică, Bucureşti, 1985, 340 p., ed. şi în lb. engleză, germană, spaniolă (colaborator); *23 August 1944. Documente*, vol. IV, V, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985 (colaborator); *Jocul periculos al falsificării istoriei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, editată şi în limbile engleză şi franceză, 1987, (în colab.); *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, V, Editura Militară, Bucureşti, 1987, 1988, 1105 p. + 935 p. (în colab.); *Marele Mircea voievod. Monografie*, Editura Academiei, Bucureşti, 1987, 536 p. (în colab.); *1907 în perspectivă istorică*, Editura Junimea, Iaşi, 1988, 315 p. (în colab.); *Anglia şi România între anii 1939-1947*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1992, 312 p. (în colab.); *Ultimele luni de pace martie-august 1939*, Institutul European Iaşi, 1992, 168 p. (în colab.); *România şi Anglia în anii '30*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1998 (în colab.); *Craiova-150 de ani de la Revoluţia Română din 1848*, Editura Helios, Craiova, 1998, (coord.); *Monumentele Craiovei* (cu ediţii în limbile franceză, engleză, germană), Editura Helios, Craiova, 1998, (coord.); *Îngheţ în plină vară. Praga-august 1968*, Editura Paideia, Bucureşti, 1998, (coord.); *Relaţii politico-diplomatice şi militare româno-italiene (1914-1947)*, Editura Intact, Piteşti, 1999, 448 p. (în colab.); *Istoria comerţului în sud-vestul României. Sec. XVII-XX*, Editura de Sud, Craiova, 1999, 392 p. (coord.); *Obştească catagrafie a Ţării Româneşti din 1831*, Editura Helios, Craiova, 2000, 200 p. (în colab.); *Relaţiile militare româno-germane. 1939-1944*, Editura Europa Nova, Bucureşti, 2000, (în colab.); *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, Editura Vremea, Bucureşti, 2001, 210 p. (în colab.); *Carol al II-lea în exil. Documente diplomatice*, Editura Vremea, Bucureşti, 2002, 222 p. (în colab.); *Documente străine despre Basarabia şi Bucovina, 1918-1944*, Editura Vremea, Bucureşti, 2003, 175 p. (în colab.); *Constantin Basarab Brâncoveanu*, Editura Universitaria, Craiova, 2004, 524 p. (coordonator).

Studii şi articole reprezentative: *Aspecte ale relaţiilor dintre ţărani şi proprietari în Oltenia în preajma reformei agrare din 1864*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie Geografie Filologie", 1972, 1, p. 34-44; *Aspecte ale aplicării în Oltenia a legislaţiei privind raporturile dintre ţărani şi proprietari (1866-1872)*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie Geografie Filologie", 1973, 2, p. 57-72; *Despre geneza legii pentru tocmelile agricole şi pentru executarea lor,* în *Oltenia. Istorie*, vol. I, Craiova, 1974, p. 147-169; *Mărturii despre contribuţia maselor populare din Oltenia şi pregătirea actului Unirii Principatelor*, în "Analele Universităţii din

Craiova. Istorie Geografie Filologie", 3, 1975, p. 91-104; *Contribuţia maselor populare din Oltenia la războiul pentru independenţă*, în *Independenţă şi progres (1877-1878)*, Craiova, 1978, p. 56-72 (în colab.); *Cucerirea independenţei depline - cerinţă vitală a vieţii economice şi social-politice a întregii naţiuni române*, în "Revista de Istorie", 31, 1978, nr. 4, p. 609-628; *Premisele economice ale războiului pentru independenţă*, în *Independenţă şi progres (1877-1878)*, Craiova, 1978, p. 26-45; *Dezvoltarea industriei în Oltenia la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în *Independenţă şi progres (1877-1878)*, Craiova, 1978, p. 136-146 (în colab.); *Revoluţia română din 1821 - moment hotărâtor în lupta naţiunii noastre pentru constituirea statului modern unitar*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie-Filologie", 1979, 4, p. 95-99; *Un program unionist craiovean necunoscut*, în "Arhivele Olteniei", 1981, 1, p. 111-121; *Formarea naţiunii române*, în "Arhivele Olteniei", 1984, 4, p. 95-109; *România - factor activ în lupta pentru eliberare socială şi naţională a popoarelor din sud-estul Europei între anii 1859-1877*, în "Arhivele Olteniei", 1985, 4, p. 110-120; *România şi lupta pe plan mondial pentru victorie asupra fascismului. Realităţi istorice şi dezbateri istoriografice,* în *Românii în istoria universală*, vol. I, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1986, p. 656-664 (în colab); *Preliminarii diplomatice ale insurecţiei din August 1944*, în "Arhivele Olteniei", 1986, 5, p. 157-183 (în colab.); *Problematica referitoare la Dictatul fascist de la Viena (30 august 1940) în istoriografia universală contemporană*, în *Românii în istoria universală*, vol. II/1, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1987, p. 743-762 (în colab); *Marile puteri şi România, 1944-1947*, în *Românii în istoria universală*, vol. II/2, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1987, p. 173-254 (în colab); *Actul de la 23 August 1944 în presa internaţională. Ecouri,* în *Românii în istoria universală*, vol. II/2, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1987, p. 69-150 (în colab); *România şi organizarea păcii (1945-1947)*, în *Românii în istoria universală*, vol. III/3, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1988, p. 373-385 (în colab); *Imagini britanice privind participarea României la primul război mondial,* în *Românii în istoria universală*, vol. III/1, Univ. "Al.I. Cuza", Iaşi, 1988, p. 367-384 (în colab); *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane,* în "AIIAI", 25, 1988, nr. 2, p. 321-338 şi în *Patrimoniu*, Chişinău, 1991, 4, p. 148-176 (în colab.); *România în preajma insurecţiei: un diplomat se destăinuie*, în "Arhivele Olteniei", 1989, 6, p. 161-184; *Semnarea armistiţiului României cu Naţiunile Unite (Moscova - 13 septembrie 1944)*, în "Arhivele Olteniei", 1989, 6, p. 185-204 (în colab.); *Poziţia Comitetului Româno-American Pentru Democraţie faţă de Tratatul de pace din 1947*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie", 1, 1996, Craiova; *Documente inedite descoperite în colecţia Peter Neagoe, Syracuse University, Maxwell Hall, Syracuse, New York, U.S.A.*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie", 1, 1996, p. 201-211; *România şi Italia în 1916-1917. Percepţii reciproce*, în vol. *1917 pe frontul de est*, Focşani, 1997, p. 267-274 (în colab.); *România şi Italia în timpul primului război mondial*, în "Analele

Universităţii din Craiova. Istorie", 2, 1997, Craiova; *Relaţii româno-americane în timpul primului război mondial*, în "Analele Universităţii din Craiova. Istorie", 3, 1998, Craiova; *The Expulsion of the Jews from Spain,* în vol. *Sephardi Jews in South-Eastern Europe and their contribution to the development of modern society*, Bucureşti, 1998, p. 89-91; *Gheorghe Buzatu- 60*, în vol. *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Focşani, 1999, p. 11-75; *România şi Italia în prima fază a celui de-al doilea război mondial (septembrie 1939-iunie 1941)*, în vol. *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Editura Empro, Focşani, 1999, p. 601-607; *Carol I văzut de un diplomat francez*, în vol. *Omagiu istoricului Ioan Scurtu*, Focşani, 2000, p. 123-131; *Retragerea trupelor sovietice din România în documente diplomatice franceze*, în vol. *Omagiu istoricului Ioan Scurtu*, Focşani, 2000, p. 675-685; *Gheorghe Barbul şi negocierile româno-americane de la Madrid (1944)*, în vol. *România şi al Doilea Război Mondial*, Focşani, 2000, p. 225-246; *Romania and the beginning of the Cold War*, în vol. *România şi al Doilea Război Mondial*, Focşani, 2000, p. 479-501; *Constantin I. Argetoianu în diplomaţie*, în vol. *Diplomaţie şi diplomaţi români*, Focşani, 2001, p. 7-78; *Alexandru D. Danielopol şi aplicarea articolului 5 din Convenţia de armistiţiu (12/13 septembrie 1944)*, în vol. *România în ecuaţia păcii şi a dictatului*, Piteşti, 2001, p. 382-292; *Radu Irimescu - ministru al României în S.U.A. (1938-1940)*, în vol. *Diplomaţie şi diplomaţi români*, Focşani, 2002.

Volumele editate: Milton G. Lehrer, *Ardealul pământ românesc. Problema Ardealului văzută de un american*, ediţia a II-a, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, 430 p. (ediţie îngrijită, prefaţă şi note) şi o ediţie completă, note, studiu introductiv, postfaţă, indici la Editura Vatra Românească, Cluj-Napoca, 1991; Nanu, Frederic C., *Politica externă a României 1919-1933*, Institutul European, Iaşi, 1993, 168 p (ediţie); Milton G. Lehrer, *L'Ardeal Terra Romena. Il Problema dell' Ardeal visto da un americano*, Arti Grafiche, Torino, 1995 (ediţie completă, studiu introductiv, note, indici, bibliografie - în colab.); C.D. Aricescu, *Istoria revoluţiunii de la 1821*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1996, 334 p. (cuvânt înainte, note, indici, bibliografie - în colab.); *Izvoare narative privind revoluţia română de la 1821*, ediţie de Ion Pătroiu, Vladimir Osiac, Dinică Ciobotea, Gabriel Croitoru, Tudor Nedelcea, Stela Rădulescu, vol. I, Craiova, Scrisul Românesc, 2001.

Referinţe biografice: Paul Cucu, Alexandru Stuparu, Alina Laura Enache, *Personalităţi din Oltenia. Dicţionar*, Editura Sitech, Craiova, 1999, p. 184-187.

I. STUDII ŞI ARTICOLE:

DESA - UN SIT ARHEOLOGIC MAI PUŢIN CUNOSCUT

Petre Gherghe

Localitatea Desa, din judeţul Dolj, este situată în lunca inundabilă a Dunării, la circa 15 km sud-est de oraşul Calafat (Planşa 1).

Relieful zonei şi-n special al localităţii se caracterizează prin existenţa a numeroase grinduri de nisip care se înalţă cu 7-8m peste nivelul general al luncii, ajungând, în mod excepţional, până la înălţimea de 40m.

În urma unor periegheze făcute în vara anului 2001 au fost descoperite mai multe puncte de interes arheologic[1]. Ca urmare, primele săpături de salvare au fost începute în luna septembrie 2001, în două puncte distincte situate pe malul Dunării, la aproximativ 10 km sud-vest de Desa: "Castraviţa" şi "La Ruptură". Cu titlu informativ prezentăm succint rezultatele cercetărilor efectuate în cele două puncte arheologice, în campaniile din 2001-2004.

Pe grindul "Castraviţa" situat în dreptul kilometrului fluvial 766, în perimetrul zonei cunoscute sub numele de "Dealul Dăbiloiu" (Planşa 2/1), au fost identificate trei niveluri de cultură: cel mai vechi, specific epocii bronzului, a fost reliefat de descoperirea mai multor morminte de incineraţie, cu resturile cremaţiei depuse în urne şi a fost atribuit culturii Verbicioara, stabilindu-se, în urma datării, că au fost descoperite cele mai vechi morminte de incineraţie. Următorul nivel, din punct de vedere arheologic aparţine primei vârste a epocii fierului şi este reprezentat de descoperirea unor tumuli care adăposteau schelete umane, atribuite culturii Basarabi şi ultimul nivel de cultură descoperit a fost atribuit epocii romane şi aparţine unei aşezări civile.

În punctul "La Ruptură" situat în dreptul capătului de vest al insulei Acalia şi la aproximativ 1 km vest de grindul Castraviţa, pe malul înalt al Dunării, deşi s-au făcut doar sondaje de informare începând cu 2001, au fost stabilite două niveluri de cultură: cel mai vechi aparţine primei vârste a epocii fierului şi este reprezentat de descoperirea unor fragmente ceramice de tip "Basarabi"[2]. Următorul nivel este specific epocii romane şi se

---

[1] Majoritatea siturilor arheologice identificate au fost distruse în proporţie de 50-80% şi sunt supuse, în continuare, deprecierii datorită inundaţiilor provocate de Dunăre primăvara şi toamna, sau datorită surpării malurilor, în cazul vestigiilor arheologice situate în această zonă.

[2] Nu este exclus să avem de-a face cu aşezarea necropolei "Basarabi" descoperită în tumulii de la "Castraviţa" dacă avem în vedere chiar şi numai caracteristicile comune ale ceramicii hallstattiene de tip Basarabi descoperită în cele două puncte cercetate "Castraviţa" şi "La Ruptură".

evidenţiază prin ceramică, gropi menajere, obiecte din metal şi os, fragmente de ţigle şi olane[1].

După ce am făcut această scurtă prezentare a primelor rezultate ale cercetărilor, în cele ce urmează ne vom referi doar la epoca romană şi romano-bizantină.

Deşi despre Desa romană şi romano-bizantină izvoarele literare ne oferă foarte puţine informaţii, descoperirile întâmplătoare au permis specialiştilor să presupună existenţa, aici, a unei aşezări civile şi a unui castru, dar neidentificate topografic pe teren.

Despre Desa ştim că cel care o vizitează în anul 1864 şi recuperează numeroase antichităţi, dar mai ales fragmente ceramice, printre care şi unele de epocă romană datate cu multă largheţe în secolele II-V[2] a fost maiorul Dimitrie Papazoglu[3] dar, nu a lăsat nici o informaţie cu privire la identificarea topografică a staţiunii arheologice. Pamfil Polonic, desenator la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti şi colaboratorul lui Grigore Tocilescu, localizează aşezarea romană şi dă primele informaţii despre castru precizând că locul este cunoscut de localnici sub numele de "Cetatea Castraviţa" iar zidul de incintă este acoperit de un val de pământ.

Cu privire la zidurile castrului, se precizează că erau construite din cărămidă şi piatră spartă şi aveau o grosime de 1,80-2,00. Fiind situat pe malul Dunării, încă de pe atunci, o bună parte din el era surpat în apă. Se păstrase intactă latura lungă, cea din nord-est, care măsura 80m. Dintre laturile scurte cea dinspre nord-vest măsura 30 m, iar cea dinspre nord-est doar 20. Pe baza acestor dimensiuni s-a putut stabili că forma castrului era dreptunghiulară. Mai bine conservat era şanţul cetăţii care avea o lăţime de 10 m şi o adâncime între 1 şi 1,50 m.[4] (Planşa 3/4). S-a mai precizat, referitor la castru, că şi-a încetat activitatea datorită unui puternic incendiu, stratul de arsură foarte gros fiind vizibil, la acea dată, în malul Dunării[5].

Despre aşezarea romană D. Tudor precizează că este situată la o depărtare de 600m faţă de castru, pe un grind mai înalt şi are o lungime de 200m. O. Toropu făcând o cercetare de suprafaţă pe malul Dunării apreciază că aşezarea lungă de 300 m şi lată de 100 m, este în dreptul km fluviali 767-768 şi suprapune o alta dacică. Acolo s-au descoperit ocazional resturi de zidărie, ceramică, vase de sticlă, ţigle, cărămizi, un fragment de *terra sigilata*, fragmente de metal etc., aparţinătoare din punct de vedere cronologic secolelor II-III[6]. Tot în perimetrul presupusei aşezări civile, dar şi

---

[1] Cercetările s-au făcut în colaborare cu Muzeul Olteniei din Craiova. La săpături au participat M. Nica (2001-2002) şi Fl. Ridiche. Desenele au fost făcute de Violeta Stănescu, iar restaurarea ceramicii a fost executată de Viorel Cojocaru.

[2] D. Tudor, Buletinul Societăţii Numismatice Române, 38-41, 1944-1947, p. 48.

[3] Comandantul carantinelor de pe malul românesc al Dunării şi cunoscut colecţionar de antichităţi de la mijlocul secolului XIX.

[4] D. Tudor, BSNR, 38-41, 1944-1947, p. 45.

[5] *Ibidem*, p. 46

[6] O. Toropu, ziarul "Înainte", nr. 7053, noiembrie 1967, p. 2.

în malul surpat al Dunării au fost găsite obiecte de podoabă (o fibulă, un inel de aur, o gemă[1], un vultur, o statuetă din bronz a lui Iupiter Dolichenus din secolele II-III[2], un cazan hunic[3] ca şi numeroasele monede republicane şi imperiale descoperite întâmplător şi care au circulat în zonă, aproape o jumătate de mileniu[4]. Toate acestea sunt rezultatul unei intense activităţi meşteşugăreşti şi economice la care pe lângă autohtoni participau şi trupe staţionate sau detaşate temporar în acest centru, cum este un detaşament al legiunii *XIII Gemina* adus aici de la Ratiaria probabil în vremea lui Constantin cel Mare pentru refacerea sau construirea castrului distrus de barbari[5].

Cu toate că obiectele descoperite întâmplător la Desa, sunt mult mai numeroase şi au apărut, probabil, după fiecare surpare a malului Dunării, trebuie să precizăm că până în vara anului 2001 cercetări sistematice nu s-au făcut[6].

Fără a intra în detalii de specialitate, precizăm că materialele arheologice recuperate cu ocazia cercetărilor sunt diverse şi importante ştiinţific. Amintim, în primul rând, ceramica daco-romană, (Planşa 3/3,5; 4/2 şi 5/1,2) care este lucrată la roată, în general dintr-o pastă de bună calitate şi predominantă este, din punct de vedere tipologic, vesela de bucătărie. Dintre formele mai des întâlnite amintim: oala, ulceaua, bolul, castronul, strachina, capacul, amfora, fructiera de tradiţie dacică. Acestea găsesc analogii la descoperirile de la Locusteni, Gropşani, Bistreţ ca să ne referim

---

[1] Inelul de aur şi gema sunt inedite şi vor fi prezentate într-un alt articol.

[2] Zeul era adorat în oraşul Doliche din Siria, dar şi în Dacia. Statueta ni-l prezintă pe zeu în costumul tradiţional cu caracter sincretist orientalo-roman şi înarmat cu fulgerul şi dubla secure (căzută). Vezi, V. Pârvan, *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, Bucureşti, 1913, p. 261; D. Tudor, BSNR, 38-41, p. 46-47. Descoperirea de la Desa a permis specialiştilor să formuleze ipoteza existenţei aici, prin secolele II-III, a unei unităţi militare alcătuită din ostaşi recrutaţi din Orient.

[3] Pe teritoriul Daciei urmele lăsate de huni sunt sporadice, dar cele mai cunoscute antichităţi sunt cazanele de bronz care erau utilizate, probabil, pe malul apelor la efectuarea unor procesiuni de cult. Piese întregi un fost descoperite la Desa, în bălţile de lângă localitatea Hotărani (judeţul Mehedinţi) şi la Ioneşti. În stare fragmentară s-au găsit pe malul Mostiştei, în satul Boşneagu (judeţul Ialomiţa), la Sucidava şi la Hârşova. În ceea ce priveşte datarea lor specialiştii sunt tentaţi să le asocieze cu atacul hunic în Peninsula Balcanică din anul 447. Vezi, *Istoria Românilor*, II, Bucureşti, 2001, p. 704.

[4] D. Tudor, BSNR, 38-41, p. 46.

[5] Se ştie că legiunea a *XIII-a Gemina* a fost mutată, după anul 275, de la Apulum la Ratiaria. Prezenţa unui detaşament, în această perioadă, la Desa a fost dovedită de descoperirea unei cărămizi cu ştampila legiunii romane. Vezi, D. Tudor, *Oltenia romană*, 1968, p. 102 şi E. Popescu, *Inscripţiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 351, nr. 401. Această inscripţie are o importanţă deosebită, deoarece confirmă existenţa legăturilor dintre Ratiaria, situată pe malul drept al Dunării, şi capetele de pod de pe malul stâng al fluviului, după retragerea aureliană. Avem în vedere, în cazul de faţă, şi fortificaţia de la Desa.

[6] Primele cercetări arheologice sistematice au fost conduse de autorul acestor rânduri, din colectivul de cercetare făcând parte dr. M. Nica şi drd. Fl. Ridiche.

la staţiunile arheologice cele mai apropiate geografic. Nu mai puţin importante sunt materialele de construcţie reprezentate de fragmente de cărămizi, olane, ţigle, blocuri din calcar de Vraţa, bolovani de râu, resturi de zidărie etc. (Planşa 2/2,3 şi 3/1,2,6). Deşi mai puţine cantitativ, nu lipsesc nici obiectele din os, bronz şi fier (Planşa 4/1 şi 5/4).

Chiar şi această sumară prezentare a mărturiilor arheologice descoperite la Desa reflectă, aşa cum am mai spus, o bogată şi intensă activitate economică, dar şi importanţa strategică pe care o avea castrul de la Desa, mai ales după anul 275, pentru malul stâng al Dunării aflat sub controlul romanilor.

În acest context analizând descoperirile întâmplătoare din zonă şi aprecierile făcute de Dumitru Tudor şi Octavian Toropu, putem afirma ipotetic că aşezarea şi castrul de la Desa au suferit, după retragerea aureliană, două distrugeri: una se datorează atacurilor carpilor şi goţilor de la jumătatea secolului III p.Chr., moment confirmat şi de descoperirile monetare din zonă care se întrerup în vremea împăratului Filip Arabul (244-249). Urmează, apoi, o perioadă de acalmie şi activitatea a fost reluată la Desa în timpul împăraţilor Licinius (308-324) şi Constantin cel Mare (306-337). Afirmaţia este susţinută de descoperirea întâmplătoare a câtorva monede şi a unei cărămizi romane care păstrează, imprimată în pasta crudă, ştampila legiunii a *XIII-a Gemina.*

Mai ştim că, existenţa castrului şi a aşezării de la Desa în perioada romană târzie, a fost strâns legată de cetatea romano-bizantină din puternicul centru economic, politic şi militar de la *Ratiaria* (Arčar-Bulgaria), care a fost distrus de huni, probabil în anul 442, dată la care se poate presupune că au fost aduse la tăcere, pentru a doua oară, castrul şi aşezarea civilă de la Desa, în eventualitatea că nu fuseseră distruse anterior (Planşa 1).

Această situaţie este confirmată şi de informaţia transmisă de Procopius: "Împăraţii romani de odinioară (sec. III-V) spre a împiedica trecerea barbarilor ce locuiau de partea cealaltă a Dunării, au împânzit cu cetăţi întregul mal al fluviului, ridicând fortăreţe şi castele, nu numai în partea dreaptă, *ci pe ici pe colo şi de cealaltă parte*. Aceste întărituri le-au făcut nu ca să fie de necucerit, dacă cineva le-ar fi atacat, ci ca să nu lase malurile fluviului lipsite de apărători, barbarii din acele regiuni evitând asediul oraşelor. Cele mai multe întărituri erau formate dintr-un singur turn şi desigur, puţini oameni le apărau dinăuntru; dar aceasta era de ajuns pe atunci să bage groaza în popoarele barbare, ca să se teamă de a ataca pe romani. Mai târziu însă, Attila năvălind cu o armată mare, a cuprins fără nici o greutate acele întărituri şi neopunându-i-se nimeni, a pustiit o mare parte din teritoriul roman"[1].

[1] Procopius din Caesarea, *De aedificiis*, IV, 6.

În concluzie, având în vedere şi stadiul informaţiilor de care dispunem, considerăm că sfârşitul stăpânirii romane la Desa poate fi pus pe seama atacurilor lui Attila, care au distrus aşezările de pe ambele maluri ale Dunării şi, drept urmare, relaţiile dintre fosta Dacie traiană şi Imperiul Roman de Răsărit au încetat pentru totdeauna.

În campaniile viitoare ne propunem, având în vedere importanţa acestui obiectiv arheologic pentru epoca romană şi romano-bizantină, continuarea cercetărilor arheologice din cele două puncte “Castraviţa” şi “La Ruptură”, stabilirea topografică a locaţiei castrului şi aşezării, inclusiv a încadrării din punct de vedere cronologic.

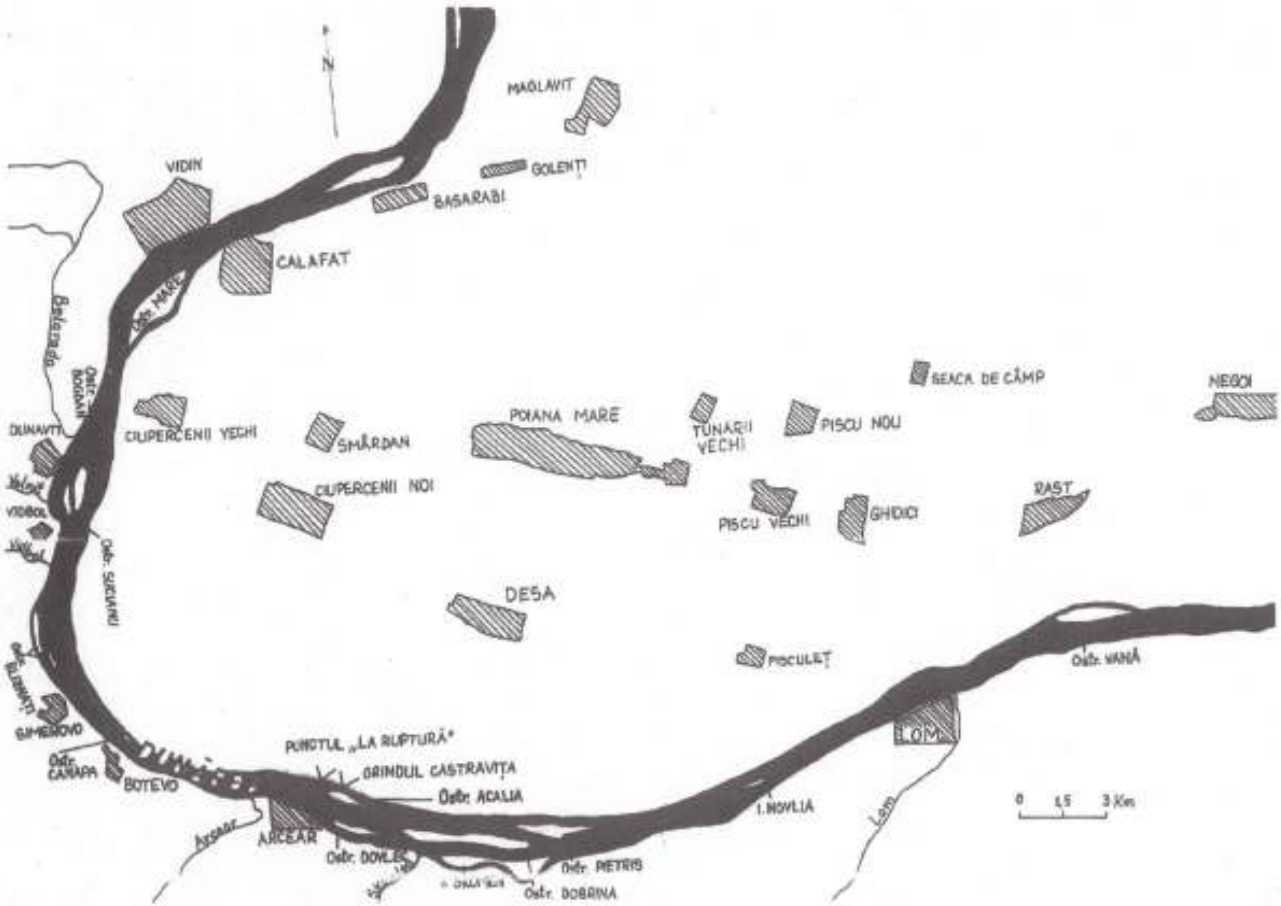

Planșa I. Localizarea geografică a celor două situri arheologice de la Desa, jud. Dolj, cercetate în campaniile 2001 și 2002.

1

2

3

Planşa 2: 1) vedere de ansamblu a grindului “Castraviţa”; **2-3)** aspecte din timpul cercetării arheologice.

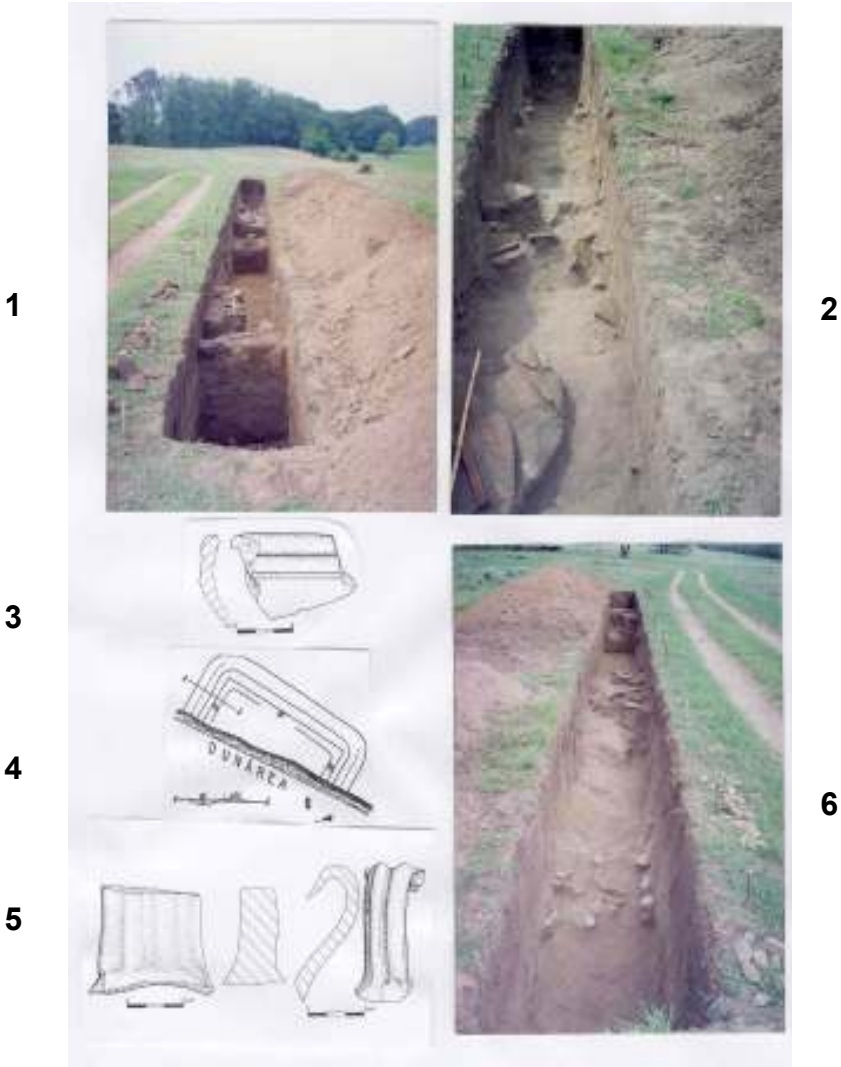

Planşa 3: 1, **2**, **6)** aspecte din timpul cercetării arheologice; **3**, **5)** fragmente ceramice; **4)** castrul de la Desa (apud D. Tudor).

1

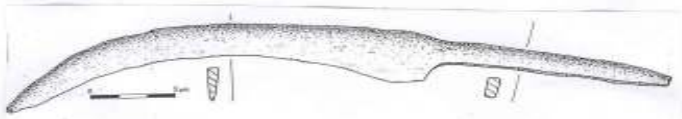

2

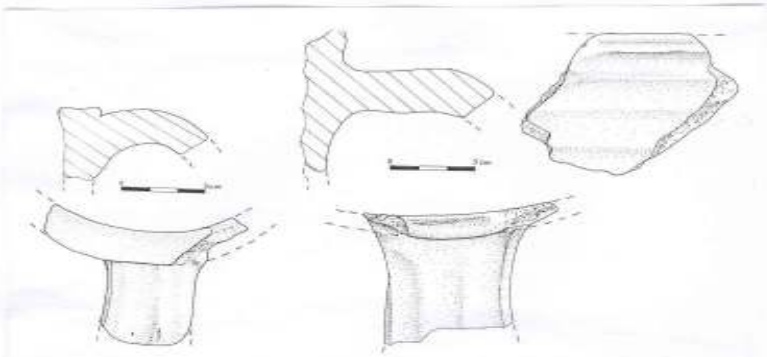

3

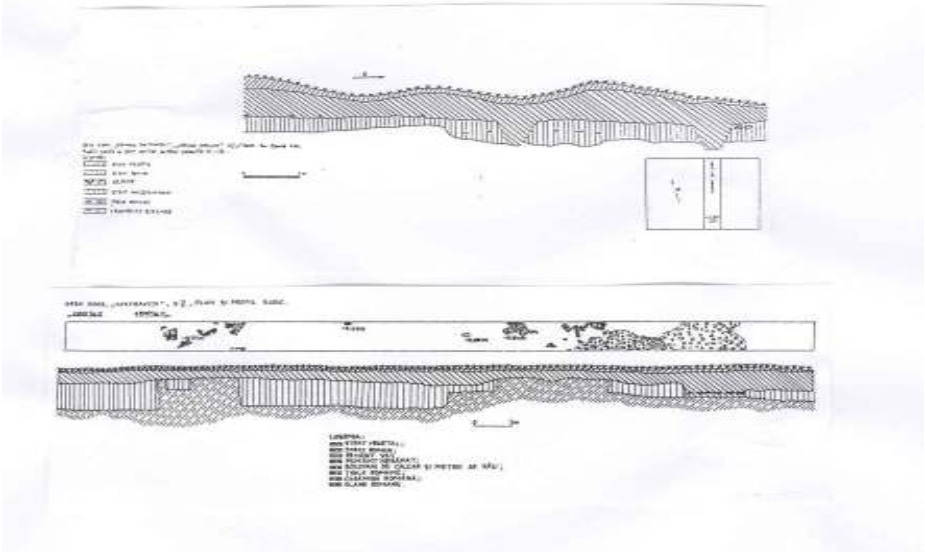

4

Planşa 4: 1) cosor de fier; **2)** fragmente ceramice descoperite în punctul “La ruptură”; **3)** profilul secţiunii SI/2001 şi SV/2002; **4)** planul şi profilul secţiunii SV/2002

1

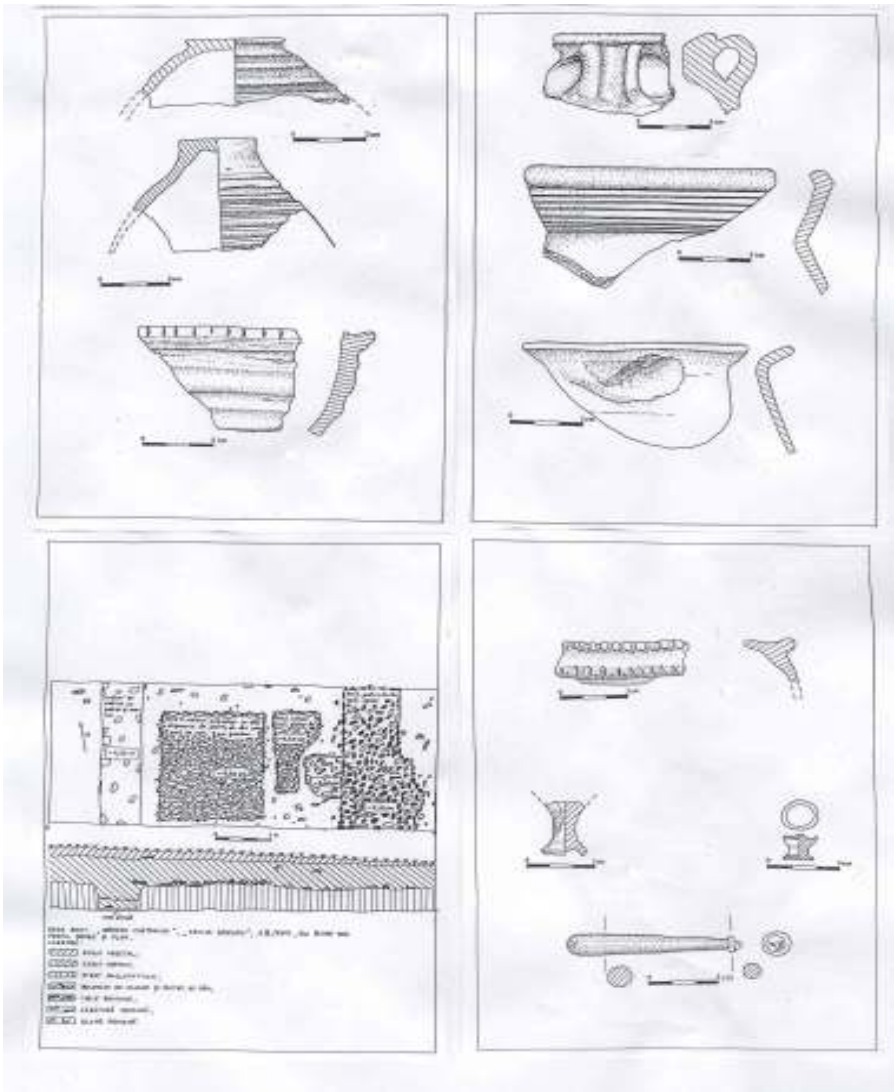

2

3

4

Planşa 5: 1, **2)** fragmente ceramice; **3)** plan şi profil nordic la secţiunea SIII/2001; **4)** fragmente ceramice şi obiecte din bronz şi os.

CONSIDERATIONS CONCERNANT LE CULTE ET LA MAGISTRATURE DE L'EPONYME DANS LES CITES IONIENNES DE LA COTE OUEST DE LA MER NOIRE

Lucian Amon, Florian Olteanu

Les colonies de la Côté Ouest de la Mer Noire, fondées par la cité ionienne de Milet, la plus importante ville grecque de l'Asie Mineure, sont les héritiers du fond des institutions politiques, religieux et des magistratures de leur métropole.

Mais, tenant compte des vestiges épigraphiques, on peut constater aussi, une évolution interne de ces institutions et magistratures. La plus importante magistrature était celle de l'éponyme, qui dans toutes les cités grecques assurait, pour une année, le culte religieux de la divinité principale de la ville. Dans les inscriptions et les actes officiels, ce magistrat donnait le nom de l'année. L'apparition de l'éponyme dans le préambule des décrets était une mesure nécessaire pour avoir l'évidence chronologique des décisions officielles de l'Assemblée et du Conseil. Dans le cas où la décision contreviendrait aux anciennes lois de la cité - problème, qui dans le droit grecque portait le nom de *graphe paranomon*- l'initiateur, le président de l'Assemblée du Peuple et l'éponyme étaient punis pour négligence[1]. La négligence était, en même temps, un sacrilège et une infraction politique, parce que, dans la Grèce Antique, la politique et la religion étaient les faces de la même monnaie. Platon considérait que le magistrat choisi par les dés, où confirmé par des sacrifices, était préféré par les dieux, les dés n'étant pas les symboles du hasard[2].

Dans les cités milesiennes d'Istros et de Tomi, l'éponyme était le prêtre d'Apollon "'Ihtróς" (le Médecine).

Ce culte n'est pas propre au monde ionien, étant répandu seulement dans les cités de la Mer Noire.

Dans la littérature antique, il y a une tradition qui parle sur une prédiction de l'oracle de Dyduma, près de Milet, sur une colonisation sur les rives de la Mer Noire, sous le signe d'Apollon le Médecin, mais elle est difficilement contrôlable[3].

À Istros, l'éponymie détenue par le prêtre d'Apollon le Médecin est attestée dans les inscriptions de l'époque hellénistique, au IV-e siècle av. J.C. (ISM, I, 144, 169), au II-e siècle av. J.C. (ISM, I, 26) et au I-er siècle av. J.C. (ISM, I, 54).

Le décret ISM, I, 26 a le préambule suivant:

---

[1] Michel Mourre, *Dictionnaire enciclopédique d'histoire*, vol. II, Bordas, Paris, 1996, p. 2484-2485.

[2] Fustel de Coulanges, *Cetatea antică*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1984, p. 260-261.

[3] A. Avram, în *Istoria Românilor*, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 571.

"*dans l'année du sacerdoce de l' Hestiaios, fils de*

Miccalion, le mois de Taureon, plaise au Conseil et à l'Assemblée du Peuple …"

À Tomi, malheureusement on a découvert un nombre très petit d'inscriptions (la majorité provenant de l'époque impériale), ce qui nous oblige de faire pour les époques anciennes, des analogies avec la cité d'Istros[1]. L'éponyme de la cité de Tomi était, sur la base des analogies fournies par la cité d'Istros, le prêtre d'Apollo le Médecin.

Il est mentionné dans deux décrets, concernant la garde de la cité (gravées sur la même pierre), ayant les préambules suivants:

le premier[2]

le seconde

le premier: *Pendant le sacerdoce de Sarapion fils de Dioskourides, les archontes ont fait la proposition suivante:*

le seconde: *Pendant le sacerdoce de Téophile fils de Noumenios*[3]

Le décret de proxénie dont le titulaire était Nilos de Tiras (ISM, II, 5), daté au I-er siècle av. J.C. atteste l'éponymie divine (voir plus bas)[4]:

"*Pendant le sacerdoce d'Apollon*"

La cité de Dionysopolis présente une situation spéciale, unique dans la région pontique et sans correspondances dans le monde milésien, l'éponyme étant le prêtre de Dionysos. Les historiens mettent en discussion, même l'origine milésienne des fondateurs.

La principale source, qui atteste l'éponymie détenue par le prêtre de Dionysos est le décret d'Akornion, fils de Dionysios, personnage qui a parcouru une exceptionnelle carrière officielle. Le décret, précisément daté à l' année 48 av. J.C., mentionnait que l'haut dignitaire Akornion avait accepté la magistrature de l'éponyme dans une période de crise, où ni même le dieu principal ne disposait d'un prêtre et la cité n'avait pas un tel magistrat (il a été "l'éponyme de la ville de Dionysos")[5].

Le décret IGB, I^2, 14 nous informe sur un éponyme, prêtre de Dionysos et sur deux prêtres du même dieu, au III-e siècle après. J.C. Louis Robert a supposé que ces deux prêtres partageaient les attributions du culte de Dionysos, étant conduits par "le grand prêtre"[6].

Voilà le préambule de ce décret:

---

[1] Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuţii epigrafice la istoria cetăţii Tomis*, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 149.
[2] ISM, II, 2 a.
[3] ISM, II, 2 b.
[4] ISM, II, 5.
[5] IGB, I^2, 13.
[6] IGB, I^2, 14.

"*Pendant le sacerdoce du grand prêtre et pontarque dans sa propre patrie M. Aurelius Papa, fils d'Antipatros et prêtres de Dionysos A. Glaukia fils de Diogène et A. Demofontos fils de Numenios* etc."[1]

Les vestiges épigraphiques de la cité d'Odessos ne sont pas en mesure, nous indiquer exactement le nom du dieu dont le prêtre détenait la magistrature d' éponyme.

Nous n'avons aucune information sur l'éponyme de la ville d'Odessos, dans les époques classique et hellénistique, jusqu'à l'époque impériale. Il y a des renseignements, malheureusement difficiles à clarifier, quel dieu était la divinité éponyme de la ville dans cette époque. Deux inscriptions, datées au III-e siècle après J.C. (IGB I^2 47, 48), attestent la mention "œerwménou Megálou Derzéla" (sacerdoce du Grand Dieu Derzelas). Dans l'inscription IGB I^2 49, sans doute, on peut identifier la même formule, malheureusement sans le nom du dieu[2].

Voilà le préambule du catalogue IGB I^2 47:

« *À la bonne fortune !*

Pendant le consulat de Quintus Maecius Laetius et de Marcus Munatius Sulla Ceriales neuf jours avant les Calendes de Février pendant le 14 e sacerdoce de Derzelas "*Le Grand Dieu*".

Le catalogue IGB I^2 50 a le préambule suivant:

"*Pendant le sacerdoce du dieu Dionysos (numéro ?)le mois d'Apaturies (la VIIe)le premier, Hephaistion fils de Kleanor a dit*…"

Dans ce cas, on a une nouvelle épreuve du sacerdoce éponyme du dieu Dionysos. On ne sait pas ce qui avait influencé les Grecs d'adopter deux systèmes chronologiques.

Il n'est pas habituel que les premiers colonisateurs aient désigné pour la qualité d'éponyme, un dieu Thrace. L'unique explication possible à ce moment soit que la ville d'Odessos avait honoré Dionysos, dans l'époque de l'autonomie. Le seconde système chronologique (l'éponymie de Derzelas "Theos Megas"), a été introduit pendant l'époque impériale, à côté du premier, pour des raisons inconnues[3].

On ne peut pas finir les considérations sur l'éponymie à Odessos, sans mentionner un exceptionnel document, une liste avec les noms des prêtres éponymes (IGB I^2 46), qui, sans indiquer le nom de la divinité, reste un précieux instrument pour l'établissement de la chronologie de la ville:

"*À la bonne fortune! Les prêtres du dieu après le retour etc* "

Les exégètes modernes se sont mis à l'accord que "le retour" représente le moment où les habitants de la ville sont revenus après la destruction de la cité, à la suite de la campagne du roi Gète Burebista.

---

[1] *Ibidem,* p. 58.
[2] *Ibidem,* p. 54.
[3] *Ibidem.*

Considérant que le premier prêtre était l'éponyme de la cité dans l'intervalle 48-47 av J.C., et les 45 prêtres le suivraient tour à tour, pour une année, le dernier était prêtre éponyme en 2/1 av. J.C., quand la cité se trouvait sous le contrôle des Romains[1].

La ville d'Apollonia (Sozopol en Bulgarie), n'offre aucune information sur le magistrat éponyme. Le nom de la cité et les analogies avec Istros sont de forts arguments pour considérer que l'éponyme était le prêtre d'Apollon le Médecine.

Le décret IGB I[2] 388 bis, dédié à l'Istrien Hegesagoras, fils de Monimos, qui avait aidé les Apolloniates en qualité de commandant de la flotte istrienne, pendant la guerre avec les Mesambriens, disposait le placement de la statue de celui ci, dans le Temple d'Apollo le Médecine.

Que la statue soit placée dans le Temple d'Apollo le Médecine".

À la fin de notre étude, il faut jeter un coup d'œil sur un aspect très important pour les colonies grecques du Pont Gauche, l'existence de l' "éponymie divine".

Une présence fréquente, vers la fin de l'époque hellénistique, "l'éponymie divine" signifiait que le dieu prenait le lieu du prêtre éponyme, pour ne perdre pas la chronologie. Il faut dire que le dieu qui détenait la magistrature d'éponyme était celui dont le temple offrait l'argent nécessaire pour l'équilibre de la situation financière de la ville, supportant les dépenses demandées par l'officialisation du culte religieux[2].

En conclusion, la présence de l'éponyme dans les décrets des cités ouest-pontiques assurait la légalité des décisions officielles et la chronologie. Dans des situations difficiles, une solution pour garder la loi et la chronologie, utilisée par les officiels des cités, était l'éponymie divine.

À l'époque romaine, dans les décrets officiels on utilise en même temps, la chronologie après les consuls.

Abreviations:

IGB I[2] - *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, (editor G. Mihailov) vol. I, Ediţia a II-a, Academia Bulgară de Ştiinţe, Sofia 1970.

ISM I - *Inscripţiile din Scythia Minor*, vol. I, (editor D. M. Pippidi), Bucureşti, 1983.

ISM II - *Inscripţiile din Scythia Minor*, vol. II, (editor Iorgu Stoian), Bucureşti, 1987.

ISM III - *Inscriptions de Scythie Mineure*, vol. III, (editeur A. Avram), Bucarest-Paris, 1999.

---

[1] A. Avram, *op. cit.,* p. 612.

[2] C. Preda, *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, p. 116.

ORIGINEA SOCIALĂ A SCRIITORILOR LATINI

Mădălina Strechie

Începuturile Romei

1. LVIUS ANDRONICUS - este primul scriitor latin de care ne aminteşte istoria literaturii latine. Originea lui socială este destul de umilă, pentru că era sclav. El va fi eliberat devenind libert. Aparţinând ginţii Livia, va lua şi numele ei[1]. Originea lui umilă se observă chiar din titlu, pentru că el poartă doar două nume şi nu tria nomina cum au cetăţenii romani.

Ocupaţiile lui, de asemenea, îi ilustrează umila origine pentru că va fi *grammaticus*, profesie exercitată la început de către sclavi.

Există altă ipoteză care susţine că acest prim scriitor ar fi originar din Tarent, dar datorită războiului el este luat ca sclav de învingătorii săi romani. Şi această ipoteză este destul de plauzibilă pentru că se bazează pe o realitate istorică din acele vremuri, anume luarea ca sclavi a cetăţenilor unei cetăţi cucerite.

2. CNEUS NAEVIUS - este un cetăţean roman născut la Capua, probabil de origine aristocratică pentru că se află destul de interesat de dezbaterile politice ale vremii sale. El critică în piesele sale de teatru atât pe Scipioni cât şi pe Metelli "*fato Metelli Romae fuin consules*" care are o traducere destul de interpretabilă şi cu înţelesuri diferite: "*destinul a vrut ca la Roma Metelli să fie făcuţi consuli*" sau "*spre pieirea Romei, Metelli sunt făcuţi consuli*", ceea ce i-a atras opoziţia acestora. Acest lucru ne întăreşte încă o dată supoziţia că Naevius era de origine aristocratică, găsindu-l implicat în aceste lupte politice şi, de asemenea, îl găsim de partea "partidei" Populares, opunându-se optimaţilor ca Fabius Cunctator şi M. Claudius Marcelus. Tot pentru convingerile sale politice el este arestat dar şi eliberarea lui survine destul de repede[2].

3. FABIUS PICTOR - ştim sigur despre el că era senator, deci era de neam aristocratic, adică patrician. El a încercat pentru prima dată realizarea unei istorii romane. Se aminteşte şi participarea lui la războiul punic.

4. L. CINCINATUS ALIMENTUS - este tot un aristocrat pentru că a fost propraetor în Sicilia, deci un fel de guvernator. În acelaşi timp a avut şi preocupări pentru scrierea unei istorii romane, care se pare că l-a inspirat şi pe Titus Livius[3].

5. PLAUTUS - acesta se numea după cum însuşi se adresa T. Macius Plautus. Era originar din Umbria şi se pare că aparţinea unei familii

---

[1] Pierre Grimmal, *Literatura latină*, Editura Teora, Bucureşti,1997, p. 59.
[2] Toma Vasilescu, *Istoria literaturii latine de la origini până la destrămarea Republicii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 41.
[3] Pierre Grimmal, *op. cit.*, p. 54.

de actori[1]. Aşadar tragem concluzia că era cel mult un plebeu sau peregrin, dar ipoteza întâi este mai plauzibilă pentru că avea *tria nomina* şi naşterea lui la Sarsina ne arată că este mai sigur un plebeu decât un peregrin.

6. ENNIUS - are o bibliografie destul de confuză pentru că ni se spune că era născut la Rudiae dintr-o familie de vază, dar îl găsim ca *grammaticus*, o funcţie exercitată de cei cu origine umilă. De asemenea, mai aflăm despre el că participă şi la viaţa religioasă, se află şi în trupele auxiliare cu gradul de centurion, ceea ce ne arată că nu era cetăţean roman, poate este un urmaş al unor peregrini[2]. El urcă totuşi în armată pentru că îl găsim ca un fel de secretar pe lângă consuli în campaniile militare, notând evenimentele.

7. CATO CENSOR - se naşte la Tusculum şi îl găsim executând miliţii equestre, cel puţin două. Este înrolat la 17 ani şi prima lui miliţie este desigur praefect de cohortă, cea de-a doua este tribunatul militar. De aici tragem concluzia că era cavaler. Dar probabil datorită meritelor sale el este *adlectus in amplissimo ordine,* adică cel al senatorilor şi va începe şi cea de-a doua carieră, corespunzătoare ordinului, cea senatorială - *cursus honorum.* Este ales questor[3]. Promovarea lui este rapidă, ajungând la treapta consulatului, alături de L. Valerius Flacus în anul 195 î.d.Hr. Cu toate acestea cognomenul lui rămâne Censor, deci originea lui equestră este total trecută cu vederea.

8. PACUVIUS - aflăm că se înrudea cu Ennius prin mama sa, este deci ca şi Ennius de origine umilă[4].

9. STATIUS - originea lui era în primul rând gallică, el va fi în serviciul Mettelilor ca sclav, însă va fi eliberat şi va îndeplini funcţia de pedagog în unele şcoli romane[5]. Originea lui socială putea fi destul de onorabilă, putând fi chiar, în ţara lui de origine chiar prinţ, dar în lumea romană el ajunge cel mult un libert.

10. TERENTIUS - Publius Terentius Afer era tot un neroman, el fiind carthaginez. Fiind luat ca sclav îl găsim în serviciul unui senator. Originea lui socială nu o putem stabili cu precizie, putem doar să facem supoziţii, ceea ce ştim cu siguranţă este faptul că se va înrudi cu rangul cavalerilor prin fiica sa care s-a căsătorit cu un reprezentant al acestui ordin[6]. El devine cel mult libert, dar se va bucura de o atenţie deosebită în societatea romană.

11. ACCIUS - este de origine umilă. Părinţii săi erau liberţi în slujba ginţii Accia[7]. Aşadar avem de a face din nou cu o origine umilă.

---

[1] Eugen Cizeck, *Istoria Literaturii Latine*, vol. 1, Editura All, Bucureşti, 2003, p. 34.
[2] Pierre Grimmal, *op. cit*., p. 90.
[3] *Ibidem*, p. 100.
[4] *Ibidem*, p. 108.
[5] Jean Bayet, *op. cit*., p. 100.
[6] Pierre Grimmal, *op. cit*., p. 113.
[7] *Ibidem*, p. 121.

12. LUCILLIUS - era născut în Campania şi era de rang cavaleresc, pentru că îl găsim înrolat în armata lui Scipio Aemilianus. Este în acelaşi timp prieten cu Scipio. În această calitate el devine mare latifundiar, se pare că din ager publicus. Onoarea de care se bucura era destul de mare pe plan social pentru că sora sa se va căsători cu un senator şi nu orice senator ci chiar rudă cu Pompei[1].

13. CICERO - aparţinea sigur ordinului cavalerilor, fiind unul din cei mai celebri reprezentanţi ai ordinului. Familia sa era din Arpinium şi care avea o influenţă mare în această regiune[2].

Cicero va satisface două miliţii equestre în armata consulului Cneus Pompeius, fiind praefect de cohortă iar în armata lui Sulla, probabil tribun. Nu ştim dacă el va continua miliţiile equestre, dar ştim sigur că va intra în ordinul senatorial, pentru ca va parcurge şi cursus honorum, ca un *homo novus*. În anul 76 era deja questor, fiind trimis în Sicilia. Îşi continuă *cursus honorum* astfel, devine aedil în anul 70, praetor în anul 66, iar în anul 64 consul. De la Cicero vedem cel mai clar că cele două ordine romane se confundă.

14. HORTENSIUS - ştim că aparţinea unei familii nobile deoarece tatăl lui a fost praetor, ajungând chiar consul, desemnat[3]. Din cariera tatălui nu încape nici o îndoială că aparţinea ordinului senatorial.

15. CAESAR - aparţinea celei mai renumite ginţi latine, fiind un aristocrat de viţă veche, lui plăcându-i să afirme chiar stirpei lui Venus însăşi[4]. Parcurge cursus honorum cu laude, primeşte comanda armatei în calitate de consul în anul 59. Deşi patrician el este în Partida Populares şi este prieten cu mulţi tribuni militari, plebei sau chiar prietenia cu soldaţii lui, chiar afectivitatea pentru soldaţii lui este celebră.

16. SALLUSTIUS - ştim cam puţin de viaţa lui. Dar provenea sigur dintr-o familie de rang senatorial pentru că va îndeplini o funcţie de questor. Ajutat de Caesar, va fi şi praetor în Africa[5]. El se va înrudi şi cu ordinul equestru, pentru că se va căsători cu o femeie de rang equestru, aşa cum aflăm de la Seneca, din cartea *De maritandis*. Această femeie nu este alta decât fosta soţie a lui Cicero.

17. CORNELIUS NEPOS - ştim că era născut în Gallia Cisalpină şi nu aparţinea unei familii nobile, senatoriale[6]. Dacă am caracteriza operele sale puteau vedea că are preocupări pentru a descrie viaţa militară şi poate nu greşim când spunem că s-ar trage dintr-o familie equestră mai ales că provenea din Gallia Cisalpină. De asemenea, se mai ştie că procuratorii

---

[1] Toma Vasilescu, *op. cit*., p. 200.
[2] Pierre Grimmal, *op. cit*., p. 137.
[3] *Ibidem*, p. 180.
[4] Jean Bayet, *op. cit*., p. 202.
[5] *Ibidem*, p. 209.
[6] Pierre Grimmal, *op. cit*., p. 165.

equeştri se ocupau cu guvernarea provinciilor şi poate că provine tocmai din acest fel de familii.

18. MARCUS TERENIUS VARRO - era de origine sabină dar aparţinea unei familii nobile şi bogate. El va parcurge *cursus honorum*, fiind un tribun laticlav în armata lui Pompeius[1]. Va ajunge chiar legatul Hispaniei.

19. CATTULLUS - nu ştim cu certitudine originea familiei sale, ştim sigur că familia lui făcea parte din notabilităţile oraşului Verona, iar Catullus vine la Roma, în nădejdea unei cariere politice[2]. Poate că aparţinea unei familii senatoriale, pentru că politica era apanajul aristocraţilor.

20. LUCRETIUS - nu avem date certe despre el şi nici nu ştim cărui ordin aparţinea, doar că avea preocupări pentru viaţa politică.

21. VERGILIUS - se pare că aparţine ordinului equestru sau ordinului senatorial, datorită mamei. Această ultimă ipoteză e mai plauzibilă pentru că el pleacă la Roma pentru o carieră politică[3].

22. HORATIUS - este de origine umilă pentru că tatăl său era sclav, apoi prin eliberare devine libert în familia Venusia. Se pare că va urca pe scara socială pentru că va deveni tribun în armata condusă de asasinul lui Caesar, Brutus ca tribun[4]. Fusese aşadar ridicat la rangul de cavaler, primind din această cauză şi domenii întinse. Graţie titlului de tribun ştim că el a îndeplinit două sau chiar trei miliţii equestre.

23. TIBULUS - ştim că era sigur de rang equestru[5].

24. PROPERTIUS - era tot de origine equestră, fiind născut în Umbria[6]. Probabil că familia sa era printre notabilităţile locale sau îndeplinea funcţia de procuratori.

25. OVIDIUS - era de familie equestră dar el reuşeşte să înceapă o carieră senatorială prin îndeplinirea funcţiei de ucenicie destinată senatorilor - *tres vir capitalis*[7]. El va renunţa la această carieră dedicându-se poeziei, care îi va aduce şi exilul.

26. TITUS LIVIUS - se ştiu foarte puţin despre viaţa personală a lui Titus Livius şi nu avem nici o mărturie clară despre originea sa socială[8]. Dar dacă îi analizăm opera putem emite ipoteza că el ar aparţine ordinului equestru pentru că descrierile sale despre campaniile militare romane trădează militarul din el. În acelaşi timp şi ipoteza originii sale senatoriale nu este greşită, dacă avem în vedere laudele la adresa aristocraţilor.

---

[1] *Ibidem*, p. 171.
[2] *Ibidem*, p. 198.
[3] *Ibidem*, p. 216.
[4] *Ibidem*, p. 236.
[5] Jean Bayet, *op. cit.*, p. 300.
[6] *Ibidem*, p. 303.
[7] Pierre Grimmal, *op. cit.*, p. 270.
[8] *Ibidem*, p. 311.

Oricum putem fi siguri că el aparţine unuia dintre cele două ordine: senatorial ori equestru.

27. SENECA - este de rang equestru. Aparţinea unei familii cavalereşti, care erau procuratori. El vine la Roma de mic copil. Familia sa era destul de puternică, pentru că va primi, prin unchiul său praefectura Egiptului, una din cele mai mari funcţii pe care un cavaler o avea încredinţată[1].

Seneca va începe totuşi o carieră senatorială, dovada vie a faptului că deja familia lui îi fusese avansată în ordinul senatorial. Va deveni preceptorul tânărului Nero.

28. PETRONIUS - era un aristocrat, din ordinul senatorial, deţinând numeroase averi şi domenii[2]. Va rămâne celebru în istorie tocmai prin naturaleţea pe care o dădea aristocraţiei sale, fiind poate cel mai celebru aristocrat roman prin excelenţă. Având o deosebită influenţă şi inteligenţă era apreciat chiar de către Nero. Apelativul de *arbiter elegantiae* denotă exemplul şi în acelaşi timp simbolul aristocratului roman.

29. PHAEDRUS - era de origine umilă fiind un sclav.

30. PLINIUS CEL BĂTRÂN - aparţinea cu siguranţă ordinului equestru pentru că atât familia sa este menţionată în rândul procuratorilor equestri dar el însuşi va îndeplini miliţiile equestre, ceea ce îi va da posibilitatea de a vedea întreg Imperiul roman, putând lăsa posterităţii operele sale[3]. Avem, de asemenea, informaţii şi de miliţiile equestre îndeplinite. Prima miliţie va fi praefect de cohortă, tribun de alla cea de-a doua sau praefect de alla.

31. QUINTILLIANUS - avea o apartenenţă socială umilă, pentru că tatăl său era retor, deci dascăl, putând fi cel mult plebeu sau chiar un libert[4].

32. MARTIALIS - era originar din Hispania, nu ştim cu siguranţă cărui ordin îi aparţinea, putem doar bănui că aparţinea ordinului equestru, deoarece se obişnuia ca familiile de rang equestru să fie notabilităţile provinciilor, mai ales procuratorii. De asemenea, în sprijinul acestei ipoteze stau şi mărturiile lui Seneca, originar tot din Hispania[5].

33. IUVENALIS - era născut la Aquinum în Campania. Informaţiile despre viaţa lui sunt extrem de îndoielnice. Unele inscripţii îl plasează ca *tribun de cohortă*, deci era de ordin equestru, parcurgând miliţiile equestre. Această inscripţie este unică şi nu putem lua cu certitudine cunoştinţă despre viaţa sa în lipsa altor dovezi.

Ce ştim cu siguranţă este că el deţine un mic domeniu, la ţară[6].

---

[1] *Ibidem*, p. 321.
[2] *Ibidem*, p. 336.
[3] *Ibidem*, p. 337.
[4] *Ibidem*, p. 237.
[5] *Ibidem*, p. 369.
[6] Jean Bayet, *op. cit.*, p. 362.

34. TACITUS - făcea parte din ordinul senatorial deşi tatăl său a fost procurator, în Gallia. Aşadar tatăl fusese de ordin equestru, dar probabil în urma unor merite va fi *adlectus in amplissimum ordo*, adică va fi primit în ordinul senatorial, după miliţiile equestre. Tacitus face însă serviciul de *vigintivir*, serviciu propriu tinerilor senatori[1].

35. PLINIUS CEL TÂNĂR - aparţinea cu siguranţă ordinului senatorial, dar avea un unchi cavaler pe care îl găsim în inscripţiile din Syria şi în alte colţuri ale imperiului. În tinereţe a fost *vir stlitibus iudicandis* şi *tribunus laticlavius* în Syria. A fost prieten cu Traian care l-a trimis în Bythinia[2].

36. SUETONIUS - aparţinea cu siguranţă ordinului equestru, iar tatăl lui a luptat ca *tribunus angusticlavius*. De asemenea, Suetonius va parcurge cele trei miliţii equestre obişnuite, îndeplinind chiar şi câteva procuratele[3].

37. APULEIUS - ştim cu certitudine că s-a născut undeva în Algeria, fiind se pare de origine plebeeană, deoarece dintr-o inscripţie găsită în Madaura, aflăm că se ocupa cu învăţământul[4].

38. AMMIANUS MARCELINUS - se înrolează în Garda Imperială, deci era de ordin equestru. Ajunge ofiţer de intendenţă[5].

După cum se observă, literatura latină are reprezentanţi din toate mediile sociale. Sclavi, cavaleri şi aristocraţi au scris despre Roma şi pentru Roma. Valoarea romană a existat în toate mediile societăţii şi a fost apreciată ca atare.

---

[1] Pierre Grimmal, *op. cit*., p. 369.
[2] *Ibidem*, p. 374.
[3] *Ibidem*, p. 381.
[4] *Ibidem*, p. 397.
[5] *Ibidem*, p. 410.

CONTROVERSE ISTORIOGRAFICE PRIVIND OPŢIUNILE STRATEGICE ÎN BĂTĂLIA DE LA CRÉCY (1346)

Constanţiu Dinulescu

Campania militară engleză din 1346, care a atins apogeul cu lupta de la Crécy, a constituit un subiect predilect pentru cercetătorii războiului medieval. La declanşarea campaniei - la 11 iulie 1346 - se părea ca regele englez Eduard al III-lea, intenţiona să meargă în Aquitania, pentru ca, în plină desfăşurare a marşului, să debarce în Peninsula Contentin.

Însuşi Eduard al III-lea (1327-1377) conducea expediţia; printre ceilalţi conducători se aflau şi fiul său cel mare, Prinţul Negru, conţii de Northampton, Warwick, Oxford, Arundel, Suffolk şi Huntingdon, precum şi alţi colaboratori apropiaţi ai lordului englez.

Deşi se credea că flota care părăsise Portsmouth, estimată a fi cea mai mare forţă engleză care a trecut Canalul Mânecii în Evul Mediu, avea destinaţia Gasconia, totuşi direcţia urmată va fi, surprinzător, Normandia.

Confidenţialitatea pregătirilor acestei expediţii este remarcată în documente, contribuind prin conţinutul planurilor engleze la o şi mai mare nedumerire privind organizarea campaniei propriu-zise. Astfel, funcţionarul regal Adam Murimuth, afirma că "nimeni nu putea şti cu certitudine unde intenţiona să navigheze, sau în ce loc de peste mare voia să debarce"[1]. Nici chiar căpitanii vaselor nu ştiau amănunte ale acestei expediţii, ei primiseră instrucţiuni sigilate ce urmau să fie deschise dacă flota era risipită de vreo furtună.

Campania care a urmat a fost studiată îndelung, dar a fost înţeleasă, şi mai ales, interpretată într-un mod diferit de către cercetători. Atât istoricii militari, cât şi cei preocupaţi de epoca medievală au considerat, de multe ori strategia din spatele acestui mare "*chevauchée*"[2] ca fiind "imposibil de desluşit"[3].

Unii dintre ei au ajuns la concluzia că nu a existat nici un plan general, că expediţia a fost concepută "împotriva oricărui principiu al artei militare"[4] şi că victoria obţinută la apogeul campaniei a fost un "accident"[5].

Însă o serie de astfel *chevauchées*, precum cea din 1346, au dus la câştigarea, de către Eduard, a păcii de la Bretigny, considerat a fi cel mai

---

[1] Adam Murimuth, *Adae Murimuth. Continuatio Chronicarum*, ed. E.M. Thompson, London, 1889, p. 199.

[2] Prin "*chevauch*ée" se înţelege o strategie de atac ce produce prejudicii sau pierderi economice determinând o slăbire a autorităţii politice şi morale ale adversarului sau inamicului în regiunea devastată.

[3] J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World and their Influence upon History*, ed. J. Terraine, London, 1970, p. 311.

[4] G. Wrottesley, *Crécy and Calais from the Public Record*, London, 1898, p. 111.

[5] John E. Morris, *The Welsh Wars of Eduard I*, Oxford, 1901, p. 108.

umilitor tratat suferit de Franţa, până în secolul 20, deoarece prevedea că regele Angliei va lua în stăpânire deplină o treime din teritoriul Franţei.

Campania militară din 1346 era condiţionată, pe plan intern, de atitudinea contribuabililor englezi, obligaţi să plătească taxe de război, dar şi de Parlament, care i-a cerut regelui în iunie 1344 "să pună capăt acestui război, fie printr-o bătălie, fie printr-o pace convenabilă, dacă o putea obţine, şi odată ce regele nostru va fi pregătit şi echipat pentru a trece dincolo [în Franţa - s.n.] ca să câştige ceea ce Dumnezeu îi va dărui pentru succesul în această problemă, să nu abandoneze expediţia până ce situaţia nu va fi clarificată, într-un fel sau altul…"[1].

Parlamentul i-a acordat regelui cu aceea ocazie subsidii pe doi ani, impunând în acelaşi timp, o condiţie specială: ca în cel de al doilea an [1346 - s.n.], să treacă personal în Franţa pentru a pune capăt războiului.

În aceste condiţii pregătirile englezilor pentru invazia de la începutul anului 1346, nu mai constituie un element surprinzător ci, dimpotrivă, o consecinţă firească a evenimentelor derulate anterior.

Faptul că Eduard nu începe campania după un plan bine definit demonstrează incapacitatea strategică a acestuia şi a cavalerilor din jurul său.

Aproape toţi istoricii care s-au ocupat de această campanie sunt grupaţi în două mari tabere. În prima categorie se regăsesc, în principal, istorici care au scris înainte de al doilea război mondial, susţinând că "modul cum Eduard a condus campania de la Crécy nu prezintă nici un semn al vreunei scheme raţionale" şi că "este ruşinos pentru postura de general"; regele englez "putea ordona o bătălie şi îşi putea însufleţi armata prin propria încredere dar nu putea plănui o campanie"[2].

Cealaltă grupare istoriografică, condusă de H.J. Hewitt[3], este tranşantă în a aprecia că bătălia de la Crécy este rezultatul incompetenţei lui Eduard. Totuşi aceşti istorici nu văd în *chevauchée-ul* din 1346 "o paralelă fără sens"[4]. Ei consideră totodată, că invazia lui Eduard a fost concepută iniţial, ca o ocazie de a-şi demonstra puterea, de a distruge resursele economice pe care se baza dinastia de Valois în susţinerea conflictului şi, de a evita o bătălie finală, care necesita o organizare strategică prealabilă[5].

Istoricii primului grup, căruia îi aparţin Sir Charles Oman, J.F.C.

---

[1] *Rotuli Parliamentorum*, vol. II, ed. J. Strachery et Al. (Record Commision: London, 1783), p. 148.

[2] J.F.C. Fuller, *op. cit.,* p. 311; C.W.C. Oman, *A History of Art of War in the Middles Age*, London, 1924, p. 126; William Hunt "Edward III", *Dictionary of National Biography*, p. 51.

[3] H.J. Hewitt, *The Organization of War Under Eduard III 1338-1362*, Manchester U.P., 1966.

[4] Aprecierea îi aparţine lui B. H. Liddell Hart, *Strategy*, New York: Praeger, 1954, p. 78.

[5] C.T. Allmand, *The War and the Non-Combat*, în Kenneth Fawler (ed.), *The Hundred Years War*, London, 1971, p. 166; H. J. Hewitt, *op. cit.,* p. 117.

Fuller, B.H. Lidell Hart, George Wrottesley şi Eduard Perroy au fost influenţaţi de teoriile militare napoleoniene, exemplificate de lucrările istoricilor Antoine-Henri Jomini şi Carl von Clausewitz.

Aceşti istorici nu au reuşit să sesizeze diferenţele între un *Niderwerfungsstrategie* napoleonian direct (care consta pur şi simplu în a căuta armata inamică şi a o ataca) şi o campanie, care ţintea să-l determine pe duşman, să adopte o tactică ofensivă. Acest eşec, combinat cu presupunerea eronată că o strategie bună înseamnă a înfrunta pe inamic atunci când este inferior numeric şi a-l evita atunci când este mai puternic, au făcut campania de la Crécy greu de înţeles. Această perspectivă l-a determinat pe istoricul Oman, să considere că Eduard era "un tactician foarte competent, dar un strateg lipsit de abilitate"[1].

Cea de a doua grupare istoriografică, căreia îi aparţin majoritatea istoricilor recenţi ai războiului, incluzând pe C.T. Allmand, Kenneth Fowler, Maurice Kenn şi Michael Prestwich, are o perspectivă diametral opusă asupra rolului bătăliei în această strategie. Potrivit acestei perspective - formulată de John Gillingham - opinia unui comandant medieval despre o bătălie ar fi: "Să nu o dai [bătălia - s.n.]. Bine, poţi să o faci în anumite ocazii, dacă numeric îţi depăşeşti cu mult adversarul, dacă moralul său e slab atunci poţi să dai o bătălie, altfel nu"[2].

O bătălie ar fi prea riscantă şi neprofitabilă într-o epocă în care războiul era purtat prin asedierea unor puncte fortificate.

Referitor la invaziile din secolul al XIV-lea, H.J. Hewitt scria că ţelul unui comandant "nu era, cum s-ar crede, de a-şi căuta inamicul şi de a-l aduce în situaţia unei bătălii decisive… regele, prinţul şi Henry de Lancaster nu erau porniţi - de obicei - pe un conflict armat critic, nici nu menţionează acest scop în rapoartele lor şi nici cronicile laudative nu le atribuie acest scop"[3].

Despre această a doua parte a pasajului mai înainte menţionat, unii istorici avansează ideea că, declaraţiile contemporane privitoare la faptul că englezii ar fi "căutat" o bătălie în 1346 erau glume[4] sau încercări de a induce în eroare[5], "care nu pot fi luate în serios"[6].

Ambele grupări istoriografice sunt de acord asupra unui aspect: în 1346, Eduard nu a avut nici o intenţie de a lupta cu armata superioară a lui Filip, dacă ar fi putut evita această confruntare. Intenţia sa era de a provoca cât mai multe pagube, înainte ca francezii să-şi mobilizeze forţele. Bătălia de la Crécy a avut loc deoarece Eduard a eşuat să manevreze şi să

---

[1] J.F.C. Fuller, *op. cit.,* p. 311.
[2] John Gillingham, *Richard I and the Science of War in the Middle Age*, în *War and Government in the Middle Ages*, ed. John Gillingham şi J.C. Holt, Woodbridge, 1984, p. 82.
[3] H.J. Hewitt, *op. cit.,* p. 99-100.
[4] Barbara Emerson, *The Black Prince*, London: Weidenfeld and Nicholson, 1976, p. 34.
[5] Alfred H. Burne, *The Crécy War*, London, 1955, p. 154.
[6] Richard Barber, *Edward, Prince of Wales and Aquitane*, London, 1978, p. 59.

se strecoare din faţa francezilor, fiind adus în situaţia de a lupta cu cei care-l urmăreau. Astfel, în ciuda victoriei englezilor pe câmpul de luptă, campania a reflectat un eşec din partea conducătorilor, iar la sfârşitul ei, englezii au beneficiat prea puţin dintr-un avantaj strategic real, în ciuda victoriei de proporţii.

Alţi doi istorici, ale căror analize asupra *chevauchée-ului* de la Crécy nu se încadrează în nici una dintre grupările istoriografice prezentate mai sus, merită să fie menţionaţi în acest context. Este vorba de Alfred H. Burne şi Jonathan Sumption.

Primul, Alfred H. Burne, un ofiţer de cavalerie britanic, retras din armată şi devenit istoric, este autorul unei lucrări dedicate Războiului de 100 de ani[1], cea mai orientată spre perspectiva militară a evenimentelor.

Spre deosebire de majoritatea autorilor recenţi, el susţine că Eduard a intenţionat să lupte în 1346. El afirmă că regele englez a avut chiar un plan sofisticat prin care a urmărit să lupte contra francezilor în cele mai favorabile condiţii.

Potrivit lui Burne, planul englez din 1346 era o operaţiune cu direcţii convergente. După traversarea Normandiei, Eduard ar fi trecut Sena, cât mai curând posibil. De acolo, ar fi putut avansa spre Amiens, de-a lungul râului Somme, unde şi-ar fi întâlnit aliaţii flamanzi, care ar fi mărşăluit la sud de Gent pentru a-l întâlni. Armata lor combinată, ar fi putut să se angajeze, în condiţii relativ egale, într-o bătălie cu armata franceză pe care sperau să o înfrângă.

Lucrarea lui Jonathan Sumption[2] conţine cea mai recentă contribuţie asupra *chevauchée-ului* din 1346, o imagine diferită şi mai puţin statică a motivaţiilor lui Eduard. Autorul susţine că, în campania din 1346, regele englez a intenţionat iniţial să producă pagube normanzilor, pentru ca aceştia să fie câştigaţi de partea sa. Urma să fie “o campanie de cucerire” al cărei scop era ocuparea permanentă a Normandiei, comparabilă cu ocuparea Bretaniei de vest, petrecută cu puţin timp înainte.

Controlul regelui asupra trupelor sale nu era suficient de puternic pentru ca această abordare să funcţioneze, astfel că a revenit la o strategie a devastării. Deşi din argumentaţia lui Sumption nu reiese clar cum credeau englezii că vor câştiga prin aceste din urmă manevre el lasă să se înţeleagă că Eduard a făcut tot posibilul pentru a evita armata lui Filip şi a nu da bătălia.

Cu excepţia lui Burne, toţi istoricii care s-au ocupat de Războiul de 100 de ani, sunt de acord asupra acestei probleme. Cu această presupunere făcută ei descriu campania şi interpretează acţiunile lui Eduard, iar când acestea nu se mai potrivesc teoriei de mai sus, se mulţumesc să definească tactica lui Eduard drept ciudată sau

---

[1] Alfred H. Burne, *op. cit.,* p. 172.
[2] Jonathan Sumption, *The Hundred Years War*, vol. I: *Trial by Battle*, London, 1990.

surprinzătoare.

Considerând că sursele contemporane evenimentelor susţin că englezii au făcut tot ce au putut pentru a-i provoca pe francezi pentru a da bătălia, pare ciudat că atât de mulţi istorici au un punct de vedere opus.

Convingerea că Eduard nu dorea să rişte o angajare generală pare a izvorât din două surse: ideea "probabilităţii militare inerente", potrivit căreia nici un comandat depăşit numeric, într-un asemenea mod nu ar dori să lupte, şi faptul că, Eduard se îndrepta cu rapiditate spre nord, spre Flandra, cu puţin timp înainte de a fi ajuns din urmă de Filip. Nici unul dintre aceste argumente nu rezistă unei examinări atente. Ideea "probabilităţii militare inerente", întotdeauna riscantă necesită o prudenţă suplimentară atunci când este aplicată mentalului unui comandant medieval.

Probabil că Eduard credea şi avea, într-adevăr, multe motive serioase din moment ce succesele sale anterioare, de la Halidon Hill, la Sluys, fuseseră fenomenale, iar pretenţiile sale asupra coroanei franceze erau puternice, avându-l de partea sa pe Dumnezeu. Această credinţă, completată cu etosul medieval, care susţinea că un bun cavaler trebuie să-şi facă datoria cu orice preţ, l-ar fi determinat să nu ţină prea mult cont de faptul că armata sa era inferioară numeric. Personalitatea sa era în deplin acord cu acest principiu pentru că "nu se temea de nici o nenorocire, vătămare sau ghinion, care ar fi putut doborî pe un nobil războinic"[1].

În plus, diferenţa numerică dintre două armate medievale poate fi compensată de superioritatea tactică a echipamentului, a disciplinei, a conducerii sau a moralului. În momentul invaziei pe teritoriul francez, mulţi soldaţi şi căpitani englezi deveniseră veterani experimentaţi. O mare parte dintre ei participaseră la campaniile victorioase de la Halidon Hill, Morlaix sau Dupplin Moor.

Eduard se afla, înaintea bătăliei de la Crécy, într-o poziţie mult mai bună decât am fi îndreptăţiţi să credem, judecând după comparaţia dintre armata sa şi cea a inamicului. Francezii duceau lipsă de proiectile şi nu aveau nici o tactică pe măsura celei a englezilor. Experienţele anterioare din Bretania şi Gasconia îi arătaseră regelui, cât de importanţi erau aceşti factori, deşi, confirmări ale superiorităţii tactice engleze, nu prea erau necesare, pentru a-l determina să urmărească o bătălie, pe care o căutase în aproape toate campaniile, începând din 1333.

Probabil că Eduard nu se aştepta să obţină o victorie atât de copleşitoare cum ştim că ulterior a obţinut-o; totuşi, este la fel de probabil că victoria nu a venit ca o prea mare surpriză pentru regele englez. Refuzul lui Filip de a da o bătălie la începutul campaniei sugerează că nici acesta nu era prea sigur că francezii pot câştiga. Din cele scrise de Jean le Bel reiese clar că, monarhul francez "nu avea nici îndrăzneala, nici curajul de a

[1] *The Brut of the Chronicle of England*, ed. F.W. Brie, London, 1906-1908, p. 333.

lupta”[1].

În consecinţă, avându-i de partea sa pe Dumnezeu şi pe veteranii săi, Eduard era destul de sigur de el, pentru a risca o bătălie sau cel puţin două, dar în condiţiile impuse de el. Marşul englezilor către Flandra, în a doua jumătate a campaniei este, în general, interpretat ca fiind o încercare a acestora de a scăpa spre nord şi a ajunge la coastă înainte de a fi ajunşi din urmă şi astfel, a evita bătălia. În realitate, acest marş avea scopul de a menţine armata aprovizionată şi a asigura o cale de retragere înainte de confruntare. Eduard sperase că va face joncţiunea cu aliaţii săi flamanzi, care ar fi trebuit să mărşăluiască, sau cu acel contingent, căruia îi ordonase să navigheze spre Le Crotoy, pentru a contracara nesfârşitul şir de întăriri ale regelui francez. În plus, portul Calais fusese destinaţia lui încă de la începutul campaniei, aşa că acest traseu era imaginat chiar dacă Filip nu ar fi dispus de o armată care să-l înfrunte. Dar cel mai important aspect era acela că Eduard trebuia să evite capcana pe care Filip încerca să i-o întindă, o capcană similară aceleia pe care englezii încercaseră să le o întindă scoţienilor, în 1327.

Filip dorea să-şi întindă inamicul într-o zonă blocată de o barieră naturală de netrecut - marea, Sena sau Somme-ul - aşa cum monarhul englez intenţionase să-i încercuiască pe scoţieni lângă Tyne. Eduard ar fi acţionat atunci, aşa cum făcuse la Flamengrie şi cum o va face şi la Crécy: să-şi aranjeze armata într-o formaţie identică cu cea de la bătălia de la Halidon. Această formaţie se baza pe puterea tacticii defensive şi dacă englezii erau împinşi între armata franceză şi o barieră naturală, atunci Filip nu mai era nevoit să adopte o tactică ofensivă. Mai înainte, la Flamengrie, aşteptându-i pe francezi să atace Eduard a rămas fără provizii şi a fost nevoit să se retragă spre propria bază de operaţiune. Nici în 1346, nu ar fi reuşit să se menţină în defensivă prea mult fără provizii. Atunci, Eduard ar fi obţinut riposta francezilor, pe care o căuta dar în condiţiile impuse de Filip, şi nu de el. Dat fiind faptul că armata franceză era mai mare şi mai pregătită pentru astfel de bătălie, în câmp deschis, rezultatul nu ar mai fi fost cel favorabil englezilor ca la Crécy şi Poitiers ci invers, ar fi dat câştig de cauză francezilor.

Dar monarhul englez a reuşit să evite această capcană, trecând vadul de la Blanchetacque. După ce şi-a asigurat astfel calea de retragere, a găsit repede o poziţie defensivă bună, s-a oprit pentru a aştepta armata lui Filip şi nu pentru că trupele sale erau prea obosite, ci, mai degrabă, pentru că de acolo putea să-şi asigure o retragere certă. Astfel se putea aştepta să fie atacat, şi nu “asediat”. Faptul că încerca să-l evite pe Filip, până ce reuşea să treacă râul Somme, nu însemna că intenţia sa declarată de a da bătălia era nesinceră.

---

[1] Jean le Bel, *Chronique de Jean le Bel*, eds. Jules Viard and Eugene Déprez, Paris, 1904, p. 86.

Prin această examinare atentă a campaniei militare din vara anului 1346, am încercat să punem în discuţie opţiunile strategice care se aflau la îndemâna lui Eduard, despre care majoritatea istoricilor, la care subscriem şi noi, opinează că acesta a încercat să evite bătălia cu monarhul francez.

La o analiză atentă a *chevauchée-ului* de la Crécy, vom constata că acesta a constituit modelul pentru toate campaniile militare engleze ale secolului al XIV-lea, dovedindu-se totodată, prin victoriile obţinute că a fost bine ales.

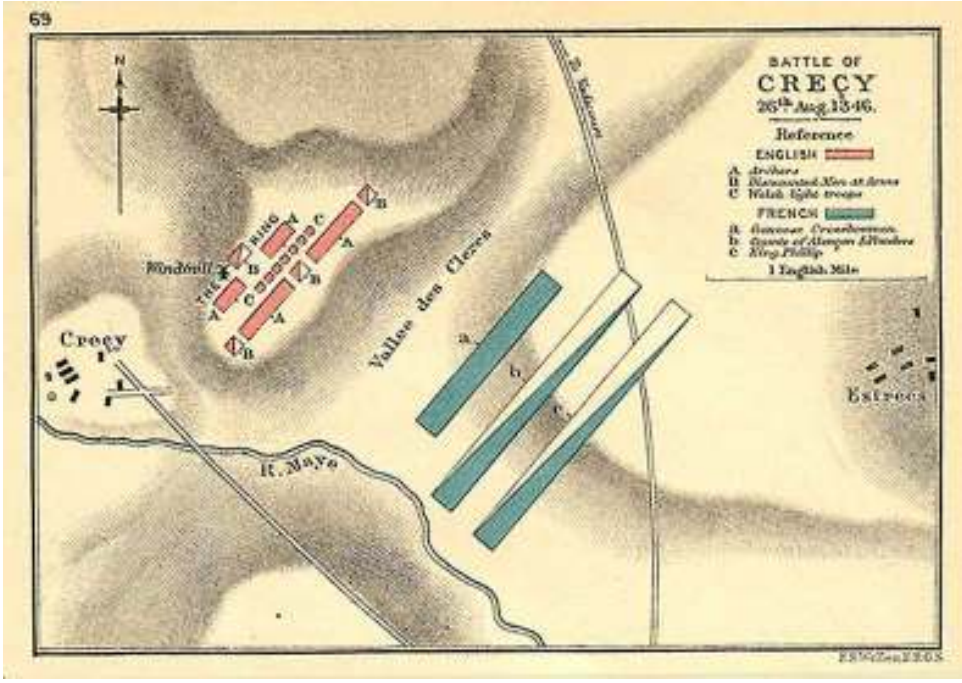

Fig. 1 Prima fază a bătăliei de la Crécy

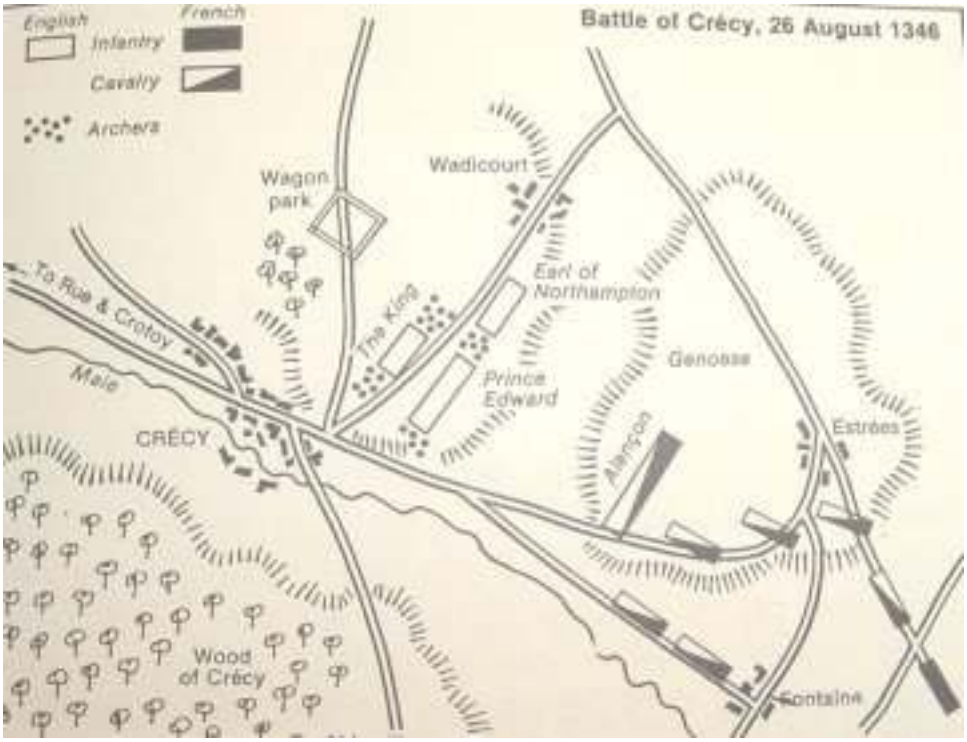

Fig. 2 A doua fază a bătăliei de la Crécy

LUMEA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA ŞI MOLDOVA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Eugen Denize

Dacă analizăm cu atenţie evoluţiile şi procesele istorice care au avut loc în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea la nivelul tuturor statelor creştine de pe continentul nostru, constatăm că acestea au fost destul de asemănătoare peste tot, de la Oceanul Atlantic şi până la Moscova. Evident, datorită unor condiţii social-economice, politice, culturale şi geografice specifice, evoluţiile istorice din această perioadă au avantajat mai mult statele occidentale, cum ar fi Spania, Portugalia, Franţa, Anglia, Ţările de Jos, statele italiene şi germane şi mai puţin statele din zonele centrale, răsăritene şi sud-estice ale continentului. Cu toate acestea, pentru un observator atent al evenimentelor, este indiscutabil faptul că Europa, toată Europa, mergea în aceeaşi direcţie, înspre o economie de tip capitalist, înspre o societate în care privilegiile naşterii să fie înlocuite cu acelea ale banului, cu un stat unificat din punct de vedere teritorial şi cu o putere centrală bine consolidată. De fapt, după opinia istoricilor Paul H. Beick şi Laurence Lafore[1], întreaga evoluţie istorică din cadrul economiei feudale, de la 1200 până la 1500, conducea în mod inexorabil spre capitalism.

Transformările din structurile economice europene[2] au generat, treptat, o nouă societate, în care privilegiul a lăsat locul banului şi meritului,

---

[1] Paul H. Beick, Laurence Lafore, *Modern Europe. A History since 1500,* New York, 1959, p. 20.

[2] Pentru economia acestei perioade a se vedea, printre altele, Melvin M. Knight, Harry Elmer Barnes, Felix Flügel, *Economic History of Europe,* London, 1930; Charles Bémont, Roger Doucet, *Histoire de l'Europe au Moyen Âge (1270-1493),* Paris, 1931; J.A.R. Marriott, *The Evolution of modern Europe. 1453-1932,* London, 1933; Wallace K. Ferguson, *Europe in Transition. 1300-1520,* Boston, 1962; Myron P. Gilmore, *The World of Humanism.1453-1517,* New York, 1962; R.R. Palmer, Joel Colton, *A History of the Modern World,* New York, 1971; Robert Ergang, *The Renaissance,* Princeton, 1967; Shepard B. Clough, David L. Hicks, David J. Brandenburg, Peter Gay, *A History of the Western World. Early Modern Times,* Boston, 1967; Bernard Chevalier, *L'Occident de 1280 à 1492,* Paris, 1969; N.J.G. Pounds, *An Economic History of Medieval Europe,* New York, 1974; Perre Léon, *Histoire économique et sociale du monde,* tome I, *L'ouverture du monde. XIVe-XVIe siècles,* volume dirigé par Bartolomé Bennassar et Pierre Chaunu, Paris, 1977; Immanuel Walerstein, *Le système du monde du XVe siècle à mos kours,* vol. I, *Capitalisme et économie-monde (1450-1640),* Paris, 1980; Steven Ozment, *The Age of Reform. 1250-1550. An intellectual and religious history of late medieval and reformation Europe,* New Haven and London Yale University Press, 1980; Jean Delumeau, *La civilisation de la Renaissance,* Paris, 1984; Eugene Weber, *Une histoire de l'Europe. Hommes, cultures et sociétés de la Renaissance à mos jours,* tome I, *De la Renaissance au XVIIIe siécle,* Paris, 1986; Fernand Braudel, *Jocurile schimbului,* 2 vol., traducere şi postfaţă de Adrian Riza, Bucureşti, 1985; idem, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul,* 2 vol., traducere şi

o nouă structură politică având în centru persoana regelui, noi aspiraţii civice, artistice şi religioase, care vor genera Renaşterea şi Reforma. La baza acestor transformări economice a stat dezvoltarea tehnologică petrecută în Europa secolului al XV-lea, care a permis dezvoltarea transporturilor şi comunicaţiilor maritime la distanţe tot mai mari, precum şi punerea bazelor unei adevărate pieţe mondiale. Această dezvoltare tehnologică nu poate fi înţeleasă însă decât în contextul totalităţii şi complexităţii ideilor şi instituţiilor în care ea a apărut şi s-a dezvoltat.

În primul rând, deşi lumea apuseană era într-adevăr sigură că este posesoarea revelaţiei creştine, ea nu a fost niciodată pe deplin convinsă că propriile ei instituţii reprezentau materializarea perfectă a acestei revelaţii. Creştinătatea latină trăia cu convingerea că perfecţiunea existase cândva în timp sau exista undeva în spaţiu. Din acest punct de vedere, chinezii aveau o atitudine sigură şi complet închisă asupra orizonturilor îndepărtate.

Această curiozitate a fost completată în Europa de zelul misionar însoţit de impulsul către prozelitism. Un complex de tradiţii europene, de îndoieli şi de speranţe, îi făcea pe oamenii continentului nostru să creadă în existenţa unui centru de civilizaţie în afara şi dincolo de orizonturile cu care lumea creştină putea fi în contact. Aceasta a avut o mare importanţă în pregătire intelectuală a expansiunii europene.

În privinţa instituţiilor, acestea erau mai favorabile în Europa, mai ales în ceea ce priveşte relaţiile de proprietate şi suportul financiar al călătoriilor de descoperire. Dacă în China, statul putea fi sau nu promotorul descoperirilor geografice, împăratul având la dispoziţie suficiente mijloace financiare, în Europa, niciodată puterea centrală nu a dispus de astfel de mijloace, fiind nevoită să recurgă la iniţiativa particulară, ceea ce a constituit un impuls în această direcţie. Drepturile autorităţii şi cele ale proprietăţii erau bine delimitate în Europa spre deosebire de China. Această situaţie a favorizat iniţiativa particulară, dar a dus şi la intensificarea competiţiei în cadrul lumii creştine, la divizarea ei. De fapt, unitatea lumii creştine fusese dislocată cu mult timp înainte de descoperirile geografice[1], care nu au făcut altceva decât să o accentueze.

Dar pentru ca marile descoperiri geografice să poată avea loc a fost mai întâi nevoie ca, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, expansiunea economică europeană să fie reluată aproape peste tot pe continent. Acum are loc un nou avânt demografic[2], apar noi puteri comerciale, apar şi se

---

postfaţă de Adrian Riza, Bucureşti, 1984; idem, *Timpul lumii,* 2 vol., traducere şi postfaţă de Adrian Riza, Bucureşti, 1989.

[1] Pentru descoperirile geografice a se vedea, printre altele, Carlo Errera, *L'epoca delli grandi scoperte geografiche,* Milano, 1926; Percy Sykes, *A History of the Exploration from the earliest times to the present day,* New York, 1961; J.H. Parry, *The Age of Rennaissance,* New York, 1964; Pierre Chaunu, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle,* Paris, 1969.

[2] Din punct de vedere demografic, pe la 1500, populaţia Italiei era de aproximativ 16 milioane de locuitori, la fel cu cea a Franţei. Imperiul german avea 12 milioane de locuitori,

dezvoltă mari organisme financiare, apar noi tehnici de producţie, comerciale şi financiare, pe la 1450 oraşele cunosc o nouă dezvoltare impetuoasă (Londra, Paris, Basel, Franckfurt, Köln, Nürenberg, Gand, Bruges, Anvers, Milano, Florenţa, Veneţia, Genova, Neapole, Sevilla, Lisabona, Valencia, Barcelona).

Renaşterea, ca fenomen istoric care marchează această perioadă, mai ales în Italia, este o epocă a omului care-şi făureşte propriul destin, a geniului personal, a afirmării individualismului, fie că este vorba de un literat sau de un artist, de un soldat mercenar sau de un om politic umanist. Dar toate transformările intelectuale şi politice care au marcat şi au însoţit Renaşterea nu pot fi explicate şi înţelese fără a analiza motorul economic care le-a pus în mişcare. Dezvoltarea tehnicii scoate şi mai mult în evidenţă vitalitatea Europei în momentul în care ea depăşeşte celelalte continente. Avântul decisiv, din acest punct de vedere, se plasează la mijlocul secolului al XV-lea, între 1450 şi 1470, cu prelungiri importante în secolul al XVI-lea. Cu toate acestea, în epoca Renaşterii a avut loc doar o ameliorare cantitativă a tehnicii şi nu o revoluţie tehnică propriu-zisă. Începând însă cu această epocă, tehnica nu numai că atrage atenţia puterii publice, a statului, care o sprijină, dar devine o parte integrantă a culturii. Acum se remarcă o pleiadă de ingineri şi tehnicieni, mai ales germani şi italieni, printre care se distinge Leonardo da Vinci, înzestrat cu calităţi excepţionale, produsul acestui curent.

În această epocă se dezvoltă transporturile terestre prin inventarea suspensiei cardanice şi prin ameliorarea reţelei de drumuri, dar cu toate acestea ele rămân departe de a prezenta avantajele transporturilor fluviale şi maritime. Au loc progrese importante în privinţa construcţiilor navale (caravela portugheză), dar şi în privinţa artei de a naviga. Înclinaţia către mecanizare, specifică Renaşterii, şi-a găsit expresia cea mai edificatoare în orologerie. Deşi un domeniu foarte limitat, orologeria a fost un adevărat model catalizator pentru dezvoltarea ulterioară a maşinismului. O dezvoltare importantă o cunoaşte mineritul şi metalurgia fierului şi a fontei. Se produc perfecţionări foarte importante în domeniul armamentului, mai ales al artileriei, devenită mai eficientă şi mai manevrieră, şi al armelor de foc portabile (archebuza, pistoletul etc.). Perfecţionarea armelor de foc a dus şi la perfecţionarea continuă a artei fortificaţiilor. Acum apar fortificaţiile poligonale capabile să întreţină un foc încrucişat de sprijin reciproc. La mijlocul secolului al XV-lea, Gutemberg a inventat tiparul, care a răspuns nevoilor culturale şi de informare mereu crescânde ale Occidentului, dar care, la rândul său, a răspândit cultura şi a generat noi necesităţi în acest domeniu. O dezvoltare importantă cunoaşte, de asemenea, şi industria

---

Spania 7,5 milioane, iar Anglia 3,5 milioane de locuitori. Tot pe la 1500, în Europa creştină existau cinci oraşe cu peste 100 000 de locuitori, şi anume: Londra, Paris, Florenţa, Veneţia şi Neapole (S. Ozment, *op. cit.,* p. 191).

sticlei, vitraliile, oglinzile şi, mai ales, ochelarii, care permit prelungirea vieţii intelectuale şi artistice.

Progresul tehnic a apărut, aproape în totalitate, în sectorul necontrolat, necorporativ, al industriilor noi sau al celor imposibil de controlat. Aici s-au creat premisele şi s-a realizat o diviziune tot mai pronunţată a muncii în cadrul producţiei manufacturiere, al manufacturilor dispersate, centralizate şi mixte şi, mai ales, în domeniul textil.

În acelaşi timp, în lumea marilor negustori s-au născut simultan mentalităţile capitaliste şi instrumentele bancare şi contabile care au permis acestor mentalităţi să se poată exprima. Dezvoltarea tehnicii afacerilor s-a datorat, în bună măsură, dezvoltării, începând cu perioada cruciadelor, a marelui comerţ maritim. Aşa au apărut asigurările maritime, apoi contabilitatea în partidă dublă, băncile, la început particulare, iar apoi de stat[1], cambia sau scrisoarea de schimb, strâns legată de dezvoltarea creditului, companiile comerciale de două feluri, cu structură centralizată şi sucursale şi cu structură descentralizată şi filiale.

Toate aceste transformări şi evoluţii au făcut ca în această perioadă să apară o burghezie dinamică şi viguroasă. Cu toate acestea însă, ascensiunea burgheziei nu a însemnat, acum, şi triumful valorilor burgheze. Burghezia a acceptat valorile sociale existente, în special valorile şi comportamentul aristocraţiei, şi a căutat să se integreze acestora. Un exemplu elocvent în acest sens, poate cel mai elocvent, este acela al familiei burgheze florentine Medicis, care se va transforma într-o familie aristocratică ducală şi va da papi şi regine ale Franţei. Cu toate acestea, burghezia, prin simpla ei prezenţă şi prin tendinţele spre profit şi individualism a făcut să "explodeze"[2] evul mediu.

În această perioadă, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, se poate afirma cu toată convingerea că a existat un capitalism. În Europa Occidentală întâlnim un capitalism comercial şi financiar, care va duce la dezvoltarea creditului public. În Europa Orientală este vorba despre un capitalism agrar, dar nici cel comercial şi financiar nu lipsesc cu desăvârşire[3]. Diferenţa de dezvoltare care se constată în această epocă şi, în general, pe o durată mai lungă între secolul al XIV-lea şi secolul al XVI-lea, este mai mult de natură cantitativă, decât calitativă. De exemplu, dacă în secolul al XIV-lea familia de bancheri florentini Peruzzi avea un capital de 135 000 de florini, adică 147 kilograme de aur, în secolul al XVI-lea, la apogeul ei, familia Fugger din Augsburg avea un capital de 4,7 milioane de florini, adică 13 000 kilograme de aur[4]. Această realitate a făcut ca dezvoltarea capitalismului să nu depăşească stadiile financiar, comercial şi

---

[1] Prima bancă publică din lume a apărut la Barcelona, în 1401, şi purta numele de *Taula de canvi* (J. Delumeau, *op. cit.,* p. 209).
[2] E. Weber, *op. cit.,* p. 63.
[3] J. Delumeau, *op. cit.,* p. 236-237.
[4] E. Weber, *op. cit.,* p. 123.

agrar, astfel încât structurile economice şi sociale ale epocii par mai degrabă medievale decât moderne, mai degrabă feudale decât capitaliste. Producţia de masă era încă imposibilă în lipsa unor tehnologii adecvate. Agricultura de subzistenţă continua să reprezinte o bună parte din întreaga economie. Concentrarea economică era mai puţin legată de producţie, cât de distribuire şi de schimb.

Spaţiul românesc a fost şi el prins în vâltoarea acestor transformări care anunţau zorii unei lumi noi. Acest lucru a fost posibil mai ales prin omogenizarea spaţiului maritim al Mării Negre, Mediteranei, Mării Nordului şi Balticei. Noul sistem de comunicaţii maritime europene a fost pus pe picioare şi exploatat mai ales de italieni[1], negustorii altor naţiuni jucând roluri importante pe anumite tronsoane, cum ar fi cei provensali, catalani, englezi, flamanzi şi hanseatici. De asemenea, exista şi o legătură terestră între Marea Neagră şi Marea Baltică, o resuscitare a vechiului drum "de la varegi la greci", asigurată de drumul tătăresc şi de drumul moldovenesc, apărut în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi care lega Cetatea Albă, de la limanul Nistrului, cu oraşul Liov din sudul Poloniei. Pe acest din urmă drum un rol important îl aveau negustorii moldoveni şi poloni, fiecare pe tronsonul care le străbătea ţara, dar şi negustorii italieni care, dispunând de mari capitaluri, au conferit acestuia o importanţă europeană[2], prin faptul că el reprezenta legătura terestră ce unea cele două extremităţi ale drumului maritim care înconjura Europa. Dar Moldova era atinsă şi de un alt drum comercial important, care se întretăia cu cel de mai sus, drum care lega Orientul, prin Crimeea, Chilia, Brăila şi Braşov, de Europa Centrală. Stăpânirea asupra acestor două drumuri comerciale aducea Moldovei şi Ţării Româneşti importante venituri care le umpleau vistieriile, dar şi numeroase ameninţări din partea vecinilor, Polonia, Ungaria şi Imperiul otoman, toţi încercând să-şi extindă influenţa şi chiar dominaţia asupra acestor profitabile căi comerciale.

Dar, aşa cum am putut constata, dezvoltarea Europei creştine deşi era asemănătoare în multe privinţe şi ducea spre formarea unui nou tip de societate, această evoluţie nu cunoştea aceeaşi intensitate peste tot. Cele mai avantajate ţări erau cele cu ieşire la Oceanul Atlantic (Spania, Portugalia, Franţa, Ţările de Jos şi Anglia), după care, într-o poziţie

---

[1] R.F. Jacob, *The Fifteenth Century. 1399-1485,* Oxford, 1961, p. 352-356; E.B. Fryde, *Anglo-Italian Commerce in the Fifteenth Century: some Evidence about Profits and the Balance of Trade,* în "Revue belge de philologie et d'histoire", L, 8, 1972, p. 345-355; R. de Roover, *La balance commerciale entre les Pays-Bas et l'Italie au quinzième siècle,* în *ibidem*, XXXVII, 1959, p. 374-386.

[2] P.P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge,* în "Revista Istorică Română", III, fasc. II-III, 1933, p. 189; idem, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu,* în idem, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială,* Bucureşti, 1947, p. 107; Barbu T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV,* în "Studii. Revistă de istorie şi filosofie", tom 6, nr. 1, 1953, p. 206-207.

intermediară, se aflau unele state italiene şi germane, iar într-o poziţie dezavantajoasă ţările din Europa central-răsăriteană şi sud-estică (Ţările Române, monarhia polono-lituaniană, Ungaria, Rusia, unele state germane şi italiene, dintre care cel mai important era Veneţia). Pentru statele din această ultimă categorie singura posibilitate de a împiedica decăderea economică şi chiar refeudalizarea, o constituia continuarea comerţului cu Orientul pe căile terestre şi maritime clasice ale evului mediu. Acest lucru nu mai era însă posibil datorită anarhiei care domnea în fostele stăpâniri ale Imperiului mongol, ceea ce făcea drumul pe uscat, prin stepele nord-pontice, între Europa şi China, impracticabil, dar şi datorită apariţiei turcilor otomani, a imperiului lor bicontinental şi apoi tricontinental, care tăia căile de comunicaţie maritime dintre Europa şi Asia prin Marea Roşie şi Golful Persic. Singura putere europeană interesată în păstrarea acestor comunicaţii maritime deschise şi care a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a-i împiedica pe turci să le cucerească a fost Veneţia. În a doua jumătate a secolului al XV-lea ea a fost însă înfrântă decisiv şi, pentru a-şi păstra sursele de venit din comerţul levantin, a fost obligată să accepte regulile impuse de sultanii din Constantinopol.

Pentru turci, dominaţia asupra căilor maritime dintre Asia şi Europa nu putea fi realizată însă fără instaurarea stăpânirii lor asupra întregului bazin pontic. Acest lucru explică de ce sultanul Mehmed al II-lea, imediat după cucerirea Constantinopolului, a început să-şi întindă stăpânirea asupra statelor riverane la Marea Neagră şi abia mult mai târziu, în deceniul al doilea al secolului al XVI-lea, în vremea sultanului Selim I, turcii au cucerit Siria, Libanul, Palestina şi Egiptul. Alegând ca principal obiectiv al politicii sale expansioniste Marea Neagră, Mehmed al II-lea urmărea, evident, crearea bazei necesare pentru stăpânirea căilor maritime spre Orient, dar şi stoparea comerţului oriental al statelor din centrul şi sud-estul Europei. Această politică a dat rezultate pe termen scurt în privinţa Ungariei, care se va prăbuşi în 1526, şi a Ţărilor Române, care vor cunoaşte o evidentă intensificare a dominaţiei otomane începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, dar şi pe termen lung, în privinţa monarhiei polono-lituaniene, unde puterea centrală, lipsită de veniturile din comerţul oriental, va fi obligată să facă tot mai mari şi mai multe concesii magnaţilor, concesii care vor avea ca rezultat dispariţia statului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Transformarea Mării Negre într-un lac închis otoman, între 1453 şi 1484, acapararea produselor comerţului pontic pentru satisfacerea nevoilor Constantinopolului şi scoaterea lui din cadrul marilor circuite comerciale internaţionale, turcii nefiind nici foarte buni negustori şi nici foarte buni navigatori, a constituit una din principalele cauze ale rămânerii în urma Occidentului a Europei central-răsăritene şi de sud-est. Ruptă de comerţul oceanic de către ţările cu faţadă atlantică şi de cel oriental de către Imperiul otoman, această regiune a fost condamnată la stagnare şi regres

economic, la numeroase convulsii sociale şi politice, la conflicte sângeroase şi la epuizarea zadarnică a numeroase resurse materiale şi umane.

În acest context politic internaţional, obiectivele îndelungatei domnii a lui Ştefan cel Mare au fost, în primul rând, împiedicarea evoluţiilor amintite mai sus, apărarea independenţei şi integrităţii teritoriale a Moldovei, stabilirea unor relaţii simetrice, de egalitate, cu toţi vecinii şi, în principal, cu Imperiul otoman. Ştefan cel Mare, atunci când a preluat domnia, a găsit o Moldovă supusă la plata haraciului către Poartă, ameninţată de sultan cu pierderea ieşirii la Marea Neagră şi a veniturilor realizate din vama de la Cetatea Albă, ameninţată cu intervenţia din partea Ungariei şi Poloniei, obişnuite să facă frecvent acest lucru în ultimul sfert de secol. Această situaţie complexă şi ameninţătoare impunea o politică fermă în interior şi viguroasă în exterior, care nu putea să-şi propună decât atingerea obiectivelor amintite mai sus.

Domnia lui Ştefan cel Mare, începută la 12 aprilie 1457 şi încheiată la 2 iulie 1504, a reprezentat, fără nici o îndoială, cea mai dinamică, mai plină de realizări şi mai strălucitoare perioadă din istoria Moldovei medievale. Dacă ţara românească de la răsărit de Carpaţi a fost întemeiat de Bogdan I, pe la 1365, şi aşezată, organizată şi consolidată de Alexandru I cel Bun, în îndelungata sa domnie dintre 1400 şi 1432, apogeul ei, din toate punctele de vedere, a fost atins în vremea lui Ştefan al III-lea cel Mare.

Personalitate de o anvergură rar întâlnită în istoria românilor, dar şi în cea universală, Ştefan cel Mare a preluat o ţară aflată în pragul dezintegrării totale şi al dispariţiei, după un sfert de secol de lupte crâncene pentru domnie între descendenţii lui Alexandru cel Bun. Rând pe rând s-au perindat la domnie Ilie şi Ştefan al II-lea, Roman al II-lea, Petru al II-lea şi Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare, Alexandru al II-lea sau Alexăndrel şi Petru al III-lea Aron.

Războiului civil, crimelor şi comploturilor fără număr, care au însângerat ţara, li s-a adăugat intervenţia străină, mai ales a Poloniei şi a Ungariei, puternicele regate catolice vecine, care au încercat, fiecare, să o cucerească, să-şi impună la domnie proprii pretendenţi, să-şi apere interesele politice, dar mai ales economice şi comerciale din Moldova. Polonia dorea să-şi asume controlul asupra aşa-numitului drum moldovenesc, drum care lega Cetatea Albă, aflată la limanul Nistrului, cu importantul centru comercial de la Liov (Lwow), din sudul regatului polon, reprezentând, astfel, un important tronson de uscat din drumul comercial care înconjura Europa pe mare, din Marea Baltică, prin Marea Nordului, Marea Mânecii, Oceanul Atlantic, Marea Mediterană şi Marea Neagră, dar fiind şi o legătură esenţială între mai multe drumuri comerciale asiatice, Polonia, Europa Centrală şi Marea Baltică. La rândul său, Ungaria urmărea să-şi asigure controlul asupra oraşului Chilia şi a cetăţii Licostomo, care

controlau gurile Dunării şi, astfel, să domine un important drum comercial ce lega Asia, prin Marea Neagră, de Ţara Românească, Transilvania, Ungaria, Austria şi Europa Centrală în general. Spre deosebire de Polonia, Ungaria a reuşit să-şi îndeplinească acest obiectiv, în 1448, atunci când Petru al II-lea, domnul Moldovei, i-a cedat guvernatorului Iancu de Hunedoara controlul deplin asupra oraşului şi a cetăţii.

La această formidabilă presiune polono-ungară s-a adăugat, mai ales după 1453, după căderea Constantinopolului, un nou element, Imperiul otoman, aflat în plină expansiune în sud-estul Europei. Imediat după cucerirea capitalei bizantine, probabil înainte de luna septembrie a anului 1453, sultanul Mehmed al II-lea a somat Moldova să-i plătească tribut în schimbul păcii, ceea ce aceasta a şi acceptat în scurt timp, în anii 1455-1456, în vremea domniei lui Petru al III-lea Aron.

În acest fel, în momentul în care a preluat tronul Moldovei, la 12 aprilie 1457, Ştefan cel Mare se afla în faţa unei situaţii interne şi externe foarte dificile. Din cei prezenţi la ungerea sa ca domn pe câmpia de la Direptate, probabil că cei mai mulţi nu-i prevesteau un destin politic şi militar mai îndelungat de câteva luni sau poate de câţiva ani. Anarhia şi instabilitatea politică din ultimul sfert de veac al istoriei Moldovei constituiau un argument foarte puternic în acest sens, iar situaţia internaţională a ţării avea darul să-l întărească.

Pe plan extern, Moldova avea de făcut faţă la trei ameninţări majore, pe care Ştefan le cunoştea foarte bine. Polonia, Ungaria şi Imperiul otoman doreau toate să atragă Moldova în sfera lor de influenţă şi chiar, dacă ar fi fost cu putinţă, să-şi extindă dominaţia directă asupra ei. Părţi importante ale ţării se aflau sub stăpânire străină, cum ar fi cetatea Hotinului în nord, ocupată de poloni, şi cetatea Chiliei în sud, ocupată de o garnizoană maghiară. Dacă Polonia şi Ungaria reprezentau ameninţări devenite, am putea spune, tradiţionale şi care, de multe ori, se anihilau reciproc, în schimb, ameninţarea care se profila din direcţia Imperiului otoman era nouă, era ameninţarea unei puteri noi aflată în plină expansiune în această regiune geografică a gurilor Dunării şi a bazinului pontic, exponentă a unei religii şi a unui sistem de valori total diferite de cele ale românilor. Ştefan, ca foarte bun creştin ortodox, care nu s-a ferit să expulzeze din ţară, în 1462, un grup de călugări franciscani acuzaţi de prozelitism, probabil că s-a înfiorat în faţa ameninţării musulmane, a turcilor otomani, care impuseseră predecesorului său plata unui tribut anual în schimbul păcii. Această ameninţare impunea şi o atitudine complet diferită a domnitorului Moldovei faţă de puterea otomană aflată în plin avânt cuceritor. Polonia şi Ungaria ajunseseră, în linii generale, la limitele capacităţilor lor de expansiune. Evident că ele doreau să continue această expansiune, dar structurile lor interne, politice, economice şi sociale, precum şi interesele dinastice nu le mai permiteau acest lucru decât într-o măsură limitată şi pe o durată de timp limitată. În schimb, Imperiul otoman se afla abia la începuturile

procesului de expansiune, care nu se va încheia decât în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Din această cauză, Ştefan cel Mare a avut în vedere, de-a lungul întregii sale domnii, în primul rând pericolele care puteau decurge pentru ţara sa din politica expansionistă a Imperiului otoman[1]. Aceasta nu înseamnă însă că el a neglijat ameninţarea ungară, polonă sau tătară, ceea ce i-a impus o politică externă de echilibru între toate aceste puteri[2], o politică de mare flexibilitate şi abilitate, o politică pe care el a ştiut să o promoveze cu un talent deosebit, ca pe o adevărată artă al cărei stăpân absolut era.

Regula de căpetenie a întregii sale politici externe a fost, în aceste condiţii, evitarea, cu orice preţ, a izolării. Niciodată Ştefan nu s-a aflat în conflict cu mai mult de unul din cei trei potenţiali inamici. Întotdeauna a ştiut să manevreze cu o mare abilitate politică, astfel încât două din cele trei puteri fie să-l sprijine, fie să-şi menţină o neutralitate binevoitoare. O a doua regulă a politicii sale externe o putem considera ca fiind aceea a realizării unui front comun românesc de rezistenţă şi de luptă antiotomană, mai ales prin atragerea Ţării Româneşti în sfera de influenţă a Moldovei. În fine, o a treia regulă a fost aceea de a căuta aliaţi oriunde puteau fi ei găsiţi. Aceasta explică întinsa reţea de relaţii internaţionale pe care a pus-o în funcţiune: relaţiile cu genovezii din Marea Neagră, mai ales cu cei din Caffa, şi cu metropola lor, relaţiile cu marele cneaz al Moscovei, relaţiile cu tătarii din Hoarda Mare de pe Volga şi cu tătarii din hanatul Crimeii, relaţiile cu Mangopul, cu şahul turcoman al statului Akkoiunlu (Oaia Albă), Uzun Hasan, cu viitorul împărat Maximilian I de Habsburg, cu papalitatea şi cu Veneţia.

Dar toată această politică externă de anvergură a lui Ştefan cel Mare a fost, în primul rând, rezultatul politicii sale interne, o prelungire firească a acesteia. Doi au fost factorii de putere ai Moldovei în secolul al XV-lea şi anume[3]: existenţa unei puternice clase militare alcătuită din boieri şi dintr-o ţărănime liberă obligată să presteze serviciul militar şi stăpânirea asupra Chiliei şi a Cetăţii Albe ce oferea controlul asupra a două drumuri

---

[1] A se vedea în acest sens punctul de vedere al istoricului Alexandru Lapedatu, care la 1904 scria următoarele: "…într-adevăr, urmărind cineva cu luare aminte întreaga istorie a luptelor şi faptelor marelui voievod, în cursul celor 47 de ani de îndelungată şi fericită stăpânire, uşor se va încredinţa cum că cu adevărat Ştefan toate le-au făcut după o aleasă socoteală şi în vederea unui înalt scop. *Toată politica sa a avut în vedere confruntarea cu otomanii*" (subl. n.). (Alexandru Lapedatu, *Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1904, p. 25-26).

[2] Şerban Papacostea, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare şi marile etape ale dezvoltării ei,* în vol. *Vaslui. Ştefan cel Mare. 1475,* Vaslui, 1975, p. 64-73; idem, *La politique extérieure de la Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand: points de repère,* în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XIV, no. 3, 1975, p. 423-440; idem, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare,* în "Revista de istorie", tom 35, nr. 5-6, 1982, p. 607-638.

[3] Idem, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei. 1457-1504,* Bucureşti, 1990, p. 14.

comerciale, spre Liov şi Braşov, care legau Asia de Occident şi furnizau ţării securitate la graniţele de sud şi importante sume de bani din taxele vamale. Pe această bază, Ştefan cel Mare a putut ţine în frâu tendinţele centrifuge ale marii boierimi, prin limitarea puterii sale economice şi refacerea domeniului domnesc[1], sfatul domnesc a fost complet subordonat voinţei sale, iar pretendenţii care i-au ameninţat domnia au fost executaţi fără milă, aşa cum s-a întâmplat cu Petru al III-lea Aron, asasinul tatălui său, Bogdan al II-lea, la Reuseni, la octombrie 1451[2], şi cu Petru Hronoda[3]. Un pilon esenţial al politicii interne a lui Ştefan cel Mare a fost biserica ortodoxă, care a beneficiat de numeroase danii[4] şi de numeroase ctitorii din partea sa[5], domnul fiind considerat şi un adevărat protector al mânăstirilor de la Sfântul Munte Athos[6], ceea ce justifica şi pretenţiile sale imperiale[7]. Atunci când boierii încălcau voinţa sa şi încercau să-l trădeze, Ştefan nu ezita deloc să procedeze la execuţii sumare, aşa cum s-a întâmplat după bătălia de la Baia, din 15 decembrie 1467, când a fost executat vornicul Crasnăş împreună cu alţi 20 de mari boieri şi 40 de boieri mai mici[8], şi după bătălia de la Orbic-Buhuşi, din ţinutul Neamţului, din 14 decembrie 1470, unde Petru al III-lea Aron a fost înfrânt, capturat şi executat, când peste o lună, la 16 ianuarie 1471, la Vaslui, au fost decapitaţi Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi Alexa stolnicul împreună cu mulţi alţi boieri[9].

---

[1] *Ibidem,* p. 24-25; Al.I. Gonţa, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ştefan cel Mare,* în idem, *Studii de istorie medievală,* Iaşi, 1998, p. 25-36.

[2] Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451,* în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie <<A.D. Xenopol>>, Iaşi, tom XIX, 1982, p. 183-199.

[3] Ş. Papacostea, *Ştefan cel Mare,* p. 26.

[4] Al.I. Gonţa, *Domeniile feudale şi privilegiile mânăstirilor moldoveneşti în timpul domniei lui Ştefan cel Mare,* în idem, *Studii de istorie medievală,* p. 37-54.

[5] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare,* în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an XVIII, nr. 43-46, 1925, Bucureşti, 1926.

[6] Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mânăstirile din Sfântul Munte Athos,* Sibiu, 1940, *passim*; Ştefan Andreescu, *Ştefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos,* în "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie <<A.D. Xenopol>>, XIX, 1982, p. 654; Petre Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1564,* Roma, 1986, p. 294-295, 302.

[7] Dumitru Năstase, *Ştefan cel Mare împărat,* în "Studii şi materiale de istorie medie", XVI, 1998, p. 65-102.

[8] Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite,* în "Revue Roumaine d'Histoire", tome VIII, no. 6, 1969, p. 967-979; *Istoria României,* vol. IV, *De la universalitatea creştină către Europa* "*patriilor*", Comitetul de redacţie al volumului: acad. Ştefan Ştefănescu şi acad, Camil Mureşan, redactor responsabil prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, Bucureşti, 2001, p. 370; Al.I. Gonţa, *Strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467),* în idem, "Studii de istorie medievală", p. 309-326.

[9] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan,* ediţie revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 8, 17, 29-30, 57, 62, 71, 169, 179; Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P.P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958,

Dar poate cel mai important element al puterii lui Ştefan cel Mare pe plan intern şi extern a fost armata pe care el a ştiut să o organizeze cu o deosebită măiestrie[1]. Pentru calităţile sale de comandant militar, Jan Dlugosz, cel mai important cronicar polon al secolului al XV-lea, îl vedea pe Ştefan cel Mare drept căpitan de oaste al întregii creştinătăţi: "După părerea mea, este cel mai demn să i se încredinţeze primul rang şi conducerea lumii întregi şi mai ales demnitatea de comandant şi conducător al comunităţii creştine împotriva Turcului, de vreme ce ceilalţi regi şi principi catolici sunt dedaţi desfrâului şi petrecerilor sau sunt divizaţi prin războaie civile"[2].

Armata permanentă a lui Ştefan cel Mare era formată din curtea sa, care ajungea până la 10-12 000 de oameni. Membrii acestei curţi, aşa-numiţii curteni, erau proprietari mici şi mijlocii de pământ domnesc, erau scutiţi de taxe şi impozite, dar erau obligaţi să fie pregătiţi în permanenţă pentru a merge la război. Satele de curteni erau răspândite în toată ţara, dar depindeau de câte un steag din cetatea cea mai apropiată. Aceşti proprietari luptători erau socotiţi ca făcând parte din rândurile micii boierimi sau ca o clasă socială intermediară deosebită[3].

Această oaste de curteni, nu prea numeroasă, forma scheletul armatei ţării la care erau obligaţi să participe, în absenţa unor scutiri speciale, toţi bărbaţii valizi. Oastea lui Ştefan cel Mare, al cărei efectiv a variat, în funcţie de o serie întreagă de factori, de la 6000 de oameni în 1457, la peste 40 000 în bătălia de la Vaslui, din 10 ianuarie 1475, şi la aproape 60 000 spre sfârşitul domniei, în 1502, avea o organizare care deriva din aceea social-politică şi economică şi care nu schimba cu nimic legăturile ce existau între membri ei în timp de pace. Cei care comandau în

---

p. 96; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova a. 1324-1881,* I, *Secolele XIV-XVI,* Bucureşti, 2001, p. 534.

[1] Pentru arta militară a lui Ştefan cel Mare a se vedea, printre altele, Radu R. Rosetti, *Încercări critice asupra războaielor din anii 1475-1476 dintre Ştefan cel Mare şi turci,* Bucureşti, 1924; idem, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare,* în "Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice", seria III, tom IV, Bucureşti, 1925, p. 368-444; idem, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea,* Bucureşti, 1947, p. 117-263; I. Focşeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare,* în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1956, p. 113-168; Ion Cupşa, *Arta militară a moldovenilor în a doua jumătate a secolului al XV-lea - Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1959; Manole Neagoe, *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea,* în "Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară", nr. 2-3, 1969-1970, p. 62-75.

[2] "Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi Principatus et imperium, et praecipue maximus Imperatoris, et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis, in desidiam et voluptates, aut in bello civilia resolutis commiteretur". (Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII,* II, Lipscae, 1712, col. 528).

[3] P.P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare,* în "Anuarul Institutului de Istorie <<A.D. Xenopol>>", XXIX, 1992, p. 4-5.

timp de pace, comandau şi în timp de război şi îşi cunoşteau bine subordonaţii, la fel cum şi aceştia îşi cunoşteau comandanţii. Armata se caracteriza prin mobilitate, era formată în majoritate din cavalerie, dispunea de o artilerie destul de numeroasă şi eficientă şi era capabilă să desfăşoare acţiuni de luptă cu aceeaşi combativitate în orice anotimp, vara sau iarna, şi în orice situaţie tactică şi strategică, în funcţie de necesităţile impuse de desfăşurarea operaţiunilor militare.

Luptele purtate de Ştefan cel Mare au avut un puternic element de sprijin în sistemul de fortificaţii şi cetăţi pe care îl avea Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cel mai puternic din întreg sud-estul Europei[1]. Acest sistem a fost moştenit parţial de Ştefan, dar el a fost acela care l-a consolidat de o aşa manieră încât, cel puţin în două situaţii, în 1476 şi 1497, a asigurat victoria împotriva armatelor otomane şi polone. Moldova lui Ştefan a fost una din primele ţări din răsăritul Europei care şi-a organizat întregul sistem de apărare în funcţie de generalizarea folosirii artileriei în lupte şi de folosirea pe scară largă a acestei noi arme la asediul cetăţilor.

Dar Ştefan cel Mare a condus o ţară care era nu numai puternică sub aspect militar şi înfloritoare din punct de vedere economic. El a condus o ţară bogată şi în numeroase realizări culturale care, eliberată de anarhia internă şi de instabilitatea domniilor, a reuşit să dea adevărata măsură a capacităţii sale. Ctitoriile lui Ştefan cel Mare au impus un adevărat stil arhitectonic moldovenesc, pictura murală bisericească, extrem de bogată, presupunea existenţa unor adevărate şcoli de pictori, la fel ca şi existenţa unor şcoli de arhitecţi şi de constructori. Datorită numărului mare de construcţii care se ridicau în Moldova celei de-a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, aici au fost aduşi şi arhitecţi italieni, cum ar fi Provena, care a participat la ridicarea cetăţii Chilia, şi Baptista di Vesentino, care a lucrat, probabil, la Suceava[2]. În acest fel credem că se explică prezenţa unor elemente de plastică figurativă de origine gotică târzie şi renascentistă descoperite la Cetatea Albă şi la Suceava. Tot în această epocă s-au pus bazele istoriografiei cronicăreşti din Moldova, la curtea lui Ştefan fiind scrisă o cronică a ţării, în limba slavonă, care poartă pecetea puternicei personalităţi a domnitorului. Ştefan cel Mare a dat Moldovei o tradiţie istorică şi culturală[3], tradiţie care se va consolida şi va înflori în veacurile următoare.

Stăpân peste o ţară puternică şi bogată, cu o cultură valoroasă prin specificul şi caracteristicile ei, Ştefan cel Mare a reuşit să facă din Moldova o mare putere a sud-estului european, o ţară cu o poziţie determinantă în

---

[1] Gheorghe Anghel, *Cetăţile medievale ale Moldovei din timpul lui Ştefan cel Mare,* în "Apulum", XVI, 1978, p. 258; Lucian Chiţescu, *Cu privire la cetăţile Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare,* în "Revista de istorie", tom 28, nr. 10, 1975, p. 1533-1546.
[2] Gh. Anghel, *art. cit.,* p. 257.
[3] Ş. Papacostea, *Ştefan cel Mare,* p. 65.

raporturile internaţionale din această parte a continentului nostru, mai ales în ceea ce priveşte lupta împotriva ameninţătoarei politici de expansiune promovată cu multă fermitate de sultanii otomani din Constantinopol. În vremea lui Ştefan cel Mare, Moldova a devenit un factor esenţial care nu putea să nu fie luat în considerare de toţi cei care alcătuiau proiecte de luptă antiotomană, ceea ce explică, de altfel, şi vasta sa reţea de relaţii internaţionale. În acelaşi timp, Moldova a jucat şi un rol de echilibru în cadrul creştinătăţii răsăritene, Ştefan cel Mare, prin căsătoriile sale cu Evdochia de Kiev, cu Maria de Mangop şi cu Maria Voichiţa, precum şi prin daniile şi protecţia pe care le-a acordat Sfântului Munte Athos, prin tentaţia pe care a manifestat-o faţă de ideea imperială bizantină, afirmându-se ca unul din principalii conducători ai lumii ortodoxe, într-o vreme în care moştenirea bizantină nu era revendicată încă de cnezii din Moscova, de viitorii ţari ai celei de-a “treia Rome”.

Indiferent din ce punct de vedere am privi şi am analiza Moldova marelui Ştefan, o constatare se impune cu necesitate. A fost o vreme de războaie, vitejie şi glorie, de prosperitate şi bogăţie economică, de strălucire culturală şi de faimă europeană şi nu este deloc o întâmplare că domnitorul a intrat şi a rămas în conştiinţa posterităţii cu numele de “cel Mare”.

PORTRETUL LUI ŞTEFAN CEL MARE DUPĂ IZVOARE

Doru Neagu

"Fost-au acest Ştefan-vodă om nu foarte mare de statu mânios şi de grabă vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâea fără judeţu. Amintrelea era om întreg, neleneşu, şi lucrul său îl ştia a-l acoperi şi unde nu gândeai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi să vârâea, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpteze şi pentru aceia raru răsboiu de nu biruia. Şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-să căzut jos să rădica deasupra biruitorilor. […]

Iară pre Ştefan-vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi ca s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte nici după aceia l-au ajunsu"[1].

Această caracterizare a cronicarului Grigore Ureche a devenit cu vremea "cel mai clasic portret din literatura noastră veche"[2] şi de aceea vom încerca să vedem în ce măsură corespunde realităţii istorice.

Fiu al lui Bogdan al II-lea[3], Ştefan cel Mare este cunoscut şi din câteva reprezentări picturale datând din timpul domniei sale. Este vorba de portretele murale din 1487-1488 de la bisericile din Pătrăuţi, Sf. Ilie din Suceava şi Voroneţ[4] ca şi din miniatura pe pergament din Evangheliarul de la Humor[5]. Portretele îl înfăţişează "cu părul blond, umflat pe ceafă, buclat"[6] iar la Voroneţ "apare cu păr bogat bălan cu ochii căprui"[7]. Era de statură mică după cum a constat comisia austriacă ce i-a cercetat

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Editura Minerva (Seria Patrimoniu), Bucureşti, 1987, p. 64.

[2] N[icolae] Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Rodica Rotaru şi Andrei Rusu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996, p. 251.

[3] *Letopiseţul Ţării Moldovei* [infra: *LŢM*], în *Cronicile slavo-romîne din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan*, ed. rev. şi completată de P.P. Panaitescu, Editura Academiei [infra: *C.S.R.*], [Bucureşti], p. 15; *Cronica moldo-germană* [infra: *CMG*], în *ibidem*, p.28: *Letopiseţul de la Putna Nr. 1* [infra: *LP I*,] în *ibidem*, p.49; *Letopiseţul de la Putna Nr. II* [infra: *LP 2*], în *ibidem*, p.61; *Traducerea românească a Letopiseţul de la Putna* [infra: *LPR*], în *ibidem*, p. 70; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 34.

[4] Alexandra Heghibeli, *Voievodul era blond cu ochi căprui*, în "Historia", Bucureşti, an 2, nr. 34, iunie 2004, p. 47.

[5] Executat de ieromonahul Nicodim şi considerat "portretul cel mai veridic" - Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, II: *De la Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, ed. Dinu C. Giurescu, [Editura] ALL Educational (Col. Cărţi Fundamentale ale Culturii Române), Bucureşti, 2000 [infra: C.C. Giurescu, *IR*], p.43.

[6] Al. Heghibeli, *loc. cit.,* p. 48.

[7] *Ibidem*, p. 47.

mormântul în noiembrie 1856[1]. Ca toţi domnitorii românii era iubitor de fast, portretele înfăţişându-l "cu coroana pe cap; cu mantia sau cavadionul împodobit de pietre scumpe şi cu mărgăritare […], toate [portretele sale] oferind privirii aceleaşi veşminte de ceremonial bizantin, aceleaşi haine de apărat, de veche tradiţie"[2] .

Şi din punct de vedere al relaţiilor familiare[3], Ştefan nu a ieşit din tiparele epocii: a fost căsătorit de 3 ori: cu Evdokia de Kiev (între 1463-1467), Maria de Mangop (între 1472-1477) şi Maria Voichiţa (între 1478-1504; moartă la 1511). De la Evodokia l-a avut pe Alexandru (1464?-1467), Elena (= Olena, 1465-1505) Petru (1467-1480), de la Maria de Mangop pe Ilie (m. 1473), Bogdan (1473-1479) iar de la Maria Voichiţa pe Bogdan Vlad (1479- 1517) - viitorul domn, Ana (m. 1499) şi pe Maria Cneajna. Aşa cum obişnuiau domnii şi Ştefan a avut şi legături extraconjugale: cu Maruşca l-a avut pe Alexandru (tatăl viitorului domn Ştefan Lăcustă, 1508-1540) iar cu Maria, soţia lui Rareş din Hârlău, pe Petru Rareş (domn între 1527-1538. 1541-1546, cel mai demn dintre fiii şi urmaşii săi la tron)[4]. Ştefan şi-a iubit copii cum o demonstrează grija cu care se interesa de soarta fiicei sale Elena (Olena) căsătorită la Moscova[5] cu fiul lui Ivan al III-lea. Ştefan s-a adresat în mai multe rânduri atât hanului Crimeii[6], cât şi marelui cneaz al Lituaniei, Alexandru, pentru a afla veşti despre fiică şi nepot. De asemenea, ultima soacră, Despina, soţia lui Radu cel Frumos, a fost înmormântată "cu cinste" la Putna, la 11 mai 1500, eveniment consemnat în letopiseţul ţării[7].

---

[1] Comisia condusă de Anton Schonbach i-a cercetat mormântul între 11-17 noiembrie 1856 la cererea stareţului Artimon Bortnic. Detalii (cu bibliografie) la Constantin Rezachievici, *Enciclopedia domnilor români: a. 1324-1881. Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova, I: Secolele XIV-XVI,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001, p. 544.

[2] Al. Heghibeli, *loc. cit.,* p. 47.

[3] Despre familia sa vezi C.C. Giurescu, *IR*, p. 76-78: C. Rezachievici, *op. cit.*, pl. 2; cf. Ştefan Ştefănescu, *Istoria medie a României,* partea a II-a: *Principatele Române. Secolele XIV-XVI*. Universitatea din Bucureşti (Facultatea de Istorie), 1992, p. 125, n. Cronicile amintesc şi ele de trei neveste: Evdokia, Maria de Mangop, Maria Voichiţa - v. *C.S.R.*, *passim*. Există şi opinia după care prima soţie a lui Ştefan ar fi fost Maruşca sau Marica (între 1457-1463), de la care l-a avut pe primul său fiu, Alexandru - Şt. Ştefănescu, *op. cit.*, p. 125, n.

[4] *Cronica lui Macarie*, în *C.S.R.*, p. 95.

[5] Aceasta se căsătorise la 6 ianuarie 1483 cu Ivan, fiul marelui cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea (1462-1505) cu care a avut un fiu ce ar fi trebuit - după moartea tatălui său (în 1490) - să moştenească tronul. Datorită intervenţiei Sofiei Paleolog, soţia lui Ivan III, Dimitrie a fost înlăturat de la succesiune (1505) şi a murit în închisoare (1509) ca şi mama sa (1505) - C.C. Giurescu, *IR*, p. 76-77.

[6] "Răspunde-mi: Va fi despoiat marele cneaz pe nepotul - meu de marea cnejie a Moscovei şi va fi dat-o fiului său, marele cneaz Vasile?" îi scrie Ştefan la 14 aprilie 1502 hanului tătar - *ibidem*, p. 77; cf. Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Editura Junimea, Iaşi, 1982, p. 269.

[7] *LAM*, p.22; *LP 2*, p. 65.

Sănătatea lui Ştefan a fost influenţată de rana căpătată la piciorul drept la 22 iunie 1462 în timpul primului asediu asupra Chiliei[1], care a evoluat într-un ulcer cronic însoţit de o osteită. Acestei afecţiuni s-a alăturat şi guta (podagra) - boală frecventă la domnii români (Radu cel Mare, Radu Şerban ş.a.) - datorată consumului excesiv de carne (mai ales de vânat), şi care a dus la imobilizarea treptată a domnului[2], iar încercările de a-l salva, apelându-se la serviciile unor medici străini, n-au făcut decât să-i grăbească sfârşitul[3].

Ştefan s-a dovedit un bun gospodar îngrijindu-se de bunăstarea ţării[4], ajunsă în vremea sa la apogeu[5]. Prosperitatea ţării era asigurată atât de resursele naturale, cât şi de o politică comercială activă, de-a lungul drumului ce lega Marea Baltică cu Marea Neagră. Numeroase privilegii de comerţ au fost acordate negustorilor din oraşele Braşov[6] şi Lemberg[7] sau din Ungaria[8] şi Polonia[9], negustorii moldoveni primind şi ei privilegii similare din partea lui Matei Corvin[10] şi Ioan Albert[11]. Politica economică a fost adesea susţinută şi cu armele cum o demonstrează eforturile lui Ştefan de

---

[1] Evenimentul este cunoscut în toate cronicile vechi: *LAM*, p. 15; *CMG*, p. 29; *LP 1*, p. 49; *LP 2*, p. 61; *LRP*, p. 70; *CMP*, p. 178. "Şi loviră pre Ştefan vodă cu o puşcă în gleznă la cetatea Chiliei" - Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 34.

[2] Detalii - cu bibliografie aferentă - la: C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 539-540. Boala a dus la paralizarea treptată a membrelor - M. Murano, 7-XII-1502, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, ed. Maria Holban, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968 [infra: *C.S.Ţ.R.*], p. 149 - influenţându-i unele decizii politice: la sfârşitul domniei, rugat de apropiaţii săi, Ştefan "au ieşit de la Pocuţia, însă mai mult de boală ce a avutu, adică podagrie, şi cetăţile ce le luase le-au întorsu" - Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 63.

[3] C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 539-540; C.C. Giurescu, *IR*, p. 82-83.

[4] "Ţara este mănoasă şi foarte frumoasă şi bine aşezată, plină de animale şi de toate bucatele afară de untdelemn. Grânele se seamănă în aprilie şi în mai, iar vinuri de felul celor din Friul se obţin în august şi septembrie. Păşunile sunt foarte bune. În această ţară s-ar putea ţine peste 100 000 de cai", scria veneţianul Mateo Murano spre sfârşitul domniei lui Ştefan - *CSŢR*, p. 149; cf. şi G. M. Angiolello, în *ibidem*, p. 133, 136 ("ţară îmbelşugată în grâne şi păşuni").

[5] Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1997, p. 103.

[6] Suceava, 13-III-1458, în *Probleme fundamentale ale istoriei Patriei şi Partidului Comunist Român. Tematică, bibliografie, crestomaţie*, coord. Constantin Mocanu, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1981[infra: *P.F.I.P.*], p. 136-137; Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1354-1920. Texte rezumate, adnodări, bibliografie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, [infra: *T.I.R.*], nr. 104, p. 48; Suceava, 3-I-1472, *ibidem*, nr. 117, p. 53.

[7] Suceava, 3-VII-1460 - *ibidem*, nr. 106, p. 49; Iaşi, 25-I-1463, *ibidem*, nr. 112, p. 51.

[8] Suceava, 10-VII-1475 - *ibidem*, nr. 119, p. 54.

[9] Cracovia, 4-I-1499 - *ibidem*, nr. 138, p. 60; Cracovia, 15-IV-1499, *ibidem*, nr. 139, p. 60; Hârlău, 12-VII- 1499 - *ibidem*, nr. 142, p. 62.

[10] Buda, 20-I-1473 - *ibidem*, nr. 118, p. 53.

[11] Cracovia, 4-I-1499 - *ibidem*, nr. 142, p. 62.

a cuceri Chilia[1], de a aduce sub controlul său deplin Cetatea Alba[2], de a recupera - fără succes[3] - cele două cetăţi ocupate ulterior de otomani[4], şi de incendierea Brăilei la 27 februarie 1470[5]. Politica sa economică a primit însă o lovitură decisivă prin pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe în 1484.

Ştefan a fost însă, firesc pentru caracterul şi demnitatea la care a ajuns, şi un orgolios. O legendă preluată de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* notează despre executarea copilului de casă care l-a întrecut pe domn la trasul cu arcul atunci când s-a început construcţia Putnei[6]. Ca să nu mai vorbim de actul prestării în public al omagiului şi a jurământului de credinţă faţă de Cazimir al IV-lea la Colomeea în septembrie 1485[7], şi pe care cronicile interne căuta a-l minimaliza prezentându-l ca o simplă întrevedere între cei doi monarhi[8]. De altfel, domnia lui Ştefan a rămas în memoria posterităţii ca o epocă în care Moldova "şi-a păstrat slobozenia"[9]

---

[1] *LAM*, p.15-16; *CMG*, p. 29; *LM 1*, p. 49; *LM 2*, p.61-62; *LPR*, p. 70-71; *Cronica moldo-polonă* [infra: *CMP*] în *C.S.R.*, p. 178; Gr. Ureche, *op. cit.*, p.34-35. Izvoarele menţionează că Ştefan cel Mare a rămas trei zile în cetate pentru a-şi asigura simpatia locuitorilor.

[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p.35: "Decia şi la Cetatea Albă au tras şi multă năvală făcându, dobândi şi Cetatea Albă", după cucerirea Chiliei în 1465. Această afirmaţie trebuie interpretată doar ca o demonstraţie de forţă menită să asigure controlul deplin al domniei asupra celei mai importante cetăţi din Moldova, care s-a bucurat până atunci de o largă autonomie - Vitalie Josanu, *Ştefan cel Mare nu s-a bătut niciodată pentru Cetatea Albă*, "Historia", an 2, nr. 31, Bucureşti, Iunie 2004, p. 44-46.

[3] Gr. Ureche, *op. cit.*, p.50. Cu toate acestea Ştefan cel Mare nu a reacţionat imediat la pierderea cetăţilor pentru că - adaugă cronicarul - "Ştefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strâmtori nevoia de le făcea zminteală" - cf. Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman pînă la 1656*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 138.

[4] *LAM*, p. 19; *CMG*, p. 35; *LP 1*, p. 51, *LP 2*, p. 64; *LPR*, p. 72; *CMP*, p. 180; *Cronica moldo-rusă* [infra: *CMR*] în *C.S.R.*, p. 16; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 50.

[5] *LAM*, p. 16; *CMG*, p. 30; *LP 1*, p. 45; *LP 2*, p. 62; *LPR*, p. 71; *CMP*, p. 179; Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, ed. Georgeta Penelea Filitti, vol. 2, Editura Minerva (Biblioteca pentru toţi, nr. 1390), Bucureşti, p.126: Brăila "fu arsă, pentru ca mărfurile din Răsărit să vie numai la porturile moldovene". Cf. însă Constantin C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Editura Ştiinţifică (col. Pagini din istoria patriei), Bucureşti, 1968 [infra: C.C. Giurescu, *IOB*], p. 64-65.

[6] "Ştefan - vodă cel Bun, când s-au apucat să facă mănăstirea Putna au tras cu arcul Ştefan-vodă dintr-un vârfu de munte ce este lângă mănăstire […], iar un copil din casă dzicu să fi întrecut pe Ştefan-vodă şi să-i fie cădzut săgeata într-un deluşel […] ce este lângă mănăstire. Şi este sămnu stâlpu de piatră. Şi dzic să-i fie tăiat capul acolo. Dar întru adevăr nu se ştie, numai oamenii aşe povestescu" - Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, Editura Minerva (seria: Patrimoniu), Bucureşti, 1980, p. 11-12

[7] Gheorghe Şincai, *Cronica românilor*, ed. Florea Fugariu, [vol.] 2, Editura Minerva (Biblioteca pentru toţi, nr. 987), Bucureşti, 1978, p. 189 (după surse polone).

[8] Toate cronicile indică data de 1 septembrie 1485 când "s-a dus Ştefan vodă la craiul leşesc şi s-a întrunit cu dînsul la Colomiia" - *LAM*, p. 19; cf. *CMG*, p. 35; *LP 1*, p. 51; *LP 2*, p. 64; *CMP*, p. 180 şi nici un cuvânt despre omagiu şi data prestării acestuia. De fapt, Ştefan cel Mare a fost tot timpul vasal al unor monarhi europeni (cf. infra)

[9] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Petre Pandrea, Editura Minerva (Biblioteca pentru toţi, nr. 1095), Bucureşti, 1987, p. 144, care atribuie fiului său, Bogdan, închinarea

deşi tot timpul domniei sale Ştefan a fost vasal al monarhilor vecini mai puternici: Cazimir IV[1] (între 1459-1492), Matei Corvin[2] (între 1475-1490), Ladislau I[3] (între 1490-1504), sultanilor Mahomed I[4] (între 1457-1473 şi 1479/1480-1481) şi Baiazid II[5] (între 1487-1504). El a ţinut să-şi afirme autoritatea faţă de vecinii săi, cum a procedat în cazul tinerilor din Caffa, evadaţi cu o corabie otomană la Cetatea Albă, şi pe care nu numai că i-a primit în ţară, permiţându-le celor care doreau, să revină în Italia ba chiar a răspuns curajos sultanului că nu-i va înapoia pe tineri deoarece în ţara sa oricine este liber să vină şi să plece[6]. Din aceleaşi considerente a pedepsit aspru încălcările teritoriale, fie că au venit din partea turcilor[7], tătarilor[8], cazacilor[9], polonilor[10], ungurilor[11] sau muntenilor[12].

Majoritatea izvoarelor ţin să recunoască în el un mare războinic. "Şi multe răsboaie au avut Ştefan vodă, ţinând ţara cu sabia", notează

ţării la turci. Despre evoluţia acestei legende istoriografice vezi: Bogdan Murgescu (coord.), *Istoria României în texte*, [Editura] Corint, Bucureşti, 2001 [infra: *I.R.T.*], p. 136-137.

[1] *TIR*, nr. 105, p. 48-49 (Overchelăuţi, 4-IV-1459), nr. 106, p. 50 (Suceava, 2-III-1462), nr. 110, p. 51 (Suceava, 2-III-1462), nr. 113, p. 52 (Suceava, 28-VII-1468), nr. 125, p. 56 (Roman, 22-I- 1479), nr. 134, p. 58-59 (Colomeea, 15-IX- 1485): Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 189 (cu textul original reprodus după istoricul polonez Doghiel). Cf. *ibidem*, nr. 116, p. 53 (Vaslui, 13-VII-1471). Dintre vechile cronici doar *Cronica moldo-germană* (p. 35) menţionează vasalitatea lui Ştefan. G. Ureche, [*op. cit.*, p. 50] scrie că la Colomeea "au venit şi Ştefan - vodă, de s-au împreunat cu craiul şi toate ce au avut mai de treabă au vorovitu" primind şi un ajutor de 3 000 de oşteni folosiţi contra turcilor, dar fără a aminti de omagiu.

[2] *T.I.R.*, nr. 121, p. 54-55 (Iaşi, 12-VII-1475); cf. *ibidem*, nr. 122, p. 55 (Buda, 15-VIII-1475). În această calitate a şi primit Ciceiul şi cetatea de Baltă în Transilvania - *CMP*, p. 179: Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 38.

[3] Cf. *T.I.R.*, nr. 136, p. 59 (Cracovia, 13-VII-1498), nr. 137, p. 59-60 (Buda, 1-VII-1498), nr. 140, p. 60 (Cracovia, 15-VI-1499), nr. 144, p. 62 (Buda, 20-VII-1503).

[4] *Ibid.*, nr. 127, p. 56-57 (1479) - cu dublarea haraciului! Cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 123.

[5] Cf. *T.I.R.*, nr. 144, p. 62 (Buda, 20-VIII-1503); B. Murgescu, *loc. cit.* p. 136-137.

[6] G. M. Angiolello în *C.S.T.R.*, p. 13; *CMG*, p. 32-33.

[7] *LAM*, p. 18-19, 23; *CMG*, p. 31-35; *LP 1*, p. 50-51; *LP 2*, p. 63-64; *LPR*, p. 72, *CMP*, p. 180-181; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 42-43, 46-48, 50-52; I. Neculce, *op. cit.*, p. 11, 13-14; Jan Długosz, cit. de G. Şincai, *op. cit.*, p. 175-177; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, [vol.] 1, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1961 [infra: *C.M.*], p. 254-255.

[8] *CMG*, p. 30; *LP 1*, p. 50; *LP 2*, p. 56, 58, 62; *LPR*, p. 71; *CMG*, p. 170; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 38.

[9] Misail Călugărul interpolare la Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 45-46; Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 161 (sub a. 1475).

[10] *LAM*, p. 20-21; *CMG*, p. 37; *LP 1*, p. 52; *LP 2*, p. 64-65; *LPR*, p. 72-73; *CMR*, p. 161; *CMP*, p. 181-182, 184-185; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 52-59; R. Popescu, *loc. cit.*, p. 256; Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 197-199 (care citează, între alţii, şi pe Cromer şi pe D. Cantemir).

[11] *LAM*, p. 15-16; *CMG*, p. 26-30; *LP 1*, p. 49; *LP 2*, p. 62; *LPR*, p. 71-72; *CMP*, p. 179; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 34-37; Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 166-172.

[12] *LAM*, p. 16-19, 22-23; *CMG*, p. 29-30, 32-33; *LP 1*, p. 49, 51; *LP 2*, p. 63-64; *LPR*, p. 71-72; *CMP*, p. 179-180; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 38-42, 44, 46-49; R. Popescu, *loc. cit.*, p. 250-253; Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 180.

cronicarul muntean Radu Popescu în *Istoria domnilor Ţării Româneşti*[1]. Grigore Ureche scrie la rândul său că domnul era "om răsboinic şi de-a pururea trăgându-l inima spre vărsare de sânge" "fiindu gata de răsboiu ca un leu ce nu-l poate îmblânzi nimenea şi el odihna altora îi pariia că-i ieste cu pagubă"[2]. Radu Popescu îl prezintă ca pe un "om viteaz şi multe războaie au făcut cu turcii, cu ungurii, cu leşii, cu tătarii, cu muntenii; nicicum nu să aşăza, şi, norocul slujindu-i, pre mulţi biruia"[3]. Ştefan însuşi îi declara, la 22 august 1502, medicului trimis de la Veneţia, Matteo Murano, că: "sunt înconjurat de duşmani din toate părţile şi am purtat 36 de lupte de când sunt domnul acestei ţări dintre care am fost învingător în 34 şi am pierdut 2"[4]. Au fost cazuri când a intervenit el însuşi în bătălie cum s-a întâmplat la Vaslui când "cu mare perire o a biruit, ci nu fără vărsare de sânge şi despre partea alor săi, pentru că stropşindu-se de mulţimea turcilor, cei ce erau în frunte, unde erau şi secuii în mare primejdie de a peri venise oastea şi ar fi şi pierit, de n-ar fi sărit însuşi Ştefan în mijlocul turcilor, carii acuma se sumeţise cu biruinţa, şi n-ar fi dărâmat aripile lor, prin minunată putere a lui Dumnezeu căci el de-abia avea 40.000 de ostaşi şi aceştia încă toţi erau proşti şi lucrători de pământ"[5]

Un astfel de conducător nu şi-a neglijat desigur armata: Murano nota în raportul său că "acest domn prea vestit poate să ridice 60 000 de oameni de ispravă, adică 40 000 de călăreţi şi 20 000 de pedeştri"[6], la oaste participând - cum s-a văzut - şi ţărănimea.

Era foarte prompt şi neiertător atunci când simţea că poruncile îi erau încălcate sau, şi mai grav, boierii încercau să trădeze. Aşa s-a întâmplat după bătălia de la Baia - în care domnul a fost la un pas de a fi capturat de unguri [7] - când a executat prin decapitare 24 de mari boieri, alţi 40 boieri mici fiind traşi în ţeapă[8], sau atunci când - cu un ultim efort de voinţă - a pedepsit pe boierii care încercaseră să-i conteste hotărârea de a-

---

[1] R. Popescu, *loc. cit.*, p. 256; cf. I. Neculce, *op. cit.*, p. 15.

[2] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 34, 63. (Ştefan vodă, fiindu aprinsă inima lui de lucrurile vitejeşti, îi părea că un an ce n-au avut treabă de războiu, că are multă scădere, socotindu că şi inimile voinicilor în războaie trăindu să ascut şi truda şi osteneala cu carea să diprinsese ieste a doao vitejie" - *ibidem*, p. 40).

[3] R. Popescu, *loc. cit.* p. 249-250.

[4] *Raportul lui Matteo Murano din Suceava din 5 ianuarie 1502* [1503], în *CSŢR*, p. 148-149.

[5] Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 175.

[6] *Ibidem*, p. 149. D. Cantemir, *op. cit.*, p. 144, scrie că oastea Moldovei se ridica la 70 000 - 100 000 oameni, adăugând: "Aceasta n-o să ni se pară de necrezut, dacă ne gîndim cu ce vecini puternici: turcii, leşii, cazacii, ungurii şi muntenii a purtat Moldova războaie pe vremuri". Se pare totuşi că armata lui Ştefan n-a depăşit nicicând 40 000 oameni - A. Decei, *op. cit.*, p. 120.

[7] Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 160.

[8] Ion Toderaşcu, *Ştefan cel Mare,* în *Istoria românilor*, vol. IV: *De la universalitatea creştină către Europa* "*patriilor*", coord. acad. Ştefan Ştefănescu, acad. Camil Mureşanu, Editura Enciclopedică (Academia Română: Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologie), Bucureşti, 2001 [infra: *I.R.*, IV], p. 370.

l accepta ca succesor pe fiul său, Bogdan[1]. Domnul nu s-a dat în lături nici de la execuţia propriului cumnat, vornicul Isaia, pe care l-a decapitat în 1470[2].

Adesea dădea şi dovezi de cruzime ucigând atât populaţie nevinovată ca la Brăila în 1470[3], iar executarea prizonierilor era, se pare ceva obişnuit fiind menţionată de cronici după bătăliile de la Soci[4], Vodnău[5], Vaslui[6] etc[7]. Antologică a rămas şi pedeapsa aplicată polonilor după incursiunea din 1497, când au fost puşi să sădească Dumbrava Roşie[8]. Domnul care pedepsea atât de crunt ştia însă să şi răsplătească vitejia a lor săi. După marile confruntări de la Vaslui[9], Râmnic[10] şi Codrii Cosminului[11] domnul a organizat ospeţe, făcând daruri şi ridicând în ranguri boiereşti[12] adesea oameni de rând, cazul cel mai celebru fiind cel al aprodului Purice, strămoşul familiei Movilă[13].

---

[1] C.C. Giurescu, *IR*, p. 82; Tudor Teoteoi, I[on] Toderaşcu, *Moldova în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în: *I.R.*, IV, p. 426.

[2] CMG, p. 30: *LPR*, p. 71: Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 39. Unii consideră că el împreună cu brăilenii ar fi încercat să susţină un alt candidat la tron - C.C. Giurescu, *IOB*, p. 65.

[3] La 27 februarie 1470 "a pornit Ştefan voievod asupra Brăilei în Muntenia şi a vărsat mare şi mult sânge şi a ars târgul cu totul şi nu a lăsat în viaţă nici copiii din mame şi a despicat sânul mamelor şi a scos pe copii din el" - *CMG*, p. 30.

[4] *LAM*, p. 17; *CMG*, p. 71; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 39.

[5] *CMG*, p. 31.

[6] *LAM*, p. 18; *CMG*, p. 63. "Aproape pe toţi prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în ţeapă" - Jan Długosz, cit. de C.C. Giurescu, *IR*, p. 50.

[7] După o campanie în Ţara Românească, Ştefan a executat prin spânzurătoare la 14 martie 1474 la Suceava 700 de prinşi - *CMG*, p. 32. În 1498, ca răspuns la expediţia poloneză din 1497, a jefuit sudul Poloniei şi după capturarea cetăţi Trembowla, a dispus măcelărirea tuturor lefegiilor pe care i-a găsit în cetate - *LAM*, p. 22.

[8] "Ştefan vodă cel Bun şi cu fiul său Bogdan vodă, de multe ori au făcut războaie cu leşii. Şi multe robii au făcut în Ţara Leşească, cât au pus propoziţie leşi în jug de au şi arat cu dânşii, de au semănat ghindă, de au făcut dumbrăvi pentru pomenire, ca să nu se mai acolisască de Moldova: Dumbrava Roşie la Botăşeni Ştefan Dumbrava Roşie la Cotnari Ştefan Dumbrava Roşie mai gios de Roman". I. Neculce, *op. cit.*, p. 15. Acest eveniment s-ar fi produs după bătălia de la Botoşani din 11 martie 1497 - Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 60; D. Cantemir, cit. de Gr. Şincai, *op. cit.*, p. 197-198 scrie că în 1497, 15 000 de prizonieri polonezi au semănat Dumbrava Roşie.

[9] *LAM*, p. 18.

[10] *Ibidem*, p. 19.

[11] *Ibidem*, p. 21. "După aceia au datu cuvântu Ştefan vodă a toată oastea să să strângă la Hârlău în zioa lui sfeti Nicolae. Şi aşa s-au adunatu cu toţii la Hârlău într-aceia zi şi acolo Ştefan vodă au făcut ospăţ mare tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi şi cu daruri scumpe i-a dăruit pe ei" - Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 59 - darurile provenind, desigur din captura de la polonezi.

[12] După confruntarea de la Vaslui, Jan Długosz nota că "Prea mulţi proşti s-au boierit" - Gr. Şincai, *op. cit.*, p. 176.

[13] I. Neculce, *op. cit.*, p. 14. Pentru cumpăna în care s-a aflat atunci Ştefan a se vedea *CMG*, p. 36.

Domnul era şi un bun tactician şi strateg acordând o mare atenţie cetăţilor pe care le-a întărit pregătindu-le pentru o rezistenţă îndelungată[1]. Trebuie să remarcăm că, dacă facem abstracţie de cucerirea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă - ce-i drept, cele mai importante cetăţi ale Moldovei [2] - nu există dovezi că vreo altă cetate de sub stăpânirea sa ar fi fost cucerită de duşmani[3]. Cu toate acestea, niciodată nu s-a închis în vreo cetate, preferind campaniile care-i asigurau un spaţiu larg de manevră. Singura bătălie în care Ştefan a adoptat o poziţie defensivă a fost cea de la Valea Albă, cea mai importantă dintre înfrângerile sale[4]. Ştefan a ştiut să folosească strategiile cele mai adecvate împrejurărilor: la Baia (1467) a folosit tactica luptei urbane, la Vaslui (1475) a utilizat terenul mlăştinos şi vremea ceţoasă, în Codrii Cosminului (1497) a folosit pădurea ca un aliat împotriva oştii polone etc.

Fără îndoială Ştefan a fost un important om de stat. Cu o ţară aflată la răscrucea intereselor unor puteri europene precum Ungaria, Polonia şi Imperiul Otoman, el a dus o politică de echilibru care să asigure supravieţuirea în demnitate a Moldovei. A urmărit să nu aibă în acelaşi timp doi duşmani puternici: la început s-a sprijinit pe Polonia contra tendinţelor expansioniste ale Ungariei cărora le-a pus capăt prin victoria de la Baia (1467). Încercarea sa de a controla Gurile Dunării şi Ţara Românească l-a adus în conflict cu Imperiul Otoman căruia a încetat în 1473 să-i mai plătească tribut. În aceste condiţii păstrând suzeranitatea polonă, el s-a apropiat de Ungaria şi de alte ţări din coaliţia antiotomană: Veneţia[5], Statul Papal şi Hanatul turcoman al lui Uzun Hasan. Lipsit de un sprijin eficient din partea puterilor europene care l-au încurajat să se alăture coaliţiei, dar l-au lăsat singur în faţa tăvălugului otoman, Ştefan a revenit sub suzeranitatea otomană în 1479/1480. Raţiuni de natură economică şi geostrategică şi nu în ultimul rând presiunea corpului ienicerilor (pentru care jaful era cea mai importantă raţiune de a fi), l-au determinat pe Baiazid al II-lea să ducă la bun sfârşit cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484[6]. Ştefan s-a văzut nevoit ca spre sfârşitul domniei, sprijinindu-se pe

---

[1] Chilia Nouă a fost ridicată într-un timp record între 22 iunie şi 16 iulie 1479, ce-i drept folosindu-se resurse considerabile: 800 de zidari şi 17 000 de ajutoare - *CMG*, p. 34; cf. *LAM*, p. 18.

[2] *P.F.I.P.*, p. 145, 147.

[3] În 1476 "Nici o cetate, nici un oraş, nici un teritoriu al ţării nu au fost smulse şi anexate Imperiului Otoman" - A. Decei, *op. cit.*, p. 123.

[4] Războienii au fost de fapt pentru otomani o "victorie locală, limitată" - *ibidem.*

[5] Veneţia a fost, se pare, cea care l-a atras pe Ştefan cel Mare în coaliţia antiotomană - "*Scrisoarea lui Ştefan cel Mare către papa Sixt IV*" (Vaslui, 28-XI-1474), în *P.F.I.P.*, p.138 - lucru reproşat de Ştefan mai târziu când a fost lăsat singur în faţa turcilor - Solia lui Ştefan cel Mare la Veneţia (8-V-1478), în *ibidem*, p. 145; *I.R.T.*, p. 131-132.

[6] Interesant este faptul că după căderea celor două cetăţi, Ştefan a pus capăt politicii sale de amestec în Ţara Românească, concentrându-se spre întărirea domniei.

Ungaria şi Imperiul Otoman, să lupte pentru respingerea încercării regelui polon Ioan Albert de a prelua controlul asupra Moldovei (1497).

Această politică i-a permis să extindă chiar hotarele ţării prin fixarea frontierei cu Ungaria pe Carpaţii Orientali şi cu Ţara Românească pe Milcov prin ocuparea la 10 martie 1482 a cetăţii Crăciuna[1]. În 1503 a ocupat Pocuţia de unde, se pare, a fost nevoit a se retrage[2].

Un exemplu de diplomaţie îl constituie solia trimisă în 1475[3], după bătălia de la Vaslui "la cel mai mare duşman al său, Mahomet II, împăratul turcilor […] cu mari daruri, jeluindu-se că nişte tâlhari şi sârginuiţi din ţerile turceşti, fără de ştirea şi de voia împăratului, au năvălit să prade Moldova, pre carii el i-a potopit cu ajutorul lui Dumnezeu, dar unii dintre tâlharii aceia tătuşi au scăpat în ţinutul turcesc; pre aceştea aşadară i-a cerut de la împăratul, ca să-i dea în mână să-i poată pedepsi, ca şi cum a pedepsit pre ceilalţi", solie care n-a făcut decât să-l înfurie şi mai mult pe sultan[4].

Una din principalele dimensiuni ale personalităţii lui Ştefan este cea religioasă. După moda timpului, el şi-a asociat biserica - pe care a controlat-o - tuturor actelor sale politice de la înscăunarea de la Direptate[5] şi până la moartea sa. Fiecărei campanii mai importante îi urma câte o procesiune religioasă[6]. După victoria sa de la Vaslui - după cum scrie Jan Długosz (el însuşi om al Bisericii) - "Ştefan nu s-a mândrit, ci a postit patru zile cu apă şi pâine şi a poruncit în toată ţeara sa, că nimenea să nu îndrăznească a-i da lui, fără numai lui Dumnezeu, biruinţa aceea, măcar că ştiut lucru este că biruinţa din ziua aceea, din el singur a stătut" [7]. A ţinut să ridice lăcaşuri de cult în memoria tatălui său, la Borzeşti[8], dar şi în memoria acelei teribile bătălii de la Valea Albă, pisania bisericii[9] reluând în bună măsură vorbele Letopiseţului Anonim[10] (unii au presupus că această parte

---

[1] D. Cantemir, cit. de Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 109; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 44.

[2] Oficial la rugăminţile apropiaţilor şi datorită agravării situaţiei sănătăţii sale. - Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 63. Istoriografia română consideră însă că el a lăsat Pocuţia urmaşului său, Bogdan. - C.C. Giurescu, *IR*, p. 64; N. Iorga, *op. cit.*, p. 140.

[3] Se ştie atunci Ştefan a încercat toate opţiunile diplomatice cea mai cunoscută fiind scrisoarea circulară adresată la 25 ianuarie Ungariei şi celorlalte ţări din coaliţia antiotomană prin care le cerea ajutorul împotriva ameninţării turceşti - *P.F.I.P.*, p. 140-141 (cu bibliografie); *I.R.T.*, p. 130-131.

[4] Jan Długosz, cit. de Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 177.

[5] *LP 1*, p. 49; *LP 2*, p. 61; *LPR*, p. 70; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 34.

[6] *C.S.R.*, *passim*; Gr. Ureche, *op. cit.*, *passim*. De pildă după victoria de la Vaslui: "s-a întors Ştefan voievod cu toţi oştenii lui ca un purtător de biruinţe în cetatea de scaun a Sucevii şi i-au ieşit în întâmpinare mitropoliţii [!] şi preoţii, purtând sfânta evanghelie în mâini şi slujind şi lăudând pe Dumnezeu [!] pentru cele ce au fost ca dar de la cel înalt şi binecuvântând pe ţar: Să trăiască ţarul" - *LAM*, p. 18.

[7] Jan Długosz, în Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 175.

[8] C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 520.

[9] Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 107-108

[10] *LAM*, p. 18

a cronicii a fost scrisă dacă nu sub dictarea lui Ştefan[1], cel puţin sub supravegherea sa directă). După cum scria istoricul C.C. Giurescu: "Nici unul dintre domnii Moldovei n-a înălţat atâtea lăcaşuri de rugăciune ca Ştefan. Tradiţia spune că după fiecare luptă el ridica o biserică sau o mănăstire şi ea se confirmă aproape întocmai prin mărturiile documentare. Aşa de numeroase sunt ctitoriile lui Ştefan, unele zidite din temelii, altele numai reparate şi adăugite, încât poporul a ajuns să-i atribuie acestui drept credincios voievod orice lăcaş mai vechi, despre care nu se ştie de când datează"[2]. Aceste cuvinte sunt confirmate şi de cronici[3]. Astfel după bătălia de la Vaslui, Ştefan a ctitorit bisericile de la Vaslui[4] şi Suceava (Sf. Dumitru)[5] după campania din 1476 - la sfatul sihastrului Daniil - a ridicat biserica Voroneţ[6], după bătălia de la Râmnic[7] a pus să se construiască biserica Sf. Mc. Procopie din Rădăuţi, după bătălia de la Cătlăbuga (1484) a înălţat biserica Sf. Nicolae din Iaşi[8], iar după campania din 1497, biserica Sf.Mc. Dimitrie din Suceava[9]. Acestora li s-a adăugat şi Putna[10], care a devenit necropola sa şi a familiei sale[11].

Un fapt mai puţin cunoscut a ieşit la iveală cu ocazia cercetării mormântului său în 1856. Atunci s-a constatat că rămăşiţele marelui domnitor au fost "înmormântate fără sicriu, pe 13 bare de fier fixate de-a latul şi craniul [era] aşezat pe un postament de cărămizi, scheletul fiind învăluit într-o mantie cu cruce de aur brodată în dreptul pieptului". Se confirmă astfel tradiţia după care Ştefan s-ar fi călugărit pe patul de moarte. Istoricul C. Rezachievici consideră că, pentru a impune alegerea lui Bogdan ca urmaş la tron încă din timpul vieţii sale, la 30 iunie 1504, Ştefan a renunţat la tron şi s-a călugărit formal pentru a nu exista doi domnitori în acelaşi timp. Fiul său a acceptat înmormântarea sa călugărească dar, ca semn al rangului, i-a pus în mormânt şi însemnele domneşti[12].

---

[1] Există dovezi că Ştefan cunoştea şi limba slavonă: într-o întrevedere cu un sol străin, domnul şi-a ieşit din fire şi i-a strigat câteva "pe ruseşte" – P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, ed. [a II-a] Ştefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, Editura Enciclopedică (Col. Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României), Bucureşti, 1994. p. 49, cf. şi p. 180.
[2] C.C. Giurescu, *IR*, p. 67.
[3] I. Neculce, *op. cit.*, p. 11.
[4] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 44 -45.
[5] *Ibidem*, p. 46.
[6] I. Neculce, *op. cit.*, p. 13-14.
[7] În care a pierit şi cumnatul lui Ştefan, hatmanul Şendrea - *CSG*, p. 19; *CMG*, p. 34 ("un cavaler leal"); *LP 1*, p. 51; *LPR*, p. 72; *CMP*, p. 180; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 48.
[8] *Ibidem*, p. 51.
[9] *Ibidem*, p. 58.
[10] *LP 1*, p. 22, *LPR*, p. 71; *CMP*, p. 178; I. Neculce, *op. cit.*, p. 11-12; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 35
[11] *LAM*, p. 22; *LP 2*, p. 66; *LPR*, p. 73; *CMP*, p. 182; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 64, cit. şi de Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 207.
[12] C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 543 (cu bibliografie).

Deşi Grigore Ureche scria că încă de pe atunci poporul îl considera ca pe un sfânt[1], canonizarea sa a fost realizată abia prin sinodul Bisericii Ortodoxe Române din 21-22 iunie 1992 "pecetluindu-se astfel cultul, pe care, de veacuri, poporul român îl aduce slăvitului nostru domnitor" (Nestor Vornicescu)[2].

În legătură cu numele care i-au fost atribuite lui Ştefan, să notăm că în letopiseţele anonime i se spune "Ştefan Vodă"[3] sau "Ioan Ştefan"[4], Grigore Ureche îl numeşte în cronica sa "Ştefan vodă cel Bun"[5] - denumire preluată şi de Miron Costin[6] şi Ion Neculce[7] sau chiar "sveti Ştefan vodă"[8]. Miron Costin mai foloseşte şi apelativul "Ştefan vodă cel Bătrân"[9] Primii care i-au spus "cel Mare" lui Ştefan au fost străinii: este vorba de o scrisoare din 3 februarie 1534 adresată de regele polon Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) lui Petru Rareş în care se vorbeşte despre "Stephanus ille magnus", adică "acel mare Ştefan". Denumirea a prins ea fiind reluată de istoricul polonez Martin Cromer (1568)[10], şi de cărturarii români Dimitrie Cantemir ("Ştefan al V-lea, zis cel Mare"[11]) şi Gheorghe Şincai (care scrie despre: "Ştefan vodă, domnul Moldovei, carele pentru vitejia şi faptele lui, nu în zadar s-a numit după aceea cel Mare sau Bun"[12]).

Pe temeiul faptelor sale "care nu s-au limitat la un singur domeniu, ci a îmbrăţişat întreaga viaţă a poporului în toate manifestările ei socotim noi pe Ştefan cel mai mare dintre domnii noştri. Mihai Viteazul a strălucit prin vitejie şi prin reunirea - o clipa numai - a tuturor celor "de un sânge şi de o lege" sub aceeaşi cârmuire; Brâncoveanu şi-au câştigat o eternă glorie prin sprijinul ce a acordat vieţii culturale, prin admirabila înflorire artistică din vremea lui; alţi domni, ca Matei Basarab, au fost buni gospodari; nimeni însă ca Ştefan n-a izbutit să concentreze armonios în persoana sa însuşiri atât de variate şi să realizeze opere atât de frumoase"[13].

---

[1] G. Ureche, *op. cit.*, p. 98.

[2] *Ibidem*, p. 545; Remus Rus, *Ştefan cel Mare şi Sfânt*, în David Hugh Farmer, *Oxford*: *Dicţionar al sfinţilor*, [Editura] Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999, p. 486.

[3] *CSR*, *passim*; Gr. Ureche, *op. cit.*, *passim*; R. Popescu, *loc. cit.*, p. 249 sq; *C.S.R.*, *passim*: "Ştefan v[oie]v[od]".

[4] *LAM*, p. 22; *LP 1*, p. 52.

[5] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 33, 90; cf. Gh. Şincai, *op. cit.*, p. 208 (care confundă cronica lui Ureche cu cea a lui Miron Costin).

[6] Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în idem, *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Editura pentru Literatură (Scriitori români), Bucureşti, 1965, vol. I, p. 7; idem, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, în *ibidem*, vol. II, p. 41, cf. p. 167-168.

[7] I. Neculce, *op. cit.*, p. 11-14 dar şi de cronicarul muntean R. Popescu, *loc. cit.*, p. 249.

[8] G. Ureche, *op. cit.*, p. 64.

[9] M. Costin, *Cronica polonă*, în *ibidem*, p. 221, ("Ştefan cel Bătrân, domnul cel vestit"), 227; *Anonimul Cantacuzinesc*, în *C.M.*, p. 85: "bătrânul Ştefan vodă din Ţara Moldovei".

[10] I. Toderaşcu, *loc. cit.*, p. 398.

[11] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 5-6, 61, 70, 144.

[12] G. Şincai, *op. cit.*, p. 158.

[13] C.C. Giurescu, *IR*, p. 83.

ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT ÎN MEMORIA TIMPULUI

Iolanda Ţighiliu

Memoria colectivă este cea care păstrează şi transmite peste timp *imaginea* unui om, sau a unei personalităţi istorice, imagine clădită pe faptele, eşecurile sau împlinirile acesteia.

Mentalitatea, acel ansamblu de opinii, prejudecăţi şi credinţe care influenţează gândirea indivizilor, a grupurilor umane, a popoarelor este formată din diferite elemente constitutive între care există raporturi logice şi raporturi afective. Dacă zona principală de introspecţie o reprezintă mentalul colectiv, nu mai puţin interesantă este şi investigarea mentalului individual, atunci când este vorba de personalităţi care, prin poziţia pe care au deţinut-o, au putut influenţa, uneori în mod specific, devenirea istorică a societăţii lor. Aceasta, deoarece fiecare lucru conduce spre mintal, spre o anume atitudine mentală[1].

Acest fapt a fost dovedit şi de reacţia unor contemporani care, tributari unei educaţii ateiste, şi-au exprimat mirarea (ca să folosim un eufemism) când, în 1992, Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat pe domnitorul Ştefan al Moldovei cu numele de "binecredinciosul voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt".

Dacă acei "nedumeriţi" ar fi avut o oarecare cultură istorică ar fi ştiut că Biserica noastră nu ar fi impus niciodată această consacrare dacă ea nu venea din percepţia adâncă, profundă, pe care poporul însuşi a avut-o, despre amintita personalitate istorică. În cazul lui Ştefan cel Mare, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a consfinţit o apreciere pe care românii înşişi i-au făcut-o, în perspectiva judecăţii timpului, voievodului Moldovei.

Foarte puţini domnitori români s-au bucurat de iubirea statornică a poporului, iubire ce a străbătut secolele, făcându-i astfel "nemuritori". Este cazul lui Ştefan cel Mare şi al lui Alexandru Ioan Cuza. Alţii au fost respectaţi (cazul lui Vlad Ţepeş), alţii admiraţi (Mihai Viteazul) sau compătimiţi (drama Brâncovenilor), dar nu atât de iubiţi ca Ştefan şi Cuza.

Explicaţia constă în faptul, că pentru a-şi consolida baza domniei, cei doi au ştiut să se sprijine pe păturile mici şi mijlocii ale populaţiei. Alexandru Ioan Cuza a fost cel care, efectuând reforma agrară, a fost primul domnitor care i-a împroprietărit, prin răscumpărare, pe ţărani. Răspunsul acestora la acest fapt istoric, a fost dat de felul în care a fost percepută personalitatea lui Cuza. Dragostea cu care poporul l-a înconjurat pe cel care făcuse realmente ceva pentru a-i îmbunătăţi soarta s-a concretizat în mentalul colectiv, care a transmis peste timp, imaginea aureolată a domnului reformator.

---

[1] Alphonse Dupront, *D'une histoire des mentalités*, în "Revue Roumaine d'Histoire", 1970, nr. 3, p. 385.

La rândul său, Ştefan, domnul Moldovei (1457-1504), în politica pe care a dus-o consecvent de contracarare a tendinţelor centrifuge ale marii boierimi, s-a bazat pe masa largă a ţărănimii libere, răzeşimea, precum şi pe târgoveţi şi boiernaşi. Pentru meritele câştigate, pentru dreapta şi credincioasa slujbă cu care l-au slujit pe domnul lor, adeseori cu vărsare de sânge pe câmpul de luptă, numeroşi răzeşi au fost răsplătiţi cu ridicarea în categoria vitejilor (echivalentă oarecum cu categoria cavalerilor din Occident).

Într-o lume preponderent analfabetă, cum era lumea medievală, în care gândirea era figurativă, comunicarea se baza, mai ales, pe capacitatea de sugestie a imaginii şi pe puterea, aproape magică a cuvântului rostit, iar mai târziu şi scris.

În relaţiile cu divinul, dar şi cu semenii săi, omul operează cu *simboluri*, adică cu semne vizibile şi active încărcate de forţe psihologice şi sociale. La început, simbolul era un semn de recunoaştere, de stabilire a unei relaţii între oameni, pentru ca mai apoi, prin intuiţiile pe care le trezeşte, să determine semnificaţii şi implicit, atitudini sociale. Preluând ideea Sfântului Augustin, Toma de Aquino arată că simbolul "este un lucru care, pe lângă înfăţişarea ce o prezintă simţurilor noastre, aduce în gândire altceva decât pe el însuşi, aşa cum urmele unui animal ne informează despre trecerea lui"[1].

Carl Gustav Jung a fost cel care a arătat că la *baza oricărui simbol se află, întotdeauna, un arhetip,* astfel că simbolul nu este altceva decât veşmântul sub care arhetipul, structură a inconştientului, devine perceptibil, fie conştiinţei individuale, fie colectivităţii, prin intermediul miturilor. Simbolul, aşadar, asigură medierea între conştient şi inconştient şi stabileşte o relaţie între ceea ce este ascuns şi ceea ce este manifest. Jung pune deci în relaţie arhetipul cu simbolul[2].

De altfel, simbolistica, în evul de mijloc, s-a constituit într-un puternic limbaj figurat, fiind strâns legată de ideologie, de raporturile sociale transfigurate în heraldică şi sfragistică, de determinările religioase şi de cele ale mentalului epocii[3].

Lumea medievală, o lume profund religioasă, a stat, mai mult ca oricare alta, sub semnul simbolului: al gestului şi al imaginii-simbol[4]. Căci ce altceva era icoana, sau pictura sacră, în care domină chipurile sfinţilor, ei înşişi simboluri ale unei trăiri exemplare.

Încercând să ne apropiem de mentalul omului medieval, am constatat că pentru omul trăitor în evul de mijloc întreaga viaţă spirituală s-

---

[1] Michel Meslin, *Ştiinţa religiilor,* Bucureşti, 1993, p. 215.
[2] *Ibidem,* p. 227. Pentru întreaga discuţie asupra simbolului, vezi cap. *Simbolism religios,* p. 213-239.
[3] Ileana Căzan, *Imaginar şi simbol în heraldica medievală,* Bucureşti, 1996, p. 57.
[4] Unele idei din acest studiu pot fi regăsite în cartea mea, *Societate şi mentalitate în Ţara Românească şi Moldova (secolele XV-XVII),* Bucureşti, 1997.

a desfăşurat sub semnul sentimentului religios. Simţămintele cugetului şi ale spiritului convergeau mereu şi mereu spre un singur punct central - credinţa, cu multiplele ei forme de manifestare, de la credinţa individului, până la unitatea de credinţă a statelor ridicată, de atâtea ori, la rang de alianţă politică. De aceea, omul medieval a simţit tot mai mult nevoia de a-şi zidi cu smerenie sufletul plin de nelinişti în monumente ce se înălţau spre mulţumirea şi glorificarea divinităţii[1].

Pentru noi, însă, acelaşi om medieval ţine - după cum remarca Paul Zumthor - "de un univers care ne-a devenit străin. De el ne desparte ceva în care este mai bine să vedem o prăpastie de netrecut decât să ne prefacem că nu ştim că există"[2].

Şi totuşi, folosirea cu inteligenţă şi subtilitate a noilor metode de introspecţie istorică este în măsură să aducă la suprafaţă acel crâmpei de viaţă, de istorie trăită ce face din personajul sau fenomenul supus analizei egalul sau contemporanul nostru anulând, doar astfel, o distanţă în timp ce este altminteri irecuperabilă[3].

Investigaţiile noastre bazate în exclusivitate pe documente din secolele XVI-XVII vin să ilustreze felul în care, la nivelul mentalităţilor colective, s-a format imaginea unui personaj istoric de excepţie.

Astfel referindu-se la Ştefan vodă, deosebit de interesantă ni se pare însemnarea pe care o face, în 1574-1575,un polonez, Maciej Strykowski. Acesta, după ce îl consideră pe domn iscusit şi norocos, noroc pentru care orice istoric îl poate slăvi pe drept cuvânt, continuă: Despre aceasta *moldovenii şi muntenii cântă* mereu, la toate *adunările lor, pe scripci* sârbeşti, rostind în limba lor: "Ştefan, Ştefan voievod, Ştefan, Ştefan voievod a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri, pe ruşi şi pe poloni. […] Din cauza nespusei lui vitejii, *îl socotesc ca sfânt* (subl.ns.I.Ţ.)[4].

De remarcat că nu trecuseră decât şaptezeci de ani de la moartea marelui voievod, şi aceasta era deja imaginea pe care românii şi-o făcuseră despre el. În două generaţii, două generaţii şi jumătate, aşadar, mentalul colectiv, la nivel popular, analizase şi prelucrase împlinirile şi neîmplinirile bravului voievod şi, reţinând efortul său excepţional în apărarea şi slujirea intereselor ţării, îi conferise această imagine de sfinţenie. În gândirea religioasă a omului medieval, era maximum de recunoştinţă pe care un popor o putea arăta domnitorului său.

Această caracterizare, pe care o întâlnim deja, spre sfârşitul secolului al XVI-lea, la nivel popular, va fi confirmată de elita cărturărească în veacul următor. Astfel, cronicarul Grigore Ureche îi face domnului

---

[1] Eadem, *Mentalităţile şi introspecţia istorică,* în "Studii şi materiale de istorie medie", vol. XI, *O nouă abordare,* Bucureşti, 1992, p. 139-143.
[2] Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală,* Bucureşti, 1983, p. 41.
[3] Pentru detalii, vezi Iolanda Ţighiliu, *Chipurile Brâncoveanului. Preliminarii pentru un portret,* în "Revista de istorie", 1988, nr. 9, p. 913-917.
[4] xxx *Călători străini despre Ţările Române,* vol. II, p. 454.

moldav, pe care îl numeşte “Ştefan vodă cel Bun”, un frumos portret care a devenit celebru:

“Fost-au acestu Ştefan vodă om nu mare de statu, mânios, şi de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâea fără judeţu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneşu, şi lucrul său îl ştiia a-l acoperi şi unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteaze şi pentru aceia raru războiu de nu biruia. Şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui şi ficiorul său, Bogdan vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejeşti, cum să tâmplă din pom bun, roadă bună iese.

Iar pre Ştefan vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zic *sveti* <sfântul> Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu” (subl.ns.I.Ţ.)[1].

O jumătate de secol mai târziu, textul se regăseşte aproape identic la Nicolae Costin, fiul cronicarului Miron Costin, dovadă că şi aprecierile lui coincideau cu cele ale lui Ureche. În *Letopiseţul* său, după ce relatează despre solii domnului, Tăutu logofătul şi Isac vistierul, care-l avertizează pe regele Poloniei să nu intre cu oastea în Moldova, căci se va căi că a ridicat sabia asupra lui Ştefan vodă, care, când ţara este în primejdie este ca un leu, gata de război, de nu-l poate nimeni îmblânzi, cronicarul reia aproape *ad literam* portretul pe care i-l făcuse Grigore Ureche: “Fost-au acest Ştefan vodă om nu mare de stat, mânios şi grabnic a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorâia fără giudeţu. Iar de alt, era om întreg la fire, nepregetuitoriu şi lucrul său îl ştiia a-l apăra, şi unde nu gândiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era greul, însuşi nevoia de să vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu îndărăpteze, şi pentru aceia rar războiu de nu izbândiia şi unde îl biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se cădzut gios, să râdica deasupra biruitorului.

După moartea lui, până astâzi îi dzic *Sfetî* Ştefan vodă, nu după suflet, că este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om păcătos, ce pentru lucrurile vitejiei lui, carele nime den domni, nice mai nainte, nice după dânsul l-au ajunsu” (subl.ns.,I.Ţ.)[2].

Iată deci cum imaginea domnului Ştefan cel Mare, ca *Sfânt,* creată în mentalul popular, s-a decantat şi a coincis cu cea formată în

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 120-121.

[2] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711,* Iaşi, 1976, p. 143-144.

mentalitatea elitei cărturăreşti. În acest fel, din strigăturile de la hore, din oralitate, aprecierea a trecut în cuvântul scris care i-a conferit perenitatea.

În plus, numeroase legende populare care sunt legate de aproape toate momentele din viaţa domnului vin să aureoleze o personalitate strălucită, trecând-o astfel, o dată în plus, în planul metafizicului[1].

[1] Pentru ultima culegere de legende, vezi *Ştefan cel Mare şi Sfânt 1504-2004. Portret în legendă,* Sfânta Mănăstire Putna, 2003, 242 p.

MĂNĂSTIREA PUTNA - CTITORIE ŞI NECROPOLĂ DOMNEASCĂ

Dragoş Şesan

Şi a fost o zi de marţi, 2, a lunii iulie, la leat 7012, iar de la Hristos, 1504, când s-a pristăvit, după o lungă boală şi multă suferinţă, domnul Moldovei, Ştefan cel Mare. "Iară pre Ştefan vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toţi ca după un părinte al său, că cunoştiia toţi că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu"[1].

Bătrânul cronicar Grigore Ureche, probabil, a lăcrimat şi el când a aşternut pe hârtie aceste rânduri de regret sufletesc şi nu ne îndoim că aşa s-a desfăşurat ceremonialul funebru, cu 500 de ani în urmă. I s-a îndeplinit dorinţa de a fi îngropat la mănăstirea Putna, prima dintre numeroasele sale ctitorii, devenită necropolă domnească, la care a ţinut foarte mult.

Primii 13 ani de domnie nu s-au caracterizat prin creaţii artistice deosebite, domnul punând mai mult accent pe consolidarea poziţiei sale conducătoare. Petru vodă Aron, ucigaşul tatălui său, Bogdan al II-lea, pe care l-a decapitat, la Reuseni, la 15 octombrie 1451, alungat acum de la tron, refugiat, mai întâi, în Polonia şi apoi în Transilvania, în ţinutul secuiesc, era un permanent pericol şi o ameninţare conjugată cu aceea din partea protectorilor săi, regele polon Cazimir al IV-lea Jagiełło şi Mathia Corvin, regele Ungariei. Drept urmare, Ştefan cel Mare încheie o înţelegere cu regele Poloniei (la 4 aprilie 1459, la Overchelăuţi, pe Nistru, în ţinutul Hotinului), iar cu regele Ungariei îşi măsoară puterea armată, vitejia şi arta militară în lupta de la Baia, în seara zilei de 15 decembrie 1467, Mathia Corvin reuşind să scape cu viaţă, iar oastea ungurească pusă pe fugă. Abia în 1469 reuşeşte să-l prindă şi pe fugarul Petru Aron şi să-l pedepsească, cu sânge, pentru nelegiuirea făptuită[2].

Abia acum îşi găseşte domnul liniştea şi tihna să se gândească şi la hrana sufletească, la lăcaşuri de închinăciune, de refugiu, de reculegere şi meditaţie.

Şi zice un alt bătrân cronicar moldav că "Ştefan-vodă cel Bun multe războaie au bătut. Şi aşa să aude din oameni vechi şi bătrâni, că, câte războaie au bătut, atâte mănăstire cu biserici au făcut". Şi mai departe:

---

[1] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, ediţia a II-a revăzută, E.S.P.L.A., [Bucureşti], [1958], p. 120-121.
[2] Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri şi până astăzi*, Editura Albatros, [Bucureşti], [1971], p. 308-309.

“Ştefan-vodă cel Bun, când s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul Ştefan vodă dintr-un vârf de munte ce este lângă mănăstire. Şi unde au agiunsu săgeata, acolo au făcut prestolul în olatriu [...]. Fost-au şi bisericuţă de lemnu întru acel deluşel şi s-au răsipit, fiind de lemnu. Şi aşe au fost făcut mănăstirea de frumoasă, tot cu aur poleită, zugrăveală mai mult aur decât zugrăveală, şi pre dinlăuntru şi pre denafară, şi acoperită cu plumbu”[1].

Câtă istorie şi câtă legendă este în această scriere o lăsăm să o judece cititorii.

Piatra de temelie o pune însuşi Măria Sa, la 4 iunie 1466, iar meşterul italian Antonio apelează la iscusinţa sa în ale arhitecturii pentru finisarea lăcaşului de rugăciune, alături de zugravii atoniţi, care i-au dat culoare şi monumentalitate. Această mănăstire trebuia să încununeze momentul victoriei lui Ştefan cel Mare împotriva ungurilor, din 23-25 ianuarie 1465, prin cucerirea cetăţii Chilia şi instalarea celor doi pârcălabi Isaia, cumnatul domnului şi Ion Bucium.

Sfinţirea bisericii, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, s-a petrecut la început de toamnă a anului 1470, la 3 septembrie, la puţin timp după o altă mare victorie repurtată de Ştefan cel Mare, la 20 august 1470, în bătălia de lângă satul Lipnic (Lipinţi), pe Nistru, împotriva unei oşti tătăreşti, conduse de Mamac Han.

În mijlocul boierimii şi a mulţimii, în prezenţa înaltelor feţe bisericeşti, în frunte cu mitropolitul Teoctist, însuşi Măria Sa, Domnul, cu o cunună pe cap, în genunchi, a ascultat cu evlavie slujba târnosaniei, rugându-se pentru liniştea vremurilor ce încă nu erau aşezate, pentru apărarea creştinătăţii de năvala hoardelor păgâne, pentru slava Moldovei.

Din păcate, nici această ctitorie, ca şi celelalte, de mai târziu, n-a scăpat calamităţilor.

Un incendiu, din 1480, a mistuit o parte însemnată din mănăstire, fiind reparată de domnitor, care ridică şi un zid înconjurător şi un turn, numit “al tezaurului”, la 1481.

Urmaşii lui Ştefan cel Mare nu s-au prea îngrijit de această primă ctitorie domnească, astfel că a căzut, treptat, în ruină. Din cronica lui Ion Neculce mai aflăm că în ultimii ani ai domniei, Vasile Lupu a început reconstrucţia mănăstirii, pe care au continuat-o apoi urmaşii acestuia la tron: Gheorghe Ştefan şi Dabija Vodă. Vitregiile trecutului au făcut să nu se păstreze pisania iniţială, ci numai o inscripţie târzie, de deasupra pronaosului, pe care stă scris. “Această biserică a înnoit-o Io Georgie Ştefan Voievod şi s-a săvârşit în zilele lui Io Istrate Dabija Voievod în anul 7170 [1662]”.

---

[1] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice şi studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediţia a II-a revăzută, [Bucureşti], E.S.P.L.A., 1959, p. 7-8.

La puţin timp după restaurare, biserica a mai fost incendiată de cazaci şi poloni, la 1676, apoi avariată de cutremurul din 1739. A fost supusă unor ample reparaţii, între 1756-1760, în vremea mitropolitului Iacov Putneanul (1750-1760, îngropat apoi în pridvorul mănăstirii Putna, în mai, 1778), cu sprijinul material al domnului Moldovei, Constantin Racoviţă. Biserica primeşte un acoperiş nou, o nouă catapeteasmă, se adaugă un pridvor, se repară poarta principală, iar deasupra porţii se ridică un turn. Aşezământul se întregeşte cu noi chilii. Între 1854-1856, Artemon Bortnic, egumenul mănăstirii, ridică trei rânduri de chilii, din cărămidă, înlocuindu-le pe cele din lemn. În timpul egumeniei sale, au fost deschise mormintele răposaţilor domni, la 1856[1].

Între 1902-1904, la comemorarea a patru secole de la moartea voievodului, mănăstirea a mai suferit unele modificări şi restaurări, pentru ca, între 1955-1962, să primească înfăţişarea pe care o admirăm şi astăzi. Dar ceea ce vedem astăzi nu mai este ctitoria originală a lui Ştefan cel Mare, ci o construcţie ulterioară, cu modificări semnificative după fiecare restaurare.

Pe un plan alungit, care nu este originar, cu pridvor, pronaos, camera mormintelor, naos şi altar, se înalţă ziduri din piatră sprijinite pe contraforturi. Faţadele exterioare sunt despărţite în două părţi inegale de un brâu de piatră răsucit. Zona superioară este decorată cu un şir de ocniţe adâncite în planul zidului. Zona inferioară este prevăzută cu ferestre inegale ca dimensiuni; în exonartex sunt trei mari ferestre gotice. Celelalte nave sunt luminate de nişte ferestre înguste, încadrate în nişte colonete în formă barocă.

Turla de deasupra naosului poartă caracterul unei arhitecturi târzii: baza stelată nu mai are vârfuri ci şi sinuozităţi, care trădează influenţa barocului. Întregul aspect al turlei datează din vremea restaurării, făcute între anii 1902 şi 1904.

În biserică se intră prin două părţi dispuse pe laturile de nord şi de sud ale pridvorului. Uşa de intrare în pronaos are un impunător chenar gotic, iar peretele despărţitor dintre camera mormintelor şi naos cuprinde trei arcade mari sprijinite pe două coloane masive.

Respectându-i-se dorinţa de a fi înmormântat la Mănăstirea Putna, camera mormintelor adăposteşte locul de veci al ctitorului.

Lespedea de mormânt se află într-o nişă, acoperită de un baldachin de marmură, sprijinit pe două coloane. Deasupra mormântului arde flacăra veşnică a unei candele. Baldachinul a fost renovat între 1933 şi 1935, în urma vizitei regelui Carol al II-lea la mănăstire, cu cheltuiala Casei Regale. Exista chiar şi o inscripţie în acest sens, care însă a fost îndepărtată după 1948: “Acest baldachin, refăcut din bucăţile păstrate din vechime, a fost aşezat din nou deasupra mormântului marelui erou al creştinătăţii, Ştefan

[1] Dimitrie Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, cu două apendice, Bucureşti, 1905, p. 123.

cel Mare, din îndemnul şi dărnicia vrednicului său urmaş, majestatea Sa Regele Carol al II-lea, în al cincilea an al binecuvântatei sale domnii, luna Decembrie, leat 1934”.

Piatra de mormânt are săpate pentru eternitate următoarele slove: “Binecinstitorul Domn Io Ştefan Voievod, din mila lui Dumnezeu, Domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, ctitor şi ziditor al acestui sfânt locaş care zace aici. Şi s-a strămutat la locaşurile de veci în anul 7000 ... luna ... şi a domnit ani ...”. Data morţii şi anii de domnie nu au mai fost săpate în piatră. Nimeni nu a îndrăznit să-şi asume această intervenţie în istorie. Ştefan cel Mare nu a murit, nu a plecat dintre noi, doar se odihneşte!

Printre elementele decorative ale lespedei funerare şi ale mormântului propriu-zis predomină frunzele de stejar, tulpinile îndoite alcătuind patru medalioane în formă de inimă cu vârful în sus şi capul de bour.

Lângă mormântul lui Ştefan se află locul de veci al ultimei sale soţii, Maria Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos, decedată în februarie 1511. Tot acolo, dar spre nord, sub un baldachin, sprijinit pe doi stâlpi poligonali se află mormântul Mariei Comnen de Mangop, a doua soţie a lui Ştefan, decedată în 19 decembrie 1477. Alături de mormântul Mariei sunt îngropaţi doi fii: Petru şi Bogdan, care au murit de mici, în anii 1479 şi, respectiv, 1480.

În pronaos, pe partea sudică, sub un baldachin în acoladă, îşi doarme somnul de veci fiul lui Ştefan, Bogdan al III-lea, pe lespedea căruia se află scrise următoarele: “Acesta este mormântul drept credinciosului Domn Io Bogdan Voievod, fiul lui Ştefan Voievod, ctitorul acestui sfânt locaş, care s-a mutat la locaşurile de veci în anul 7025 [1517] aprilie 20, la miezul nopţii”.

Sub acelaşi baldachin este înmormântată şi Maria, fiica lui Ştefan cel Mare, decedată la 18 martie 1518.

Pe latura de nord a pronaosului, sub un baldachin, se află mormântul doamnei Maria, prima soţie a lui Petru Rareş, decedată la 28 iunie 1529. Alături se află mormântul lui Ştefăniţă Vodă, pe lespedea căruia citim: “Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Petru Voievod, Domnul Ţării Moldovei, a împodobit mormântul acesta nepotului său Ştefan Voievod, care s-a şi mutat la locaşurile de veci în anul 7035 [1527] luna ...”, ultima parte din inscripţie fiind degradată, dar se poate completa cu 24 ianuarie.

Pridvorul adăposteşte şi el o parte din morminte. În latura de nord-vest se află mormântul mitropolitului Teoctist. Pe lespedea mormântului stă scris: “Binecinstitorul Domn al Ţării Moldovei, Io Ştefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, a împodobit mormântul acesta părintelui nostru Mitropolitul Sucevei, Prea Sfinţitului Kir Teoctist, care a şi murit în anul 6986 [1478] luna noiembrie 18”.

Tot în pridvor se mai află mormântul mitropolitului Iacov Putneanul, care a refăcut mănăstirea la jumătatea secolului al XVIII-lea. Lespedea cu

sculpturi florale are următoarea însemnare: “Acest grobnic al Preasfinţitului Mitropolit al Moldovei şi înnoitorul acestei sfinte mănăstiri Kir Iacob, carele s-au mutat cătră veşnicele locaşuri la anii 7286 [1778] în luna mai 15”. Şi continuă: “Carele din schimă s-a numit Iftimie 1778”.

În afara bisericii, în partea de nord a altarului se află mormântul episcopului Teofan, de Huşi (1657-1658) şi de Rădăuţi (1658-1667), decedat în 1670, iar în partea de sud, mormântul episcopului Isaia Băluşescu, episcop al Bucovinei (1823-1834), egumen al mănăstirii Putna între 1792 şi 1795, decedat la 14 septembrie 1834.

Ştefan Gorovei a mai identificat de pe un fragment de piatră, mormântul lui Ignatie-Iuga, mare vistiernic în vremea lui Ştefan cel Mare, între 1458-1479, apoi membru al sfatului domnesc, până în 1484. A fost îngropat la 1490, dar în timpul vieţii a făcut importante donaţii mănăstirii, constând din sate şi moşii, obiecte de cult şi bani[1].

Din tot ansamblul mănăstiresc, numai “Turnul tezaurului” de pe latura de vest datează din vremea lui Ştefan cel Mare. Ridicat în 1481, a fost căptuşit cu o zidărie în partea sa inferioară în secolul al XVII-lea, pentru a rezista mai bine loviturilor ghiulelelor. La bază este pătrat, dar la nivelul etajelor superioare devine octogonal, cu ferestre înguste şi se termină cu un acoperiş piramidal.
Latura pătratului la bază măsoară 9,10 lăţime, iar înălţimea până sub streaşină măsoară 16 m.

Deasupra uşii stă scris: “Blagocestivul Domn al toatei Ţări Moldoveneşti, Io Ştefan Voievod, fiul lui Bogdan Voievod, a construit şi a desăvârşit acest turn şi zidurile împrejurul mănăstirei în anul 6989 [1481] luna mai 1”.

Mănăstirea Putna mai păstrează astăzi două clopote. Unul din ele, numit “Blagovistnic” cântăreşte 318 kg şi pe el stă scris: “Ştefan Voievod, Domn al Ţării Moldoveneşti, a făcut acest clopot mănăstirii sale din Putna sub arhimandritul Paisie Scurtul în anul 6988 [1490]”. Celălalt clopot mare, “Buga”, de 1564 kg, turnat în 1482, s-a crăpat cu vremea şi a fost depus la Muzeul mănăstirii.

În locul lui s-a turnat la fabrica “Oituz” din Bucureşti, în 1934, un clopot nou, în greutate de 1660 kg. Acesta poartă următoarea inscripţie: “Acest clopot, numit « regele Carol II » s-a turnat în anul mântuirii 1934, prin osârdia Arhiepiscopului şi Mitropolitului Nectarie al Bucovinei şi a egumenului Putnei Athanasie Prelipceanu, în locul şi după tiparul clopotului «Buga», donat Mănăstirii Putna de ctitorul ei, Voievodul Ştefan cel Mare, în anul 1484, care clopot dogindu-se, s-a aşezat printre odoarele istorice din Muzeul Sfintei Mănăstiri”.

---

[1] Ştefan Gorovei, *Un ctitor uitat la Putna şi asocierea la atributele puterii suverane*, în “Studii şi Materiale de Istorie Medie”, vol. XXI, 2003, p. 259-263.

Ca orice aşezământ mănăstiresc, şi Putna a fost cârmuită de egumeni vrednici în cele duhovniceşti, dar şi în cele administrative. Lista acestora începe cu arhimandritul Ioasaf, fost egumen la mănăstirea Neamţ, apoi mutat la Putna, fiind menţionat, pentru prima dată în uricul lui Ştefan cel Mare, din 2 octombrie 1468(6976)[1].

Ultima oară, popa Iosaf este amintit într-un document din 12 mai 1480(6988), în care Ştefan cel Mare întăreşte mănăstirii Putna stăpânirea peste o moară la Feredieni[2]. Moare la 19 octombrie 1484[3].

Urmaşul lui Ioasaf este arhimandritul Paisie Scurtul, egumen de la 1 iunie 1467, aşa cum se menţionează într-un document din 1 iunie 1467(6984), scris chiar de el, prin care Iuga, mare vistier al lui Ştefan cel Mare, dăruieşte mănăstirii Putna o cădelniţă de argint, un chivot, 100 de zloţi ungureşti şi 100 de oi, satul Şirăuţi, lângă Cernăuţi şi o vie la Hârlău[4]. Paisie este menţionat însă ca ieromonah tahigraf al mănăstirii Putna încă din 25 ianuarie 1476 (6984), ca scriitor al documentului, prin care pan Ignatie, numit şi Iuga, marele vistier al lui Ştefan cel Mare, dăruieşte mănăstirii Putna un sat peste Prut, anume Şirăuţi, o cădelniţă, un chivot de argint şi aurit, 100 de zloţi ungureşti şi 2 cai buni[5].

Ultima dată arhimandritul egumen Paisie apare într-un document de la Suceava, din 2 iulie 1502(7010)[6].

Al treilea egumen al mănăstirii Putna, din perioada domniei lui Ştefan cel Mare, este arhimandritul Spiridon, pomenit în cartea lui Ştefan cel Mare, din 17 noiembrie 1502(7010), prin care întăreşte mănăstirii Putna 150 de drobi de sare de la ocna Trotuş[7].

Documentul din 8 septembrie 1503(7011), emis din Badeuţi, de la Ştefan cel Mare, menţionează pentru ultima oară pe Spiridon, egumen al mănăstirii, în care domnul întăreşte ctitoriei sale stăpânirea peste nişte ţigani[8].

Alături de Mănăstirea Neamţ, şi această ctitorie a lui Ştefan a fost o oază de cultură medievală renumită.

---

[1] *Documenta Romaniae Historica (*în continuare *DRH),* A. *Moldova*, vol. II, (1449-1486), volum întocmit de Leon Şimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976, p. 229, doc. 155.

[2] Direcţia Arhivelor Naţionale Istorice Centrale (în continuare D.A.N.I.C.), Achiziţii Noi, CXLIV/1.

[3] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche,* Bucureşti, 1891, p.145.

[4] *DRH,* p. 314-315, doc. 207.

[5] *Ibidem*, p. 310-311, doc. 205. v. şi Oreste Popescul, *Câteva documente moldovene,* Cernăuţi, 1895, p. 15-16.

[6] Idem, vol. III, A. *Moldova*, (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1980, p. 502, doc. 282. Mihail Kogălniceanu, în *Cronicile României sau Letopiseţele Moldovii şi Valahiei,* vol. I, Bucureşti, 1872*,* p. 177 arată că egumenul Paisie murise la 15 februarie 1502.

[7] *Ibidem*, p. 505, doc. 283.

[8] *Ibidem*, p. 510, doc. 290.

Călugări - caligrafi şi miniaturişti - de la Neamţ au fost chemaţi la Putna să impulsioneze activitatea de copiere şi înfrumuseţare a manuscriselor.

La 1467, diaconul Nicodim copiază Mineiul pe aprilie, la 1470, un călugăr Chiriac copiază "Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur", la 1472, un alt călugăr Vasile copiază Leastviţa Sf. Ioan Scărariul. La 1473, Ştefan cel Mare a poruncit ierodiaconului Nicodim să copieze un Tetraevanghel, lucrare de mare importanţă, deoarece pe una din filele manuscrisului se păstrează celebrul portret al lui Ştefan cel Mare, cu plete blonde, cu un chip tânăr, senin dar ferm, reprodus apoi în toate cărţile cu profil iconografic. Acest manuscris a rămas cunoscut în literatura de specialitate sub numele de *Evangheliarul de la Humor*, după locul unde a fost găsit.

Între zidurile mănăstirii, în liniştea chiliilor şi la lumina slabă a opaiţelor au ostenit şi alţi călugări artişti, multora pierzându-li-se numele, care au copiat cu aceeaşi râvnă şi dragoste de frumos multe alte cărţi sfinte: Molitfelnice, Minee, Psaltiri, Ceasloave, Tâlcuiri din Evanghelie, Paterice şi altele.

Tot aici s-au mai scris şi cărţi cu un conţinut laic. Este vorba, în primul rând, de cunoscutele cronici medievale: Letopiseţul Putna I şi Letopiseţul Putna II, care fac referire şi la domnia lui Ştefan cel Mare, ocupându-se de istoria Moldovei de la 1359 până la 1504[1].

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, a funcţionat o şcoală elementară şi una medie, unde se pregăteau viitorii cronicari şi clerici.

Ucenicii desluşeau tainele Gramaticii, Retoricii şi Logicii şi descifrau manuscrise greceşti şi slavone. În veacurile următoare, această şcoală a cunoscut o dezvoltare apreciabilă cu binecuvântarea mitropolitului cărturar Iacov Putneanul, ajutat de vrednicul arhimandrit Vartolomeu Măzăreanu, stareţul acestui aşezământ.

Pe lângă bogăţia spirituală, mănăstirea a fost înzestrată cu piese unicat de cult, provenite fie din propriile ateliere, fie din donaţii. Multe din aceste odoare bisericeşti sunt expuse în Muzeul mănăstirii, dar multe s-au pierdut sau au fost furate sau chiar distruse.

Să amintim, mai întâi, epitafele sau acoperămintele de morminte:

Acoperământul pentru mormântul Doamnei Maria Comnen din Mangop, decedată în 1477, este din atlas roşu, cusut cu fir de aur, împodobit la două colţuri cu pajura bizantină cu două capete, iar la celelalte două colţuri cu monograme greceşti, marcând originea imperială bizantină a celei de a doua soţii a marelui voievod.

Doamna Maria moartă are pe cap o coroană bizantină, îmbrăcată cu haine domneşti scumpe, bogat ornamentate. Pe marginea acoperământului, cusută cu fir de aur inscripţia slavonă glăsuieşte: "Acesta

---

[1] P.P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu, prefaţă, note şi bibliografii de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 21.

este acoperământul mormântului roabei lui Dumnezeu, a drept - credincioasei şi de Dumnezeu iubitoarei Doamne a lui Ştefan Voievod, Domnul Ţării Moldovei, Maria, care s-a mutat la veşnicul locaş, în anul 6985 [1477], luna decembrie 19, vineri, ora a cincia din zi".

Un acoperământ pentru mormântul Doamnei Maria Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos este confecţionat din catifea albastră închisă, pe care sunt brodate cu fir de aur flori, o cruce mare şi un text: "Maria, fiica lui Radu Voievod".

Un alt acoperământ, tot pentru mormântul Mariei Voichiţa, pus de fiul ei Bogdan al III-lea cel Orb, e confecţionat din catifea roşie închisă, căptuşit cu pânză albă, cu o inscripţie slavonă, cu litere din fire de aur: "Acest acoperământ l-a înfrumuseţat Io Bogdan Voievod, cu mila lui Dumnezeu, Domnul Ţării Moldovei, fiul lui Ştefan Voievod, nepotul lui Radu Voievod, şi l-a pus pe mormântul întru sfinţenie răposatei maicii sale Maria, Doamna lui Ştefan Voievod, în anul 7021 [1513] ianuarie 30".

Mai multe acoperăminte pentru mormântul lui Ştefan cel Mare au fost confecţionate de urmaşii domnitorului sau de societăţile de binefacere.

Un acoperământ confecţionat din catifea roşu - închis, căptuşit cu pânză albă şi înfrumuseţat cu flori brodate cu fir de aur şi cu 11 canafuri de mătase, are o inscripţie slavonă, cusută cu fir de aur: "Io Bogdan Voievod, cu mila lui Dumnezeu, Domnul Moldovei, a înfrumuseţat şi a acoperit cu acest acoperământ mormântul tatălui său, Io Ştefan Voievod, care a domnit în Ţara Moldovei 47 ani şi 3 luni şi carele s-a mutat la locaşurile vecinice în anul 7012 [1504] luna iulie, ziua a doua, marţi, la ora a patra din zi".

Un alt acoperământ a fost oferit în 1871 de Societatea doamnelor române din Bucovina, confecţionat din catifea roşie şi căptuşit cu mătase roşie. În mijloc, brodată cu fir de aur, se află o cunună de lauri, înăuntru o coroană princiară cu cinci colţuri, o cruce mare cu şapte colţuri şi o sabie cu o creangă de aur deasupra şi cu o stea cu semilună dedesubt.

Împrejur este o inscripţie: "Memoriei lui Ştefan cel Mare, omagiu de veneraţiune şi recunoştinţă, aduse de damele române din Bucovina".

Un an mai târziu, în 1872, Societatea doamnelor române din România dăruieşte un acoperământ confecţionat din catifea vişinie închisă, cu căptuşeală de mătase albă, împodobit la margini cu broderii şi găitane de aur.

La cele patru colţuri brodate cu fir de aur sunt stemele tuturor provinciilor româneşti: stema Transilvaniei, cu cele şapte cetăţi, cu soarele şi luna, stema Moldovei şi a Basarabiei, cu doi delfini şi un cap de zimbru, între coarnele căruia se află o stea, soarele şi semiluna, stema Munteniei, cu acvila cruciată în cioc, într-o gheară ţinând o sabie, iar în cealaltă buzduganul, stema Olteniei cu un leu ţinând într-o labă sabia scoasă.

În mijlocul acoperământului, brodată cu fir de aur se află o cunună de lauri, în mijloc o coroană princiară cu 13 cruciuliţe şi anii de domnie. Mai

trebuie citată inscripţia, care să fie un crez pentru fiecare dintre noi: “Mai bine să murim cu spada în mână întru apărarea nelegiuirii şi a patriei noastre, decât să lăsăm şi una şi alta pradă inamicului”.

Alte acoperăminte sunt făcute pentru tetrapod şi dăruite de Maria Voichiţa, de Ştefan cel Mare, de Bogdan al III-lea.

Sfântul Aer în mai multe exemplare este expus în vitrinele muzeului. Unul din ele, din mătase albastră, întruchipează punerea Domnului în mormânt, la căpătâi stând Maica Domnului şi Maria Magdalena, iar la picioare Iosif şi Nicodim cu două mironosiţe. Într-o parte, Sf. Apostol Ioan îl ţine pe Iisus de mână, iar împrejurul lor un cor de îngeri cântă prohodul.

Acest Sfânt Aer a fost dăruit de însuşi domnitorul Ştefan cel Mare, în anul 1490, împreună cu Doamna Maria şi fiii lor Alexandru şi Bogdan.

Colecţia de odoare bisericeşti este completată şi de o serie de epitrahile şi cruci sculptate în esenţe rare din lemn.

Amintim cele cinci epitrahile mai importante, care poartă încă pecetea şcolii bizantine de broderie, cu imagini vetero - şi neotestamentare. Pe unul din ele se pot citi, în slavonă, următoarele: “Ştefan voievod a făcut acest epitrahil pentru mănăstirea de la Putna, şi Maria doamna”, iar pe altul recunoaştem portretul lui Ştefan cel Mare şi al fiului său Alexandru[1].

O cruce din lemn de chiparos, în opt colţuri, cu sculpturi reprezentând scene biblice a fost făcută şi ferecată de Ştefan cel Mare şi dăruită “bisericii sale din Mănăstirea Putna, unde este hramul Adormirea Maicii Domnului”, în anul 7011 [1503].

Alte cruci frumos sculptate au fost donate mănăstirii de către înalte feţe bisericeşti sau de mari dregători.

Printre obiectele de cult merită menţionate: cădelniţa de argint aurit, în stil gotic, cu patru figuri şi opt pietre scumpe, dăruită mănăstirii de Ştefan cel Mare în anul 1470, o cristelniţă mare, din argint aurit, înnoită de Alexandru Vodă Lăpuşneanu, în a doua sa domnie, şi de Doamna Ruxandra, dintr-o veche cristelniţă a lui Ştefan cel Mare, şi dăruită în 1567 şi o tavă mare de argint pentru colivă, împodobită cu emblema Moldovei, cu gravuri de flori, dăruită mănăstirii tot de Alexandru Lăpuşneanu şi soţia sa, Doamna Ruxandra.

Ştefan cel Mare a mai înzestrat mănăstirea şi cu frumoase perdele pentru uşile împărăteşti, una reprezentând “Înălţarea Domnului”, în 1484, alta cu “Adormirea Maicii Domnului”, în 1485, alta cu “Buna Vestire”, tot din 1485 şi alta din 1500, reprezentând “Răstignirea Domnului”, pe partea dreaptă fiind brodat chipul lui Ştefan cel Mare, în stânga Maria Voichiţa.

---

[1] I.D. Ştefănescu, *Broderiile de stil bizantin şi moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Istorie, iconografie, tehnică,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare,* culegere de studii îngrijită de M. Berza, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 482-484.

Dintre veşmintele bisericeşti am aminti un nabedernic de atlaz roşu, împodobit cu chipul Mântuitorului, înconjurat de serafimi, apoi un epitrahil cu imaginea Sfintei Treimi în fir de aur şi un altul cu 15 iconiţe brodate cu fire de aur, argint şi mătase, pe care s-a brodat, tot cu fir de aur, însemnarea: "Ştefan Voievod, Domnul Ţării Moldovei, a dăruit acest epitrahil, în anul 1480".

Pe lângă manuscrisele şi cărţile liturgice copiate în chiliile mănăstirii, biblioteca se mai poate mândri şi cu exemplare de carte veche şi rară:

Evanghelia slavonă scrisă pe pergament, legată în coperte de argint aurit şi cu două încuietori de argint, "ferecată pentru Mănăstirea din Putna de Bogdan Vodă cel Orb, fiul lui Ştefan cel Mare, pentru sufletul întru suferinţe al părintelui său Ştefan Voievod şi pentru sănătatea sa în anul 1504".

Evanghelia slavonă scrisă pe pergament şi donată de Ştefan cel Mare în 1488, a cărei legătură a fost "din nou ferecată din argintul cel vechi de la bătrânul Ştefan", de Doamna Ruxandra, soţia lui Alexandru Lăpuşneanu în 1569.

Alte cărţi rare sunt: Sbornic scris de Iacob din Putna în anul 1474, la porunca lui Ştefan cel Mare, Leastviţa, scrisă de călugărul Vasile, în anul 1472, din aceeaşi poruncă domnească, şi Cuvântările lui Ioan Gură de Aur, scrise de călugărul Chiriac în anul 1470.

Nu departe de mănăstire, spre soare răsare, pe o coastă de deal împădurit, la vărsarea pârâului Viţelul în Putna, o stâncă mare de piatră adăposteşte o mică încăpere, chilia unui pustnic. Tradiţia populară atribuie această încăpere sihastrului Daniil, care a vieţuit aici mulţi ani în timpul lui Ştefan cel Mare.

În acest loc de taină ar fi poposit însuşi Domnul, continuă tradiţia, într-un moment de cumpănă, cerând mângâiere de la înţeleptul anahoret. Între altele, Daniil l-ar fi convins pe înneguratul domnitor să ridice un măreţ locaş de rugăciune şi atunci Atotputernicul îi va lumina calea dreptăţii şi a izbândei.

După înălţarea aşezământului mănăstiresc, Daniil a părăsit, prin anul 1498, locul său de meditaţie şi s-a retras în zona Voroneţului, fiind înmormântat în incinta acestei mănăstiri.

De numele mănăstirii Putna se mai leagă organizarea unor întruniri aniversare sau comemorative. Să ne aducem aminte cu emoţie de anul 1871, când, la Putna, după mari intervenţii pe lângă autorităţile austriece din vremea aceea, s-a putut organiza, în zilele de 14-15 august sărbătorirea a 400 de ani de la târnosirea Mănăstirii Putna. În faţa unei mulţimi entuziaste, chemată din toate colţurile ţării libere sau ocupate vremelnic, a ţinut un discurs patriotic tânărul student de la Berlin, viitorul mare istoric A.D. Xenopol, iar Ciprian Porumbescu a cântat din vioara sa "întregii Dacii", pentru ca mai târziu să lase tot întregii Dacii nemuritoarea Baladă şi cantata Altarului Mănăstirii Putna. Organizată din iniţiativa

studenţilor de la Viena, în frunte cu Mihai Eminescu şi Ion Slavici, serbarea de la Putna a mai scris o pagină de simţire naţională românească.

În amintirea acestui moment aniversar, Cercul studenţilor bucovineni "Arboroasa" din Cernăuţi a aşezat, în 1926, în curtea mănăstirii, bustul lui Mihai Eminescu, renovat şi sfinţit la 14 octombrie 1935, în prezenţa regelui Carol al II-lea şi al ministrului Ion Nistor.

În timpul domniei sale, Ştefan cel Mare, a avut grijă de ctitoria sa, înzestrând-o cu sate, moşii, vii, mori ş.a.

Primul document în care se vorbeşte de Mănăstirea Putna este uricul din 15 septembrie 1466, prin care domnitorul dăruieşte Mănăstirii Putna satul Jicovul de Sus cu tot venitul său: "Iar noi, după îndemn dumnezeiesc, ne-am ridicat şi, cu mila Prea Curatei Maici a lui Dumnezeu şi a tuturor sfinţilor, şi cu binecuvântarea sfinţilor noştri părinţi, a mitropoliţilor moldoveni, chir Theoctist şi chir Tarasie, cu bună voia noastră, cu cugetul curat şi luminat, am făcut să ne fie veşnică pomenire şi am dat acest sus-numit sat, anume Jicovul de Sus, cu toate hotarele sale vechi, cu câmpurile şi poienile, cu muncelele, fâneţele şi izvoarele, sfintei noastre mănăstiri Putna, unde este hramul Preasfintei şi Preacuratei Maici a lui Dumnezeu şi a Preasfintei ei Adormiri, pentru ca acest sat, Jicovul de Sus, să fie mănăstirii noastre Putna uric, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci"[1].

La 28 mai 1470, Ştefan cel Mare dăruieşte mănăstirii o vie[2].

La 10 septembrie 1471, Ştefan cel Mare întăreşte Mănăstirii Putna stăpânirea satului Balcăuţi, mai jos de Târgul Siret: "Iar noi, sculându-ne, după aceea, cu bunăvoia noastră şi cu ajutorul lui Dumnezeu, ca să întărim şi să împuternicim mănăstirea noastră de la Putna […], unde este egumen rugătorul nostru, chir popa Ioasaf, am făcut întru pomenirea şi pentru mântuirea sfânt răposaţilor noştri părinţi, şi pentru sănătatea noastră şi pentru sănătatea copiilor noştri, şi am dat acestei sfinte mănăstiri a noastră de la Putna acest sat al nostru mai sus-scris, anume Balcăuţi, mai jos de Târgul Siret, cumpărătura noastră, ca să fie mănăstirii noastre uric, cu tot venitul, neclintit niciodată, în vecii vecilor[3].

În anul următor, 1472, la 25 aprilie, ctitorul întăreşte Mănăstirii Putna stăpânirea satului Ostriţa pe Prut şi cu loc de moară pe Prut, cu tot venitul lor. Satul Ostriţa, pe Prut, împreună cu un loc de moară, ca privilegiu vechi de la bunicul său, Alexandru cel Bun, a fost cumpărat de domn, cu 200 de zloţi tătăreşti de la pan Tăbuci, din Cobâlc şi de la fratele lui, Pojar, şi de la sora lor, Nastasia, şi dăruit mănăstirii Putna pentru pomenirea părinţilor şi a sufletelor copiilor lor şi pentru sănătatea lor. Dania s-a făcut în prezenţa fiilor săi iubiţi, Alexandru şi Petraşco, a mitropolitului Theoctist, a episcopilor: Tarasie din Târgul Romanului şi Ioanichie de Rădăuţi şi a

---

[1] *DRH,* vol. II, p. 203, doc. 141.
[2] *Ibidem*, p. 248, doc. 166.
[3] *Ibidem*, p. 260, doc. 175.

multor boieri şi pârcălabi de Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamţ şi Cetatea Nouă[1].

La 25 ianuarie 1476, marele vistier al lui Ştefan cel Mare, pan Ignatie, numit Iuga, dăruieşte Mănăstirii Putna satul Sirăuţi, peste Prut, o cădelniţă, un chivot de argint şi aur, 100 zloţi ungureşti şi doi cai buni, danie reluată şi în documentele din 1 iunie 1476 şi 29 iunie 1476[2].

La 7 mai 1479, printr-o carte domnească, ctitorul ei dăruieşte mănăstirii sale satul Târnauca: "Iar, întru aceasta, domnia noastră am socotit că este bine, cu bunăvoinţa noastră, cu inima curată şi luminată, cu toată bunăvoinţa noastră şi cu ajutorul lui Dumnezeu, şi am făcut < pentru sufletele sfântrăposaţilor noştri înaintaşi, pentru părinţii noştri, pentru sănătatea şi mântuirea noastră, pentru sănătatea şi mântuirea copiilor noştri>, şi am dat şi am întărit acest sat, Târnauca, sfintei noastre mănăstiri Putna, unde este hramul Înălţarea Preacuratei Stăpânei Noastre Născătoare de Dumnezeu şi unde este egumen şi arhimandrit rugătorul noastru, chir popa Iasaf, ca să fie, de la noi, acest sat. Târnauca, sfintei noastre mănăstiri, uric, cu tot venitul, neclintit niciodată, în veci"[3].

La 12 mai 1480, Domnul întăreşte mănăstirii stăpânirea morii la Feredieni, "care acea moară - glăsuieşte documentul - au fost cumpărat-o rugătoriul nostru, chir Theoctistu mitropolit Sucevii, de la Stanciul, feciorul Spătăroae; aceia au vândut-o domniei mele drept 60 zloţi tătăreşti"[4].

Prin cartea din 3 aprilie 1488, Ştefan cel Mare întăreşte Mănăstirii Putna venitul domniei: pietrele de ceară de la Târgul Siret, şase voştinari din Siret, morile de pe Siret, sladniţa şi vama de pe Suceava de la Jicov, satul Cozminul din ţinutul Cernăuţi[5].

Mănăstirea Putna devine şi un puternic centru religios. Prin cartea sa din 15 martie 1490, Ştefan cel Mare dăruieşte mănăstirii opt biserici cu popii lor din ţinuturile Sucevei şi Cernăuţilor şi braniştea din jurul mănăstirii, ca să pescuiască şi să-şi pască vitele. Dania este întărită şi prin formula finală a blestemului[6]. "Iară cine s-ar încumeta să clintească acestea, acela să fie afurisit de Domnul Dumnezeu, Mântuitorul nostru, Iisus Hristos, şi de Preacurata lui Maică, şi de 4 evanghelişti, şi de 12 apostoli de frunte, Petru şi Pavel şi ceilalţi, şi de 318 sfinţi părinţi de la Nicheia şi de toţi sfinţii care au plăcut lui Dumnezeu şi să fie asemenea lui Iuda şi blestematului Arie, şi să aibă parte cu acei iudei, care au strigat asupra lui Hristos Dumnezeu: sângele asupra lui şi asupra copiilor lui"[7].

---

[1] *Ibidem*, p. 273-274, doc. 184.
[2] *Ibidem*, p. 310-311, doc.205; p. 314-315, doc. 207; p. 315-316, doc. 208.
[3] *Ibidem*, p. 326, doc. 214.
[4] D.A.N.I.C., Achiziţii Noi, CXLIV/1, copie de la jum. sec. al XVIII-lea.
[5] *DRH,* vol. III, p. 63-65, doc. 36.
[6] Pentru amănunte v. Dragoş Şesan, *Blestemul în documentele din Ţara Românească până la 1500*, în "Hrisovul", IX, serie nouă, Bucureşti, 2003, p. 49-55.
[7] *DRH*, vol. III, p. 141-1143, doc. 74.

A doua zi, pe 16 martie 1490, Ştefan cel Mare întăreşte mănăstirii satul Clicicăuţi, în ţinutul Cernăuţi, pe Prut, la gura Derehliului şi tot atunci mai dăruieşte mănăstirii şi satul Voitin, cu 11 sălaşe de ţigani[1].

În ziua următoare, pe 17 martie 1490, Domnul dă învoire călugărilor de la Putna ca în primăvară şi în toamnă să trimită câte trei care mari, cu peşte, fără să plătească vama[2].

La <24> noiembrie 1492, Ştefan cel Mare dăruieşte Mănăstirii Putna şi egumenului Paisie, satul Ştiubeiul, pe Başeu, cumpărat de la Ivanca Levici şi de la nepoatele sale Fedora şi Milca şi de la fiul său Vascan Levici şi de la alte rude[3].

La 14 decembrie 1501, Ştefan Voievod cumpără satul Sineşti la Cârligătura şi satul Oniciani, la Cârligătura, lângă Sineşti şi le dăruieşte Mănăstirii Putna, unde este egumen arhimandritul Paisie, pentru sufletul strămoşilor, danie întărită prin blestem[4].

Chiar şi spre sfârşitul vieţii, Ştefan cel Mare nu uită prima sa ctitorie şi îi face danii importante.

La 2 iulie 1502, dăruieşte mănăstirii iazărul Cerlenul, satele Balineşti şi Frăceni şi moară în Şcheia, în gura Frumoasei, şi tot atunci mai dăruieşte mănăstirii Putna şi moşia Frumoasa din Ţinutul Grecenilor[5].

În acelaşi an, 1502, dar pe 17 noiembrie, Ştefan cel Mare dă poruncă ca mănăstirea să aibă în fiecare an 150 drobi de sare de la Ocna Trotuş[6].

În anul următor, 1503, la 2 februarie, Ştefan Voievod întăreşte Mănăstirii Putna privilegii pentru satele: Jicovul de Sus, Jicovul de Jos, Voitin, Maneuţi, Balosineşti, Botăşani, Vicşani, Macicateşti, Fratăuţi, Climăuţi, Ternauca, pe apa Sucevii, Balcăuţi, lângă Târgul Siretului şi Grecii, pe Siret, tot lângă Târgul Siretului, iar în ţinutul Cernăuţilor, satele: Cozmin, Clicicăuţi, Ostriţa, pe Prut, Ştubeiul, pe Başiu şi la Cârligătură satele Sineşti şi Oniciani, o bucată de pământ din hotarul Boiştei, ceva mai jos de gura Boiştei şi mlaştina gârlei, şi satul Balinteşti, şi iezerul Roşul şi Seliştea lui Manea, la gura Frumoşiţei, şi, pe Frumoşiţa, satul unde a fost Falcin, din jos de Andriiaş, şi, pe Frumoasa trei sate, anume: Fărcenii, din jos de Troian, şi Şcheii, la gura Frumoasei şi la Fântâna Măceşul, ce să află la capătul de jos al iezerului Roşul, apoi, pe Siret, satele: Camenca, Tomeşti şi Cupca, iar, în ţinutul Cernăuţilor, satele: Stroinţii şi Urvicolesa.

Toate aceste privilegii, menţionate în extenso, sunt întărite prin straşnic blestem, astfel ca mănăstirea să se bucure şi după moartea ctitorului de toate binefacerile acestor danii[7].

---

[1] *Ibidem*, p. 146-147, doc. 75; p. 151-153, doc. 77.
[2] *Ibidem*, p. 153 , doc. 78..
[3] D.A.N.I.C., Achiziţii Noi, CCXXXVI/1, trad. recentă.
[4] D.A.N.I.C., Peceţi, nr. 144
[5] *DRH,* vol. III, p. 502, doc. 282, şi, respectiv, D.A.N.I.C., Achiziţii Noi, CCXXXVI/35 (nr. 64).
[6] *DRH,* , vol. III, p. 505-506, doc. 283.
[7] D.A.N.I.C., Colecţia Microfilme, U.R.S.S., rola 61, c. 724

Ultimul document emis din cancelaria voievodului este cel din 8 septembrie 1503, prin care Ştefan cel Mare întăreşte mănăstirii proprietatea asupra unor ţigani aduşi din Basarabia[1].

Şi urmaşii lui Ştefan cel Mare au înzestrat mănăstirea cu danii de sate, moşii, vii, mori, aşa încât mănăstirea Putna nu a suferit prea multe lipsuri materiale. A fost supusă, în schimb, prefacerilor arhitectonice, aşa încât ceea ce admirăm noi astăzi, ca turişti, cu excepţia Turnului tezaurului, nu este altceva decât o reconstrucţie făcută de urmaşii slăvitului voievod.

La ceas de aducere aminte, să ascultăm cum bat clopotele Putnei, din dulcea Bucovină de 500 de ani, mereu şi mereu, chemându-ne să ne închinăm la mormântul marelui Ştefan cel Mare şi Sfânt, cel ce ne binecuvintează şi astăzi din veşnicia sa.

[1] *DRH,* vol. III, p.516, doc. 290.

ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT ŞI MĂNĂSTIREA NEAMŢ

Emilian Nica

Mănăstirile ortodoxe din Ţările Române, încă de la organizarea lor, au avut un rol foarte important în spiritualitatea, cultura şi, nu în cele din urmă, în istoria neamului românesc.

Întemeierea Mitropoliei Moldovei (1401), în timpul domniei lui Alexandru cel Bun demonstrează faptul că aici exista o viaţă religioasă intensă şi bine organizată cu mănăstiri şi biserici din lemn şi piatră, semn al credinţei şi religiozităţii poporului român.

Cea mai veche mănăstire din Moldova este Mănăstirea Neamţ, cu o tradiţie ce se pierde în istorie.

Ctitorită succesiv de trei mari voievozi, Petru I Muşat (1375-1391), Ştefan cel Mare (1457-1504) şi Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546), Mănăstirea Neamţ a dăruit creştinismului românesc cuvântul scris cu *litere de aur* în şcoala de caligrafi de aici ilustrată cel mai bine de Gavril Uric. Mai târziu, în secolul XVIII, în timpul stareţului Paisie Velicicovschi, mişcarea de reînnoire isihastă a făcut ca râuri de aleasă trăire duhovnicească să izvorască de la Neamţ şi să curgă în lumea creştină.

De la început domnia a avut alături autoritatea cea mai înaltă a bisericii ortodoxe de atunci, pe mitropolitul ţării. Acesta provenea, de obicei, din cea mai mare mănăstire. Aşa se face că aşezământul nemţean a dat în perioada Evului mediu cei mai mulţi mitropoliţi şi episcopi. Înalţii ierarhi erau membri în sfatul domnesc şi participau adeseori la hotărârile sfatului.

"Hotărârile date de mitropoliţi, episcopi, egumeni şi protoierei erau aprobate de domni, ca fiind date de persoane cărora ei le-au dat delegaţia de a judeca pe credincioşii sau ţăranii de pe moşiile mitropolitane, episcopale sau mănăstireşti. Egumenilor li se ridica dreptul de a judeca pe românii de pe moşiile mănăstirilor lor numai în caz de abuz, cum s-a întâmplat cu stareţii mănăstirii de la Argeş"[1].

Mănăstirile ortodoxe din Moldova au avut un rol important atât în luptele pentru apărarea ţării cât, mai ales, în acţiunile de diminuare a prozelitismului catolic sau de altă sorginte. Poporul, împreună cu Biserica Ortodoxă, au opus o rezistenţă faţă de propaganda catolică aflată în serviciul coroanei maghiare şi care ascundea sub haina ei religioasă tendinţele expansioniste ale regatelor vecine.

În vremuri de profundă religiozitate, domnii au acordat mănăstirilor ortodoxe o mare încredere, înzestrându-le cu repetate privilegii şi danii. Primele privilegii au fost acordate de domnul Petru I Muşat, continuate de

---

[1] Ştefan Gr. Berechet, *Biserica şi Domnia în trecutul românesc,* în "Biserica Ortodoxă Română", anul LXIII, nr. 9, sept.,1945, p. 426.

Alexandru cel Bun şi fiii săi, respectate şi mult extinse de către Ştefan cel Mare şi urmate de către ceilalţi voievozi ai Moldovei.

Domnitorii au ctitorit şi ajutat mănăstirile ca semn de mulţumire adusă lui Dumnezeu, pentru biruinţele asupra năvălitorilor păgâni şi de alt neam, dar şi pentru faptul că slujitorii bisericii se îngrijeau de starea spirituală a poporului, atât în vreme de pace cât şi în timp de război.

Credinţa şi evlavia lui Alexandru cel Bun au făcut posibilă aducerea moaştelor Sf. Ioan cel Nou, la Suceava. Mai târziu, Vasile Lupu a adus, la Iaşi, moaştele Sf. Cuvioase Parascheva. De asemenea, au fost aduse numeroase icoane făcătoare de minuni de la Constantinopol şi de la Muntele Athos, care au rămas până astăzi ca ajutor şi ocrotire spirituală a poporului român.

Plecând de la aceste vii mărturii, şi Mănăstirea Neamţ a beneficiat de sprijinul şi ajutorul domnilor moldoveni, iar egumenii de aici, din care mulţi au ajuns episcopi sau mitropoliţi, au colaborat îndeaproape cu domnia.

Dovedit cel mai mare ctitor de lăcaşe sfinte moldave, Ştefan vodă a acordat o atenţie deosebită mănăstirilor: Bistriţa, Neamţ, Moldoviţa, Voroneţ, Probota, Tazlău, Dobrovăţ şi, desigur, Putna, cea mai de seamă ctitorie a sa.

Binecredinciosul voievod Ştefan, de numele căruia sunt legate atâtea biserici şi mănăstiri, nu a trecut cu vederea cea mai importantă mănăstire din Moldova.

Toate daniile de până atunci ale domnilor au contribuit la dezvoltarea mănăstirii Neamţ, care ajunge în prima jumătate a secolului al XV-lea una din cele mai mari mănăstiri din Moldova.

Strălucita domnie a lui Ştefan cel Mare şi Sfânt (12 aprilie 1457 - 2 iulie 1504) reprezintă, atât pentru Biserica Moldovei cât şi pentru Mănăstirea Neamţ, o perioadă de plenară înflorire.

Mitropolitul Teoctist, fost egumen la Neamţ, care l-a uns domn pe Ştefan pe câmpul de la “Direptate”, va lua parte, în calitate de membru de drept al sfatului domnesc, la hotărâri atât în probleme care priveau Biserica, precum şi la cele care se refereau la donaţii şi confirmări de moşii ale mănăstirilor sau boierilor.

Mitropolitul Teoctist, cărturar şi om de prestigiu, a fost al doilea mare cârmuitor al ţării, după domn, şi primul sfetnic permanent al acestuia. Putem afirma că în timpul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt, Biserica Moldovei a avut raporturi bune şi armonioase cu instituţia domniei ajutându-se reciproc în problemele majore ale ţării.

De aceea, Ştefan cel Mare şi Sfânt a găsit în Biserica Moldovei un sprijin real în rezolvarea problemelor interne şi externe, aşa cum şi Biserica a primit, la rândul ei, ajutor de la domnitor împotriva celor de altă confesiune ce veneau aici să facă prozelitism.

După cum reiese din documentele vremii, ilustrul voievod a acordat, în mod repetat, Mănăstirii Neamţ noi danii şi privilegii, iar pe cele vechi le-a confirmat. Astfel, la 13 februarie 1458, el a întărit mănăstirii satul Baloteştii de la Neamţ şi Mănăstirea Hangu, cu doi tătari şi familiile lor.[1] Ceva mai târziu, la 1470, voievodul a acordat Mănăstirii Neamţ, unde era atunci egumen Siluan, privilegiul de a trimite anual trei care pentru peşte, fie la Chilia, la Bălţi sau la Cetatea Albă, precum şi stăpânirea peste sate, prisăci şi ţigani[2].

Încă înainte de zidirea bisericii sale, Ştefan vodă a întărit mănăstirii, condusă de egumenul Pimen, satele Dvoreneşti, pe Moldova, Buzaţii şi Fântânelele, pe Probota[3]. Apoi a înzestrat-o, la 1485, cu un clopot, iar în anul 1502 cu un panaghiar.

La 15 martie, 1500 voievodul întărea Mănăstirii Neamţului, unde era egumen Teoctist, stăpânirea peste balta Zagorna de la Nistru, cu o gârlă şi o priseacă, toate dăruite de Alexandru cel Bun, adăugând de la sine balta Strâmba şi balta de sub Dobrovca, cu gârlele lui Chişca[4].

Prin documentul dat la 27 iunie 1501, Ştefan vodă îi împuterniceşte pe călugării de la Mănăstirea Neamţ să-şi apere "muntele Fărcaşa până la gura Larguljui"[5].

La 30 septembrie 1503, marele domnitor dăruieşte Mănăstirii Neamţ, unde era egumen Macarie, satul domnesc Băicenii pe Siret, apoi o prisacă în braniştea domnească de la Bohotin, la gura Tătarcii precum şi un mertic anual de şase pietre de ceară, din pietrele domneşti de la Târgul Neamţ[6].

În urma cutremurului din anul 1471, biserica Mănăstirii Neamţ zidită de Petru I Muşat a fost grav afectată. Alte mari daune au fost cauzate de războiul cu otomanii, din 1476, când oastea voievodului Ştefan a fost lovită la Valea Albă (Războieni). Aceste momente dramatice s-au petrecut şi în spaţiul paşnic al Neamţului.

De aceea, Ştefan cel Mare şi Sfânt va înălţa la Neamţ o noua biserică, monumentală, pentru viitorime, cu hramul Înălţarea Domnului, care a fost sfinţită de mitropolitul Teoctist, la 14 noiembrie 1497, în prezenţa domnului şi mulţime de popor.

Sfinţirea acestui mare locaş avea loc curând după biruinţa lui Ştefan cel Mare şi Sfânt asupra leşilor conduşi de regele Albert. Faptul este

---

[1] *Documente privind istoria României,* A. *Moldova, sec. XIV-XV,* vol. I, Bucureşti, 1954, p. 224.
[2] *Ibidem,* p. 370-371.
[3] *Documenta Romaniae Historica,* A, *Moldova,* vol. II, Bucureşti, 1976, p. 374.
[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* vol. II, Bucureşti, 1913, p. 169.
[5] *Ibidem,* p.182.
[6] *Ibidem,* p. 232-233.

confirmat şi de o însemnare, din 1512, aflată pe un *Tetraevanghel* dăruit mănăstirii de către mitropolitul Teoctist[1].

Cel mai grăitor document despre zidirea bisericii este **pisania** aflată deasupra uşii de la intrarea în sfântul locaş: "Doamne Iisuse Hristoase, primeşte acest hram care s-a zidit cu ajutorul tău, întru slava şi cinstirea sfintei şi slăvitei de la pământ la cer Înălţare a Ta, şi Tu Stăpâne, acopere-ne cu mila Ta de acum şi până în veac. Ioan Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a binevoit şi a început şi a zidit acest hram, pentru rugăciunea sa şi a doamnei sale, Maria, şi a fiului său Bogdan şi a celorlalţi fii ai săi. Şi s-a săvârşit în anul 7005, iar al domniei sale anul patruzeci şi cel dintâiu curgător, luna lui noiembrie 14" (1497).

Biserica este cel mai mare şi mai reprezentativ monument arhitectonic din acea vreme, atât ca plan şi structură interioară, cât şi ca mod de decorare a faţadelor[2]. Ea va fi mănăstirea prototip pentru alte numeroase locaşuri religioase moldave.

Mănăstirea Neamţ, prin şcoala de miniaturistică, în care a strălucit Gavriil Uric, a continuat şi în vremea lui Ştefan cel Mare şi Sfânt să fie un focar de cultură, menţinându-se în fruntea celorlalte mănăstiri.

Caligrafii de la Neamţ, dintre care s-au remarcat, prin talent, Teodor Mărişescu, Ghervasie, Ioanichie, Nicodim ş.a., unii dintre ei ucenici ai lui Gavriile Uric, au copiat numeroase cărţi de cult pentru a fi dăruite Mănăstirii Putna sau altor aşezăminte sfinte. *Tetraevangheliarele* din anii 1493 şi 1498, scrise şi ferecate, la îndemnul lui Ştefan cel Mare, de către Teodor Mărişescu de la Neamţ, duc la concluzia că exista aici, în secolul al XV-lea şi un atelier de prelucrare a metalelor preţioase.

Dintre *Tetraevangheliarele* scrise la Mănăstirea Neamţ, Ştefan cel Mare a dăruit unul Mănăstirii Zograful de la Muntele Athos, în 1492, iar altul l-a dat Mănăstirii Moldoviţa, în anul 1498.

În timpul domniei lui Ştefan, în Episcopia Vadului, unde domnul Moldovei a ctitorit o biserică, şi în întreaga Transilvanie, cărţile de cult erau aduse de la mănăstirile din Moldova, cu preponderenţă de la Putna şi Neamţ[3]. De altfel, creaţiile caligrafice ale monahilor de la Neamţ au servit ca izvoade şi caligrafilor din alte ţări.

Ajutorul acordat de domnitor Bisericii Ortodoxe dovedeşte grija deosebită a acestuia pentru instituţiile bisericeşti ale ţării.

Astfel, în anul 1463, Ştefan cel Mare a poruncit de s-au "ferecat cu argint capul lui prea cuviosului nostru părintelui nostru Simeon celui din

---

[1] N. Iorga, *Contribuţii la istoria bisericii noastre,* în "Analele Academiei Române", 1911-1912, XXXIV, nr. 40, p. 459-460.

[2] Ştefan Balş, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamţ,* Bucureşti, 1958, p.23.

[3] Arhim. Nestor Vornicescu, *Relaţiile bisericeşti - culturale între Mănăstirea Neamţ şi Transilvania, din cele mai vechi timpuri până în preajma anului 1918,* în "Mitropolia Moldovei şi Sucevei", anul XLIV, nr. 11-12, 1968, p. 664-666.

muntele minunat, şi au poleit ferecătura cu aur, care moşce (moaşte) se află până acum în veşmântăria acestei Mănăstiri Neamţului”[1].

Un alt dar însemnat pe care strălucitul voievod l-a făcut Mănăstirii Neamţ este panaghiarul (obiect liturgic) din anul 1502[2]. Operă de orfevrărie de o deosebită fineţe artistică este decorat la exterior în filigran şi cizelat la interior având reprezentate imagini cu icoana Deisis şi Înălţarea Domnului.

Zidirea monumentalei biserici Înălţarea Domnului din incinta Mănăstirii Neamţ precum şi dorinţa ctitorului de a înzestra acest locaş, ca şi alte ctitorii ale sale, cu preţioase obiecte de cult au determinat, spre sfârşitul veacului XV, o activitate mai vie de prelucrare a metalelor în atelierul mănăstirii.

Aşadar, înzestrarea mănăstirilor şi bisericilor cu toate cele de trebuinţă lor intra în preocuparea constantă a domnului. Cele peste 44 de mănăstiri şi biserici ctitorite de el arată, din plin, din plin dragostea voievodului faţă de Biserică, purtându-se faţă de ea ca un deplin creştin. De aceea, a ştiut ca după fiecare victorie să-i aducă slavă lui Dumnezeu, aşa cum el însuşi menţionează în pisaniile bisericilor ctitorite de el, iar când se întâmpla să piardă vreo luptă, o considera ca fiind o pedeapsă trimisă tot de Dumnezeu pentru păcatele lui.

Astfel, Mănăstirea Neamţ a primit din partea noului ei ctitor numeroase şi des repetate danii şi privilegii, pentru care a cerut, în schimb, egumenului şi călugărilor “să cânte pentru sănătatea lui şi a doamnei sale Maria, cât timp vor fi în viaţă, în fiecare duminică câte o liturghie, iar după moartea lor în fiecare miercuri seara un parastas, iar joia o liturghie”[3]. Această rânduială a fost păstrată, cu sfinţenie, de-a lungul veacurilor, şi este respectată şi în zilele noastre, iar pentru faptele alese făcute de marele ctitor înaintea lui Dumnezeu, poporul român, drept credincios, l-a cinstit ca *Sfânt,* iar Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat şi trecut în rândul sfinţilor, în anul 1992, cu numele de “binecredinciosul voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt”.

Ctitorul a plecat în lumea drepţilor de cinci sute de ani, însă ctitoria sa de la Neamţ a rămas şi a fost sprijinită, în continuare, de ceilalţi domni ai Moldovei, ca astfel candela credinţei să rămână mereu aprinsă.

Înaintaşii, dar şi urmaşii voievodului Ştefan, care au stat în scaunul Moldovei şi-au adus contribuţia după credinţă, voinţă şi putere la îmbogăţirea materială şi spirituală a centrului monastic de la Mănăstirea Neamţ, aceasta devenind, în evul mediu, cea mai mare şi mai importantă mănăstire ortodoxă.

---

[1] Augustin Braga, *Istoria fondării Mănăstirii Neamţ - Secu,* 1864, mss.161, f. 6 v.

[2] N. Iorga, *Ştefan cel Mare şi Mănăstirea Neamţ,* în “Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, Bucureşti, 1910, p. 100-101. Vezi şi Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamţ şi Secu,* Bucureşti, 1911, fig. 33.

[3] I. Bogdan, *op.cit.,* p. 233.

ILUMINISMUL EUROPEAN ŞI INFLUENŢA SA ASUPRA PROCESULUI DE EMANCIPARE A EVREILOR

Ionuţ Şerban, Adi Horaţiu Schwarz

Vom înţelege iluminismul european prin evenimentele ce au marcat secolul XVII, secolul revoluţiei ştiinţifice. Acum, datorită lui Isaac Newton, întregul univers pare a fi reductibil la un set de ecuaţii matematice. Pasul următor îl vor face filosofii ale căror teorii spun că "*dacă legile universului pot fi exprimate prin ecuaţii matematice, rezultă că fiinţele umane pot înţelege lumea şi pe ele însuşi numai prin intermediul propriei lor raţiuni, critica cercetătoare corectă*"[1]. Astfel se naşte ILUMINISMUL, a cărui încredere în raţiunea umană întăreşte rolul ştiinţei şi filosofiei în dauna religiei. Fără a nega importanţa religiei, iluminiştii vor să o pună de acord cu raţiunea, eliberând-o de superstiţii şi legende. Dar, făcând şi pasul următor, ei consideră că o minte umană capabilă să pătrundă în mod ştiinţific tainele universului, este în aceeaşi măsura în stare să se auto-guverneze, să rezolve problemele sociale şi de stat în mod raţional, fără a apela la biserică.

Înţelegând efectul cumplit al războaielor religioase, iluminiştii propun o toleranţă religioasă bazată pe raţiune - respectiv o "religie naturală", conform căreia pot fi acceptaţi în societate toţi cei care aspiră la o moralitate universală, constând din trei concepte, respectiv: existenţa lui Dumnezeu, nemurirea sufletului, credinţa în lumea de apoi.

În domeniul politic, iluminiştii oferă o soluţie similară, a "legii naturale", ansamblu de legi care să ducă la guvernarea popoarelor prin raţiune, prescriind pentru fiecare locuitor drepturi şi datorii, obligaţii şi privilegii - independent de religie şi credinţă.

Din punct de vedere istoric, apariţia iluminismului a coincis cu extinderea statelor şi apariţia absolutismului statal. Conducătorii acestor state aveau destul de clar în minte urmările catastrofale ale războiului de 100 de ani asupra economiei şi societăţii. Cu atât mai viu apărea contrastul cu prosperitatea pe care o poate aduce pacea, prosperitate care contribuie la întărirea statului nu numai prin dezvoltarea economiei, dar şi prin prelevarea unor taxe şi biruri corespunzătoare. Astfel a apărut "*despotismul luminat*", ca o convergenţă a dezvoltării intelectuale şi a intereselor politice.

În ce măsură includ iluminiştii şi pe evrei? Oare toleranţa lor religioasă, valabilă pentru catolici, protestanţi, calvini, reformaţi etc..., îi va include şi pe evrei? Sunt evreii capabili să se lase guvernaţi de raţiune? să se supună unei religii naturale şi unei legi naturale? Şi, în final, sunt statele dornice de progres şi bună stare dispuse să-i primească pe evrei? Iată o serie de întrebări la care istoria a răspuns, cu multe frământări şi prefaceri.

---

[1] Paul Johnson, *Intellectuals*, Oxford University Press, 1997, p. 117-119.

Expulzaţi din Franţa şi Anglia încă din Evul Mediu, expulzaţi din Germania în timpul Reformei, evreii încep totuşi să se îndrepte iar spre aceste ţări. Se întorc în Germania, fie cu armatele invadatoare în timpul războiului de 30 de ani (1618-1648), fie invitaţi de principii care au nevoie de priceperea lor financiară pentru a-şi întări stătuleţele. Cromwell, fără nici un decret oficial, le permite tacit intrarea în Anglia. La sfârşitul secolului XVII, Maranii stabiliţi în sudul Franţei ca "negustori portughezi" îşi afirmă, public şi treptat, iudaismul. Marile comunităţi aşkenaze din Alsacia - provincie situată între Franţa şi Germania - devin franceze prin cucerirea acestei provincii de către Franţa, în 1648[1].

Admiterea evreilor în aceste state le asigură acestora avantaje economice, dar nu schimbă cu nimic statutul lor de grup separat şi inferior, periferic în societatea ţărilor respective.

Această situaţie nu a fost imediat afectată de curentele iluministe, în mare parte din cauza profundei ambivalenţe a oamenilor de cultură europeni faţă de evrei. Criteriul de bază al iluminismului pentru remodelarea societăţii fiind "utilitatea", admiterea evreilor în societate părea avantajoasă datorită abilităţii lor în domeniul economic. Dar tocmai acest criteriu s-a întors împotriva evreilor. Conceptul creştin de "inferioritate religioasă a evreilor" a fost transformat de iluminişti într-o doctrină laică de "inferioritate morală". Aproape toţi iluminiştii au considerat că religia rituală a evreilor, caracterul lor naţional şi situaţia lor economică - considerate separat sau laolaltă - îi împiedica pe evrei să se adapteze unei religii naturale şi să se supună unor legi naturale, împiedicându-i astfel de a fi morali.

În schimb, concluziile deduse din această afirmaţie diferă. O parte din filozofi consideră inferioritatea evreilor ca pe ceva înnăscut şi incurabil. Unii dintre cei mai vehemenţi critici ai bisericii creştine - Voltaire, Diderot, Kant - au exploatat fiecare exemplu de imoralitate din Vechiul Testament pentru a discredita creştinismul, derivat din aşa o bază putredă cum era, după părerea lor, iudaismul.

Alţi iluminişti considerau că inferioritatea evreilor nu le era înnăscută, ci că se datora pe de o parte, legilor restrictive care le îngrădeau atât ocupaţiile cât şi domeniile unde puteau locui, iar pe de altă parte, dispreţului cu care erau priviţi de lumea creştină înconjurătoare. Modificând legile şi înlăturând dispreţul, spuneau ei, evreii devin tot aşa capabili de morală ca orice alt popor. Aceste idei erau în general susţinute de filozofi care nu erau angrenaţi în lupta împotriva bisericii, cum a fost de pildă Montesquieu.

Pentru iluminişti, problema evreilor a fost cu totul secundară până în ultimele decade ale secolului XVIII. În această perioadă, conflictele dintre societăţile aşa-zisului "ancien regime" (aristocraţia) şi reprezentanţii

[1] Idem, *O istorie a evreilor*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2003, p. 222-223.

iluminismului au devenit acute. Preocupările teoretice ale filozofilor iluminişti au trecut la faza de problemă politică şi administrativă. Astfel, prin Edictul de Toleranţă din 1781, împăratul Austriei, Iosef II, acorda şi evreilor o toleranţă limitată (numai în anumite regiuni ale imperiului său), prevăzând însă şi nişte măsuri pentru "regenerarea" lor prin educaţie. "Regenerarea" cuprindea restructurarea profesională, folosirea limbajului ţării, schimbări de comportare şi etică etc[1].

La sfârşitul secolului XVIII, această problemă era viu dezbătută în ţările Europei Centrale şi de Vest, tot ca urmare a conflictului dintre vechile regimuri şi iluminişti. Dar, de fiecare dată, şi tot ca urmare a atitudinii ambivalenţe a iluminiştilor faţă de evrei, perspectiva de egalitate în drepturi era însoţită de o cerere de "regenerare". Sub auspiciile acestui contract avea să se înfăptuiască emanciparea evreilor în Europa.

Evoluţia societăţii evreieşti a creat condiţiile pentru afirmarea curentului iluminist în lumea evreiască, HASKALA. Dintre reprezentanţii săi, cel mai de seamă a fost Moses Mendelsohn care s-a născut în 1729 la Dessau, într-o comunitate mică înfiinţată de un evreu de curte[2].

Prin ce s-a deosebit Moses Mendelsohn de ceilalţi studenţi evrei şi de ce a rămas numele lui un simbol al Haskalei? Pentru că a reuşit să devină una din personalităţile de vârf ale iluminismului german, rămânând în acelaşi timp un evreu religios. Prin numeroasele sale lucrări filozofice, M. Mendelsohn a contribuit la fundamentarea esteticii germane. La concursul organizat de Academia Regală Prusacă de Ştiinţă în 1763, el a câştigat premiul I cu "*Tratatul de evidenţa în ştiinţe metafizice*", în timp ce Kant a obţinut doar locul II. Inteligent, spiritual şi plin de farmec, el a devenit una din figurile de seamă ale Berlinului, atrăgând demnitari, intelectuali şi curioşi din toata Europa. Prietenia sa strânsă cu Lessing a constituit un simbol al noului tip posibil de relaţii între evrei şi creştini, în cadrul iluminismului.

În paralel cu lucrările sale în limba germană care i-au adus o faimă europeană, M. Mendelsohn a scris în ebraică lucrări în perfect acord cu cele nemţeşti, străduindu-se să reînvie limba ebraică şi filozofia iudaică. A tradus Biblia în germană, tipărind-o cu litere ebraice. A purtat o corespondenţă asiduă cu cei mai învăţaţi rabini din lume. În jurul lui s-a strâns un grup de tineri intelectuali evrei, alcătuind "*Societatea pentru propagarea limbii ebraice*" (1783)[3].

Ca filozof de frunte şi evreu religios, el a devenit purtătorul de cuvânt al evreilor şi al iudaismului, atât în relaţiile cu guvernul prusac, cât şi cu teologii şi filozofii neevrei cărora le-a prezentat o teorie a emancipării evreilor şi o nouă definiţie a iudaismului.

---

[1] *Ibidem*, p. 232.
[2] Samuel Belkin, *In His Image: The Jewish Philosophy of Man as Expressed in the Rabbinical Tradition,* Penguin Books, London, 1960, p. 323.
[3] *Ibidem.*

Prin Moses Mendelsohn, Haskala a oferit evreilor motive raţionale de a accepta emanciparea în acelaşi timp cu regenerarea, în timp ce - după cum am mai spus - integrarea lor în mecanismele administrative şi fiscale ale statelor absolutiste a constituit baza practică pentru încadrarea lor printre ceilalţi cetăţeni ai statului respectiv. Ideile iluminismului au devenit brusc actuale odată cu Revoluţia franceză (1789).

Revoluţia franceză din 1792 a adus lumii noile idealuri de libertate, egalitate şi fraternitate între toţi cetăţenii. Practic însă, situaţia s-a dovedit mult mai complicată. Evreii din Franţa erau împărţiţi în două grupuri principale: 85% din ei erau askenazii din Alsacia, provincie franceză situată în partea de nord-vest a ţării, la graniţa cu Germania, iar restul erau sefarzi şi locuiau în sud-vestul Franţei. Proveniţi din statele germane, evreii alsacieni îşi păstraseră modul de trai din Germania, adică autonomie în probleme legale, sociale, religioase şi de educaţie - contra unor taxe fixe. Ocupaţiile lor se limitau la comerţ ambulant şi zărăfie (bani împrumutaţi cu dobândă), aceasta din urmă atrăgându-le duşmănia atât a ţăranilor cât şi a breslelor de meseriaşi. Printre ei, o mână de "evrei de curte", înstăriţi şi culţi, beneficiau de o oarecare influenţă politică, jucând astfel un rol de seamă în viaţa comunităţii[1].

Total diferită era viaţa micii comunităţi sefarde. Prin decrete regale, evreii fuseseră alungaţi din Spania în 1942 şi, cinci ani după aceea, din Portugalia. O parte din ei s-au refugiat în Franţa, declarându-se neguţători portughezi catolici. Cu timpul, această comunitate s-a întărit, ajungând să fie respectată şi prosperă, bucurându-se de drepturile şi privilegiile unor corporaţii de negustori, fără caracter religios. Treptat, ei şi-au reafirmat oficial iudaismul, încetând prin 1690 să-şi mai boteze copiii, iar din 1711, nemaicelebrând căsătoriile în prezenţa unui preot. Aceşti negustori înstăriţi şi-au obţinut confirmarea privilegiilor prin 1720 şi, menţinându-şi iudaismul, au înaintat totodată în pas cu ideile progresiste ale iluminismului din sec. XVIII. Profund integraţi în societatea franceză, ei limitau rolul rabinului la funcţii religioase, iar în şcolile lor nu se mai preda Talmudul, ci Tanahul şi Psalmii.

În noile condiţii create de Revoluţia franceză, fiecare din aceste comunităţi a reacţionat în mod diferit, şi tot în mod diferit a fost tratată. Pe de o parte, Askenazii din Alsacia doreau să nu mai fie supuşi restricţiilor economice şi de reşedinţă, dar vroiau să-şi păstreze autonomia, cel puţin din punct de vedere juridic şi fiscal. Pe de altă parte, sefarzii vroiau să devină cetăţeni cu drepturi şi datorii identice cu ale celorlalţi locuitori ai Franţei.

Se părea că, cel puţin pentru sefarzi, problema emancipării - adică acordarea drepturilor cetăţeneşti depline - era rezolvată. Dar s-a ajuns la concluzia că "Declaraţia drepturilor omului" prin care se promulga

[1] Paul Johnson, *op. cit.,* p. 243.

egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legii, indiferent de religie, nu-i putea include şi pe evrei. Ca atare, problema lor a ajuns în dezbaterea Adunării Naţionale, unde s-au exprimat diverse păreri, cum ar fi: să li se acorde evreilor drepturi cetăţeneşti, considerându-i minoritate naţională; să nu li se acorde nici un drept ca naţiune, dar fiecare din ei să capete drepturi ca individ, devenind asemeni fiecărui cetăţean al Franţei - cu excepţia religiei; evreii fiind prin religia lor venetici în Franţa şi, prin incorigibilul lor simţ comercial, atrăgându-şi duşmănia alsacienilor, nu meritau să devină cetăţeni francezi[1].

Din păcate, precumpănitor a fost ultimul punct de vedere, considerându-se că acordarea de drepturi cetăţeneşti evreilor alsacieni ar provoca răscoale sau pogromuri în Alsacia.

În această situaţie, comunitatea sefardă a hotărât să-şi despartă interesele de cele ale comunităţii askenaze. Ei au demonstrat că se bucurau deja de privilegii obţinute cu două veacuri în urmă, şi pe baza acestei argumentaţii, în anul 1790, au obţinut drepturi cetăţeneşti depline.

Askenazii au continuat să-şi pledeze cauza, nu numai renunţând la cererile lor de autonomie parţială, dar şi printr-o integrare parţială în viaţa socială a ţării - prestând serviciul militar în Garda Naţională etc. Din păcate, toţi cei care le datorau bani, profitând de revoluţie, au dezlănţuit împotriva evreilor un val de atacuri şi jafuri. Ca urmare, în loc să le acorde evreilor alsacieni drepturi cetăţeneşti, Adunarea Naţională a fost nevoită să adopte legi speciale pentru protecţia lor (aprilie 1790). Norocul askenazilor alsacieni a fost adoptarea Constituţiei revoluţionare, în septembrie 1791. Prin aceasta se asigura egalitatea tuturor locuitorilor dispuşi să depună jurământul de cetăţean. Pentru evreii alsacieni s-a adăugat o clauză specială, menţionând că, prin depunerea jurământului, aceştia renunţă la privilegiile lor, respectiv la administraţie şi tribunale autonome; totodată a fost adoptată o lege specială împotriva cămătarilor evrei.

Emanciparea evreilor în Franţa pare să deschidă o era nouă şi în afara graniţelor acestei ţări, ca urmare firească a înaintării armatelor revoluţionare - în Rhineland, 1792; în republica Cisrenana, 1797 (ambele pe teritoriul actualei Germanii); în republica Batavia (Olanda), 1796; în nordul şi centrul Italiei, 1796-1799.

Napoleon Bonaparte, conducătorul acestor armate, este considerat ca eliberator al evreilor de dubla îngrădire a zidurilor ghetourilor şi a legilor discriminatorii. Bucuria evreilor n-a fost însă de lungă durată. Devenit consul pe viaţă (1802), apoi împărat (1804), Napoleon înţelege să menţină drepturile individului obţinute de revoluţia franceză, dar în cadrul unui stat centralizat, bine organizat şi despotic. Codul Napoleon demonstrează perfect faptul că noul împărat nu admite probleme nerezolvate sau dezordine în administraţie. Ori revoluţia franceză lăsase multe probleme

[1] *Ibidem.*

administrative nerezolvate dintre care, în ce-i priveşte pe evrei, menţionăm două, şi anume:

- statutul evreilor ca grup religios. Revoluţia franceză a vrut să desfiinţeze religia în general, apoi, ajungând la o etapă mai echilibrată, a recunoscut legal pe catolici şi pe protestanţi (1801), dar nu pe evrei.

- adâncirea conflictului dintre evreii alsacieni şi populaţia locală. În Alsacia, mulţi evrei se ocupau cu camăta, neavând acces la alte meserii. Pentru a cumpăra bunurile bisericeşti scoase în vânzare după revoluţie, ţăranii alsacieni n-au avut altă sursă de împrumut decât pe evrei. În urma inflaţiei care a urmat, ţăranilor le-a devenit tot mai greu să-şi achite datoriile, astfel încât în primii ani ai secolului XIX au avut loc nenumărate procese, confiscări şi scoateri la mezat ale proprietăţilor ţărăneşti. Această situaţie era similară în mai toate provinciile Franţei unde creditorii nu erau evrei, dar în cazul unor creditori evrei - cum era în Alsacia - vâlva stârnită depăşea cu mult ce se întâmpla în alte părţi.

Atenţionat asupra acestor probleme, influenţat şi de duşmanii emancipării evreilor, Napoleon declara că acordarea drepturilor cetăţeneşti în 1790-91 fusese "un act de generozitate lipsit de înţelepciune". El convoacă o adunare a fruntaşilor evrei cărora le pune 12 întrebări, menite să-l lămurească dacă iudaismul îi împiedică pe evrei să respecte legile Franţei şi moralitatea civică.

Aceste întrebări au fost însoţite de un ultimatum al împăratului care declara "Este dorinţa Majestăţii Sale să fiţi francezi; depinde de dv. să acceptaţi titlul oferit, fără a uita că dovedindu-vă nedemni de el, înseamnă a renunţa la el"[1].

Convinşi că iudaismul nu împiedică "regenerarea socială" a evreilor - reamintim că prin acest termen se înţelegea renunţarea la autonomia comunităţii în schimbul obţinerii drepturilor cetăţeneşti -, fruntaşii evrei au formulat răspunsuri acceptabile atât pentru împărat, cât şi pentru toate straturile lumii evreieşti - askenazi, sefarzi, ultra-religioşi, liberali. Ideologia de emancipare a Adunării fruntaşilor a redefinit iudaismul şi relaţiile sale cu statul naţional şi societatea civilă, stabilind următoarele criterii: iudaismul este definit doar ca o religie; rabinul devine un lider spiritual, nemaiavând rolul anterior de arbitru în probleme legislative; evreii se supun fără rezerve autorităţii statului, recunoscând superioritatea legilor civile asupra celor religioase; evreii recunosc egalitatea în drepturi a concetăţenilor lor francezi neevrei în faţa legilor evreieşti.

În 1807, împăratul Napoleon a convocat o adunare de rabini care să consfinţească din punct de vedere religios răspunsurile menţionate mai sus. El acorda acestei adunări titlul de Sanhedrin - după numele tribunalului suprem din Ierusalim din sec. II a.Ch. - sec. I p.Ch. - şi îşi exprima dorinţa ca evreii "să găsească Ierusalimul în Franţa".

---

[1] *Ibidem*, p. 246.

Asigurându-şi astfel lealitatea evreilor, Napoleon merge mai departe, propunând reorganizarea societăţii evreieşti într-un "consistoriu" (consiliu, după modelul clerical ierarhic al bisericii franceze). S-a stabilit că rabinul urma să predea doctrina iudaică în conformitate cu deciziile Sanhedrinului şi totodată, împreună cu Consistoriul, să răspundă de problemele administrative ale societăţii evreieşti (efectuarea serviciului militar, etc). Prin aplicarea sistemului consistorial, evreii îşi pierdeau orice urmă de autonomie administrativa, fiind supuşi aceluiaşi control detaliat ca restul societăţii franceze[1].

De fapt, Napoleon convocase Adunarea fruntaşilor căutând un pretext de discriminare. Tocmai când evreii credeau că problemele lor fuseseră rezolvate în mod satisfăcător pentru toată lumea, guvernul împăratului emite în martie 1808 aşa-numitele "Decrete dezonorante". Prin acestea se prevedea reglementarea situaţiei evreilor askenazi din Alsacia, în special a activităţilor lor economice şi a dreptului de domiciliere, pe o perioadă de 10 ani. Pe bună dreptate, atât fruntaşii cât şi Sanhedrinul s-au simţit trădaţi prin această transformare a evreilor alsacieni în cetăţeni de categoria a doua.

Dar în 1818, când aceste "Decrete dezonorante" au expirat, Napoleon nu mai era împărat, pe tronul Franţei se întorsese dinastia regală, iar decretele nu au mai fost reînnoite. În 1831, emanciparea evreilor a fost confirmată de parlamentul francez şi nu a mai fost niciodată pusă în discuţie, exceptând perioada holocaustului. Conflictele care au mai apărut în Franţa au avut un caracter politic sau social, dar niciodată un caracter legal.

Ceea ce numim astăzi Germania, era la începutul veacului al XIX-lea un conglomerat de regate, principate, ducate, republici şi oraşe libere. Direct, odată cu înaintarea armatelor franceze, sau indirect, prin răspândirea ideilor revoluţionare, majoritatea acestor state au legiferat emanciparea evreilor, în condiţii diferite de la stat la stat, cum ar fi, de pildă, în Prusia, integrarea în sistemul de învăţământ naţional şi renunţarea la ocupaţiile tradiţionale; la Frankfurt am Main, plata echivalentului pe 20 de ani a taxei speciale la care erau supuşi evreii etc[2].

În linii mari, se oferea emanciparea - adică acordarea drepturilor cetăţeneşti - contra renunţarea la autonomia comunităţii evreieşti.

În Franţa, am văzut că monarhia a reconfirmat drepturile evreilor. Ce avea să se întâmple în Germania? Congresul de la Viena, întrunit în 1815 pentru a dezbate viitorul Europei, trebuia să hotărască dacă Germania va rămâne fragmentată sau se va unifica. De rezultatul acestei hotărâri depindea şi soarta comunităţilor evreieşti. Un stat unificat ar fi confirmat şi uniformizat drepturile deja obţinute. Într-un conglomerat de state

---

[1] *Ibidem*, p. 247.
[2] *Ibidem*, p. 245-246.

individuale, soarta comunităţilor era greu de prezis. Prusia şi Austria propuneau crearea unei Confederaţii de state individuale, cu o soluţionare uniformă a problemei evreieşti. Oraşele libere Frankfurt, Hamburg, Bremen, Lübeck, precum şi provinciile Bavaria şi Hanovra s-au opus atât unificării, cât şi acordării de drepturi evreilor.

Dezbaterea a fost curmată prin întoarcerea lui Napoleon de pe insula Elba. Confederaţia statelor germane a fost creată foarte repede, dar statutul evreilor n-a mai fost luat în discuţie, stabilindu-se păstrarea unui *statu-quo* până la următoarea întrunire a capilor Confederaţiei. Dar şi această propunere a fost alterată, când în loc de drepturile evreilor "în state" (adică cele deja dobândite) s-au legiferat "drepturile acordate de state". Deci prin Congresul de la Viena, situaţia evreilor a ajuns dependentă de conducerea fiecărui stat suveran - iar aceste state nu ştiau cum să scape mai repede de ideile liberale ale Revoluţiei franceze, respectiv drepturi naturale, suveranitate populară şi emanciparea evreilor.

Nu este deci de mirare că situaţia evreilor s-a degradat mereu în perioada ce a urmat (1815-1848). Astfel, în 1818, Decretele degradante ale lui Napoleon sunt reintroduse în teritoriile de pe malurile Rinului. În 1822, în Prusia, se interzice evreilor dreptul de a preda în licee şi universităţi. Statele din sud au pretins evreilor datorii egale fără a le acorda drepturi egale.

În rândul evreilor din statele germane, această emancipare incompletă a menţinut o stare permanentă de agitaţie, ducând la efecte foarte diferite. Copleşiţi de discrepanţa dintre statutul lor social şi economic tot mai ridicat, pe de o parte, şi lipsa lor de drepturi politice pe de altă parte, unii dintre ei au trecut la creştinism. Aceste cazuri nu erau numeroase, dar apostaţii proveneau din elita societăţii.

Totodată, datorită presiunii crescânde şi continue prin care li se cerea regenerarea, în sânul evreimii germane au apărut în această perioadă (1815-1848) majoritatea fenomenelor legate de iudaismul modern - reforma, iudaismul istoric pozitiv, iudaismul neo-ortodox, precum şi studiul academic al iudaismului.

Reforma s-a bazat pe ideile Haskalei. Maskilimii au pledat pentru modificări prin care obiceiurile şi credinţa iudaică să fie puse de acord cu iluminismul. Maskilimii moderaţi au preconizat o mişcare, denumită mai târziu iudaism reformat prin care s-au eliminat poezia liturgică şi metodele cabalistice de studiu a textelor, trecându-se la predici în limba germană şi folosind orga în sinagogă.

După Congresul de la Viena, mişcarea reformată devine tot mai virulentă. În 1817, se creează la Hamburg un templu independent de autoritatea rabinică a comunităţii, cu cărţi de rugăciune tipărite de la stânga la dreapta, cu unele rugăciuni în limba germană, cu predici în limba germană însoţite de cor şi orchestră, cu unele rugăciuni revizuite. Acest templu, unic până în 1840, a fost excomunicat de tribunalul rabinic din

Hamburg, sprijinit de eminenţi rabini din toată Europa. Mai trebuie amintite şcolile evreieşti cu program mixt şi laic. Apărute în perioada napoleoniană, aceste şcoli s-au înmulţit mult în perioada 1820-1830, predând o versiune a iudaismului centrată pe moralitate[1].

Studiul academic al iudaismului, preconizat de un grup de studenţi evrei din Berlin, şocaţi de concluziile Congresului de la Viena şi de mişcările de protest împotriva emancipării evreilor, a avut de asemeni o importanţă deosebită. Ei au considerat că studiul iudaismului cu ajutorul disciplinelor umaniste, ca filologia şi filosofia va dovedi că acesta nu este inferior creştinismului, aducând astfel evreilor drepturi egale cu ale creştinilor. Ei au mai considerat că studiul academic al iudaismului va fi o unealtă preţioasă pentru reforma iudaismului, reformă pe care o considerau indispensabilă unui proces de emancipare. Ei au înfiinţat "Societatea pentru studiul academic al iudaismului", cu ziar propriu; societatea a fost curând dizolvată, dar disciplina a rămas, devenind o formă de autoritate în competiţie cu legea iudaică.

Reforma instituţiilor evreieşti şi crearea studiului academic al iudaismului au dus la transformarea imaginii rabinului. Din judecător cu învăţătură talmudică, rabinul devine un profesor cu pregătire academică, predicator şi îndrumător de suflete. Începând de prin 1830, apar rabini care au studiat nu numai la Ieshiva, dar au şi studii universitare. Ei se străduiesc să-i înlocuiască pe conducătorii laici ai mişcărilor de reformă. Astfel a apărut Iudaismul pozitiv-istoric, cunoscut în prezent sub numele de iudaism conservator.

Pentru a se împotrivi reformelor, a apărut curentul numit ortodox. Prin anii 1830 a apărut neo-ortodoxismul care a încercat să îmbine religia şi obiceiurile evreieşti cu educaţia şi cultura modernă. Am amintit câteva din curentele apărute în sânul evreimii din prima jumătate a secolului XIX pentru a arăta cum, încercând să dea înapoi roata istoriei în ceea ce priveşte emanciparea evreilor, Congresul de la Viena a provocat în mod paradoxal evoluţia auto-înţelegerii societăţii evreieşti.

Am arătat la un moment dat cum capetele încoronate ale Europei, întrunite la Congresul de la Viena (1815), au încercat să desfiinţeze sau să reducă drepturile primite de evrei în urma războaielor napoleoniene. Am explicat cum această situaţie i-a împins pe evrei spre o definire mai riguroasă a poziţiei lor, făcându-i să adere la unul din principalele curente iudaice ale vremii - liberal, ortodox şi neo-ortodox; poate este cazul să menţionăm că aceste curente, apărute în prima jumătate a secolului XIX, mai constituie şi astăzi curentele de baza ale societăţii evreieşti.

Atitudinea retrogradă a Congresului de la Viena faţă de emanciparea evreilor a mai avut ca efect implicarea evreilor în mişcările liberale şi naţionale ale vremii. Între evrei şi mişcările liberale ale vremii s-a

[1] Samuel Belkin, *op. cit.,* p. 344-345.

încheiat o alianţă trainică. În special după revoluţia de la 1830, intelectualii evrei au dus o politică liberală militantă, refuzând schimbul oferit - "regenerare" contra drepturi cetăţeneşti -, susţinând că pe baza legii naturale, în locul acestui schimb trebuia să se încheie un contract de "drepturi contra datorii" şi că, întrucât evreii îşi îndeplineau deja datoriile, era firesc să li se acorde şi drepturile.

Poate este cazul să amintim şi numele unora dintre evreii care se aflau în fruntea acestor lupte - cum ar fi avocaţii Gabriel Riesser şi Johann Jacoby în Germania sau Adolphe Cremieux în Franţa. Cremieux a fost primul preşedinte al organizaţiei "Alliance Israelite Universelle", întemeiată în 1864 şi destinată educării şi apărării evreilor lipsiţi de posibilităţi materiale. Acestei organizaţii ne adresăm şi astăzi pentru materialele documentare necesare activităţii noastre educative, şi iată cum găsim rădăcinile vieţii noastre contemporane în lupta şi zbuciumul înaintaşilor noştri din secolul XIX[1].

Alianţa dintre evrei şi liberali era înlesnită şi de factorul social inerent. Liberalismul era politica dusă de clasele mijlocii. În Germania de după 1815, apare printre evreii orăşeni o pătură mijlocie care are aceeaşi educaţie, organizaţie socială şi interese politice ca şi clasa mijlocie germană. Deşi unii politicieni liberali germani erau parţial sau total împotriva emancipării evreilor, până la urmă necesitatea şi logica acestui act au cucerit minţile majorităţii filosofilor şi politicienilor liberali. În Austria şi Anglia, tot liberalii, ca urmaşi ai Iluminismului, au fost cei care au susţinut necesitatea emancipării evreilor.

[1] Paul Johnson, *op. cit.,* p. 249-250.

EVENIMENTELE DE LA 1821 ÎN RELATĂRILE LUI F.G. LAURENÇON

Dinică Ciobotea, Ileana Cioarec

Lucrarea lui F.G. Laurençon, *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, son commerce, les moeurs et coutumes des habitants et sur son gouvernement; suivies d'un précis historiques sur les évenements qui se sont passés dans cette province en 1821, lors de la révolte de Théodore et de l'invasion du prince Ipsilanti; par un témoin occulaire. On y joint le plan de la bataille de Dragashan*, prin informaţiile pe care le conţine despre societatea românească în ultima parte a domniilor fanariote şi revoluţia de la 1821, la care chiar autorul a fost martor, a avut darul să atragă atenţia istoricilor români în mult mai mare măsură decât lucrările altor francezi sau altele mult mai detaliate cum au fost cele ale lui Thomas Thornton şi William Wilkinson.

Istoricii români care s-au ocupat de revoluţia română de la 1821 au folosit-o fără excepţie: C.D. Aricescu (1874), Constantin Şăineanu (1906), Emil Vârtosu (1932), Andrei Oţetea (1971), Dan Berindei (1973, 1991), G.D. Iscru (1975), Mircea T. Radu (1976) ş.a. Ultimul istoric menţionat, de exemplu, în lucrarea *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească*, etalon critic al izvoarelor şi operelor istoricilor, reperează pe F.G. Laurençon de peste 26 de ori pentru cele mai multe probleme controversate asupra evenimentelor din 1821.

Revoluţia română din 1821, desfăşurată din ianuarie până în mai, s-a intersectat cu răscoala (insurecţia) eteriştilor. Dimensiunile celor două evenimente sunt interpretate diferit de istorici după ataşamentul motivat de apartenenţa naţională, în raportarea la sensul mişcării istorice dat de spiritul postrevoluţionar francez din 1789, sau la derularea "chestiunii orientale". Prin urmare, istoricii români şi greci punând în talgerul judecăţii lor impresii total subiective sau etichetările neconcludente dintre personaje, au reţinut diferit evenimentele din anul de răscruce 1821 formulând o terminologie imprecisă. Pentru români şi istoricii români, pentru care cunoştinţele noastre sunt mai consistente, revoluţia din 1821 a devenit reper în funcţie de momentul politico-social din 1848, 1849, 1864, 1866 şi chiar 1907. În acest sens, cunoscutele *revendicări ale paşoptiştilor* (N. Bălcescu, Alex. C. Golescu, Ion Ghica ş.a.) de continuatori ai revoluţiei din 1821, *motivaţia* lui Mihail Kogălniceanu prin "actul de emancipaţiune din 2 mai 1864" cum că ar avea rădăcini ("sâmbure") tot în faptele lui Tudor Vladimirescu, invocarea numelui conducătorului din 1821 în simbolistica luptei pentru pământ în România la sfârşitul secolului al XIX-lea - începutul celui următor sunt doar câteva *elemente ale ideologiei unor epoci* de mari prefaceri în istoria modernă românească.

În marginea lor cronologică, genialitatea lui N. Iorga[1] surprindea întregul zbucium al istoricilor de până atunci de a desemna printr-un termen cât mai cuprinzător faptele românilor din 1821. El considera că la 1821 "a fost o revoluţie, o puternică şi îndrăzneaţă revoluţie, care nu şi-a ajuns scopul din urmă" deoarece n-a înfăptuit reforme pentru ţărani, chiar dacă Tudor Vladimirescu a guvernat ţara "prin ţărani". Îndemnată de reflecţiile marelui istoric la o sută de ani după evenimente, Iulia Aricescu[2] dădea şi ea o lucrare în 1924 despre aceeaşi temă, plină de alambicuri logistice şi interpretări interesante. După aceea, până în zilele noastre, în timpul celei de a doua sută de ani de la cele petrecute în 1821, s-au folosit termenii de revoluţie, mişcare revoluţionară, răscoală, tot în raport de ideologiile unor epoci: deceniile cinci-şase (cinci - al războiului şi tranziţiei impuse de ocupanţii sovietici; şase-zis "obsedantul deceniu" - al reconştientizărilor, formelor netradiţionale, dar şi al unei regăsiri întru redevenire), deceniile opt-nouă (de recapacitări istoriografice) şi anii de după revoluţia din decembrie 1989[3] (cu formulări contradictorii, minimalizarea faptelor româneşti şi atitudini prea ideologizante şi neadecvate din partea unei minorităţi pseudoştiinţifică).

Dinspre o asemenea enumerare de termeni despre evenimentele din 1821, puşi de multe ori în seama dificultăţilor de interpretare a impreciziilor şi contradicţiilor consemnate de izvoare istorie, considerăm că reliefarea informaţiilor, observaţiilor şi considerentelor unui martor ocular al celor petrecute cu peste 200 de ani în urmă, ale unui francez neutru, dar individ implicat în istoria ţării sale, purtător al spiritului veacului (dat de marea revoluţie franceză), este reconfortantă pentru acea categorie de istorici care au definit "revoluţia română din 1821" ca moment crucial în redevenirea neamului în albia modernităţii şi europenităţii, molestivă pentru cei care doresc să "demistifice" istoria naţională prin minimalizarea şi îngustarea cadrului desfăşurat al evenimentelor şi al rolului conducătorului Tudor Vladimirescu.

Pe când unii contemporani l-au socotit pe Tudor Vladimirescu dependent de Eterie, alţii au remarcat chiar din acea vreme divergenţa dintre cele două mişcări. F.G. Laurençon[4], şi ca el I.P. Liprandi, au relatat că cei ce făceau presupunerea că Tudor era omul lui Ipsilanti şi a lui Iordache "se înşelau cu totul"[5], insistând pe caracterul antifanariot al mişcării şi mai puţin pe cel antiotoman. Pentru francez, fostul preceptor al

---

[1] N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*. Cu o comunicare făcută la Academia Română, Bucureşti, 1921, p. X.
[2] Iulia Aricescu, *Revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1924.
[3] *Mărturii istorice,* sub redacţia lui Lucian Boia, Editura Universităţii, Bucureşti, 1995, p. 120 şi urm.
[4] F.G. Laurençon, *op. cit*., p. 71.
[5] I.P. Liprandi, în *Izvoare narative privind revoluţia română de la 1821*, vol. I, Ediţie îngrijită şi alcătuită de Ion Pătroiu, Vladimir Osiac (coordonatori) ş.a., Fundaţia Scrisul Românesc, Craiova, 2001, p. 198 şi urm.

fiilor lui Caragea, cauzele principale ale mişcării din 1821 au fost enormitatea fiscalităţii sub domnia lui Al. Suţu (când s-au luat impozite neconforme cu tratatul încheiat între Poartă şi Rusia şi când "toate mijloacele de furt prin abuz de putere au fost întrebuinţate pentru a smulge de la nenorociţii locuitori ai acestei nefericite provincii puţinul care le rămăsese)[1], dar, mai cu seamă, hotărârea fermă a marilor boieri români de a face demersuri pe lângă Poartă pentru a obţine restaurarea domniilor pământene[2]. Prezentarea diferită a obiectivelor celor două mişcări conduse de Tudor Vladimirescu şi Ipsilanti, din perspectiva interesului general european (creştin) al eliberării Constantinopolului, l-a determinat pe F.G. Laurençon să le definească pe acestea prin termenii mult mai adecvaţi decât cei de zaveră, răzmeriţă, răscoală, întâlniţi şi repetaţi cu asiduitate în izvoarele narative greceşti: "revolta lui Teodor" şi "*invazia* prinţului Ipsilanti"[3].

F.G. Laurençon insistă pe relaţiile lui Tudor Vladimirescu cu turcii. De la el aflăm că în perioada când mişcarea se desfăşura în Oltenia (înainte de sosirea caimacamilor lui Scarlat Callimachi la Bucureşti, 23 februarie), Tudor "a trimis la Constantinopol, la marele vizir, pe unul din oamenii săi de încredere ca să-l asigure de supunerea sa faţă de sultan, şi să-i explice motivele revoltei sale împotriva boierilor. Se afirmă ca sigur că acest trimis a fost primit în mod favorabil de marele vizir; dar succesiunea rapidă a evenimentelor a făcut ca acest demers să n-aibă nici o urmare"[4]. Francezul mai consemnează că în jurul lui 15 mai, Tudor Vladimirescu, a convenit să coopereze cu armata otomană pentru nimicirea eteriştilor[5]. Informaţiile lui F.G. Laurençon sunt mărturisite şi de alţi participanţi sau cronicari ai evenimentelor (M. Cioranu ş.a.).

Însemnările lui F.G. Laurençon sunt foarte interesante, interpretative prin viziunea lor occidentală, şi pentru alte câteva probleme controversate despre anul 1821: rolul nefast al arnăuţilor în jefuirea ţării[6], problema succesiunii la tronul Ţării Româneşti prin moartea fanariotului Al. Suţu şi "drepturile lui Ipsilanti"[7], portretizarea lui Tudor şi a conducătorilor

---

[1] F.G. Laurençon, *op. cit.*, p. 61-62.
[2] *Ibidem*, p. 64-65: În contră, fanarioţii şi boierii grecizaţi "umblau cu intrigi în sens invers, cuprinşi de o frică de moarte, văzând că le scapă din mână o pradă atât de bogată, cum era guvernarea celor două provincii…".
[3] *Ibidem*, p. 84-124.
[4] *Ibidem*, p. 67.
[5] *Ibidem*, p. 92-93: "Mi se spune că dacă proiectul lui Tudor ar fi reuşit, el ar fi putut acţiona chiar împotriva lui Ipsilanti"; sau "Tudor în închisoare era liniştit şi spunea pe un ton nevinovat: <<Ei bine! Când vom merge împotriva turcilor? Eu nu am venit pentru aceasta>>.
[6] *Ibidem*, p. 98, 107.
[7] *Ibidem*, p. 64-65, 94-95.

eteriştilor[1], omorârea lui Tudor[2], lupta de la Drăgăşani[3] şi retragerea laşă a lui Ipsilanti[4].

În concluzie, F.G. Laurençon, chiar dacă a observat evenimentele din tabăra eteristă, a lăsat un izvor dintre cele mai veridice şi mai valoroase despre "evenimentele care s-au petrecut în Valahia în primele şase luni ale anului 1821". De aceea, opera sa merită consideraţie mai mare din partea istoricilor şi cercetătorilor, ea oferind posibilităţi interpretative noi şi mult mai apropiate adevărului istoric decât alte izvoare narative invocate în diferitele şi deosebitele aserţiuni despre revoluţia română condusă de Tudor Vladimirescu.

---

[1] *Ibidem*, p. 67-68, 86, 89, 125.
[2] *Ibidem*, p. 94.
[3] *Ibidem*, p. 100-103.
[4] *Ibidem*, p. 106-107, 125.

ION BĂLĂCEANU, MINISTRU AL AFACERILOR STRĂINE (30 ianuarie/11 februarie - 3/15 aprilie 1876)

Viorica Ciurea

Ion Bălăceanu, unul din urmaşii de seamă ai unei familii boiereşti cu un bogat arbore genealogic[1], deşi cunoscut pentru vederile sale politice moderat liberale[2], obţinea, la 30 ianuarie/11 februarie 1876, un post de înaltă răspundere, prin raportare la contextul intern şi internaţional, anume cel de titular la Ministerul Afacerilor Străine în cabinetul conservator remaniat condus de Lascăr Catargiu, de la care preluase interimatul[3]. Alături de Ion Bălăceanu, ministrul Afacerilor Străine, în noul guvern remaniat, condus de Lascăr Catargiu, intrau Ion Strat, care prelua Ministerul de Finanţe şi Petre P. Carp, care venea la conducerea Cultelor şi Instrucţiunii Publice[4].

Prestigiul său politic a sporit considerabil, în urma obţinerii mandatului de deputat la Cameră, în urma alegerilor din mai 1870, în calitate de reprezentant al judeţului Râmnicu Sărat, în Colegiul II al

---

[1] Vezi date legate de Ion Bălăceanu şi familia sa în Viorica Ciurea, *Bălăcenii şi Oltenia*, în "Oltenia. Studii. Documente. Culegeri", seria a III-a, anul III, 1999, nr. 2, p. 89-96; eadem, Ion *Bălăceanu-diplomat al Unirii*, în vol. *Diplomaţie şi diplomaţi români,* coordonatori Gheorghe Buzatu, Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, Editura DMPress, Focşani, 2001, p. 5-56; eadem, *Bălăcenii şi revoluţia de la 1821*, în "Anuarul Institutului de cercetări Socio-Umane <<C.S. Nicolăescu-Plopşor>>", Academia Română, nr. 3/2002, Editura Universitaria, Craiova, 2002, p. 77-84; Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, Editura Albatros, Bucureşti, 1999, *passim*; idem, *Genealogia românească. Istoric şi bibliografie*, Editura Istros, Brăila, 2000, *passim*; Şerban Pătraşcu, *Marii logofeţi ai cancelariei domnitorului Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828),* în "Historica", anul III, nr. 2 (5), Decembrie 2003, p. 3-4; Ioana Grigorie, *Ion Bălăceanu-om politic şi diplomat*, în "Revista arhivelor", nr. 1-2/2003, anul LXXX, vol. LXV, vol. omagial *Studia in honorem Corneliu Mihail Lungu*, Bucureşti, p. 275-282; Iulian Oncescu, *Românii şi politica Franţei în sud-estul Europei (1866-1870)*, în "Oltenia. Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie", vol. XIII, Craiova, 2001, p. 123-125. .

[2] Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României, 1866-1900,* Editura Socec & Co., Bucureşti, Societate Anonimă, 1925, p. 34; *Miniştrii Afacerilor Externe ale României-130 de ani,* în "Magazin istoric", serie nouă, anul XXVI, nr. 7 (304), Presa Naţională S.A., iulie 1992, Bucureşti, p. 34; *Reprezentanţele diplomatice ale României,* vol. I *(1859-1917)*, Editura Politică, Bucureşti, 1967, p. 207.

[3] Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Cele trei săgeţi. Destine la confluenţa cu istoria. Saga Bălăcenilor,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1990, p. 306; *Anuar diplomatic şi consular 1942*, Ministerul Regal al Afacerilor Străine, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1942, p. 164.

[4] Direcţia Generală a Arhivelor Naţionale Istorice Centrale, Microfilme Anglia, M.O. 16, rola 71/102, Foreign Office, 78/2483, c. 35-35 v., (Bucureşti, St. John către Derby, 12 februarie 1876, Political); c. 29 (Bucureşti, St. John către Derby, 12 februarie 1876, Political); c. 31 (Bucureşti, St. John către Derby, 12 februarie 1876, Political "Monitorul Oficial", nr. 24, 1/13 februarie 1876, p. 585; Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne şi guvernanţi (1866-1916)*, Casa de Editură, Presă şi Impresariat S.R.L., Bucureşti, 1994, p. 34.

Adunării Deputaţilor[1], pe care l-a preschimbat în urma alegerilor legislative desfăşurate în iunie 1876, într-unul de senator în Colegiul II pentru judeţul Râmnicu Sărat[2].

Noul ministru de externe român lua primul contact avut cu corpul diplomatic acreditat. "Anglia era reprezentată la Bucureşti de onorabilul Vivian, agent diplomatic, Franţa de baronul Michels, Rusia de Zenoviev, Austria de baronul Calice, Belgia de Orix, Germania de Rothan şi Italia de baronul Fava"[3]. Ion Bălăceanu a căutat să apropie politica externă a României de Franţa şi Anglia şi să păstreze statul român departe de ingerinţele Germaniei şi ale Rusiei. Marele imperiu vecin dorea să se folosească de România în acţiunea de înarmare a bulgarilor şi sârbilor şi de slăbire a rivalului său Imperiului Otoman[4].

Prima întrevedere avută cu reprezentanţii diplomatici acreditaţi la Bucureşti i-a creat noului ministru de externe impresii diferite. Astfel, în timp ce reprezentantul Franţei, baronul Michels, al Belgiei, Orix, şi cel al Angliei, Vivian i-au arătat "o simpatie şi o încredere care nu s-au dezminţit niciodată", Rothan, trimisul Germaniei la Bucureşti l-a întâmpinat "cu o mare curtoazie, amestecată cu o oarecare răceală"[5]. Reprezentantul Rusiei, acreditat la Bucureşti, Zenoviev, i-a părut lui Bălăceanu ca fiind "de o perfectă corectitudine", în timp ce trimisul austro-ungar, baronul Calice reprezenta în acea epocă "politica de înţelegere cu Rusia". În memoriile sale, Ion Bălăceanu nu îi mai prezintă ceilalţi reprezentanţi diplomatici acreditaţi la Bucureşti, deoarece a avut cu aceştia "relaţii mai puţin importante"[6].

Despre noul ministru de externe al României, într-un raport din 23 februarie/5 martie 1876 al agentului diplomatic englez la Bucureşti, lordul H.C. Vivian către secretarul de stat pentru afaceri externe al Marii Britanii, lordul Derby, se spunea că îl va depăşi "cu mult pe domnul Boerescu (Vasile Boerescu, fostul ministru de Externe, n.n.)"[7]. Nicolae Iorga, îl caracteriza pe Ion Bălăceanu ca fiind un "diplomat fără îndoială, inteligent" şi cu "o foarte bună reputaţie de cunoştinţe şi abilităţi"[8]. Calităţile şi

---

[1] Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900,* Editura All, Bucureşti, 1998, anexe 8. 2, p. 184.
[2] *Ibidem,* p. 196.
[3] Biblioteca Academiei Române, Secţia Manuscrise, *Arhiva Ion Bălăceanu*, manuscrisul 1, Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques, 1848-1914,* f. 118.
[4] Constantin Bălăceanu-Stolnici, *op. cit.,* p. 306.
[5] B.Ac.R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 118; Ion Bălăceanu, *Amintiri politice şi diplomatice, 1848-1903*, ediţie Georgeta Filliti, Editura Cavallioti, Bucureşti, 2002, p. 180.
[6] Ion Bălăceanu, *op. cit*., ediţie Georgeta Filitti, p. 180.
[7] *Independenţa României. Documente*, vol. II, partea I, *Corespondenţă diplomatică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1977, doc. 50, p. 123.
[8] Nicolae Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, lecţii ţinute la Universitatea din Bucureşti, Editura Glykon, Bucureşti, 1927, p. 145.

aptitudinile necesare unui diplomat: tactul, independenţa, patriotismul etc.[1], nu i-au lipsit noului ministru de externe care a dat noi sensuri termenilor de diplomaţie[2] şi politică externă.

În noua sa calitate, Bălăceanu a reafirmat poziţia de neutralitate faţă de evenimentele din Peninsula Balcanică, adoptată de predecesorul său Vasile Boerescu[3] şi a reluat iniţiativa creării unei agenţii diplomatice româneşti în Grecia. Ideea înfiinţării unei agenţii diplomatice la Atena fusese susţinută în 1873 de Vasile Boerescu, titularul de atunci al Externelor. Ion Ghica, agentul diplomatic român acreditat la Poartă, într-o discuţie purtată cu trimisul diplomatic grec la Constantinopol, Simos, a făcut unele aluzii în acest sens, dar care nu au fost luate în seamă de omologul său grec, deoarece politica Greciei în acel moment se orienta către o alianţă cât mai strânsă cu Imperiul otoman în speranţa alipirii unor teritorii care se aflau sub dominaţie otomană[4].

Schimbarea politicii Greciei în toamna anului 1875, a readus în actualitate ideea înfiinţării unei agenţii diplomatice româneşti la Atena. Ion Ghica era informat, la 12/24 ianuarie 1876, că Rangabé, consulul general al Greciei la Bucureşti a comunicat Ministerului de Externe român că reprezentanţa sa a fost ridicată la rangul de agenţie diplomatică şi consulat general, aşa încât se putea prezenta acum proiectul guvernului român privind deschiderea unei agenţii diplomatice la Atena. Ion Ghica urma să reprezinte guvernul român la Atena pentru a se face economie de fonduri[5].

Ion Ghica, la 1/13 martie 1876, agentul diplomatic la Constantinopol, mentor şi prieten apropiat al noului ministru de Externe român relua ideea deschiderii unei agenţii diplomatice române la Atena[6]. Dincolo de relaţiile existente între Ion Ghica şi Ion Bălăceanu, caracterul pragmatic al noului ministru a fost precumpănitor în deciziile adoptate. Noul ministru s-a dovedit a fi receptiv la sugestiile prezentate, susţinând cu vehemenţă ideea utilităţii deschiderii unei agenţii diplomatice în Grecia pentru o mai bună supervizare a crizei orientale. Ridicarea consulatului Greciei de la Bucureşti la rang de agenţie diplomatică şi consulat general fiind deja un *fait accompli*, Ion Ghica cerea pe baza principiului reciprocităţii în relaţiile internaţionale să se treacă la înfiinţarea agenţiei diplomatice româneşti, oferindu-se să ocupe acest post. Pentru a nu se angaja cheltuieli bugetare suplimentare, Ion Ghica propunea suprimarea postului de secretar al

---

[1] Jules Cambon, *Le Diplomate*, Editura Hachette, Paris, 1926, p. 9, şi urm.; Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, ediţia a II-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1975, p. 48-58.

[2] *Dicţionar de politică,* Oxford University, coordonat de Lain McClean, traducere Leonard Gavriliu, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2001, p. 141-142.

[3] Frederick Kellogg, *Drumul României spre independenţă*, traducere Laura Carmen Cuţitaru, ediţie îngrijită şi prefaţă de Victor Spinei, Institutul European, (Iaşi), 2002, p. 178.

[4] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917)*, p. 330.

[5] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond România, vol. 24, dosar 70, f. 81-82.

[6] *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 571.

agenţiei diplomatice române de la Constantinopol, iar titularul acestuia, Balaş urma să treacă pe locul de secretar de rangul întâi la Atena[1].

Proiectul înfiinţării agenţiei diplomatice române la Atena a căzut însă odată cu demisia guvernului Lascăr Catargiu, la 30 martie/11 aprilie 1876[2] şi formarea unui nou guvern aflat sub conducerea generalului Ion Emanoil Florescu care, deşi păstra la Afacerile Străine pe Bălăceanu, acesta avea acum alte priorităţi. Înfiinţarea unei agenţii diplomatice române la Atena se dovedea în noile condiţii a fi imposibilă, deşi titularul Afacerile Străine era întru-totul de acord cu necesitatea acestui act, Ion Bălăceanu susţinea acum crearea unui post independent. Agentul diplomatic român la Constantinopol nu putea reprezenta interesele ţării la Atena, însă acest proiect s-a dovedit a fi neaplicabil tocmai datorită lipsei fondurilor bugetare[3].

Demisia guvernului condus de Ioan Emanoil Florescu l-a adus la conducerea Ministerului Afacerilor Străine, la 24 aprilie/6 mai 1876, pe Mihail Kogălniceanu care, deşi era susţinătorul ideii înfiinţării agenţiei române la Atena, puţinul timp cât s-a aflat la conducerea ministerului a făcut ca acesta să nu fie realizat[4]. Lipsa unei agenţii diplomatice române la Atena a făcut ca Ministerul Afacerilor Străine să fie lipsit de o informare precisă asupra situaţiei politice din Grecia, a potenţialului economic şi militar, a intenţiilor cercurilor conducătoare greceşti şi a posibilităţilor statului grec. Problema cunoaşterii intenţiilor Greciei de a declara război Porţii Otomane şi în special punerea acesteia în practică frământa în acele momente Ministerul Afacerilor Străine[5].

La Berlin, România era reprezentată de Nicolae Creţulescu, care conducea agenţia diplomatică română de la 2 ianuarie 1874[6]. Acesta, la cererea lui Lascăr Catargiu, făcuse deja demersurile necesare pe lângă cabinetul german ca noul consul general al Germaniei la Bucureşti, ce urma să fie desemnat, să aibă titlul de agent diplomatic ca şi reprezentanţii celorlalte puteri acreditate în capitala României. Demersurile trimisului român pe lângă cabinetul german n-au găsit însă înţelegerea necesară[7]. La informarea lui Nicolae Creţulescu cu privire la "atitudinea duşmănoasă" promovată de Imperiul otoman faţă de România, ministrul de externe al Germaniei, von Bulow, s-a arăta "extrem de rezervat", făcea pe neştiutorul faţă de ostilitatea manifestată de puterea suzerană şi recomanda

---

[1] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917),* p. 331-332.
[2] *Istoria României în date,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1971, p. 332.
[3] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917),* p. 332.
[4] Nicolae Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 34; *Istoria României,* vol. IV, p. 587.
[5] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917),* p. 332.
[6] *Ibidem,* p. 227.
[7] A.M.A.E., *Fond România*, vol. 241, f. 237.

guvernului român păstrarea neutralităţii[1]. În martie 1876, Nicolae Creţulescu îl informa pe Bălăceanu despre omiterea sa de la un "un dineu diplomatic" dat în cinstea reprezentanţilor puterilor acreditate la Berlin[2].

Preocupat de asigurarea unei bune reprezentări a României şi a ministerului său, Ion Bălăceanu îi propunea lui Titu Maiorescu să plece la Berlin pentru a încheia o convenţie comercială cu Germania, prilej cu care urma să preia postul lui Nicolae Creţulescu, care devenise *persona non grata* în oficiile diplomatice[3]. Astfel, în aprilie 1876, Nicolae Creţulescu, devenit indezirabil cu postul pe care-l ocupa, prezenta "un lettre de rappel" lui Bulow[4]. Sosirea lui Titu Maiorescu la Berlin, tratativele purtate cu demnitarii germani şi întrevederile avute, la 2 mai 1876, cu împăratul Germaniei, cancelarul rus Gorceakov şi contele Andrássy la un dineu al suveranului german nu s-a soldat cu încheierea convenţiei comerciale cu Germania şi cu obţinerea unui împrumut solicitat de cabinetul României[5].

În timpul ministeriatului său la Externe, Ion Bălăceanu a negociat cu Zenoviev, agentul diplomatic al Rusiei ţariste la Bucureşti, încheierea unei convenţii comerciale cu Imperiul ţarist[6]. Noul ministru al Afacerilor Străine prezenta în memoriile sale negocierile purtate cu Zenoviev cu privire la încheierea convenţiei comerciale şi de navigaţie cu marele imperiu de la răsărit. Discuţiile asupra primei convenţii comerciale şi de navigaţie între cele două state vecine începuseră în perioada în care destinele Afacerilor Străine erau conduse de Vasile Boerescu, predecesorul lui Ion Bălăceanu. Doar câteva articole ale acestei convenţii fuseseră lăsate pentru o dezbatere finală între reprezentanţii celor două ţări[7].

Convenţia comercială cu Rusia trebuia încheiată de către reprezentanţii celor două state în virtutea unor scrisori-patente ce trebuiau să fie semnate de suveranii celor două părţi semnatare. Însă nesemnarea patentei imperiale de către ţarul Rusiei, în timp ce din partea României semnase domnitorul Carol I[8], a dus la o intensă activitate diplomatică între Ion Bălăceanu şi Gheorghe C. Filipescu, agentul diplomatic român acreditat la Sankt Petersburg, pe de o parte, şi între ministrul român al Afacerilor Străine şi Zenoviev, pe de alta. Astfel, Bălăceanu descria, în

---

[1] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă,* vol. I (partea a II-a), *Evenimentele premergătoare anului 1877*, coordonate de Victor Chereşteşiu, Vasile Maciu, S. Ştirbu, Editura Academiei, Bucureşti, 1954, doc. 34, p. 68.
[2] A.M.A.E., *Fond România,* vol. 241, f. 242.
[3] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917),* p. *242.*
[4] A.M.A.E., *Fond România*, vol. 241, f. 246.
[5] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917),* p. 332.
[6] Mihai Sorin Rădulescu, *Memoriile lui Ion Bălăceanu-mărturia unei cariere diplomatice deosebite*, în "Caietul seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei", II, editat de Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, 1990, Bucureşti, p. 41.
[7] B. Ac. R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 118.
[8] Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit*., în "Caietul seminarului special de ştiinţe auxiliare ale istoriei", II, 1990, p. 41.

memoriile sale, demersurile diplomatice pe lângă Zenoviev pentru obţinerea semnării convenţiei comerciale de către ţarul rus. La întrebarea ministrului al Afacerilor Străine român adresată lui Zenoviev: "când credea că putea primi patentele imperiale care-l autorizau să semneze tratatul pe care putea să-l încheie", trimisul rus a răspuns că acestea "nu vor fi semnate de împăratul rus, ci de cancelarul Imperiului, prinţul Gorceakov".

Refuzul ţarului de a semna scrisorile patente de încheiere a convenţiei comerciale şi a celei de navigaţie demonstra o practică ţaristă care în anumite condiţii istorice putea invoca absenţa semnăturii sale pe un act bilateral sau internaţional îi acorda o lejeritate a interpretării acestuia.

Circumspect faţă de tacticile ţariste Bălăceanu declara agentului diplomatic rus că "în aceste condiţii, convenţia nu va fi semnată niciodată"[1]. Scrisorile-patente fiind semnate de domnitorul român, se impunea ca cele prezentate de partea rusă să aibă semnătura ţarului, după cum o cereau normele de drept internaţional pe baza principiului egalităţii şi reciprocităţii între părţile contractante. La regretul exprimat de Zenoviev faţă de situaţia creată în relaţiile politice bilaterale, ministrul român al Afacerilor Străine a telegrafiat la Petersburg lui Filipescu şi îl informa că trebuia să-i prezinte prinţului Gorceakov declaraţia pe care i-o făcuse trimisului ţarist Zenoviev cu privire la actul ce trebuia semnat de cele două state.

Răspunsul lui Filipescu a fost prompt faţă de incidentul provocat de partea ţaristă. Acesta peste două zile îşi informa superiorul de la Bucureşti cu privire la întrevederea avută cu prinţul Gorceakov, prilej cu care-l informase pe interlocutorul rus despre cererea României. Prinţul Gorceakov, ca un vajnic apărător al principiilor ţariste, a răspuns "printr-un refuz formal", argumentând că "scrisorile patente trimise lui Zenoviev" erau valabile doare cu semnătura lui.

Poziţia intransigentă a Rusiei îi provoca lui Bălăceanu o rememorare a atitudini împăratului Austro-Ungariei care "nu făcuse nici o observaţie asupra acestui punct" cu prilejul semnării convenţiei comerciale româno-austro-ungare din 1875. Comparaţia făcută nu era deloc măgulitoare pentru partea rusă care îşi apăra propriile interese ce decurgeau din afirmarea principiului extinderii sferelor de influenţă în zona gurilor Dunării şi a Balcanilor şi care se intersectau cu cele Austro-Ungariei.

Existenţa principiului din relaţiile internaţionale privind egalitatea de tratament între două sau mai multe părţi contractante îl determina pe ministrul de Externe român să-i ceară agentului diplomatic român din Rusia să-l informeze pe Gorceakov că aceasta nu era numai părerea sa personală ci a întregului executiv de la Bucureşti. La sugestia făcută părţii ruse de Bălăceanu, George Filipescu îl informa pe acesta printr-o telegramă că prinţul Gorceakov era "neînduplecat faţă de problema în discuţie". Curajul ministrului de Externe român se dovedea neputincios în

[1] B. Ac. R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 118.

faţa intransigenţei lui Gorceakov. În faţa refuzului categoric exprimat de partea rusă lui Bălăceanu nu-i mai rămânea decât posibilitatea prezentării telegramei lui Filipescu în Consiliul de Miniştri, care a hotăra ca convenţia să rămână "nesemnată dacă Rusia nu îşi modifica punctul său de vedere". Convenţia de comerţ şi de navigaţie urma să fie semnată numai dacă scrisorile patente erau semnate de suveranul rus.

Întâlnirea lui Zenoviev la baronul Calice, agentul austro-ungar la Bucureşti, l-a provocat lui Bălăceanu a rămas stupefiat când a aflat de la trimisul rus că acesta "primise de mai multe zile scrisorile patente semnate de ţar". Convins că Filipescu "denaturase adevărul vorbind despre intransigenţa lui Gorceakov, pe care probabil nici nu-l văzuse", Ion Bălăceanu i-a cerut lui Carol I revocarea din post a lui Filipescu. Crearea acestui incident diplomatic l-a determinat pe ministrul român al Afacerilor Străine să-l înlocuiască pe Filipescu, devenit indezirabil, cu Jean Cantacuzino în postul de agent diplomatic la Sankt Petersburg[1].

La 15/27 martie 1876 se încheia între România şi Rusia ţaristă o convenţie comercială şi de navigaţie pe timp de zece ani, având la bază principiul aplicării tarifului acordat naţiunii celei mai favorizate şi pe cel al egalităţii celor două părţi semnatare[2]. Convenţia era ratificată la 21 octombrie 1876, iar instrumentele de ratificare au fost schimbate la 21 octombrie/2 noiembrie 1878, dată la care a intrat în vigoare convenţia[3]. Convenţia comercială şi de navigaţie avea douăzeci de articole şi un articol adiţional separat, semnat de Ion Bălăceanu şi de I. Zenoviev[4].

Impresia creată de Zenoviev asupra lui Ion Bălăceanu a fost puternică, dezvăluindu-i-se ca fiind un om loial şi cu un caracter integru, pe care nu l-a mai întâlnit niciodată la un alt diplomat. Cu reprezentantul Angliei la Bucureşti, Vivian, şi cu cel al Franţei, baronul Michels, Bălăceanu a avut relaţiile diplomatice "cele mai agreabile şi mai strânse". Trimisul diplomatic al Austro-Ungariei la Bucureşti, baronul Calice i-a creat titularului de la Externe impresia că era "un om galant, însă de o timiditate excesivă, care nu îndrăznea să reacţioneze împotriva acestor tendinţe, adoptând o atitudine neutră pe cât posibil"[5].

Aflându-se în fruntea Ministerului Afacerilor Străine, Ion Bălăceanu relua concepţia de neutralitate armată exprimată de Lascăr Catargiu la 4/16 ianuarie 1876. Cererea adresată de Lascăr Catargiu de acordare de garanţii privind menţinerea integrităţii teritoriale din partea tuturor

---

[1] *Ibidem,* f. 119.

[2] Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Saga Bălăcenilor. Şapte secole de istorie*, ediţia a II-a, Editura Vitruviu, Bucureşti, 2000, p. 229.

[3] D.A.N.I.C., Microfilme Anglia, M.O. 16, rola 71/102, Foreign Office, 78/2483, c. 115-119 (Bucureşti, C. Vivian către Derby, 30 martie 1876, Political, Confindential); Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900),* Editura Politică, Bucureşti, 1971, p. 391.

[4] Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe *op. cit.,* doc. 67, p. 391-399.

[5] B.Ac.R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 120.

semnatarelor tratatului de la Paris din 1856 nu a fost luată în seamă de cei îndreptăţiţi să o facă[1].

Din capitala Austro-Ungariei, agentul diplomatic român George Costaforu transmitea ministrului de externe român, Ion Bălăceanu, la 2 februarie 1876, o notă diplomatică în care solicita noi instrucţiuni cu privire la protestele care se ridicaseră cu prilejul pregătirilor de război începute de România[2]. Deşi spiritele nu se mai agitau, George Costaforu se arăta îngrijorat de această liniştire aparentă a spiritelor care putea fi ştearsă de ameninţarea ce putea veni din partea Austriei şi a Rusiei, sugerând superiorului său de la Externe ideea înarmării "contra oricărei violări a teritoriului şi a neutralităţii". Agentul diplomatic român acreditat la Viena trebuia să facă faţă oricăror păreri ale trimişilor altor ţări acreditaţi în capitala Austro-Ungariei care considerau că cele două state vecine nu ar reprezenta nici o ameninţare la adresa României[3]. În ciuda declaraţiilor mai mult sau mai puţin diplomatice, Viena era atentă la situaţia politică din România şi acţiunile întreprinse de aceasta în Peninsula Balcanică[4].

În aceste condiţii, s-a hotărât menţinerea politicii de neutralitate. Susţinerea ideii neutralităţii Bucureştiului faţă de conflictul balcanic izbucnit a constituit una din preocupările lui Bălăceanu[5]. Cu toate acestea, neîncrederea domnea printre marile puteri cu privire la statutul politic ce urma să fie adoptat de România în anul 1877, aceasta observându-se şi din telegrama generalului Ghica către ministrul de Externe. Agentul diplomatic român transmitea din Pera, la 30 ianuarie 1876, că mai mulţi agenţi diplomatici străini acreditaţi la Belgrad i-au reproşat trimisului român aflat în capitala Serbiei că România ar avea intenţii belicoase "pentru primăvara ce vine" şi că statul român dorea să-şi proclame independenţa. Trimisul român sugera, în aceste condiţii, adoptarea unei poziţii oficiale a Ministerului Afacerilor Străine pentru a nu da naştere la complicaţii internaţionale[6].

Peste două zile, la 2/14 februarie 1876, generalul Ghica, îl informa, din Constantinopol, pe ministrul de externe român că, în calitatea sa de trimis al României, solicitase ministrului de externe turc "câteva explicaţii asupra concentrării trupelor turce la Vidin şi asupra rostului canonierelor otomane care navigau prin faţa porturilor româneşti de pe Dunăre".

---

[1] Leonid Boicu, Vasile Cristian, Gh. Platon, *România în relaţiile internaţionale (1699-1939),* Editura Junimea, Iaşi, 1980, p. 264.

[2] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878*, vol. I, partea a II-a, Editura Academiei, Bucureşti, 1954, doc. 73, p. 106.

[3] *Ibidem,* p. 110.

[4] Corneliu Mihail Lungu, *Relaţiile Româno-Austro-Ungare, 1875-1900*, Editura Silex, Bucureşti, 2002, p. 57.

[5] Nichita Adăniloaie, *Independenţa naţională a României*, Editura Academiei, Bucureşti, 1986, p. 121.

[6] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878,* vol. I, partea a II-a, doc. 71, p. 106.

Generalul Ghica i-a prezentat ministrului de externe turc motivele care determinaseră guvernul român să adopte aceste măsuri: "situaţia nesigură a României în haosul complicaţiilor care se puteau ivi oricând (…) sincera şi via dorinţă de a păstra cea mai strictă neutralitate activă, adică înarmată" în condiţiile în care România dorea respectarea inviolabilităţii teritoriului său. Generalul Ghica continua, în nota sa diplomatică, creionarea temerilor care animau lumea diplomatică care se arăta îngrijorată de *statu-quo* care se prefigura în relaţiile internaţionale. În timp ce Aarifi Paşa, ambasadorul Turciei la Viena, dădea "un strigăt de alarmă", celelalte mari puteri se arătau îngrijorate de rapoartele primite şi cereau reprezentanţilor lor de la Constantinopol informaţii cu privire la însemnătatea incidentului. Agenţii diplomatici ai Rusiei şi Angliei, acreditaţi la Constantinopol îl interpelau pe generalul Ghica cu privire la situaţia de pe Dunăre[1].

Într-o discuţie avută, la 8 martie 1876, cu agentul diplomatic sârb la Bucureşti, Ion Bălăceanu i-a declarat trimisului sârb că România era hotărâtă să nu renunţe la neutralitate[2]. Faţă de pregătirile de război ale sârbilor şi de suspiciunile guvernelor otoman şi austriac cu privire la o eventuală participare a României la lupta contra Imperiului otoman, Bălăceanu exprima hotărârea fermă a guvernului său de a păstra neutralitatea[3].

În telegrama expediată, la 8 martie 1876, agentului diplomatic român acreditat la Belgrad, ministrul de externe român îl informa pe acesta cu privire la întrevederea avută cu Petronievič, agentul diplomatic sârb acreditat la Bucureşti. Bălăceanu îl informase pe trimisul sârb că România cunoştea obligaţiile pe care le avea prin adoptarea acestei neutralităţi faţă de sârbii şi bulgarii care se găseau pe teritoriul României[4].

Bălăceanu, într-o circulară adresată agenţilor diplomatici români acreditaţi în străinătate, la 24 februarie/4 martie 1876, exprimase obiectivele politicii sale externe, şi anume: "Străină prin limbă, prin sânge şi prin geniul poporului său de rasele ce locuiseră în Turcia, România nu le precupeţeşte simpatiile sale, dar ea nu vede în ceea ce se petrece dincolo de Dunăre ceva care trebuie s-o facă să uite de chestiunile economice şi sociale ce se agită în sânul său"[5].

Consulul sârb la Bucureşti, Petronievič, raporta la Belgrad, la 9 martie 1876, că România vrea să menţină neutralitatea, deoarece în caz de tulburări în Peninsula Balcanică, Rusia ar ocupa România, iar Serbia ar

---

[1] *Ibidem.*
[2] *Ibidem,* doc. 92, p. 133.
[3] Nicolae Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 300.
[4] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878,* vol. I, partea a II-a, doc. 92, p. 133.
[5] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 145.

avea aceeaşi soartă din partea Austro-Ungariei[1]. De la Constantinopol, la 11 martie 1876, generalul Ghica, într-o telegramă către superiorul său de la Bucureşti, îl informa că îi trimitea "copia unei note prin care Sublima Poartă semnalează guvernului nostru uneltirile unor herţegovineni care, refugiaţi pe teritoriul românesc, ar încerca, prin manevre vizibile şi tolerate să producă tulburări în Bulgaria", solicitându-i lămuriri "cu privire la afirmaţiile Sublimei Porţi"[2].

La 19/31 martie 1876, Bălăceanu, într-o circulară diplomatică către agenţii români, afirma necesitatea existenţei unei situaţii de statu-quo pentru România pe o perioadă de încă doi ani[3]. Faţă de acuzaţia că România nu ar respecta neutralitatea, ministrul de externe român arăta într-o notă diplomatică, adresată agenţilor diplomatici, la 19 martie 1876, că prezenţa unor refugiaţi herţegovineni pe teritoriul României nu era cunoscută la minister şi România "îşi cunoaşte îndatoririle pe care neutralitatea sa i le impune şi că va şti să şi le îndeplinească"[4]. Bălăceanu a dejucat o manevră a generalului Ioan Emanoil Florescu, ministrul de război, care încercase un transfer clandestin de arme unor grupuri revoluţionare sârbeşti[5], temându-se ca Rusia să nu profite de aceste dezordini şi să ocupe România[6].

Implicarea unui oarecare maior Dragosevič, care se stabilise în România, în realizarea unei legături cu contigentele de bulgari aflate pe teritoriul României în vederea unei acţiuni concertate împotriva turcilor, nu scăpau ochilor vigilenţi ai lui Vivian care raporta la Londra cele petrecute pe teritoriul român. Bălăceanu a trebuit să se implice în rezolvarea acestei situaţii cerând trimisului diplomatic la Belgrad să informeze guvernul sârb asupra incidentului născut care ar fi putut da naştere la complicaţii internaţionale imprevizibile. Dezavuarea incidentului de către guvernul sârb era adusă la cunoştinţa lui Vivian şi a altor trimişi străini de titularul de la Externe, care se dovedea a fi un bun negociator şi diplomat[7].

Ministrul român al Afacerilor Străine în memoriile sale prezintă acest incident cu lux de amănunte. Astfel la puţin timp după venirea sa la

---

[1] Nicolae Ciachir, *Date noi despre relaţiile româno-sârbe în perioada premergătoare şi în timpul războiului pentru independenţă,* în "Romanoslavica", Editura Academiei, Bucureşti, 1967, vol. XV, p. 136.

[2] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878,* vol. I, partea a II-a, doc. 93, p. 134.

[3] Radu Rosetti, *Un capitol al luptei pentru neatârnare*, în "Analele Academiei Române, Memorii, Secţia Istorie", Seria III, tom XXVI, Editura Academiei, Bucureşti, p. 16.

[4] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878,* vol. I, partea a II-a, doc. 98, p. 137.

[5] D.A.N.I.C., Microfilme Anglia, M.O. 16, rola 71/102, Foreign Office, 78/2483, c. 126-131 v. (Bucureşti, C. Vivian către Derby, 4 aprilie 1876, Political, Confidential, nr. 35).

[6] Constantin Bălăceanu-Stolnici, *Cele trei săgeţi. Destine la confluenţa cu istoria. Saga Bălăcenilor,* p. 306.

[7] D.A.N.I.C., Microfilme Anglia, M.O. 16, rola 71/102, Foreign Office, 78/2483, c. 113-114 v. (Bucureşti, C. Vivian către Derby, 26 martie 1876, Political Confidential).

minister, “generalul Florescu primise o misiune secretă la Petersburg şi nimeni nu cunoştea în ce consta această misiune”. Pentru a îndepărta orice urmă de suspiciune, ministrul de externe îi cerea mai multe amănunte lui Lascăr Catargiu. Răspunsul acestuia a fost prompt, afirmând că el nu cunoştea detaliile acestei vizite la Petersburg, deoarece această vizită de curtoazie constituia un secret între Carol I şi generalul Florescu, trimis să-l felicite pe ţarul rus[1].

Bălăceanu adresase o notă diplomatică agenţilor români cu ideea înlăturării bănuielilor Puterilor Centrale cu privire la o operaţiune militară în care să fie antrenată şi România[2]. Ministrul de Externe român menţiona că România era despărţită de Imperiul Otoman şi că nu era nevoie să revendice “drepturi pe care nu le-a pierdut niciodată”. Deşi România era solidară cu soarta popoarelor din Balcani noul context internaţional nu trebuia să distragă guvernul român de la rezolvarea problemelor interne[3]. Neutralitatea în contextul internaţional complex, se dovedea a fi singura posibilitate de urmat de către România[4].

Ion Bălăceanu observa că la venirea sa la conducerea Ministerului Afacerilor Străine situaţia era tot mai explozivă în Balcani, deoarece “Rusia, într-adevăr, stârnea în acelaşi timp, pe bulgari şi pe sârbi împotriva Turciei”[5]. Contextul internaţional era complex deoarece crescuse influenţa Rusiei ţariste în Balcani. Un rol important în crearea acestui context geopolitic îl avuseseră şi intrigile doamnei Novikov “care locuia la Londra”. Aceasta reuşise să-l câştige de partea sa pe Gladstone. Ministrul de Externe român trebuia să răspundă acum întrebărilor adresate de agenţii diplomatici ai Angliei, Vivian, şi Franţei, respectiv, baronul Michels, care îi ceruseră de mai multe ori “să supravegheze aceste intrigi”[6].

Agenţiile diplomatice româneşti transmiteau din capitalele marilor puteri reacţiile acestora faţă de adoptarea de către România a stării de neutralitate[7]. Agenţia diplomatică română de la Petersburg semnala ministrului de Externe reacţia Rusiei, care era favorabilă acordării unui sprijin moral pentru populaţiile creştine[8]. Guvernul român, deşi a declarat starea de neutralitate, nu a împiedicat trecerea unor voluntari bulgari care

---

[1] B. Ac. R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. . 120.
[2] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă, 1877-1878,* vol. I, partea a II-a*,* doc. 96, p. 135.
[3] *Ibidem,* doc. 95, p. 133.
[4] Nichita Adăniloaie, *op. cit.*, p. 121.
[5] B. Ac. R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 120.
[6] *Ibidem,* f. 120-121.
[7] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917*), p. 207, 227.
[8] *Documente privind istoria Românei. Războiul de independenţă, 1877-1878*, vol. I, partea a II-a, doc. 86, p. 132, (raport din Petersburg, 12 mai 1876).

au încercat să sprijine răscoala antiotomană izbucnită în Bulgaria în aprilie 1876[1].

Nicolae Creţulescu, agentul diplomatic român la Berlin îl informa pe Bălăceanu cu privire la "atitudinea secretarului de stat al Germaniei, Bernhard von Bulow". Acesta se arătase "extrem de rezervat" la sugestia agentului diplomatic român cu privire la atitudinea duşmănoasă a Porţii otomane faţă de România, declarându-se de acord cu păstrarea strictă a neutralităţii "ca şi până acum"[2].

Frământările politice ce au cuprins scena politică românească au dus la demisia guvernului condus de Lascăr Catargiu, la 30 martie 1876[3] şi la formarea unui guvern condus de generalul Ioan Emanoil Florescu, care îl avea la Ministerul Afacerilor Străine pe Bălăceanu[4]. Deoarece Senatul şi-a ales un nou preşedinte, a numit un nou secretar şi alţi chestori, guvernul generalului Ioan Emanoil Florescu a primit un vot de blam, prezentându-şi, în seara zilei de 3/15 aprilie 1876, demisia domnitorului Carol I[5]. Ion Bălăceanu îşi încheia misiunea încredinţată ca ministru de externe şi ajungea în mai 1876 devenea agent diplomatic la Viena[6], având drept superior la Bucureşti pe Mihail Kogălniceanu[7].

În timpul ministeriatului său la Externe, Bălăceanu a rămas un adept consecvent al promovării principiilor politice de apropiere a României de Anglia şi Franţa şi a protejării de ingerinţele Germaniei, dar mai ales ale marelui vecin rus, dornic de folosirea statului român în aţâţarea bulgarilor şi sârbilor împotriva Imperiului Otoman şi de extindere a influenţei proprii în Peninsula Balcanică care se intersecta cu interesele Vienei.

---

[1] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917*), p. 207; *Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1972, p. 264.
[2] *Documente privind istoria Românei. Războiul de independenţă, 1877-1878*, vol. I, partea a II-a, p. 68.
[3] *Istoria României în date*, p. 321.
[4] *Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I *(1859-1917*), p. 332.
[5] B. Ac.R., Secţia Msse., *Arh. Ion Bălăceanu*, ms. 1, Ion Bălăceanu, *op. cit.,* f. 124.
[6] Vasile Maciu, *Memorialistul Ion Bălăceanu (1826-1914)*, în vol. *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani,* Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 450.
[7] Nicolae Corivan, *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, p. 34.

INAUGURAREA STATUII LUI ŞTEFAN CEL MARE LA IAŞI ÎN 1883. REACŢII DIPLOMATICE AUSTRO-UNGARE

Sorin Liviu Damean

Inaugurarea statuii lui Ştefan cel Mare, operă a sculptorului francez Emmanuel Frémiet, autorul memorialului Jeanne d'Arc din Paris, a avut loc la Iaşi, la 5/17 iunie 1883 în faţa Palatului Administrativ. La solemnitate aveau să participe Regele Carol I, miniştri ai Guvernului condus de I.C. Brătianu, senatori şi deputaţi, precum şi reprezentanţi diplomatici ai Puterilor europene[1]. Cu această ocazie, Regele Carol I afirma: "Privim dar cu dragoste şi admiraţie pe eroul Moldovei care este fala şi podoaba românilor şi care, împreună cu Mihai Viteazul, a întemeiat renumele armelor noastre, redeşteptat pe câmpiile din Bulgaria"[2]. A doua zi, la 6/18 iunie 1883, municipalitatea ieşeană a oferit un banchet în sala Teatrului Naţional, banchet în cadrul căruia s-au rostit toasturi, ultimul fiind cel al senatorului Petre Grădişteanu şi care avea să stârnească o adevărată furtună diplomatică. Ziarul "L'Independance Roumaine" a publicat discursurile rostite, amintind că Petre Grădişteanu s-a referit la Bucovina, Transilvania şi Banat ca la pietrele nestemate ce lipsesc din coroana regală[3].

Reprezentantul austro-ungar la Bucureşti, von Mayr, solicita ministrului său de Externe instrucţiuni privind atitudinea Cabinetului de la Viena faţă de discursul rostit de senatorul P. Grădişteanu la banchetul ce a urmat dezvelirii statuii lui Ştefan cel Mare, care făcea o "aluzie nevoalată" la provinciile româneşti aflate sub stăpânirea Monarhiei dualiste, şi toastul preşedintelui Camerei, C.A. Rosetti, care a încheiat discursul său cu cuvintele: «Să trăiască Regele şi Regina românilor»"[4]. Instrucţiunile din partea Ministerului de Externe austro-ungar nu întârziau să apară, astfel că printr-o telegramă cifrată, se sugera reprezentantului Vienei la Bucureşti a atrage atenţia ministrului de Externe român, D.A. Sturdza, asupra "intensificării unei agitaţii, care va sili România să ia o poziţie împotriva Monarhiei, poziţie pe care o vom regreta şi care ar putea deveni periculoasă pentru România". La acestea, împăratul Franz-Iosef avea să adauge rugămintea de a insista "în privinţa unei dezminţiri în mod hotărât pozitive"[5], atât în ziarele româneşti, cât şi în cele austro-ungare.

---

[1] Apud C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, ediţie îngrijită de Aristiţa şi Tiberiu Avramescu, vol. II (1878-1884), Editura Eminescu, Bucureşti, 1993, nota 30, p. 171.
[2] "Monitorul Oficial", nr. 54, 11/23 iunie 1883, p. 1077.
[3] "L'Independance Roumaine", nr. 1712, 9/21 Juin 1883.
[4] A.N.I.C., fond Casa Regală-Carol I, dosar nr. 6/1883, Mayr către Kalnoky, Bucureşti, 21 iunie 1883, f. 75.
[5] *Ibidem*, dosar nr. 25/1883, Kalnoky către Mayr, Viena, 22 iunie 1883, f. 6.

Diplomatul austro-ungar de la Bucureşti sesiza faptul că "Monitorul Oficial" a reprodus toate discursurile pronunţate la ceremonia inaugurării statuii şi la banchetul de la Teatrul Naţional, cu excepţia celui al lui Grădişteanu, o atitudine similară adoptând majoritatea ziarelor româneşti. Mai mult decât atât, cotidianul ieşean "Curierul", a cărui ediţie cuprindea iniţial discursul incriminat, a fost retras înainte de a fi difuzat - la ordinul prefectului Poliţiei din Bucureşti, care îl însoţea pe Rege -, apărând o nouă ediţie, de această dată fără a mai reproduce discursul lui Grădişteanu[1].

Incidentul cu diplomaţia austro-ungară a fost stârnit nu numai de discursul lui Grădişteanu, ci, în egală măsură, şi de formula de adresare: "Regelui românilor" utilizată de preşedintele Camerei, C.A. Rosetti, ambele producând "o vâlvă de netăgăduit"[2] în rândurile corpului diplomatic şi al opiniei publice din Viena şi Budapesta. Îndeosebi titulatura de "Rege al românilor" era considerată de Kalnoky drept "ilegală" şi "jignitoare" la adresa împăratului Franz-Iosef, care-şi exercita autoritatea asupra supuşilor români din Transilvania, Banat şi Bucovina, solicitând reprezentantului său la Bucureşti să protesteze împotriva tolerării şi răspândirii unei asemenea titulaturi în organele de presă oficiale[3].

Cercurile diplomatice austro-ungare aveau să insiste pe lângă Guvernul României pentru o dezminţire fermă, pentru "dezavuarea deschisă a aspiraţiilor împărtăşite de Grădişteanu"[4], mai ales după ce acesta, nemulţumit că nu au fost reproduse cu exactitate în presă cuvintele ce le rostise, publica o scrisoare în ziarul "România liberă", în care reproducea integral textul discursului adresat monarhului şi unde se menţiona la un moment dat că toţi oamenii politici văd în Carol I "nu pe Regele României, ci pe Regele românilor", după cum, cu ajutorul tuturor, "Majestatea Voastră va recăpăta pietrele scumpe care mai lipsesc din coroana lui Ştefan cel Mare". Dincolo de acest fapt, Grădişteanu ţinea să sublinieze, într-o notiţă explicativă finală, că sentimentele pe care le exprimase erau sentimentele tuturor românilor şi "indiferent ce s-ar spune, indiferent ce s-ar face, nimeni nu le va putea nici stinge, nici sufoca"[5]. La scurtă vreme aveau să fie reproduse în presă şi cuvintele rostite de B.P. Haşdeu, care, evocând bătăliile purtate de Ştefan cel Mare, amintea de epoca unirii naţionale, ce trebuia urmată de o epocă a "expansiunii", astfel încât "Opera Regelui Carol este începutul operei de întregire a marelui Ştefan"[6].

Iritarea diplomaţiei de la Viena reiese clar dintr-o circulară a ministrului de Externe austro-ungar, unde se preciza, referitor la incidentul

---

[1] *Ibidem,* dosar nr. 6/1883, f. 77-78.
[2] *Ibidem*, f. 81.
[3] *Ibidem*, dosar nr. 25/1883, f. 9.
[4] *Ibidem,* f. 10.
[5] *Ibidem*, dosar nr. 6/1883, f. 89-90.
[6] *Ibidem,* f. 101.

de la Iaşi, că "o asemenea evidenţiere obraznică, cu un program naţional ostil, înscenată la o asemenea ocazie sărbătorească sub ochii regelui şi a miniştrilor săi, poate fi interpretată de către Guvernul austriac ca nimic altceva decât ca pe o provocare flagrantă, în stare să rănească demnitatea Monarhiei şi să neliniştească provinciile noastre de la graniţă"[1]. Totodată, lipsa de reacţie a autorităţile române era socotită la Viena drept o împărtăşire a acelor declaraţii făcute de Grădişteanu şi Rosetti, ceea ce le conferea "caracterul unei demonstraţii îndreptate împotriva liniştii şi siguranţei graniţelor noastre (Austro-Ungariei - n.n.)"[2]. Girantul ambasadei austro-ungare la Bucureşti, Salzberg, era convins că "există mulţi care nu numai că aprobă manifestaţiile antiaustro-ungare ale domnului Rosetti, ci se şi străduiesc să le răspândească mai departe"[3]. Trebuie precizat că acest incident diplomatic survenea pe fondul unei răciri a relaţiilor româno-austro-ungare, ca urmare a "chestiunii Dunării"[4], a activităţii în favoarea unui stat daco-român a celor două asociaţii: "Iredenta" (cu sediul la Ploieşti) şi "Societatea Carpaţilor" (având cartierul general la Bucureşti)[5], precum şi conflictul cu grănicerii austrieci de la Iţcani[6].

După primirea notei diplomatice din partea ministrului de Externe român, D.A. Sturdza, omologul său austro-ungar constata cu surprindere că erau dezaprobate şi regretate de partea română doar *expresiile* folosite în discursurile de la Iaşi, fără a se condamna însă cu hotărâre spiritul şi tendinţa "întregii agitaţii"[7]. De aceea, într-o convorbire cu reprezentanţii austro-ungar şi german de la Bucureşti, primul ministru I.C. Brătianu oferea asigurări în sensul că Guvernul român "doreşte să evite tot ceea ce irită statul vecin şi tot ceea ce i-ar putea da prilej de a se plânge"[8]. Interesant de remarcat este faptul că diplomatul german lăsa să se înţeleagă pericolul pe care-l reprezintă promovarea unei politici naţionale faţă de românii din provinciile aflate sub stăpânire austro-ungară, pericol ce ar putea deveni fatal pentru existenţa României în cazul unui conflict cu Monarhia bicefală şi care "ar pune sub semnul întrebării menţinerea integrităţii teritoriale"[9].

În cele din urmă Guvernul austro-ungar saluta "cu sinceră satisfacţie" explicaţiile Cabinetului de la Bucureşti, care îşi recunoştea obligaţiile prin prisma raporturilor internaţionale reciproce şi promitea "că nu

---

[1] *Ibidem*, dosar nr. 25/1883, f. 10.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem,* dosar nr. 6/1883, f. 148.
[4] Vezi Gh. Nicolae Căzan, Şerban Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 111.
[5] Corneliu Mihail Lungu, *Relaţiile româno-austro-ungare, 1875-1900*, Editura Silex, Bucureşti, 2002, p. 105, 185-186.
[6] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* vol. II (1878-1884), nota 34, p. 172.
[7] A.N.I.C., fond Casa Regală-Carol I, dosar nr. 25/1883, f. 15.
[8] *Ibidem*, dosar nr. 6/1883, f. 96.
[9] *Ibidem*.

va tolera agitaţiile care pot tulbura raporturile de bună vecinătate”[1]. Mai mult decât atât, cercurile diplomatice de la Viena îşi exprimau convingerea că cea mai bună soluţie era menţinerea lui Brătianu la guvernare şi debarasarea sa de C.A. Rosetti şi de “extremişti”[2], astfel încât relaţiile româno-austro-ungare să evolueze în sensul dorit, o alianţă politico-militară între cele două state, cu participarea Germaniei[3].

[1] *Ibidem*, dosar nr. 25/1883, f. 23.
[2] *Ibidem*, f. 25.
[3] Opinia era împărtăşită întru totul şi de ministrul de Externe, D.A. Sturdza; *ibidem*, dosar nr. 6/1883, f. 113.

PARTICIPAREA EVREILOR DIN ROMÂNIA LA RĂZBOIUL DE INDEPENDENŢĂ ŞI AL DOILEA RĂZBOI BALCANIC REFLECTATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Adi Horaţiu Schwarz, Ionuţ Şerban

Imaginea celuilalt este, fără îndoială, una dintre formele cele mai înalte şi mai fidele ale cunoaşterii istorice în general. Printr-un schimb de informaţii, unele mai mult sau mai puţin exacte, prin relaţii directe, naţiunile îşi formează o imagine unele despre celelalte. Imaginea unui popor, a unei etnii minoritare nu este una fixă, imobilă, fiind aflată într-o permanentă evoluţie, ea putând juca, de multe ori, un rol foarte activ în derularea evenimentelor, în adoptarea unor decizii de către factorii de conducere care, uneori, trebuie să ia în considerare opiniile, credinţele şi convingerile majorităţii opinei publice a naţiunilor ale căror destine le conduc.

Prin realizarea acestui studiu dorim să aducem o contribuţie la cunoaşterea locului şi rolului jucat de militarii evrei în Armata Română, în campaniile purtate în Războiul de Independenţă (1877-1878) şi în războaiele balcanice (1912-1913).

La cunoaşterea istoriografică a comunităţilor evreieşti de pe aceste meleaguri au contribuit deopotrivă istorici români şi evrei. Printre cei dintâi sunt de amintit B.P. Haşdeu, N. Iorga, A.D. Xenopol, apoi G. Zane sau Constantin C. Giurescu[1].

Din rândul evreilor, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în contextul luptei pentru emancipare, apoi de integrare, s-au ridicat o seamă de condeie - mai întâi ziarişti şi intelectuali de orientare liberală, care au constituit aşa-zisul grup al anilor 1870, urmat de o a doua generaţie, relativ specializată în disciplinele istorice din anii 1880-1913, şi de o a treia, dintre cele două războaie mondiale[2].

Aceşti cercetători erau preocupaţi să demonstreze temeiurile şi legitimitatea cuprinderii evreilor de pe aceste meleaguri în istoria României. Demersul se dovedea cu atât mai necesar, cu cât, în secolul XIX, dar şi în prima jumătate a secolului XX, tematica evreiască locală a suscitat vii polemici întru demonstrarea sau respingerea acestei legitimităţi, precum şi a temeiurilor ei, precum: vechimea de pe aceste meleaguri (exagerată de unii, negată total de alţii); vechimea unor drepturi (atestate sau contestate);

---

[1] Bogdan Petriceicu Haşdeu, *Industria naţională, industria sterină şi industria ovreească faţă cu principiulu concurenţei*, Bucureşti, 1866; idem, *Ovreii înaintea Adunării şi emanciparea lor*, Bucureşti, 1866; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor în ţerile noastre*, Bucureşti, 1910; *Histoire des Roumains et de leur Civilisation*, Paris, 1920; A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Editura librăriei şcoalelor "Fraţii Şaraga", Iaşi, 1896; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1966.

[2] Lya Benjamin (editor), *Evreii din România în texte istoriografice*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2002, p. 13.

toleranţa (exagerată sau negată); fidelitatea faţă de ţară, de cultură şi limba ei; locul şi rolul în dezvoltarea materială a societăţii (considerat benefic de unii, malefic de alţii); aculturaţia (recunoaşterea sau negarea interferenţelor); contribuţia la formarea "imago"-ului ţării în afară (destructiv după unii, constructiv după alţii)[1].

Aceste idei preconcepute au grevat asupra obiectivităţii scrierilor istorice - concepute atât de români, cât şi de evrei sub zodia polemicilor nepropice atitudinii *sine ira et studio*. În scrierile ce pot fi cuprinse în această categorie, se observă distorsionări mai mici sau mai grave datorate "spiritului polemic". Este, poate, şi raţiunea pentru care o istorie obiectivă a locului şi rolului evreilor în istoria ţării nu s-a putut scrie în întregime nici până în zilele noastre, deşi cercetările asupra unor izvoare de primă mână atât pentru secolele anterioare, cât şi pentru cel actual, au avansat notabil.

Asemenea izvoare, indicate şi folosite parţial de mari istorici români şi reluate de istoricii evrei - care au adăugat şi explorările lor în izvoarele istorice proprii (răspunsuri rabinice, pinkasin, inscripţii tombale ş.a.) - se cuvin, de aceea, întregite şi puse în toată semnificaţia conţinutului lor, devenind astfel posibilă o sinteză atât de mult aşteptată asupra istoriei evreilor din România. Pentru realizarea unui asemenea deziderat, evocarea şi folosirea critică a activităţii premergătorilor şi continuatorilor este o condiţie *sine qua non*.

Până în prezent, o istorie generală completă a evreilor din România n-a fost elaborată. Singura lucrare de ansamblu asupra comunităţilor evreieşti din România care a fost publicată în 1969 la Ierusalim: *Pinas Ha-Kehilot, Romania*, constituie totuşi un preţios instrument de lucru[2]. De asemenea o importantă sursă documentară o constituie publicaţiile epocii în general, şi cele evreieşti în special. Cu privire la presa evreiască din România sunt de semnalat lucrările lui F. Braunstein[3], S. Podoleanu[4] sau Wolf Tambur[5], ce au meritul de a sintetiza şi sistematiza informaţii despre principalele publicaţii evreieşti.

Timp de secole, viaţa evreilor s-a desfăşurat oarecum în afara societăţilor majoritare, li se limitau prin lege contactele cu neevreii, iar existenţa le era controlată de bunul plac al legiuitorilor locali care le direcţionau şi existenţa profesională. Pe măsura dezvoltării antisemitismului, evreii au început să fie încadraţi în stereotipuri: "*evreii nu*

---

[1] Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1997, p. 7-10.
[2] ***, *Pinas Ha-Kehilot, Romania*, coordonator Theodor Lavi, Yad Vashem Institute, Jerusalem, 1969.
[3] F. Braunstein, *La presse juive en Roumanie*, Editura E. Leroux, Paris, 1913.
[4] S. Podoleanu, *Istoria presei evreieşti din România (1857-1900)*, Editura Bibliografia, Bucureşti, 1938.
[5] Wolf Tambur, *Yidich presse in Romania*, Editura Criterion, Bucureşti, 1977.

sunt soldaţi" (de fapt nu erau admişi în armată), "*evreii nu lucrează pământul*" (de fapt nu puteau fi proprietari de pământ), "*evreii împrumută bani cu camătă*" (de fapt, creştinilor Biserica le interzicea cămătăria, dar beneficia din plin de serviciile evreilor)[1].

Spre deosebire de alte ţări, mai ales de Occident, evreii din Ţările Române n-au locuit niciodată în ghetouri. Cu toate acestea, mai ales în oraşele mari, ei locuiau în anumite cartiere, fără însă ca acestea să fie locuite exclusiv de evrei. Locuinţele lor nu se deosebeau de acelea ale creştinilor, existând, bineînţeles, diferenţe în funcţie de situaţia materială a fiecărei familii. Comunităţile evreieşti dispuneau de sinagogi, şcoli şi spitale proprii, construite din fondurile provenite din cotizaţii şi din donaţiile membrilor de vază ai comunităţii.

Comunităţile evreieşti puteau dezvolta un anumit grad de autonomie, cu contacte limitate cu lumea exterioară, conştientizând astfel numai sectoarele care le erau accesibile. Astfel s-au conturat ghetourile spirituale în interiorul cărora evreii îşi trăiau propria viaţa religioasă, aveau o organizare comunitară proprie, şi puteau accede în proporţii limitate la ce se întâmplă în afara lumii lor[2].

Naşterea lumii moderne, după Revoluţia Franceză, a ridicat problema drepturilor omului, oamenii fiind priviţi ca egali în faţa legii. Lumea modernă a însemnat şi promovarea revoluţiei industriale însoţită de dezvoltarea oraşelor, apariţia pluralismului politic, introducerea conceptului modern de "*naţiune*" definită prin parametri teritoriali, istorici, şi de limbă, şi formată din cetăţeni suverani care contribuie la edificarea statelor.

Pentru evrei lumea modernă a adus emanciparea prin care au început să fie percepuţi ca fiinţe umane egale, definite printr-o religie aparte. Apariţia statelor moderne laice îi percepe pe oameni egali între ei, iar evreii pot intra în societate cu drepturi egale. Prin emancipare evreii puteau fi asimilaţi în societate, îşi puteau părăsi identitatea tradiţională şi modifica stilul de viaţă prin căsătorii mixte, fiind priviţi ca şi ceilalţi. Unii s-au convertit la creştinism pentru a fi siguri că se situau pe partea sigură a baricadei. Emanciparea şi asimilarea i-a pus pe evrei în faţa unei dileme - cât se puteau integra în societate şi care era preţul plătit?

Pe de altă parte căderea zidurilor de ghetou, care-i făceau să se simtă în siguranţă, i-a făcut pe evrei să se simtă expuşi, vulnerabili în faţa lumii exterioare. În secolul al XIX-lea, evreii au realizat că emanciparea are două feţe; de exemplu, acum puteau deschide magazine oriunde în oraşe, nu doar pe străzile din ghetouri, dar imediat s-a ridicat problema zilelor libere, diferite pentru evrei şi creştini, când magazinele trebuiau închise. O altă situaţie era cea legată de primirea copiilor evrei în şcolile de stat, care unifica sistemul de instruire dar ridică probleme noi legate de haine, mod

---

[1] Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2003, p. 190-211.
[2] *Ibidem*, p. 249-250.

de a vorbi, program. Totuşi mulţi evrei şi-au schimbat numele pentru a deveni ca ceilalţi. Emanciparea i-a divizat pe evrei în mai multe grupuri: evreii ortodocşi - cei care şi-au păstrat stilul tradiţional; evreii conservatori - care şi-au păstrat identitatea dar au schimbat o parte dintre tradiţii şi stilul de viaţă; reformaţii - care s-au integrat cel mai mult[1].

Viaţa în ghetouri i-a pregătit pe evrei să se integreze uşor în societatea neevreiască urbană industrială din sec. XIX. Acest lucru a fost posibil pentru că ei nu veneau din sate, ci trăiseră de mult timp în oraşe, economia modernă le era cunoscută, ei făcând comerţ şi camătă din evul mediu. În plus, majoritatea evreilor ştiau să scrie şi să citească ceea ce le-a facilitat accesul în universităţi şi i-a făcut să progreseze rapid în lumea intelectuală. Modul lor de viaţă îi pregătise pentru a se integra uşor într-o societate modernă capitalistă. La începutul secolului al XX-lea evreii erau deja prezenţi în oraşe în proporţii considerabile: 40% în Budapesta, 60% în Iaşi, 12% în Bucureşti, 10-12% în Berlin şi Viena[2].

Naţionalismul modern s-a dezvoltat în două tipare: *cel liberal* - bazat pe ideile lui Ernest Renan, mai democratic: apartenenţa la o naţiune este apanajul propriei decizii; *cel antiliberal* - elimină posibilitatea arbitrului: apartenenţa la o societate nu poate fi aleasă, ci e determinată prin naştere. Statul modern cerea fidelitate din partea cetăţenilor săi. Apărea astfel "*etnocentrismul*" - perceperea valorilor comunităţii proprii ca fiind superioare altora. În acest context s-a născut şi întrebarea: *Pot fi evreii loiali statului şi naţiunii*? Problema începea cu identitatea naţională - nu poţi fi altul, nu poţi avea o altă identitate. Naţionalismul îi prezenta pe evrei ca fiind separaţi de ceilalţi, cu un mod de viaţă bine organizat şi îmbrăcat în haină religioasă. Scopul lor era preluarea conducerii mondiale conform ideilor din "*Protocolul înţelepţilor Sionului*". Evreul era prezentat ca fiind incapabil de a fi loial statului pentru că era foarte loial comunităţii sale. Încercările de integrare au fost interpretate ca forme de subminare a statelor în vederea preluării puterii.

Evreii erau dispersaţi în lumea întreagă, formând o adevărată reţea a celor care au fugit în căutarea unei vieţi mai bune sau din faţa persecuţiilor. Evreul era considerat "*veriga slabă*", el nu putea fi loial unui singur stat pentru că avea legături în lumea întreagă, în concluzie scopul său putea fi preluarea controlului mondial. Milan Kundera, referindu-se la începutul sec. XX, spunea că "*evreul era adevăratul locuitor al Europei Centrale*". Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă evreii au fost şi purtătorii ideilor revoluţionare. Mulţi evrei au jucat un rol important în mişcarea socialistă, promovând internaţionalismul proletar (Leon Troţki, Bela Kuhn). Erau evrei asimilaţi, fără contacte cu iudaismul[3].

---

[1] *Ibidem.*

[2] Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1996, p. 49.

[3] Paul Johnson, *op. cit.,* p. 299.

Societatea românească s-a confruntat, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu aşa numita "chestiune evreiască". Acesta este un subiect de reflecţie şi meditaţie cu atât mai mult cu cât uneori regimul constituţional instituit în 1866 este prezentat uneori ca fiind unul intolerant, antisemitismul fiind o instituţie de stat iar alteori ca fiind unul democrat, tolerant, problema antisemitismului fiind una inventată. Dincolo de aceste opinii partinice se impune - pentru o percepere corectă a realităţii analizarea, şi sub aspectele privind relaţia evreilor cu armata, a "chestiunii evreieşti", desigur, într-un context mai larg[1].

Prin alegerea carierei militare, tinerii evrei din România urmăreau integrarea deplină în societatea românească modernă. După realizarea Unirii Principatelor Române din 1859 şi edificarea statului modern, în baza Constituţiei din 1866, evreii erau chemaţi sub drapel în urma Legii din 11 iunie 1868. Trebuie menţionat faptul că una din primele măsuri luate de guvernul provizoriu după lovitura de stat de la 11 februarie 1866 a fost excluderea soldaţilor evrei din garda naţională[2]. Mai multe legi au hotărât ulterior înrolarea evreilor în armata română. Chemaţi sub drapel în urma legii din 11 iunie 1868 ca "români", începând din 1876 ei au fost încorporaţi în calitate de "străini care nu aparţin unei naţionalităţi străine".

Congresul de la Berlin din 1878 şi articolul 44 al Tratatului său final au provocat o schimbare de atitudine. Temându-se de reclamaţii justificate, guvernul a hotărât să smulgă evreilor atu-ul serviciului militar, intenţionând să evite acordarea drepturilor egale. Un număr de circulare secrete au cerut excluderea completă a evreilor din armată. A fost refuzat serviciul militar al tinerilor evrei; mai mult decât atât, ei au fost obligaţi să semneze declaraţii de renunţare.

După ce a fost obţinută recunoaşterea de către marile puteri, a intervenit o nouă schimbare în optica conducătorilor politici români. Începând din 1882 evreii au trebuit să servească în armată nu ca "români" sau ca "străini ne-supuşi unei protecţii străine", ci ca "locuitori ai ţării". Principalele articole ale *Legii* privind recrutarea în armată care se refereau la evrei, sunt următoarele:

"*Art. 1. Toţi locuitorii ţării sunt datori să facă serviciu militar personal.*

Art. 2. Supuşii Statelor străine nu pot îndeplini un serviciu în armată. Fiii străinilor, născuţi în ţară, nu pot fi scutiţi de serviciul militar, dacă nu l-au îndeplinit în altă ţară.

Art. 3. Orice român poate contracta după voinţa sa proprie un angajament în armată… (Articolul 172 al regulamentului legii privind recrutarea militară din 10 iunie 1900 era conceput astfel:

---

[1] Sorin Liviu Damean, *Carol I al României* (1866-1881), vol. 1, Editura Paideia, Bucureşti, 2000; idem, *Carol I şi* "*chestiunea evreiască*" *(1866-1879)*, în vol. *Istoria şi teoria relaţiilor internaţionale*, coordonator Cătălin Turliuc, Editura Antes, Iaşi, 2000, p. 208-215.

[2] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 67.

Numai românii sau naturalizaţii români pot contracta angajamente voluntare pentru a servi în armata în condiţiile următoare: alineatul 1: Să fie român sau născut din părinţi români înainte de naşterea copilului; alineatul 8: Tinerilor născuţi străini şi naturalizaţi li se vor cerceta părinţii spre a se putea constata dacă tânărul s-a născut după ce tatăl sau a fost naturalizat).

Art. 66, alineatul 4: În timp de război, orice tânăr de peste 18 ani poate contracta un angajament voluntar pe durata campaniei"[1].

Această lege a fost modificată în 1884, 1886, 1887, 1891, 1892, 1893 şi 1900 - dar dispoziţiile referitoare la evrei au fost menţinute.

Pentru a contrabalansa însă excepţia de care evreii beneficiaseră între 1878 şi 1882, legea privind recrutarea a fost aplicată cu toată rigoarea de îndată ce a fost promulgată. Servind în armată, evreii nu pot ajunge la gradul de ofiţer (art. 5 al legii din 1875 şi art. 8 al noii legii cu privire la avansarea în armată, din 18 decembrie 1911), iar începând din 1895 multe regimente li s-a refuzat chiar şi gradul de caporal şi de subofiţer.

Medicii şi farmaciştii evrei trebuie să servească în armată ca simpli soldaţi. *Regulamentul internatului în medicină militară* din 15 august 1898 prevede din articolul 6 ca sunt admişi la internat numai elevii în medicină militară; studenţii români, naturalizaţi români sau născuţi din părinţi naturalizaţi înainte de naşterea lor.

Hotărârea referitoare la condiţiile la admitere la *Institutul de medicină militară* pentru anul1908-1909 din 6 august 1909, prevedea: *Art. 182.* Pentru a putea fi admişi la concurs, candidaţii trebuie să înainteze direcţiei Institutului de medicina militară o cerere la care vor adăuga şi un certificat al primăriei locului lor de domiciliu, constatând că sunt fii de români sau naturalizaţi români. În ultimul caz, vor trebui să adauge şi "Monitorul Oficial", în care a fost publicată naturalizarea tatălui lor.

Militarii evrei nu puteau fi numiţi grefieri la instanţele judiciare militare (Art. 3 din *Regulamentul pentru numirea grefierilor şi a ajutoarelor lor pe lângă tribunalele şi parchetele militare,* din 18 februarie 1900).

Evreii nu aveau posibilitatea să se angajeze în *Jandarmeria rurală* (art. 19 al legii din 31 august 1893 şi art. 19 al Legii din 25 martie 1908), nici să intre în *şcolile militare* (art. 7 al regulamentului şcolii de administraţie militară, din 29 mai 1896).

Decretul referitor la condiţiile cerute pentru numirea în funcţiile civile de pe lângă Ministerul de Război, din 12 august 1914, stipula: "Art. *1 - Nimeni nu va putea fi numit într-o funcţie publică depinzând de Ministerul de război, dacă în afară de celelalte condiţii de admitere cerute de zisul Minister, nu este cetăţean român*"[2].

---

[1] *La Question israelite en Roumanie. Lois, reglements et mesures administratives diriges contre les etrangers et apliques aux Juifs indigenes*, Editura Cahors et Alecon, Paris, 1914, p. 134-135.

[2] *Ibidem.*

Toate aceste interdicţii demonstrează că, chiar în cadrul armatei, evreii sunt supuşi unui adevărat regim de exceptare. Ziarul *Judische Presse* din 26 mai 1887, cita, după o corespondenţă din Bucureşti, următoarele cuvinte ale generalului Manu, membru al Senatului român, cu privire la situaţia evreilor care îndeplineau serviciul militar: "*Ca elev la şcoala de cadeţi din Berlin, eram considerat ca prusac, iar după promovare am redevenit român; la fel, evreii sunt români, adică obligaţi la serviciul militar, iar după ieşirea din armată ei devin din nou străini*"[1].

Jurnalul "Unirea" din 22-23 august / 3-4 septembrie 1887, susţine că deşi sunt supuşi sarcinilor militare, supuşii străini (citeşte evreii) nu sunt îndreptăţiţi să ceară drepturile politice: "*Faptul de a nu beneficia de drepturi politice, conchidea ziarul nu trebuie să-i scutească pe străini de a suporta sarcina serviciului militar, din moment ce trăiesc în România, fac aici comerţ şi trăiesc sub adăpostul legilor noastre*". Nu aceasta a fost părerea generalului Berindei, ministrul de război, care a prezentat în 1897 un proiect de lege care excludea pe evrei din armată în schimbul plăţii unei taxe. Deşi soarta lor nu a fost schimbată prin îndeplinirea serviciului militar, evreii s-au opus cu vigoare acestui proiect, care de altfel a fost retras[2].

La studierea acestor probleme o contribuţie istoriografică o reprezintă cartea lui Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, apărută la Editura Hasefer din Bucureşti, în anul 1996. În capitolul VII, subcapitolul 3, intitulat *Legile militare*, autorul analizează succint câteva aspecte din legislaţia militară - din perioada 1866-1914 - privitoare la situaţia evreilor în cadrul Armatei Române[3].

De asemenea, o importantă sursă istoriografică contemporană o constituie memoriile dr. Adolphe Stern, publicate parţial între anii 1915 şi 1931 şi republicate în 2001[4]. Autorul, o personalitate marcantă a comunităţii evreieşti din România, redă atmosfera şi principalele evenimente al anilor 1877-1878 şi 1912-1913, aducând şi precizări cu privire la participarea soldaţilor evrei la războaiele de independenţă şi balcanic şi evidenţiind suportul de care s-au bucurat aceste acţiuni în rândul comunităţii evreieşti din România.

Astfel, în 1912, Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru au atacat Turcia pentru a elibera pe conaţionali lor creştini, care se mai aflau sub suzeranitatea otomană. După victorie, când au trebuit să fie împărţite teritoriile cucerite, au izbucnit disensiuni grave între biruitori. Faţă de pretenţiile bulgare, foştii aliaţi au cerut României să-i ajute; aceasta s-a grăbit să le răspundă favorabil. Armata română a trecut Dunărea la 1 iulie 1913 şi a înaintat repede în direcţia Sofiei. O parte din trupe a ocupat sudul Dobrogei, cunoscut sub numele de Cadrilater - pentru securizarea graniţei

---

[1] *Ibidem*, p. 144.
[2] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 211.
[3] *Ibidem*, p. 215-219.
[4] Adolphe Stern, *Din viaţa unui evreu român*, vol. I-III, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001.

sudice. Nu au avut loc lupte de anvergură cu armata bulgară. Socotind ca zadarnică orice opunere, Bulgaria s-a văzut silită să ceară pacea, care a fost încheiată la Bucureşti la 28 iulie / 10 august 1913. România a obţinut Cadrilaterul, împărţit în două judeţe, Durostor şi Caliacra.

Ce atitudine au avut evreii faţă de aceste evenimente şi care au fost urmările campaniei asupra statutului lor legal?

În 1910, spre a uşura lupta lor pentru obţinerea drepturilor politice, mai multe asociaţii s-au unit şi au creat *Uniunea Evreilor Pământeni*, care avea să devină ulterior singura organizaţie politică reprezentativă a iudaismului român. Ea s-a dezvoltat repede; dacă, la sfârşitul primului an după crearea sa, ea nu cuprindea decât două secţiuni, numărul acestora a sporit la 51 în 1912, la 80 în 1914 şi la 87 în 1916, cuprinzând 12.000 de membrii.

Prima acţiune a uniunii a fost înaintarea unei petiţii către Camera Deputaţilor, cerând ca aceasta să examineze chestiunea israelită "într-un spirit de nepărtinire şi de dreptate". Semnatarii, reprezentanţi ai evreilor pământeni, cereau acordarea cetăţeniei; faţă de evoluţia situaţiei politice din Balcani, ei subliniau patriotismul lor fierbinte:

"*Populaţia evreiască indigenă ţine să dovedească în acest moment că se consideră unită cu poporul român şi că este gata, la prima chemare, să-şi facă datoria până la capăt. Israeliţii pământeni, adică născuţi în ţară şi nesupuşi unei protecţii străine îşi spun români şi, ca atare, sunt gata să-şi sacrifice cu bucurie bunurile şi vieţile… La fel ca şi toţi românii, noi ne simţim plini de elan patriotic şi dorim să dovedim profundul şi indisolubilul ataşament pentru patrie.*

Se va înţelege de ce, mai mult ca oricând, ne simţim apăsaţi de situaţia care ne este creată şi că dorinţa noastră este mai vie ca oricând să fim în sfârşit trataţi pe picior de egalitate cu creştinii.

Socotim că momentul este propice ca să ni se facă dreptate, că a sunat ceasul îndreptărilor şi că veţi avea voinţă şi forţă de a face actul de echitate.

Am glăsuit românilor în calitate de români şi credem că speranţele noastre se vor realiza. În aşteptarea unor zile mai bune pentru noi, strigăm: Trăiască România. Trăiască poporul român!"[1].

Cu ocazia războaielor balcanice, organizaţiile evreieşti occidentale, care nu au încetat nicicând să atragă atenţia asupra situaţiei evreilor din România, şi-au sporit eforturile şi demersurile pe lângă guvernele lor respective. Ele sperau că rezolvarea emancipării evreilor români se va face în cadrul unei reglementări balcanice globale.

Guvernul francez a fost solicitat de către *American Immigration and Distribution League*, printr-o scrisoare adresată, la 12 iulie 1912, lui Pams, ministrul agriculturii. Semnatarul, Henry Green, după ce condamna

[1] "Bulletin Alliance Israelite Universelle", Paris, 1913, p. 42.

persecuţiile religioase din România, dădea exemplul Franţei şi al Americii, cele două ţări emancipatoare: "*if any land where the Jew is allowed equal rights with others, - especially in France and in America - he has been a benefit to the welfare of the country*". În concluzie, el cerea sprijinul lui Pichon în favoare celor 250.000 de evrei din România[1].

În Anglia, *Conjoint Jewish Committee*, alcătuit din două puternice organizaţii, *The Jewish Board of Deputies* şi *The Anglo-Jewish Association*, a transmis, sub semnătura preşedinţilor lor respectivi, David, Alexander şi Claude Montefiore, o scrisoare care îi cerea lui Sir Edward Grey să refuze orice sprijin României, dacă ea va refuza în continuare aplicarea articolului 44 al Tratatului din Berlin.

În Italia, Angelo Sereni, preşedintele Comitetului comunităţilor israelite, a intervenit pe lângă personalităţi influente din ţara sa. La 3 martie 1913, Luigi Luzzatti, fost preşedinte al Consiliului de miniştri, om de stat influent a atras atenţia opiniei publice asupra chestiunii evreilor români, într-un articol răsunător publicat în "Corriere della Sera", care se termina în chip profetic: "*Emancipând spontan pe israeliţi, România îşi va emancipa în acelaşi timp sufletul de aceste păcate care nu pot fi ispăşite, căci îşi au izvorul în persecutare şi intoleranţă dacă ea nu-i va emancipa spontan, va fi mai târziu silită s-o facă, nu numai de către marile puteri, dar şi de această putere de neînvins şi inviolabilă care este demnitatea omenească, libertatea omenească*"[2].

În cursul mobilizării generale din 1913, cercurile cele mai ostile au fost uimite văzând graba arătată de evrei în îndeplinirea datoriei lor militare. Numărul evreilor care a răspuns la apel era de circa 25. 000; printre ei, în afara celor supuşi legii militare, au fost mii de voluntari. Spitalele evreieşti, instituţiile şcolare şi chiar şi sinagogile au fost puse la dispoziţia autorităţilor. Evreii au participat la subscripţia de ajutorare a văduvelor şi orfanilor celor mobilizaţi, dând jumătate din totalul de 4 milioane de lei, după estimările din epocă. Faţă de acest elan de patriotism, numeroase personalităţi şi-au exprimat satisfacţia.

În şedinţa din 4 iulie 1913, Emil Lahovary a subliniat că evreii au răspuns la apel "*cu acelaşi entuziasm ca şi cetăţenii români*". El afirmă "*Fără a încălca dispoziţiile constituţionale, vom găsi cu siguranţă un mijloc spre a grăbi naturalizarea celor care au fost mobilizaţi*". Pentru Ovid Densuşianu, a acorda naturalizarea evreilor care au luat parte la mobilizare "*n-ar fi numai un act de mărinimie, ci o datorie*". Take Ionescu afirma: "*evreii s-au comportat foarte bine. Urmarea este că, de pretutindeni şi fără o înţelegere prealabilă, cuvântul de ordine este că avem datoria să naturalizăm pe evreii mobilizaţi. Acum este sigură că aceasta se va face. Dacă se admite cu acest prilej şi principiul foarte just că naturalizarea unui*

---

[1] *Ibidem.*
[2] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 304-305.

individ are drept consecinţă imediată naturalizarea soţiei şi copiilor săi minori, această măsură va avea urmări mai importante decât s-ar putea spera"[1].

S-a produs o întreagă mişcare, ce a cuprins şi ziarele cele mai diferite, pentru grăbirea soluţiei emancipării. Cu privire la modalităţile de a ajunge la aceasta existau divergenţe şi, în general, se voia totuşi menţinerea naturalizării individuale. Dar, aşa cum am văzut un punct cel puţin părea câştigat: naturalizarea în bloc a celor mobilizaţi.

La Conferinţa de Pace din Bucureşti (1913), chestiunea egalităţii în drepturi a evreilor n-a fost ridicată, iar o dată trecută perioada succeselor diplomatice, partidele politice istorice şi organizaţiile antisemite şi-au reînceput agitaţiile.

În vreme ce diferite organizaţii evreieşti apusene îşi continuau demersurile (să amintim acţiunea *American Roumanian Jewish Emancipation Committee*, care s-a adresat şi guvernului francez, au fost decretate noi măsuri contra evreilor. Astfel la începutul anului 1914 a fost votată faimoasa *lege* privind *controlul străinilor* care dădea ministrului de Interne dreptul de a-l obliga pe "străin" să părăsească localitatea în care locuieşte şi să plece într-o localitate special determinată. Aplicând evreilor această lege, autorităţile subalterne au comis unele abuzuri. În această nouă conjunctură, *Uniunea Evreilor Pământeni* n-a dezarmat şi şi-a continuat lupta pentru a ameliora soarta evreilor şi a obţine egalitatea în drepturi. Prin organul său de presă, "Înfrăţirea", ea a mobilizat păturii din ce în ce mai largi ale populaţiei evreieşti.

[1] *Ibidem*, p. 305.

STABILIREA RELAŢIILOR ÎNTRE ROMÂNIA ŞI GUVERNUL NAŢIONALIST SPANIOL ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI CIVIL

Doru Liciu, Ionuţ Şerban

Fenomenul globalizării a devenit un concept la moda în ştiinţele sociale, loc comun al economiştilor, al jurnaliştilor şi politicienilor. Este cert că trăim într-o eră în care cea mai mare parte a vieţii sociale este determinată de procesele globale, în care culturile, economiile şi graniţele naţionale au început să dispară. Dar acest fenomen este vechi, la începutul secolului XX problemele lumii deveniseră demult globale, chiar dacă încă se mai dezbăteau în interiorul statelor sau între ele.

Acest fapt a devenit evident în Spania, în timpul războiului civil din 1936-1939, ce a devenit expresia esenţială a confruntării globale între democraţie, fascism şi comunism. Ar părea surprinzător faptul că acest conflict a mobilizat instantaneu atât simpatiile şi interesele stângii cât şi pe cele ale dreptei. Spania era o zonă periferică a Europei şi istoria ei a fost adesea în contratimp cu cea restului continentului. Spania se menţinuse în afara tuturor războaielor de după epoca lui Napoleon şi avea să rămână, de altfel, şi în afara celui de-al doilea război mondial. După 1815, problemele acestei ţări nu au preocupat în mod real guvernele europene deşi S.U.A. au provocat un scurt război împotriva ei în 1898, provocând astfel pierderea ultimelor colonii ale vechiului imperiu spaniol: Cuba, Puerto Rico şi Filipine. Spania şi-a mai menţinut un cap de pod în Maroc şi câteva mici teritorii africane mai la sud[1].

În realitate, războiul civil din Spania nu a fost prima fază a celui de-al doilea război mondial, ci doar l-a prefigurat, iar victoria generalului Franco, care acum nu mai poate fi catalogat drept fascist, nu a avut consecinţe globale semnificative. Şi totuşi, nu întâmplător, politicile interne ale acestei ţări singulare şi autoizolate au devenit un simbol al luptelor din anii 30. Acestea au ridicat contradicţiile politice fundamentale ale timpului: pe de o parte, revoluţia socială, Spania fiind singura ţară din Europa unde aceasta era gata să erupă; pe de altă parte, aici acţiona o tabără fermă a conservatorilor, inspirată de valorile tradiţionale spaniole. Este destul de curios faptul că nici partidele de orientare comunistă promoscovite, nici cele inspirate de fascism nu au avut o importanţă deosebită înainte de războiul civil, pentru că Spania şi-a păstrat poziţia excentrică atât în ceea ce priveşte extrema stângă anarhistă, cât şi extrema dreaptă carlistă[2].

---

[1] Hugh Thomas, *La guerre d'Espagne,* Editura Robert Laffont, Paris, 1961, p. 17-19.

[2] Carlismul a fost o mişcare ultratradiţionalistă monarhistă, care s-a bucurat de un puternic sprijin din partea ţărănimii, mai ales în Navarra. Carliştii au luptat în războaiele civile din anii 1830 şi 1870, sprijinind una din ramurile dinastiei spaniole.

Liberalii bine intenţionaţi, mulţi dintre ei anticlericali şi masoni, care au preluat puterea într-un mod relativ paşnic de la regele Alfonso al XIII-lea de Bourbon în 1931, nu puteau nici să stăpânească fermentul social local al sărăcimii spaniole de la oraşe şi sate, nici să-l dezamorseze prin reforme sociale eficiente, în primul rând agrare.

Alegerile pentru Adunarea constituantă au loc în luna iulie 1931, cele mai multe voturi obţinându-le Partidul Socialist Spaniol (116 din totalul de 422 mandate). La 9 decembrie 1931, Adunarea Constituantă a adoptat Constituţia celei de a doua republici. Erau proclamate o serie de libertăţi cetăţeneşti şi politice, se prevedea separarea bisericii de stat, înfăptuirea unei reforme agrare. Preşedinte a fost ales Alcalá Zamora (11 decembrie 1931 - 7 aprilie 1936)[1].

Autorităţile noului stat aveau de îndeplinit sarcini foarte mari: realizarea reformei agrare; frânarea tendinţelor separatiste ale provinciilor; reglementarea raporturilor dintre stat şi biserică; reorganizarea aparatului de stat; asigurarea unui echilibru politic în ţară etc. Măsurile luate de diferitele guverne, care s-au succedat la conducerea ţării, cu o puternică participare de stânga, nu au avut însă efectele benefice dorite, situaţia generală a ţării continuând să fie precară.

Disputele dintre socialişti, comunişti, liberali şi radicalii anarhişti au blocat reforma agrară, grevele se succedau rapid zdruncinând serios pacea socială, iar atitudinea faţă de biserică a generat tensiuni în societatea spaniolă. La 10 august 1932, la Sevilla, a izbucnit prima rebeliune (*pronunciamento*) condusă de generalul José Sanjurjo împotriva republicii.

În noiembrie 1933, la alegerile parlamentare, partidele de dreapta reunite în C.E.D.A. (*Conferderacion Española de la Derecha Autónomá - Confederaţia Spaniolă a Dreptei Autonome*), în care un rol important a revenit formaţiunii politice Acţiunea Populară, condusă de Gil Robles, au obţinut 267 de mandate, iar Partidul Socialist numai 58 de mandate. Cum nici o formaţiune politică nu a întrunit majoritatea, guvernul a fost format de Partidul Radical al lui Alejandro Lerroux, sprijinit de dreapta spaniolă[2].

Nici această guvernare nu a dus la stabilizarea situaţiei, societatea spaniolă cunoscând o polarizare crescândă, fapt ce a facilitat ascensiunea extremelor. Extrema stângă era reprezentată de Partidul Comunist Spaniol, iar cea dreaptă de Falanga Spaniolă şi J.O.N.S. (*Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista - Juntele de Ofensivă Naţional-Sindicalistă*), unite mai târziu într-o singură formaţiune. În octombrie 1934, au loc o grevă generală şi o insurecţie a minerilor din Asturia, ambele fiind reprimate cu duritate de forţele de ordine şi armată.

---

[1] Hugh Thomas, *op. cit.,* p. 342.
[2] *Ibidem*, p. 345.

Lipsa de stabilitate politică şi insuficientele rezultate pe tărâmul economic şi social obţinute de coaliţia partidelor de centru dreapta au condus la o tendinţă de unificare a stângii. În acest stadiu stânga spaniolă a descoperit şi adoptat modelul Frontului Popular inspirat de Comintern, care dovedise că este un model de succes în ţara vecină, Franţa. Ideea că toate partidele de stânga ar trebui să formeze un singur front electoral împotriva dreptei părea logică unei stângi care nu prea ştia ce să facă. Chiar şi anarhiştii, care aveau aici ultimul punct de sprijin important din lume, erau înclinaţi să le ceară suporterilor lor să practice viciul burghez al votului în cadrul unor alegeri, pe care îl respinseseră până acum ca fiind nedemn de un revoluţionar, deşi, până atunci, nici un anarhist nu ajunsese în poziţia de a fi ales.

La 15 ianuarie 1936, s-a creat Frontul Popular, compus din Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol, Partidul comunist din Spania, Federaţia Tineretului Socialist, Partidul Sindicalist, Partidul Republican de Stânga, P.O.U.M. - formaţiune de tendinţă troţkistă - (*Partido Obrero de la Unidad Marxista - Partidul Muncitoresc al Unităţii Marxiste*), Uniunea Generală a Muncitorilor, Uniunea Republicană. Formaţiunile anarhiste şi Confederaţia Generală a Muncii n-au semnat pactul de aderare la acest organism, dar au susţinut Frontul Popular[1].

Programul avea un caracter general, fără a detalia modalităţile practice de îndeplinire: definitivarea reformei agrare; creşterea salariilor; scăderea impozitelor şi a arenzilor; ajutoare financiare subvenţionate de stat pentru meseriaşi, comercianţi, industriaşii mici şi mijlocii etc.

La alegerile legislative, desfăşurate la 16 februarie 1936, Frontul Popular a obţinut 4,54 milioane de voturi, iar partidele de centru şi dreapta, 4,3 milioane voturi. Frontul Popular a obţinut în Cortesuri 269 de mandate (158 republicanii, 88 socialiştii, 16 comuniştii), iar partidele de centru-dreapta doar 211 mandate.

Această victorie la limită nu a produs un guvern de stânga veritabil, însă a creat o fisură prin care lava nemulţumirii sociale putea începe să se scurgă. Lucrul acesta a devenit tot mai vizibil în lunile următoare. Formaţiunile componente ale Frontului Popular n-au reuşit să stabilească o strategie comună. Partidul Comunist acţiona pentru “instaurarea dictaturii proletariatului”, iar Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol era scindat în două părţi, cea condusă de Francisco Largo Caballero pronunţându-se pentru bolşevizarea socialiştilor.

De altfel, liderul liberal republican, Salvador de Madariaga, a remarcat că una dintre cauzele care au dus la războiul civil spaniol “a fost, fără îndoială, războiul civil din interiorul partidului socialist”. Lunile care au precedat ziua de 18 iulie 1936 sunt pline de declaraţii incendiare ale lui Francisco Largo Caballero, care nu se sfia să declare că obiectivul

[1] *Ibidem*, p. 349.

principal îl reprezenta implantarea în Spania a "dictaturii proletariatului", după modelul sovietic[1].

Reacţia extremei drepte nu s-a lăsat aşteptată. Falanga spaniolă, creată în 1933, şi condusă de José Antonio de Rivera, fiul fostului dictator, îşi propunea să resusciteze Spania "secolului de aur"[2] în maniera lui Mussolini, care dorea refacerea Imperiului Roman. Succesele Falangei au fost relative în ceea ce privea ralierea la propria cauză a vechilor formaţiuni monarhiste, cum ar fi, de pildă, Acţiunea Populară.

Dar dacă Falanga rămânea mai mult o mişcare de idei, pentru stânga spaniolă armata era principala preocupare, tendinţele de dreapta ale corpului ofiţeresc constituind o ameninţare. Generalul José Sanjurjo a efectuat o călătorie la Berlin, neliniştind profund forţele de stânga. Alţi doi generali, Goded şi Franco, care aveau o atitudine ostilă şi îşi manifestau în mod deschis opţiunile politice de dreapta, au fost trimişi mai departe de peninsulă, unul în Insulele Baleare, celălalt în Canare.

Între timp, ţara se confruntă cu o situaţie de anarhie. La 7 aprilie 1936, preşedintele Niceto Alcalá Zamora, considerat prea conservator, a fost destituit şi apoi exilat. Locul lui a fost luat de Manuel Azana, fost prim-ministru în perioada 19 februarie - 12 mai 1936, după un interimat al lui Diego Martinez Barrio. Autorităţile erau însă incapabile să asigure echilibrul în ţară, astfel că grevele, atentatele, exploziile se succedau zilnic. La 16 iunie 1936, Gil Robles, şeful C.E. D.A., făcea un bilanţ impresionant al tulburărilor ce au avut loc în cele 120 de zile scurse de la alegerile din februarie: 269 de morţi, 1287 de răniţi, 411 biserici distruse, 341 de greve, 146 de explozii provocate de atentate cu bombe[3].

Dar evenimentul care a precipitat deznodământul - începutul războiului civil - l-a reprezentat asasinarea, în noaptea de 12/13 iulie 1936, a lui Calvo Sotelo, deputat de Toledo, important lider de opinie al curentului monarhist. Acest eveniment a determinat câţiva înalţi ofiţeri ai armatei să intensifice rapid pregătirile pentru o lovitură de stat, sub coordonarea generalului José Sanjurjo.

În acest moment, după ce politica de dreapta a eşuat, s-a recurs la o formă de acţiune politică ce devenise caracteristică în lumea iberică: *pronunciamento* sau lovitura de stat militară. Dar aşa cum stânga spaniolă adoptase din afara frontierelor modelul Frontului Popular, tot aşa dreapta spaniolă era atrasă de modelul fascist. Acest lucru nu se făcea atât prin intermediul mişcării fasciste locale, Falanga, ci cu sprijinul bisericii şi al monarhiştilor, care nu vedeau prea mare diferenţă între liberalii republicani,

---

[1] *Ibidem*, p. 351.

[2] "El siglo de oro" - perioada acoperită de domniile lui Carol al V-lea şi a fiului său, Filip al II-lea (1519-1556,1556-1598), când Imperiul Spaniol a atins expansiunea sa maximă, devenind "…imperiul pe ale cărui întinderi soarele nu apune niciodată".

[3] Manuel Tuñón de Lara, *Historia de España (Textos y documentos de historia moderna y contemporanea- siglos XVIII-XX)*, Editorial Labor S.A., Barcelona, 1991, p. 352-353.

anarhişti şi comunişti şi nici nu credeau în posibilitatea realizării vreunui compromis cu oricare dintre ei. Italia şi Germania sperau să obţină avantaje morale, chiar şi politice, dintr-o victorie a dreptei. Generalii spanioli, care au început să comploteze în mod serios în vederea organizării unei lovituri de stat după alegeri, aveau nevoie de sprijin financiar şi de ajutor politic, pe care l-a negociat cu Italia şi Germania.

Cu toate acestea, momentele de victorie democratică şi de mobilizare politică a maselor nu sunt ideale pentru loviturile militare, care se bazează pe presupunerea că civilii, ca să nu mai vorbim de sectoarele neangajate politic ale forţelor armate, cel puţin vor accepta situaţia creată, dacă nu vor urma exemplul puciştilor militari. Clasicul pronunciamento reuşeşte cel mai bine în momentele în care masele se află în retragere sau când guvernele şi-au pierdut legitimitatea[1].

La 17 iulie 1936, generalul Franco, căpitanul general al Canarelor, a venit cu avionul la Tetuan, lansând apelul: "Armata a decis să restabilească ordinea în Spania". Era începutul războiului civil spaniol, unul dintre cele mai importante evenimente al perioadei interbelice. Liderul conspiraţiei, generalul José Sanjurjo a murit în prima zi a rebeliunii militare. Profitând de această împrejurare, cel mai tânăr şi abil dintre generali, Francisco Franco y Bahamonde (1892-1975), a ajuns în fruntea noului regim, care, pe parcursul războiului a devenit un stat autoritar, cu un partid unic - un conglomerat de dreapta care cuprindea diverse orientări, de la fascişti până la vechii monarhişti carlişti, impropriu denumiţi Falanga Spaniolă Tradiţională. Ambele părţi implicate în războiul civil aveau nevoie de sprijin şi au făcut imediat apel la potenţialii lor sprijinitori[2].

Reacţia opiniei publice europene şi nord-americane cu vederi de stânga sau doar democrate la lovitura de stat militară a fost imediată şi spontană, fiind clar favorabilă republicii. Italia, dar mai ales Germania, au oferit prompt ajutor militar rebelilor. Reacţia altor guverne a fost precaută, chiar şi în cazul U.R.S.S. sau a guvernului alcătuit de Frontul Popular în Franţa. Guvernul francez ar fi dorit să dea o mână de ajutor şi a oferit republicii o oarecare asistenţă, oficial negată, până când a fost somată să adopte o politică de neintervenţie de către anumite facţiuni interne şi de către guvernul englez, profund ostil faţă de ceea ce considera că este o escaladare a revoluţiei bolşevice în peninsula iberică. Opinia claselor de mijloc şi a conservatorilor din Occident, în general, a împărtăşit această atitudine, deşi - cu excepţia Bisericii Catolice şi a profasciştilor - nu s-a identificat net cu generalii spanioli rebeli. Uniunea Sovietică, deşi era ferm de partea republicii, a semnat şi ea Tratatul de neintervenţie iniţiat de Marea Britanie, al cărui obiectiv era de a-i împiedica pe germani şi italieni să-i ajute pe naţionalişti; nimeni nu se aştepta şi nici nu dorea ca acest

---

[1] Pierre Villar, *Istoria Spaniei*, Editura Corint, Bucureşti, 1998, p. 56-57.
[2] *Ibidem*.

obiectiv să fie atins, tratatul de neintervenţie transformându-se din "înşelătorie în ipocrizie"[1].

Începând din septembrie 1936, U.R.S.S. a trimis, neoficial evident, arme şi oameni pentru a sprijini republica. Neintervenţia nu însemna decât că Anglia şi Franţa refuzau să facă ceva în legătură cu intervenţia masivă a Germaniei şi Italiei în Spania iar prin această atitudine au abandonat republica şi au expus-o influenţei sovietice. Astfel, în rândurile simpatizanţilor ideilor de stânga a crescut prestigiul Uniunii Sovietice, singura putere care a ajutat guvernul legitim din Spania, devenind imediat coloana vertebrală a efortului militar republican.

Republica spaniolă, cu toate simpatiile şi ajutoarele pe care le-a primit, a dus o luptă de ariergardă împotriva înfrângerii încă de la bun început. Retrospectiv privind, este clar că acest lucru s-a datorat propriei sale slăbiciuni. De altfel, la standardele războaielor din secolul XX, războiul civil spaniol nu este foarte impresionant. Spre deosebire de naţionalişti, care aveau o singură voinţă militară şi politică, republica a rămas scindată din punct de vedere politic şi, cu toate eforturile comuniştilor de a obţine controlul total în propria tabără, nu a reuşit să aibă o singură voinţă militară şi o singură comandă strategică. Cel mai bun lucru pe care putea să-l facă era să respingă din când în când câte o ofensivă puternică a părţii adverse, prelungind astfel, în mod inutil, un război care s-ar fi putut termina foarte bine la sfârşitul lui noiembrie 1936, prin ocuparea capitalei.

Imediat după declanşarea conflictului spaniol, poziţia diplomatică a României faţă de conflictul spaniol a fost influenţată de către conducătorul Ministerului de Externe, Nicolae Titulescu, care, în momentul declanşării războiului civil, era exponentul orientării politicii externe a României spre Franţa şi spre Liga Naţiunilor[2].

Astfel, ministrul de externe român a acordat ajutor guvernului republican spaniol permiţând cu de la sine putere trimiterea de arme şi muniţii prin porturile dunărene şi, mai ales, cedând cu uşurinţă guvernului republican spaniol avioane comandate în Franţa pentru Armata Română. Împotriva acestor acţiuni unilaterale a protestat Polonia, care a sprijinit de la început forţele naţionaliste ale generalului Franco. De asemenea, miniştrii plenipotenţiari ai Germaniei şi Italiei la Bucureşti au luat atitudine împotriva acţiunilor ministrului român de externe, fără însă a se mai ajunge la proteste oficiale din partea celor două state.

Războiul civil din Spania se afla în plină desfăşurare. După declanşarea conflictului din iulie 1936, la iniţiativa Franţei şi Angliei fusese încheiată o convenţie internaţională cu privire la neintervenţia în războiul civil spaniol, sperându-se astfel localizarea conflictului. România aderase la

---

[1] Hugh Thomas, *op. cit.,* p. 395

[2] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu (Relaţiile româno-germane 1938-1944),* Editura Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 45

această convenţie dar Nicolae Titulescu a formulat rezerva că această adeziune "constituie un caz particular care nu poate crea un precedent şi că nu implică pentru guvernul român obligaţiunea de a recunoaşte principiul că un guvern legal nu poate obţine la cererea lui un ajutor de la un alt guvern împotriva unei rebeliuni"[1].

La 29 august 1936, Regele Carol al II-lea l-a demis pe Nicolae Titulescu din funcţia de ministru de externe, numind în locul său pe Victor Antonescu[2]. După această schimbare, politica externă a României faţă de conflictul spaniol s-a modificat, tabăra naţionalistă fiind tratată cu o oarecare bunăvoinţă de guvernul român, fără a neglija totuşi raporturile cu guvernul legitim republican.

În legătură cu atitudinea ministrului de externe român faţă de conflictul spaniol, aceasta este bine precizată atunci când sunt expuse motivele care au stat la baza demiterii sale, alături de poziţia sa în problema războiului din Etiopia şi la Conferinţa de la Montreaux, conform unui interesant document: "Până la 10 septembrie 1936 urmau să sosească în România 100 de tunuri şi 3 escadrile de avioane care au fost comandate de guvernul român la uzinele din Franţa. La începutul lunii septembrie 1936 a fost trimis la acele uzine d. secretar de stat Caranfil, care a constatat cu surprindere că tunurile şi avioanele comandate de România au fost de mult gata, însă d. Titulescu, care fusese personal la uzine, a spus că ţara românească nu are nevoie de acel armament şi de avioane şi că pot să le trimită în Spania, care solicitase şi ea asemenea materiale. Acele tunuri şi avioane, după cum rezultă din rapoartele date de agenţii de spionaj ai Germaniei şi Angliei, ar fi fost debarcate parte în Barcelona, iar celelalte în Bilbao şi îndreptate spre frontul comunist din Spania. Această faptă, la care se mai adaugă şi cele specificate la punctele de mai sus, a fost adusă la cunoştinţa Majestăţii Sale Regelui Carol al II-lea şi din această cauză d. N. Titulescu a fost debarcat de la Ministerul Afacerilor Străine, fără a mai fi consultaţi ceilalţi membri ai guvernului"[3].

Înlăturarea lui Nicolae Titulescu a avut un ecou imediat şi puternic în rândul opiniei publice din ţară şi străinătate. La numai o zi după îndepărtarea lui Titulescu, în cadrul unui discurs susţinut de în cadrul unei manifestări organizate de organul de presă al Partidului Comunist Francez - "L'Humanité", Maurice Thorez şi-a exprimat dezaprobarea faţă de îndepărtarea de la conducerea Ministerului Afacerilor Străine a lui Nicolae Titulescu. Thorez afirma: "*Aceasta reflectă atitudinea inconsecventă şi oscilantă a politicii externe a României lui Carol şi dă apă la moară acelor*

---

[1] *Ibidem*, p. 469.
[2] *Ibidem,* p. 47.
[3] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti (în continuare A.N.I.C.), fond Ministerul Afacerilor Interne, Buletine informative, octombrie 1936, vol. III, nota nr. 2988 din 9 octombrie 1936, f. 237.

forţe din interiorul României care luptă pentru apropierea de Germania hitleristă"[1]. În acelaşi spirit a fost caracterizată măsura luată de guvernul român şi în seria de articole apărute în "L'Humanité", în care era comentat evenimentul.

Referitor la problema comenzilor de armament pentru Armata Română şi cedat armatei republicane spaniole (de fapt, după cum vom vedea, poate chiar Brigăzilor Internaţionale!) Valter Roman arăta că, în ianuarie 1937, atunci când s-a format Divizionul de Artilerie "Ana Pauker", în cadrul primei brigăzi internaţionale, Brigada a XI-a, acesta a fost dotat cu tunuri noi "Schneider-Creuzot", calibrul 75 mm, de producţie franceză. "Îmi amintesc că în acea vreme, în discuţiile cu Ludwig Renn, marele scriitor german şi şef al statului major al Brigăzii XI Internaţionale, el făcea aluzii clare la faptul că aceste tunuri (în cadrul unui lot mai mare) sosiseră din Franţa în Spania republicană… E greu de precizat cu toată certitudinea dacă acest lot de tunuri franceze era cel la care renunţase Titulescu în favoarea republicanilor spanioli, dar este un lucru cât se poate de verosimil"[2].

De altfel, la sfârşitul lunii martie 1937, după participarea la bătălia de la Guadalajara, grupul de voluntari din România din divizionul de artilerie "Ana Pauker" a expediat o sugestivă telegramă de felicitare adresată fostului ministru de externe român: "Excelenţei Sale, Domnului Nicolae Titulescu, fost preşedinte al Ligii Naţiunilor, fost ministru de externe al României. Excelenţă, Divizionul de artilerie român din armata republicană spaniolă, care luptă pe sol străin pentru cauza justiţiei sociale, a libertăţii şi a păcii mondiale, vă trimite dvs., marele om de stat, salutul şi expresiunea recunoştinţei sale sincere. În spiritul păcii indivizibile şi al securităţii colective, reprezentate cu atâta tărie şi autoritate de dv., am venit noi, fiii autentici ai poporului român, în Spania Frontului Popular, să apărăm cu arma în mână bunul nostru naţional şi viitorul poporului nostru. Rezistenţa de fier a tinerei armate populare spaniole pe frontul Jaramei şi contraatacul victorios din Guadalajara, la care am avut onoarea să participăm şi noi, au fost două victorii în favoarea securităţii ţării noastre şi a independenţei naţionale româneşti. Osteneala dv. Şi sângele românesc vărsat pe ţărâna spaniolă pentru menţinerea păcii mondiale trebuie să devină chezăşia victoriei poporului român în lupta sa pentru libertate şi pace. Comandant Valter Roman"[3].

Răspunsul lui Titulescu, sosit la mijlocul lui aprilie 1937, este edificator cu privire la aprecierea sa faţă de voluntarii din România ce luptau în armata republicană, pe care îi numeşte "ostaşi români": "D-lui

---

[1] George Potra (editor), *Pro şi contra Titulescu*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 2002, p. 468.
[2] Valter Roman, *O evocare. Nicolae Titulescu*, în "România Literară", an XIII, nr. 7, 14 februarie 1980, p. 20-21.
[3] *Ibidem*, p. 21.

Valter Roman, comandantul de artilerie al Brigăzii XI Internaţionale. Sincere mulţumiri pentru atenţia dumneatale plină de căldură. Când pacte nu sunt respectate şi oameni de stat devin falimentari, îmi face o deosebită plăcere să pot felicita ostaşi români, care, acţionând în spiritul echităţii şi dreptăţii, reînvie, departe de patrie, virtuţile strămoşeşti. N. Titulescu”[1].

Aprecierea de care se bucura fostul ministru de externe român în rândurile comuniştilor români poate fi explicată atât prin atitudinea acestuia faţă de conflictul civil spaniol, net favorabilă republicii cât, mai ales, prin faptul că Nicolae Titulescu era o personalitate agreată de Moscova.

Maksim Litvinov, ministru de externe al U.R.S.S. în 1936, îşi exprima aprecierea privind calităţile marelui diplomat român precum şi pentru atitudinea faţă de politica externă sovietică: “Titulescu a fost dintre puţinii diplomaţi care au luptat cel mai mult pentru intrarea U.R.S.S. în Liga Naţiunilor; … a fost primul dintre toţi miniştrii de Afaceri Externe care a sprijinit acceptarea de către Liga Naţiunilor a definiţiei agresorului dată de mine în iulie 1933…; Nu pot uita meritul personal al lui Titulescu în reluarea relaţiilor diplomatice dintre Uniunea Sovietică şi România, în iunie 1934; Titulescu a sprijinit la Montreux, în 1936, poziţia mea cu privire la încheierea noii convenţii a Strâmtorilor; În iulie 1936, am parafat împreună cu Titulescu textul unui pact de asistenţă mutuală între U.R.S.S. şi România, care n-a mai fost încheiat oficial, datorită demiterii lui Titulescu din guvernul României, la 29 august 1936; Cunosc poziţia justă a lui Titulescu în problema “neintervenţiei” în războiul civil din Spania. Iată tot atâtea motive care mă determină să am o părere bună despre marele diplomat Nicolae Titulescu. [2]“

După demiterea ilustrului diplomat, la conducerea Ministerului Regal al Afacerilor Străine a fost numit Victor Antonescu, un personaj relativ mediocru, o personalitate modestă deşi avea o lungă activitate în posturi diplomatice (în Franţa, Portugalia şi Spania) sau ministeriale (la ministerele de justiţie şi finanţe). Contemporanii au afirmat că prin această schimbare Regele Carol al II-lea dorea să devină “propriul său ministru de externe”.

După 30 august 1939, guvernul român a căutat să adopte o atitudine de strictă neutralitate şi să se conformeze, cât mai mult, celor hotărâte de Comitetul de Neintervenţie în războiul civil spaniol de la Londra. Astfel, în noiembrie 1936, România a aderat la propunerile Comitetului de Neintervenţie privitoare la împiedicarea recrutării, a plecării şi a tranzitului persoanelor ce ar fi dorit să ia parte la războiul spaniol şi interzicea autorităţilor să se elibereze paşapoarte celor ce ar voi să ia parte la luptele din acea ţară. În ce priveşte tranzitul de arme şi muniţii pe teritoriul ţării noastre, guvernul român şi-a respectat angajamentul luat controlând cu stricteţe toate transporturile şi nelăsându-le să treacă decât

---

[1] *Ibidem*.

[2] Idem, *Dimitri Manuilski şi Maksim Litvinov despre Nicolae Titulescu*, în “Magazin Istoric”, an XVI, nr. 9 (186), septembrie 1982, p. 49.

după ce îşi forma convingerea că ele nu sunt destinate beligeranţilor spanioli.

În ceea ce priveşte recunoaşterea Guvernului Franco, atitudinea României s-a încadrat în aceea a aliaţilor săi din cadrul Micii Înţelegeri şi a Înţelegerii Balcanice. De altfel, atitudinea tuturor ţărilor membre ale acestor alianţe, ce nu doreau să fie implicate într-un conflict internaţional, va fi mereu puternic influenţată de politica urmată de Marea Britanie[1].

Prima hotărâre luată de către statele aliate în cadrul Micii Înţelegeri, privitoare la conflictul spaniol, a fost la Bratislava, în decembrie 1936, când s-a hotărât că: "Atitudinea celor trei State cu privire la evenimentele din Spania este dictată de consideraţiunea că regimul intern priveşte exclusiv pe fiecare ţară şi că prin urmare nici un stat străin nu are drept de imixtiune. Practicând în mod scrupulos această politică faţă de toţi, se înţelege că acelaşi principiu să fie aplicat şi de către celelalte State. Subliniind astfel politica de respect a regimurilor interne ele consideră ca periculoasă constituirea de blocuri fie antifasciste, fie antisovietice, socotind că aceasta n-ar putea decât să accentueze şi mai mult tensiunea dintre diferitele State europene"[2].

În cadrul celeilalte alianţe regionale interbelice din care România făcea parte, Înţelegerea Balcanică, chestiunea spaniolă s-a pus pentru prima oară în Consiliul de Conducere de la întrunirea de la Atena din februarie 1937. S-a decis neutralitatea absolută faţă de războiul civil spaniol, participarea la acţiunile internaţionale de control şi prohibirea înrolării pentru Spania a voluntarilor, precum şi tranzitul armelor, muniţiilor sau ajutoarelor financiare spre peninsula iberică.

De asemenea, statele membre ale Înţelegerii Balcanice declarau că nu-şi vor da acordul la numirea unor noi Miniştri plenipotenţiari ai guvernului republican din Valencia în capitalele lor - legaţiile din aceste capitale urmând să fie conduse de Însărcinaţii cu Afaceri -, şi nu vor recunoaşte guvernul naţionalist al generalului Franco, fără a aviza în prealabil celelalte guverne aliate[3].

A urmat şedinţa Consiliului Permanent al Micii Înţelegeri, din aprilie 1937, de la Belgrad, în cadrul căreia s-a declarat că statele aliate ar lua în considerare orice măsură susceptibilă de a da mai multă eficacitate angajamentelor internaţionale privind neintervenţia în Spania la care au subscris membrii alianţei dar era menţionată şi ideea că era imperios necesar a se găsi o soluţie care să pună capăt, cât mai repede cu putinţă, tragediei spaniole. Întrunirea din august 1937, de la Sinaia, nu va aduce nimic nou, Consiliul Micii Înţelegeri exprimând doar speranţa că se va putea ajunge la realizarea compromisului de la Londra privind organizarea

---

[1] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti (în continuare Arh. M.A.E.), Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 452, f. 338.
[2] *Ibidem*, f. 339.
[3] *Ibidem*.

retragerii voluntarilor străini şi recunoaşterea dreptului de beligeranţă. Şi la reuniunea reprezentanţilor Înţelegerii Balcanice de la a XVIII-a Adunare a Ligii Naţiunilor, din septembrie 1937, se constata "că este în interesul Statelor Înţelegerei Balcanice ca ele să continue politica lor de neimixtiune şi de neintervenţiune în afacerile spaniole"[1].

După cum se poate observa, până în septembrie 1937, nu intervenise nici o schimbare, în raporturile statelor aliate în cadrul Micii Înţelegeri şi Înţelegerii Balcanice cu guvernul naţionalist spaniol.

Cu toate acestea, este important de menţionat că în vara anului 1937 se producea un eveniment ale cărui repercusiuni vor avea urmări din cele mai importante: ocuparea nordului Spaniei de către trupele Generalului Franco. Atât timp cât oraşul Bilbao era în mâinile republicanilor, o mare parte a fabricilor de armament din Germania fuseseră obligate să-şi reducă producţia, din pricina lipsei de materii prime procurate din acea importantă regiune minieră. Acum, prin cucerirea de către naţionalişti a acestei provincii, Anglia îşi vedea ameninţat programul său de reînarmare.

Apoi, din toate timpurile, comerţul cu Spania avusese o mare importanţă pentru englezi. Acum însă aproape totalitatea comerţului cu materii prime extractive al acestei ţări trebuia să se facă cu teritoriile ocupate de Franco. Din acest motiv Anglia resimţea nevoia de a găsi o modalitate pentru restabilirea, într-un mod sau altul, a relaţiilor oficioase între Guvernul ei şi cel naţionalist.

Primele convorbiri ce au avut loc la Hendaye, în septembrie 1937, au fost duse de Ambasadorul britanic Sir Henry Chilton, cu J. Sangronez, Şeful Cabinetului diplomatic al Generalului Franco. Din pricina opiniei publice britanice, în general ostilă generalului Franco, Guvernul englez a propus trimiterea la Burgos a unor "agenţi comerciali". Dat fiind însă că Generalul Franco a respins în mod categoric această formulă, arătând că el doreşte stabilirea relaţiilor diplomatice şi numirea de Ambasadori, s-a ajuns la un compromis: numirea de agenţi ce puteau fi ajutaţi de sub-agenţi. De fapt, date fiind atribuţiile şi privilegiile diplomatice ce li se acordau, aceste Agenţii erau adevărate Ambasade[2].

Comunicatul dat de către Foreign Office la 13 noiembrie 1937, în urma tratativelor amintite, declara printre altele că în dorinţa stabilirii unui contact mai satisfăcător între Guvernul britanic şi teritoriile de sub controlul Generalului Franco şi pentru protecţia supuşilor şi apărarea intereselor comerciale engleze, s-a convenit numirea unui agent britanic la Salamanca şi a unui agent al Generalului Franco la Londra. De asemenea, se arăta că acest act nu însemna o recunoaştere a guvernului generalului Franco de către guvernul britanic.

---

[1] *Ibidem*, f. 340.
[2] *Ibidem*, f. 341.

După cum am arătat, statele aliate din cadrul Micii Înţelegeri şi ale Înţelegerii Balcanice deciseseră să-şi modeleze atitudinea privind conflictul civil spaniol în funcţie de poziţia adoptată de Marea Britanie. În consecinţă, în urma actului din 13 noiembrie 1937, se punea şi pentru ele problema recunoaşterii guvernului generalului Franco sau cel puţin problema trimiterii unor agenţi în Spania naţionalistă. Dintre ţările membre ale Înţelegerii Balcanice, cea mai interesată pentru stabilirea de legături cu guvernul generalului Franco, era Grecia, ale cărei interese comerciale şi de navigaţie o determinau să imite precedentul englez.

În conferinţa Înţelegerii Balcanice de la Ankara, din februarie 1938, guvernele României, Iugoslaviei, Greciei şi Turciei au analizat chestiunea relaţiilor diplomatice ale ţărilor lor cu guvernul spaniol naţionalist. Dată fiind hotărârea guvernelor statelor aliate din Înţelegerea Balcanică de a nu interveni în conflictul spaniol, ele nu recunoşteau guvernul generalului Franco. Ele considerau însă că relaţiile lor economice cu Spania pot face necesară trimiterea de agenţi. În consecinţă Consiliul a hotărât să se inspire, pe cât posibil, din precedentul britanic, pentru stabilirea acestor relaţii neoficiale. La cererea guvernului naţionalist, fiecare din Guvernele ţărilor aliate urma să aplice, după cum credeau de cuviinţă, această hotărâre, comunicată în mod verbal de Preşedintele Consiliului Înţelegerii Balcanice lui Pedro de Prat y Soutzo, reprezentantul pentru zona balcanică al guvernului naţionalist[1].

Şi în cadrul Micii Înţelegeri, la sesiunea de la Sinaia din mai 1938, s-a constatat că trebuie să fie trimişi agenţi în Spania naţionalistă, date fiind necesităţile de cooperare economică cu regiunile controlate de guvernul Franco, în conformitate cu precedentul britanic[2].

După această dată, au avut loc mai multe discuţii între Ministerul Afacerilor Străine şi trimisul guvernului naţionalist Pedro Prat y Soutzo. Prin aceasta se constata dorinţa Guvernelor român şi spaniol naţionalist de a numi agenţi care să reprezinte interesele economice şi comerciale şi de apărare a intereselor conaţionalilor lor. Se hotăra trimiterea unui asemenea agent, ale cărui însărcinări urmau a fi cele sus menţionate. El avea dreptul să exercite funcţiile consulare recunoscute de dreptul internaţional. Agentul general avea acces la Ministerul Afacerilor Străine şi la Ministerul Industriei şi Comerţului. El putea comunica cu guvernul său prin plicuri poştale şi telegrame cifrate, fiind "persona grata" şi beneficiind de protecţia autorităţilor[3].

Comunicatul remis presei româneşti arăta că, inspirându-se din precedentul britanic, Statele Înţelegerii Balcanice au hotărât, cu prilejul

---

[1] *Ibidem*, f. 342.
[2] *Ibidem*, f. 343-344.
[3] A se vedea schimbul de scrisori între Ministrul Afacerilor Străine de la Bucureşti, N. P. Comnen, şi reprezentantul guvernului naţionalist spaniol, Pedro Prat y Soutzo. Arh. MAE, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 452, f. 1(faţă-verso), 2, 5,6.

Conferinţei de la Ankara din februarie 1938, să stabilească un contact cu guvernul generalului Franco în vederea apărării intereselor lor economice în Spania[1].

Urmare a acestei hotărâri ministrul român de externe N.P. Comnen a procedat, în ziua 8 aprilie 1938, la un schimb de note cu Pedro de Prat y Soutzo, ministru plenipotenţiar, delegat al generalului Franco, în vederea precizării modalităţilor contactului ce urma a se stabili între guvernul român şi guvernul generalului Franco, prin intermediul unor reprezentanţi speciali care vor purta titlul de Agenţi Generali. Nu era vorba de o recunoaştere "de jure", ci numai de o iniţiere de raporturi "de fapt" cu guvernul naţionalist spaniol.

În urma acestui act guvernul naţionalist spaniol a înştiinţat Ministerul Afacerilor Străine al României, în ziua de 3 mai 1938, că Agentul său în România va fi Pedro de Prat y Soutzo. Agentul Român la Burgos a fost numit Jean Pangal care şi-a prezentat, în ziua de 11 iunie 1938, scrisorile de acreditare Ministrului Afacerilor Străine al Spaniei Naţionaliste, generalul conte Jordana.

Numirea, la dorinţa expresă a Regelui Carol al II-lea, a lui Jean Pangal, care nu era diplomat de carieră, nu era o întâmplare. Era binecunoscut în epocă faptul că mulţi din generalii spanioli ce participaseră la lovitura de stat din 18 iulie 1936 erau masoni, unii fiind membri sau simpatizanţi ai mişcării catolice "Opus Dei". Prelatură personală a Bisericii Catolice, întemeiată de sfântul Josemaria Escriva, la 2 octombrie 1928, Opus Dei era o cale de sfinţire care se adresează oamenilor de tot felul, în activitatea profesională şi îndeplinirea îndatoririlor obişnuite ale creştinului. Numele "Opus Dei" a fost dat ulterior: fondatorul nu a început să-l folosească decât de la începutul anilor '30, deşi chiar de la început el vorbea despre Opera lui Dumnezeu atunci când făcea aluzie, în notele şi conversaţiile sale, la ceea ce Domnul îi cerea.

În 1933 a avut loc deschiderea primului centru al Opus Dei. Este vorba despre "Academia DYA" (Derecho y Achitectura), destinată mai ales studenţilor; unde se predau cursuri de drept şi de arhitectură. În 1934, DYA devine o reşedinţă universitară. Fondatorul şi primii membri propun aici o formare creştină şi răspândesc mesajul Opus Dei printre tineri. O parte importantă a acestei sarcini constă în a asigura cateheza şi asistenţa pentru săracii şi bolnavii din cartierele de la periferia Madridului.

La începutul războiului civil din Spania, persecuţia religioasă îl obligă pe Josemaria Escriva să se refugieze în diferite locuri. Împrejurările îl constrâng să amâne momentan proiectele de extindere a activităţii apostolice a Opus Dei în alte ţări. În 1937, fondatorul împreună cu câţiva aderenţi ai Opus Dei traversează Pirineii prin Andorra, ducându-se apoi în regiunea Spaniei în care Biserica nu era persecutată iar activitatea

[1] "Curentul", Bucureşti, 10 Aprilie 1938, p. 1.

apostolică reîncepe la Burgos. În cadrul statului franchist Biserica, ca primă beneficiară a "cruciadei anticomuniste", se bucura de privilegii fiscale, impunea căsătoriile religioase obligatorii şi predarea catehismului în şcoală, având o poziţie dominantă în învăţământ, în universitate şi în cercetare. Despre grupul secular Opus Dei s-a spus adesea, fără ca reprezentanţii acestuia să recunoască, că a avut mult timp ambiţia şi chiar a reuşit să-şi subordoneze societatea laică spaniolă, ajungând să joace un rol, uneori decisiv, în relaţiile dintre aparatul guvernamental şi capitalismul de stat, având mulţi dintre membrii săi între înalţii funcţionari, marii industriaşi şi bancheri sau personalităţile culturale[1].

Regele Carol al II-lea l-a desemnat pe Jean Pangal să reprezinte interesele României în Spania naţionalistă în condiţiile în care acesta era un apropiat al său, un notoriu mason (şef al masoneriei româneşti, trecută în adormire în februarie 1937 din ordinul direct al regelui), fapt ce ar fi facilitat o bună relaţie cu membrii guvernului spaniol. Jean Pangal a fost cea mai importantă personalitate a masoneriei din România interbelică, devenind conducătorul masoneriei române. În 1924, a renunţat la oblăduirea Marelui Orient al Franţei şi a constituit un ordin suveran, Marea Loja Naţională din România, un fel de "autocefalie" a masoneriei. Potrivit lui Pangal, scopul acesteia era "de a consolida statul naţional unitar român". În 1933, Marea Lojă Naţională din România l-a proclamat pe Regele Carol al II-lea *Mare Protector* al masoneriei române. Pentru a înţelege importanţa acestui amănunt şi înrâurirea pe care curentul de idei emanat de acest cerc ocult l-a avut nu doar asupra destinului marelui său protector, ci asupra întregii elite culturale a vremii, trebuie spus că din această organizaţie au făcut parte multe personalităţi româneşti ce au influenţat nemijlocit politica românească interbelică[2].

Dacă apartenenţa, dovedită sau presupusă, la masonerie a agentului român pe lângă guvernul de la Burgos şi a unor membri ai guvernului naţionalist spaniol, a influenţat raporturile româno-spaniole este greu de stabilit. În orice caz, activitatea diplomatică a lui Jean Pangal pe lângă guvernul naţionalist spaniol, după cum vom vedea, a fost remarcabilă.

Atitudinea României faţă de războiul civil spaniol a fost ponderată, în conformitate cu hotărârile Societăţii Naţiunilor, şi urmând îndeaproape cursul stabilit de Comitetul de Neintervenţie de la Londra. Exceptând episodul presupusei implicări personale a lui Nicolae Titulescu în conflictul spaniol - de comun acord cu aliaţii săi din Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică - România a respectat principiul neimixtiunii în războiul civil, descurajând recrutarea de voluntari şi nepermiţând exportul şi tranzitul de

---

[1] Stanley G. Payne, *Falange. Historia del fascismo español*, Editura Sarpe, Madrid, 1985, p. 251-252.

[2] Horia Nestorescu-Bălceşti, *Ordinul Masonic Român*, Casa de Editură şi Presă "Şansa", Bucureşti, 1993, p. 265, 465.

armament pentru Spania. Pe măsură ce tabăra naţionalistă câştiga teren, interesele economice deveneau tot mai presante, mai ales pentru ţările care aveau importante relaţii comerciale în zona iberică. Urmând exemplul Marii Britanii, care stabilise relaţii oficioase cu guvernul generalului Franco în noiembrie 1937, statele Înţelegerii Balcanice au hotărât, în cadrul conferinţei de la Ankara, din februarie 1938, să stabilească relaţii cu guvernul naţionalist, aceasta neînsemnând totuşi o recunoaştere “de jure”. România a acţionat în consecinţă, făcând schimbul de agenţi cu guvernul naţionalist spaniol, la 3 mai şi 11 iunie 1938. Urma o nouă etapă în istoria relaţiilor diplomatice româno-spaniole, extrem de complexă în condiţiile în care România întreţinea deja relaţii oficiale cu guvernul legitim republican spaniol.

THE SUPPORTING LEGISLATION OF THE STALINIST TERROR AND REPRESSION (1948-1952)

Cezar Avram

The form of Soviet hegemony found in Romania, as in all the other states under the influence of the *Iron Curtain*, was the existence of the unique party - the state party, and also the presence of the ideology imposed by the system of physical and psychological terror, the absolute control over the individual and the community, the monopole over the institution of coercion - the party, the *Securitate*, the militia, the justice system, the centralization of the entire economy and the setting up of the socialist production relations in parallel with the nationalization or the seizure of private property.

In order to attain the goal of "the soldier devoted to worldly communism", docile performer of "the father of all nations", General Stalin's orders, the state and party leaders made use of decrees, dispositions and laws, through which any seizure, nationalization or expropriation, any brutal or illegal action, any arrest or murder became lawful[1].

However willing and devoted the PMR activists were, without the support of the law, the action of social homogenisation and the setting up of socialism would have been less efficient and its result less powerful. The law as a support of violence has offered all the participants a feeling of safety and solidarity while committing various aggressions and abolished all guilt in view of an eventual trial. Through a series of decrees with special destination, many of them kept secret, the delinquents that deserved penal sanctions became protectors of social order. The popular justice, with the special laws on the one hand and the Marxist and Leninist teachings of the Party on the other hand, became an accomplice to the repression of the peasantry, to the destroying of private property and to the maintaining of the aggressive class struggle.

The object of the legislation set up in the years of the coming to being and consolidation of the new regime, was nationalization, expropriation, the seizure of the land, the extermination of a certain social category and the creation of a lawful and ideological support for the class struggle. The goal was that of the policy on the whole, that of maintaining the power of the communist party, particularly the power of the small elitist group at the top of the hierarchy.

According to the requirements of legitimacy, the juridical support was provided by the *Constitution* of 1948. The *Constitution* of 1948[2], debated

---

[1] Cezar Avram, *Politici agrare în Oltenia anilor 1949-1962. Mutaţii socio-economice în satul românesc*, Editura de Sud, Craiova, 1999.

[2] "Monitorul Oficial", no. 87 bis, of April 13, 1948.

for the first time on April 9 and then ratified unanimously on the 13th of April, was the first fundamental law, made after the model of the Soviet *Constitution* of that time. The main principles expressed in its 10 titles and 105 articles were "popular sovereignty", "popular legality", the unified control of the state, democratic centralism, popular representation, the material guarantee of civil rights.

Romania became a "popular republic", a "popular, united and sovereign" state (art. 1, title 1), that came into being as a result of the "fight against fascism and imperialism led by the people and especially by the working class" (art 2, title 1). In the *Constitution* there were also stipulated three types of property:

a) state property as "the goods to be used freely by all people",

b) property of the "cooperative organizations",

c) private property (art 5, title 2).

The new *Constitution* stated that the "common goods of the people" were the "material base for economic development and national independence", that private property had "special protection", that the land belongs to those who work it, and that the state protects the rural cooperative organizations to create their own agricultural enterprises (art. 7, 8, 9, title 2). In article 11, title 2, the *Constitution* states that "when national matters are at stake, the private means of production, banks and insurance societies can become state property, goods of the people", under the legal conditions of the time. This represented the juridical foundation of the nationalization of the main means of production. Work was proclaimed "each citizen's duty" and the state offered protection to the working class, preventing them from being exploited and increasing their living standard (art. 12, 13, title 2). This would give legitimacy to the establishing of terror against all those who were in favour of private property, preserving tradition and who were against the simulated internationalism of Stalin, "the great friend of the peoples".

The *Constitution* of 1952[1] was the essential juridical base of the expropriations and nationalizations that took place in the 50s and also a very important document that justified all the responsible and irresponsible acts of the new leaders in their hunt for "enemies of the people". The constitution of socialist construction proclaimed Romania "a workmen's state" that came into being as a result of the historical victory of the Soviet Union over German fascism and the freedom brought about by the glorious Soviet Army. This freedom gave the working people, led by the Communist

[1] "Buletinul Oficial" (în continuare, se va cita: B. Of.), no. 1 of September 27, 1952. (The project was published on June 18 an voted by the MAN on September 24, 1952); the *Contitution* was modified on January 29, 1953 (art 43 and 50), January 26, 1954 (art 43 and 50), April 21, 1954 (art 35), June 2, 1955 (art 43 and 50), April 4, 1956 (art 18, 19, 50), March 28, 1957 (art 43, 56 were modified while art 50, 59 and 60 were anulled), and finally March 25, 1961 (chapter 3, art 43, 44, 75).

Party, “the power to overthrow the exploiters and to build the state of popular democracy”. The new fundamental law stated the existence of three socio-economic sectors: a) the socialist one, that had the most important role in national economy, b) another one that consisted of the small production of merchandise, and c) the private, capitalist sector.

The cooperatist property was “the common property of the collective agricultural farms”, the small production of merchandise was represented by “private property based on the producer’s own work” (the small and medium farms of the peasants and the craftsmen’s workshops), and the private capitalist property, where the state leaders were supposed to apply “the policy of limiting and eliminating the capitalist elements” (art 11, chapter I). This implied eliminating the kulaks’ farms, the private commercial enterprises, the small industrial unnationalized enterprises (art 11, chapter I).

Both the *Constitution* of 1948 and that of 1952 introduced in Romania’s socio-economic life the principle of guiding and planning national economy that unavoidably led to the absolute control of the state party. At the same time, the fundamental law of 1952 clearly stated the function of repressing, within the state, of “the enemies of the working people”, which permitted in fact the physical exterminations of the opponents and of all those that were considered opponents.

The problem of the nationalization of the land had a special theoretic and practical meaning in the transition from capitalism to socialism. According to the Marxist-Leninist-Stalinist conception, the nationalization of the land was one of the important parts of the “proletarian revolution”, as socialism would have been impossible without it. However, throughout the setting up of the process, a serious of problems occurred.

The Socialist revolution of October 1917 solved the “the issue of cleaning the agrarian relations of the remains of the Middle Ages, through the seizure of landowners’ properties and the nationalization of the entire land”[1], from the beginning of the revolution. As a consequence, in the Soviet Union, “the socialist transformation of agriculture” started and was developed in the absence of private property on land. In Romania, as in the other popular democrat countries, the transition from capitalism to socialism was characterized by the fact that the elimination of the landowners and of the feudal system of agriculture was done through the seizure of landowners’ property and the apportionment of land to peasants.

In Romania, the nationalization of the entire land was accomplished both through direct and indirect means. Both Lenin and his continuator, Stalin, emphasizing the importance of the nationalization of the land from the very beginning, said that this way is not compulsory for all the countries where the proletarians take the power in their hands. Lenin said that the

[1] C. Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Bucureşti, 1956, p.187.

nationalization of the land is "impossible when dealing with a fierce class struggle between the proletariat and the bourgeoisie"[1]. In 1928, Stalin took a stand for the gradual nationalization of the land, because that was "the only way in which the agrarian relations could be cleansed of the feudal remains and the landowners, the great enemy of the proletarians, could be eliminated as a class"[2]. Gh. Gheorgiu-Dej adopted the Stalinist, emphasizing the fact that the Romanian Communist Party never gave up the idea of nationalizing the entire land. "By limiting and gradually eliminating the landowners and the kulaks, by interdicting land sale and leasing, by developing the ways of cooperation in agriculture…by accelerating the process of the mechanization of agriculture in view of the transition towards mass collectivisation, we will create the conditions for the nationalization of the land in order to turn it into commune property"[3].

Dej, the leader of the Party, kept his word and succeeded in destroying private property, levelling the social classes in the rural areas, making the people work for the benefit of the state, so that no one would get rich, and finally building the state capitalism through the elimination of private capitalism.

However, between 1949-1953, both the apportionment of the peasants and the collectivisation process continued, as well as the expropriation and the seizure of land, all done in the name of "the welfare and happiness of the hard-working peasants".

Although it was reported as completed in March 1947, the process of agrarian reform, put into practice according to the decree 187 of March 23 1945, continued both legislatively and in practice. This is confirmed by the law no. 177 of June 7 1947 which interdicts the filing of lawsuits against the process of agrarian reform, turning it into "a Government act", and by the law no. 10 of December 16 1950 that annulled the payments for the apportionment owed by the peasants according to the decree 187/1945. Between 1949-1953, the process of apportionment was parallel to that of land nationalization. Thus, from the national reserve made complete by the decree 83/1949 (940,238 hectares on a national level representing the rest of 50 hectares from each landowner's farm, after the 1945 apportionment; the surface of land seized in 1945 and 1949 was up to 2,360,000 hectares[4]), by the decree 151 of June 10 1950[5], regarding the circulation of agricultural goods, by the decree 111 of July 27 1951[6], regarding the goods subject to seizure, the seized goods or the ones without an owner or a legal

---

[1] V.I Lenin, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, Bucureşti, 1953, p. 220.
[2] I. V. Stalin, *Opere*, vol. 11, Editura Politică, Bucureşti, 1951, p. 164.
[3] Gh. Gheorghiu-Dej, *op. cit.*, p. 305.
[4] Costin Murgescu, *op. cit.*, p.163.
[5] B. Of. no. 52 of June 10 1950.
[6] Idem, no. 81 of July 27 1951.

heir, by the decree 307 of August 29 1953[1] regarding the distrainment of judicial verdicts, by the HCM 308 of February 1 1953[2], by the autumn of 1953, the peasants were given a land surface of 158,000 hectares, according to the decree 444 of October 28 1953[3] (in the Craiova region, 12,467 peasants were given a land surface of 19,761 hectares)[4].

This situation, as well as the decision of the Central Committee of the PMR and the decision of the Council of Ministers of October 28 1958, that reduced the payments for the producers that made contracts with the state[5] and the HCM 3007 of September 10 1953[6] that granted exemption from taxation for all the individual agricultural farms, were due to the pressure of the peasantry that did not want to give up its right to own land and refused to work a piece of land belonging to the state that took most of the benefits, due to the growing lack of agricultural goods from the urban markets, and last but not least due to the fat that the communist intended to give the peasants who owned land a false feeling of security.

The Official Bulletin no. 1 of March 2 1949 issued the decree 83, sanctioned on March 1 1949 that completed the dispositions of the law 187/1945 in order to "stop the boycotting of the sowing plan and the agricultural production on the whole". According to this decree the landowners' farms that were subject to expropriation according to the law 187/1945, together with the model farms that were set up as a consequence of the same law, with their whole inventory of livestock and buildings, as well as the agricultural and semi-industrial machinery and the agricultural products destined to be marketed, and, finally, all the debts, titles and rights owned as a consequence of the activity of all these farms became state property, as "public goods".

As a consequence of the putting into practice of this decree, Oltenia's five counties were expropriated[7].

Before the decree was issued, the authorities prepared detailed charts with all the landowners who were about to be expropriated, and on the night of 2-3 March, special teams began executing the decree 83/1949. The decree was followed by the Order no. 353/1949 from the Ministry of Agriculture, which, together with the order of the prefectures and that of prices formed the legal act that was the basis of expropriation.

---

[1] Idem, no 27 of August 29 1953.
[2] State Archives, Dolj county, Sf. Pop, Castranova, dosar 128/1953, p. 61; "Scînteia" of February 8 1953.
[3] B. Of. no. 52 of October 28 1953.
[4] Arh. St. Dolj, Sf. Pop. Reg. Craiova, Birou Secret, dosar 73/1954.
[5] *Documente cu privire…*, p. 217.
[6] The collection of decisions and decrees issued by the Council of Ministers of RPR, no. 57 of September 10 1953.
[7] Arh. St. Dolj, Pref. Jud. Dolj, administrative service, dosar 22/1949, f. 47, 51-63; dos 205/1949, f. 31-264; sectia agricola, dosar 197/1949, f. 1-63; 74/1952, f. 15-89, 94-108; dosar 81/1952, f. 7-219.

In the meeting of the PMR county board of March 27 1949, the authorities decided that “the landowners - the enemy of the state, of the workers and peasants -, should be expropriated with all their belongings, to the last shirt”[1], and if they “try to escape or resist this decree, they should be arrested without panic”[2].

In the course of action, the provisions of the law were breached. In the Vilcea County, aside from the buildings, arable land surface and great quantities of wheat, all the food supplies were seized, even though that was not among the provisions of the decree. Even though the article no. 3 of the decree 83/1949 specified that “the objects of personal use and the food supplies of the landowners who were expropriated should not be seized”, things such as pots, carpets, blankets, mattresses, beds, glasses, plates and so on together with the last food supplies belonging to the families of the expropriated landowners were all nationalized. In the Dolj County, the expropriated Gh. Gardareanu from Portaresti, Ocolul Birca, was left without 7 kilos of onion, 12 kilos of potatoes, 6 plates, 11 spoons, 2 mattresses and 5 jars of marmalade[3]. Along with the 181 hectares of land and two houses that were expropriated, Julea Ecaterina of Rasnic, Ocolul Breasta, was also left without 14 plates, 9 pots, 64 framed photographs, 11 paintings by unknown artists, 146 books and so on[4]. Besides the 262 hectares of land surface, the authorities also seized 16 eggs, 2 kilos of beans, 3 kilos of onion, 7 kilos of dried fruit, 4 shirts, 15 sheets, 21 pillows and 7 blankets from the heir Ivanov Alex, from Terpezita, Ocolul Breasta[5].

Many of the landowners of the time owned surfaces of land a lot bigger than 50 hectares: eng. Bratasanu from Urzica Mare - 695 expropriated hectares; Marian Emil from Barca - 507 expropriated hectares; Defleurig N. Mihaita from Breasta - 395 expropriated hectares; The Crown Domain from Segarcea - 4444 expropriated hectares; Paianu Teodor of Foisor - 550 expropriated hectares; Vrabiescu Elvira from Ghindeni - 442 expropriated hectares, and so on[6].

All the expropriated landowners that were found at home were given forced residences in towns. There were also several cases of expropriated landowners that were arrested (Eugenia Constantinescu - Breasta, Barbu Marinescu - Carpeni, Anghelina Ecaterina - Braneti, Zoia Ionescu - Belot, Ecaterina Isvoranu - Brabova, Nicolae Birlanescu - Plesoi, and so on[7]); trailed (Vasiluta Mihai - Veleni, Margareta Virzovan - Plesoi, Sanda

---

[1] Idem, The Dolj subsidiary of PMR, the prime-secretary’s office, dosar 3/1949, p. 19.
[2] Idem.
[3] Idem, special office, dosar 17/1949, f. 63.
[4] Idem, dosar 8/1950, f. 17.
[5] Idem, p. 112.
[6] Idem, Sf. Pop. Reg. Dolj, dosar 141/1949, f. 1-17.
[7] Idem, special office, dosar 126/1950, f. 91-117.

Oroveanu - Botoşeşti, and so on[1]); others, even though they were not trailed, were imprisoned (Nicu Iuga - Rasnic, Constantin Negoescu - Cernatesti, Gh. Amarascu - Brabova)[2].

The decree 83/1949 made provisions of punishments of 5 to 15 years of forced labour and the seizure of the belongings for all those who "by any means would try to stop the expropriation and those who would try to hide, destroy or move the goods or machinery destined to expropriation". According to these provisions, Teodorescu Stefan from Podari, Dolj County was trailed and convicted to 12 years in prison and the seizure of all belongings, through the sentence no. 1719 of Popular Law Court of Craiova on April 19 1949[3].

The same punishment was given to those who gave the authorities fake or incomplete data regarding their belongings. The clerks or the persons entitled by the decree to perform certain duties that were subject to punishments of up to 12 years in prison and fines of up to 200,000 lei if they failed or refused to perform their duties regarding expropriation.

The Ministry of Agriculture was the institution entitled to put into practice the provisions of the decree 83/1949, along with the Ministry of Justice (through the Popular Courts of Law transformed into Popular Tribunal through the law 5 of 1952[4]) and the Ministry of Internal Affairs.

The expropriated arable land surface became the property of the state and later of the GASs (29 in Oltenia's 5 counties by the end of 1949), of the state institutions, popular councils and parts of it were also given to poor peasants that agreed to give the state 60% of the agricultural production. Once the collective farms were formed, the remaining arable land was given to those, through MAN decrees or HCMs "to be forever used" by those. Beginning with 1950, a series of GACs were given land that had been given to GASs, SMTs, popular councils, state institutions or peasants who refused to work the land due to the high percentage of the agricultural production that had to be given to the state[5].

After being dissolved, the TOZs were also given arable land that was subject to the decree 83/1949[6]. A small part of the arable land surface expropriated in March 1949 was given to the peasants "to be used forever" by those, but this apportionment did not last long due to the process of collectivisation that developed threateningly.

The first phase of the nationalization of the land, a process that began in 1945, was completed through the decree 83/1949. The agrarian policy of the Communist Party was about to be completed, the decree

---

[1] Idem, dosar 73/1951, f. 83-87.
[2] Idem, f. 61-70.
[3] Idem, dosar 5/1950, f. 42
[4] B. Of. no. 31 of June 19 1952.
[5] Arh. St. Dolj, Sf. Pop. Reg. Craiova, special office, dosar 51/1952, f. 46.
[6] Idem, dosar 36/1952, f. 118.

83/1949 being the foreplay of the collectivisation process. If the participation of local authorities - the popular council, the GAC, the party organization, the PMR instructor, the local militia, the regional security department - was proved by the large number of abusive seizures, the violence of the process was shown by “the night of the landowners” of 3-4 March 1949 and “the night of the deported” of 17-18 June 1951.

The party could not conceive the collectivisation process without eliminating the economic basis of the landowners. Then, noticing that the resistance was even stronger, the authorities began to “eliminate” other categories of rebels, too. HCM 326/1951 continued the tough trend adopted by the Romanian Stalinists. The actions carried out on the nights of 2-3 March 1949 and 17-18 June 1951 had two goals: to transfer private property to the state for the socialist plan of agriculture and to move the landowners and other people capable of influencing the community away from the rural areas.

The fact that the party and totalitarian state leaders gathered important numbers of activists and workers to collaborate with the militia during the two nights, proved the great political importance of these actions. When the Security reports were centralized in Craiova, the massive mobilization was accounted for by the state of mind of the peasants. There is a certain resemblance between the decree 83/1949 and the HCM 326/1951, in terms of their goal and the realized effect. However, the HCM 326/1951 was not addressed to a certain social class, which is the case with the decree 83/1949. Once it was put into practice, the HCM 326/1951 affected agricultural workers - Popa Dumitru from Baia de Arama, Vinju Mare, together with his 4 family members; Mazilu Gheorghe from Izvoarele Anestilor, Mehedinti, 3 family members; Dragomiroiu Ioan from Vinatori, Cujmir, 3 family members; Iovan Dumitru from Gornia,Vinju Mare, 5 family members; Udrescu D. Ioan from Vinju Mare, and so on; wine growers - Gogan Victor Constantin from Turnu Severin, 3 family members; shepherds - Ivanescu Vasile from Jidostita, Severin, 5 family members; fishermen - Lipie Gheorghe from Olanesti, Vilcea, 4 family members; workers - Doncescu Dumitru from Tamna, Strehaia, mechanic; Costineanu Ilie from Obirsia de Camp, Cujmir, 5 family members; Dop Anica from Ostrovul Mare; Dinescu Maria from Fintinele Negre, Mehedinti; Carciol petre from Ciresu, Mehedinti, 4 family members, locksmith; servants - Marinescu Maria from Podeni, Tr. Severin, mother of two, Dragan Constantin from Baia de Arama, Fodor Maria from Podeni, Tr. Severin, maid, mother of one, and so on; cooks - Coroiciuc Ioan, married with one child, from Lespezi, Mehedinti, Stan Nicolae from Smirna, Mehedinti, and so on; navigators - Marinescu Mihail from Corlatel, Mehedinti; clerks - Isocescu Grigore from Smirna, Mehedinti, Corlateanu Alexandru, 2 family members, from Tr. Severin; sanitary workers - Burcu Fanica from Ciresu, Tr. Severin;

unemployed - Dumbravescu Ioan from Iavlavnita, Vinju Mare, Mustacioiu Nicoleta, housewife, from Izvoarele, Mehedinti, and so on[1].

Although this act was officially directed against the Germans and those of other nationalities, in Oltenia it affected almost everyone - gypsies, Serbians, Bulgarians, Germans, Poles, Slovakians and even Romanians[2]. The only criterion applied was the political one. Those who were against the communist regime were taken way from their homes and given forced residence in urban areas, were the number of the repressive forces was bigger. In Oltenia, 5 regions were greatly affected, although people from other regions were also taken from their homes in the middle of the night and given forced residences in towns. Their belongings - houses, goods, land and so on - were seized. In the Craiova region, 1,182 families were dislocated and 12,494 hectares of land and 1,238 houses were seized[3] as follows:

No.	Region	No. of dislocated families	No. of abandoned houses	Deserted arable land surfaces (hectares)	No. of houses and arable land surfaces reconstituted by march 1957	
					houses	land (hectares)
1.	Baia de Arama	23	21	170	12	78
2.	Cujmir	249	252	583	213	17
3.	Strehaia	31	33	261	29	25
4.	Tr.Severin	287	331	596	227	135
5.	Vinju Mare	439	439	840	382	185
6.	Tr.Severin (town)	151	162	44	107	-
7.	TOTAL	1180	1238	12494	970	440

The land surface of 12,494 hectares was allocated as follows[4]:

- 9,156 hectares to the GASs
- 4 hectares to the GACs
- 30 hectares to the agricultural joints
- 2,692 hectares to the apportioned peasants through the HCM3522/1953
- 35 hectares to the state reserve
- 13 hectares to the zoo technical farms
- 42 hectares to the communal pastures.

This abusive initiative was considered inadequate for the border region. Under the pressure of the internal resistance actions and the events from Hungary and Poland, at the end of 1955 and the beginning of 1956, a

[1] Idem, dosar 9/1953, f. 1-111.
[2] Idem.
[3] Idem, dosar 26/1956, f. 2-6, 15-17.
[4] Idem, f. 54.

series of laws - the HCM 29/1 September 1955, the HCM 2694/ December 7 1955 and the HCM 623/1956 - made possible the retrocession of the houses and land surfaces seized through the HCM 326/1951. The reparatory action lasted until 1959 but was however insufficient. The collectivisation process annulled the results: 987 houses (some of them were nearly destroyed, others were the residences of public institutions) were given back to their owners and 463 hectares of arable land was given back to its owners, but only for a short period of time[1].

In March 1949 and in June 195, in several villages there were fights between the landowners and the evacuation teams, while the peasants tended to fraternize with the victims. The forces were not equal. The landowners had been taken by surprise, while the party activists had arms, means of transportation and communication. The decree 83/1949 and the HCM 326/1951 and the "nights" that followed represented a sort of history of the collectivisation, and such events repeated throughout the 13 years of collectivisation that followed. The violent acts remained the same: arrests, deportation in work colonies, imprisonment, beatings, even murder. The representatives of the regime were the same: the persons appointed by the party to cleanse the rural communities of hostile elements - the popular council presidents, the GAC presidents, the organization secretaries and so on. "Infected by the disease of class struggle", the militia and the Security members became very violent.

The aggressions of the nights of 2-3 March 1949 and 17-18 June were similar in intensity with the Bolshevik behaviour and especially with Stalin's behaviour regarding the fight against the kulaks and the Mensheviks.

The party propaganda gave credit to the idea that the decree 83/1949 had been directed against the exploiters or what was left of this category after the agrarian reform, while the HCM 326/1951 was directed against the non-Romanian population from the border regions. Actually, the act of March 2 1949 affected the wealthy, stable class of people from the rural areas, and the families that, for more than two decades, had invested in the development of Romanian agriculture, while the act of June 16 1951 affected the people that cared about the village community and were interested in its prosperity, being immune to the Communist creeds and slogans.

[1] Idem, f. 164; dosar 97/1960, f. 34; Through the decision no. 34/5066 of 1952 all the houses that were left deserted after the dislocations were given to the state and the I.L.L. administrations.

APELUL DIN 13 DECEMBRIE 1957 AL LUI AGUSTIN DE FOXÁ Y TORROBA PENTRU SALVAREA ROMÂNIEI DIN ROBIA SOVIETELOR

Ion Pătroiu

Agustin de Foxá y Torroba, conte de Foxá şi marchiz de Armendáriz, s-a născut însă la Madrid, la 26 februarie 1903 şi a încetat din viaţă la 30 iunie 1959. Pasionat de studiu, a absolvit prestigiosul Colegio del Pilar şi apoi Facultatea de Drept la Universitatea Centrală din Madrid. La scurt timp, după încheierea studiilor universitare, a fost angajat în Ministerul de Externe al Spaniei. În 1930, a intrat în diplomaţie şi şi-a început cariera diplomatică chiar în România[1]. Dovedindu-se de bun augur, misiunea de la Bucureşti a marcat începutul unei cariere diplomatice prestigioase, ocupând de-a lungul vieţii sale diverse posturi diplomatice la misiunile spaniole din Italia, Finlanda, Franţa, Anglia, Grecia, S.U.A., precum şi în majoritatea ţărilor sud-americane.

Contele Agustin de Foxá este considerat, însă, de specialiştii spanioli ca una dintre cele mai importante personalităţi ale literaturii spaniole din prima jumătate a secolului XX, spiritul cel mai ieşit din comun al epocii franchiste. Debutează în activitatea literară cu reportaje şi cronici din capitalele unde se afla în misiuni diplomatice. S-a impus în atenţia criticilor literari mai întâi cu seria de “saga finlandeze” şi cu articolul “El Peso de la Púrpura”, care au avut un mare ecou în lumea literară spaniolă. În 1933, a debutat şi în poezie cu volumul “La Niña de Caracol “, fiind unul dintre liricii cei mai citiţi în ţara sa.

Aflat de partea celor răzvrătiţi în războiul civil, chiar în timpul războiului - în 1938 - scrie romanul “Madrid de Corte a Checa”, care este considerat între cele mai bune romane inspirate din tragedia războiului civil. Comparat de specialişti cu Valle-Inclár şi Goméz de la Serna, în 1940, Agustin de Foxá dădea volumul “El almendro y la espada”, an în care îi apărea şi piesa de teatru “Cui-Pin-Sing”, iar patru ani mai târziu, o altă piesă de teatru intitulată “Baille en capitania”. Ca o încununare şi recunoaştere a operei sale, Academia Regală Spaniolă îl primea în rândurile sale în 1949.

Ca diplomat şi scriitor a străbătut toate meridianele lumii şi şi-a împodobit cu note exotice caietul său de drumeţii - un jurnal intim - în care multe pagini sunt dedicate românilor - publicat ulterior cu ajutorul mamei sale, Marchiza de Arméndariz.

Două călătorii de documentare ne-au pus în fericit contact cu opera sa: mai întâi, în 1986, la Palo Alto, Stanford, California, în arhivele “Hoover Institution on War, Revolution and Peace” descopeream un apel

[1] Agustin de Foxá, *Misión en Bucarest y otras narraciones*, Pressa Española, Madrid, 1965, 233 p.

impresionant adresat lumii de contele Agustin de Foxá y Torroba, la 13 decembrie 1957, cu prilejul sărbătoririi de către emigraţia română din Occident, a 500 de ani la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare.

Apoi, cu şapte ani în urmă, într-o vizită de documentare întreprinsă la universităţile din Leon, Madrid şi Barcelona, am avut bucuria de a găsi jurnalul intim al lui Agustin de Foxá, care nu a fost scris avându-se în vedere o posterioară publicare. În acest jurnal, contele Agustin de Foxá apare el însuşi, cu adevăratele sale calităţi; constantele sale umane şi politice se manifestă sincer.

Pentru noi, acest jurnal are o importanţă documentară deosebită; el ne redă un tablou fidel al vieţii politice şi culturale româneşti din anii ’30-’40.

Din acest jurnal intim reiese în toată splendoarea sa personalitatea lui Agustin de Foxá: plin de viaţă, exuberant, cult, romantic, posesor al unei ingeniozităţi extraordinare.

Cu doar doi ani înainte de a înceta din viaţă, el însuşi se portretiza: “Gras, păstrând vie în amintire o mare parte din copilărie, poetic, dar gurmand. Cu inima în trecut şi mintea spre viitor. Destul de simpatic, abulic, iubitor de călătorii, susţinător al dragostei, amator de corride, madrilen cu sânge catalan. Calitatea mea: imaginaţie; defectul meu: lenea”. Dar nu a fost deloc leneş la scris.

Într-o vreme când omul de litere funcţiona asemeni arhitecturii, pentru contemporanii săi Foxá era un mare şi fascinant spectacol. “Numele său - aşa cum remarca G. Fernández de la Mora - nu evoca doar opera ci şi personalitatea plină de anecdote şi de gesturi memorabile, precum şi mitul personal. Dar această spectaculozitate nu avea nimic teatral sau propagandistic. Rădăcinile psihologice ale faptelor sale erau atât de profunde încât treceau neobservate pentru privitorii superficiali. Foxá avea o intimitate senzitivă, chinuită şi inocentă, aproape adolescentină. Adâncul sufletului său era dominat de o inimă mare şi generoasă. Restul erau doar abis şi mască protectoare, artificiu ingenios şi inventivitate, rar întâlnite.

Agustin de Foxá y Torroba voia să se ascundă în spatele unei ironii, care sfârşea prin a fi cordială, în spatele unui pseudo-scepticism incredibil de mistic, a unei satire mereu politicoase, rafinată, poetică. Iscodea lumea din jurul său cu o curiozitate neîncetată. Simţea plăcere, devora lucrurile pentru a le dărui apoi comprimate în imagini rapide. Se dăruia în totalitate. Chiar şi în vorbirea familiară, un adevărat torent de vitalitate şi de talent curgea neîncetat de pe buzele lui umede şi încordate. Condeiul său era exploziv solar. A ars ca o făclie, orbitor şi grăbit. Orator fabulos, a transmis umor, ironie şi perspicacitate în dialoguri de neuitat. În Agustin de Foxá se întâlneau claritatea ateniană, vitalitatea romană, luxul bizantin, voluptosul mister nordafrican şi simţul tragic al popoarelor celtiberice”.

Genul literar cel mai des cultivat de Agustin de Foxá era articolul şi microeseul asupra actualităţii. În cadrul lui a reuşit să realizeze adevărate capodopere, adevărate bijuterii lingvistice, de perspicacitate şi sensibilitate,

graţie unei proze erudite, surprinzătoare, senzuale şi de o forţă descriptivă aproape palpabilă. Între aceste microeseuri se înscrie şi apelul de care ne ocupăm. Stilul să scriitoricesc era emotiv, fastuos, înţelept şi baroc, ceea ce-l făcea să transforme orice trăire într-o metaforă strălucitoare şi variată într-o imensă tensiune poetică.

Prezenţa lui Agustin de Foxá, a acestei personalităţi fabuloase, timp de aproape trei decenii în Ministerul de Externe al Spaniei, la Palatul din Santa Cruz - pe care, cu umor, îl numea Mânăstirea Santa Cruz - este considerată de specialişti un lux pe care şi l-a permis diplomaţia spaniolă, un lux pentru Spania, în general, şi cu atât mai mult, un lux şi o întâmplare fericită pentru România - unde Agustin de Foxá îşi începea cariera diplomatică în 1930 şi cu căldura sa tipic latină se ataşa de România, unde avea să revină cu misiuni diplomatice, în 1936, la începutul războiului civil, apoi în momentele tragice pentru România, în vara anului 1940, când U.R.S.S. smulgea ţării noastre Basarabia.

Jurnalul său intim cuprinde o frescă extrem de valoroasă a vieţii politice şi culturale româneşti din anii '30-40, de un interes deosebit deopotrivă pentru istorici şi pentru literaţi. Puţini oameni politici şi de cultură străini au surprins cu atâta rafinament, cu atâta talent, cu atâta precizie, cu atâta veridicitate societatea românească, aşa cum o surprinde Agustin de Foxá, satul, oraşul românesc, viaţa cotidiană a Micului Paris, creaţia cultural-artistică românească - între care mănăstirile din nordul Moldovei erau un punct de atracţie de cel mai mare interes pentru diplomatul spaniol, care le vizita de fiecare dată când se întorcea în România, prilej cu care s-a familiarizat şi cu opera marelui voievod, apărător al creştinătăţii, Ştefan cel Mare.

În jurnalul său, Agustin de Foxá ne introduce şi în culisele ambasadelor străine din Bucureşti pe care le frecventa[1].

De cel mai mare interes rămâne, însă, apelul lansat de către Agustin de Foxá intitulat “Romania - Centinela del Este no debe morir”, la 13 decembrie 1957, în sala Ateneului din Madrid, cu ocazia aniversării a 500 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a marelui nostru domnitor Ştefan cel Mare.

Vizitând lagărul comunist (termenul de lagăr se folosea oficial şi exprima cât se poate de corect situaţia popoarelor din spatele Cortinei de Fier) Agustin de Foxá, constata că dintre toate ţările căzute sub robia sovietelor, România era cea mai oropsită. Organizând împreună cu

[1] Am semnalat cu acest prilej doar modul cum recepta Agustin de Foxá atmosfera de la ambasada sovietică din Bucureşti, condusă, pe atunci de ministrul Ostrosky. La 27 octombrie 1936, Agustin de Foxá nota în jurnalul său: “Când nu e zi de sărbătoare, toţi tovarăşii mănâncă împreună cu şoferul, “la femme de chambre”, secretarul, bucătarul, ataşatul militar. Toţi servesc la masă, cu excepţia ministrului Ostrosky. Însă tovarăşa “la femme de chambre” tocmai a atenţionat-o pe tovarăşa ministră că dacă mai întreţine relaţii cu tovarăşul şofer, un raport foarte grav va pleca spre Moscova”.

emigraţia română aniversarea a 500 de ani de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare, Agustin de Foxá lansa un vibrant apel către lumea democratică pentru salvarea României. Apelul i-a prilejuit diplomatului spaniol etalarea surprinzătoarelor sale cunoştinţe despre istoria poporului român, dăltuirea unei adevărate noi columne pentru istoria românilor.

"Poporul român-scria Agustin de Foxá - continuă să fie sentinela neadormită a Occidentului. Fiica lui Traian, sora atât de îndepărtată a marii familii latine, Tracia viilor verzi cu struguri ce dau în albastru, citată în Iliada, apărătoarea luminosului alfabet latin în contra orientalelor litere chirilice, vesela şi frumoasa ţară a horei, asemănătoare sardanei noastre şi ţara de baştină a aurului, ai cărei ţărani lasă să îngheţe vinul pentru a-l face mai vârtos după o reţetă rămasă nici mai mult nici mai puţin decât de la Ovidiu, ţara Arhanghelilor care ucid balaurii cu suliţa, această ţărişoară de 20 de milioane de creştini tot atât de imposibil de asimilat de către slavi ca şi de către turci, această stâncă a Occidentului, Patria pictorului Grigorescu şi a dulcilor strofe ale lui Eminescu, are dreptul de a cere să fie auzită.

România nu poate muri. Această scumpă poartă a Europei şi a latinităţii, clădită în cea mai teribilă furtună, tencuită cu mai mult de o mie de ani de sânge vărsat, nu poate fi lichidată prin câteva linii trase pe un petec de hârtie în timpul desertului la un vesel banchet la Yalta, între paharul de vodkă şi whisky al învingătorilor unui război, început în numele libertăţii popoarelor.

Luminoasa fiică a lui Traian nu poate să cadă în mâinile murdare ale lui Tamerlan. Cu toate că strigătul nostru ar părea steril, cu toate că nu va ajunge niciodată până în stupul în care se face mult zgomot dar nu se produce miere al edificiului ONU, el rămâne să plutească în aer. Căci nimic nu se pierde în gol când cuvintele sunt încărcate cu energia atomică a raţiunii şi a justiţiei".

Apelul său nu s-a pierdut în gol, el a rămas şi rămâne o impresionantă expresie a solidarităţii latine, a poporului spaniol, care nu a uitat niciodată latinitatea de aici, sădită de împăratul de origine iberică, marele Traian Augustus, supranumit Princeps Optimus Maximus.

Pentru frumuseţea inegalabilă a acestui apel îl redăm în întregime:

ROMANIA CENTINELA DEL ESTE NO DEBE MORIR

"Este necesar să începem prin a evoca Conferinţa de la Yalta. Clima este dulce pe acele meleaguri; mulţi portocali; mult optimism. Războiul este aproape câştigat. <<Cei trei mari>> ciocnesc veseli. Probabil că în faţa mareşalului Stalin se află un pahar de vodcă şi unul de whisky dinaintea dlui Churchill cu eterna lui ţigară de foi în gură. A sosit momentul să se discute chestiunea Balcanilor. În timp ce interpretul traduce cuvintele din limba lui Dostoevsky în aceea a lui Shakespeare, Winston Churchill aranjează pe o jumătate de foaie de hârtie chestiunea procentajului

influenţelor. În România: Rusia 90 la 100, ceilalţi 10 la 100. În Grecia: Marea Britanie 90 la 100, Rusia 10 la 100. Urmează câte 50 la 100 pentru fiecare în Jugoslavia şi Ungaria. Pentru Bulgaria se face o excepţie, acordându-i-se Rusiei 75 la 100; alfabetul bulgăresc este chirilic şi Bulgaria este ca o Rusie în miniatură, filmată de o casă producătoare cu posibilităţi reduse; de aceea 75 la 100 influenţă rusească şi 25 la 100 pentru ceilalţi, fără a-i determina. Se trece acest petec de hârtie sub ochii lui Stalin, care, cu un creion albastru, îl semnează, dându-şi astfel consimţământul. Urmează un moment de tăcere şi câteva fumuri trase de Churchill din ţigara de foi. Petecul de hârtie, asemănător celor pe care îşi fac socotelile bucătăresele, se află pe masă. În curând se vor aduce icrele negre cu boabe mari şi şampania de la gheaţă. Cât de mult se deosebeşte această diplomaţie democrată de cea de altădată, aţâţătoare de războaie!

Şi iată că Winston Churchill este cuprins de o remuşcare europeană, de bătrân tory al epocii victoriene. De aceea îi spune lui Stalin: <<Nu este oare o dovadă de cinism să fi dispus cu atâta uşurinţă de soarta a milioane de oameni? Să ardem această hârtie!>>. Dar Stalin, care este un despot oriental, un super Ivan cel Groaznic şi cel mai teribil sceptic din lume în chestiunile politice, răspunde dispreţuitor: <<Nu! Păstreaz-o dumneata; este o amintire frumoasă!>>.

Însoţitorii preşedintelui Roosevelt - unii dintre ei cu coca-cola în faţă - nu se puteau scandaliza peste măsură. Aveau o concepţie geografică a lumii mai mult decât istorică, ei fiind obişnuiţi cu marile dimensiuni ale Americii. Măsurau ţările în hectare, în kilometri pătraţi; la urma urmei, teritoriile care erau cedate nu aveau o suprafaţă mai mare ca a Peninsulei Alaska. Ei ignorau cât de frământată era acea geografie, aproape milimetru cu milimetru. Da! Acolo era România, deschisă ca o roză pe harta lumii. O ţară care cultivă şi floarea soarelui, cu păduri imense şi sonde de petrol; dar în afară de aceasta… câte amintiri atavice, ce fine mecanisme psihologice, ce urme de civilizaţii dispărute! Acolo au trăit Dacii cu arta lor populară, vasele lor de trei mii de ani şi armele de origină tracică, şi amforele de untdelemn grecesc, care veneau pe albastrul Mării Negre, acolo unde Ovidiu a scris “Tristele”. Încorporarea Daciei la lumea romană este imprimată pe filmul cu splendide basoreliefuri ale Columnei lui Traian, în forul acelui fiu al Italicei, al acelui sevillan, <<Pio, fericitul, triumfătorul Traian>>, în faţa căruia <<pământul amuţit s-a prosternat>>. Marele părinte al Patriei, onoare a Spaniei! Se prelinge încă sângele pe piatră din trupul decapitat al lui Decebal, ultimul rege, viteaz în destinul lui lipsit de noroc, sacrificat pentru ca poporul său să cunoască Legea şi Administraţia Romei, în tabloul gravat pe columnă; instinctele supuse Dreptului; apa sălbatecă apeductului; strigătul vesel, alfabetului.

Nu a ajuns până la noi “De bello Dacico”, istoria războiului purtat în Dacia, scris de Traian (imitând acel “De bello Gallico” al lui Cesar), care ar fi fost actul de naştere al României. Iuliu Caesar s-a gândit la cucerirea

Daciei când, străpuns de pumnalul republicanului Brutus, a căzut acoperindu-şi faţa cu faldurile de statuie ale togei sale, pentru a evita urâţenia agoniei şi a gestului de groază, impropriu lui Cesar.
Atunci s-a răsturnat istoria Europei: o romanizare a întregului Răsărit european, o Românie imensă, pătrunzând până în stepă, ar fi făcut ca acuma "sputnicii" să nu mai fie slavi.

Traian şi Senatul roman au dat ordin să se bată monede de aur, în care se vede o femeie goală, aşezată. Era Dacia, primind ofranda a doi copii purtători de spice şi struguri. Dacia a fost romană cu puţin mai mult de un secol şi jumătate, dar, ca într-o ceară moale, a rămas pentru totdeauna imprimat sigiliul etern al Romei.

Îmi amintesc de emoţia care m-a cuprins când am sosit pentru prima dată în România - această insulă latină înconjurată de mări slave - şi am auzit pe ţăranii care, la o vânătoare de fazani, îmi spuneau <<Domnule>>, de la <<domino>>, ca la Biserică şi, referindu-se la câmp, îi spuneau <<ogor>>, de la <<agro>>, ca Virgiliu, atunci când cânta viile şi albinele.

În zilele de furtună, strigau: Bădică Traian care ne-ai adus pe aceste locuri… Legiunile care au romanizat pentru totdeauna România erau de origină hispanică, din Italica, sevillani, ca şi fondatorul lor. Dar în secolul al III-lea, Imperiul celor 12 Table, al Dreptului şi Administraţiei, al şoselelor militare, al frumoaselor poduri romane întinse peste râurile umflate, Imperiul Taragonei şi al Beticei, Imperiul marmorei şi al spadei, a început să se sfarme ca o coloană în timpul unui cutremur sub presiunea, am putea spune geologică, a barbarilor.

În anul 271, sub domnia lui Aurelian, împăratul filosof pe care am putea să-l socotim pre-creştin, Imperiul face o repliere de front. Ca la Yalta, cedează teritorii, necunoscând, fără îndoială, acel dicton oriental care spune că <<alimentarea unui inamic cu teritorii se aseamănă menţinerii focului cu lemne>>.

Eroic, secole de-a rândul şi-a apărat poporul român sigiliul latin, occidental, înconjurat de furtunoase forţe barbare, fără limită şi fără frâu. <<Dacia Felix>> s-a prăbuşit, dar a păstrat limba latină, obiceiurile casnice ale Romei, amintirea familiei sale cuminţi, în care femeia, scăpată de întunecata mentalitate a haremurilor, conduce căminul şi asistă la spectacole şi petreceri; justiţia Romei, moştenirea grecească, cultul frumosului, dispreţul pentru tot ceea ce este lipsit de lumină şi formă. Şi în secolul al IV-lea poporul român se creştinează. Deţine toate elementele, toate virtuţile Occidentului: este elin, este roman, este creştin; într-un cuvânt, european. În secolul al XIII-lea şi al XIV-lea se formează două State: Principatul Valahiei şi cel al Moldovei.

Ca printr-o minune, cu acvilele mumificate Bizanţul, Imperiul Roman al Orientului, s-a menţinut o mie de ani după ce Alaric a galopat pe caldarâmul Forului din Roma, stingând focul sacru şi mânjind onoarea purelor sale vestale. Dar Bizanţul era o domnişoară care-şi ascundea sânii

sub strălucita armură a unui războinic. Graţie şireteniei, strălucirii, titlurilor de nobleţă acordate barbarilor, onorurilor, rafinamentului, talentului, diplomaţiei, focului grecesc (probabil benzină cu care făcea să ardă marea; <<apa diavolului>> a Evului nostru mediu), se menţinuse, pierzându-şi zi de zi provinciile, muşcate de maxilarele popoarelor viguroase, virginale în barbaria lor. Dar în 1453 (când lumea se găsea pe punctul de a pune în legătură pe Cezarii lui Plutarh cu Atahualpa şi Montezuma lumii noi), Mohamed al II-lea face o spărtură în zidurile cetăţii. Am contemplat cu emoţie în Istambul, vechiul Constantinopol, enorma spărtură prin care s-a scurs milenara şi rafinata civilizaţie bizantină. Mi s-au arătat pietrele pe care ultimul împărat roman, Constantin[1], a fost recunoscut mort, după încălţămintea sa de purpură violetă. Şi în faţă, ca nişte soldaţi de fildeş de pe o autentică tablă de şah, pietrele funerare ale războinicilor turci cari au pătruns în timp ce teologii Bizanţului discutau dacă numărul aripilor îngerilor este cu soţ sau fără soţ şi dacă lumina de pe muntele Taborului era creată sau necreată. Acei principi confundau în lecturile lor pe Platon cu Sfântul Pavel. Când Mohamed a intrat în Sfânta Sofia, cu sângele până la chinga calului, toată Europa a tremurat; dar tot atât de inconştientă, ca şi astăzi, a uitat repede de mortala ameninţare. Închipuiţi-vă - nu ca un motiv de divertisment sau de pierdere de timp -, închipuiţi-vă, vă spun, ce s-ar fi întâmplat cu Europa fără sângele anonim, vărsat în indiferenţa Europei de către popoarele din Balcani şi, între ele, al latinului şi luminosului popor român, inasimilabil pentru Islam? <<Primăvara goală>> a lui Boticelli, grădina de crini a monarhiei franceze, libertatea engleză, toată puternica civilizaţie central europeană, cele trei caravele care pluteau ca arca lui Noe peste diluviul Atlanticului, de la Aristotel şi Fray Luis la sămânţa trandafirului şi galopul calului într-o lume complet nouă, nimic din toate acestea nu ar fi fost posibile dacă regii Castiliei şi Aragonului în Sudul Spaniei, dacă Ştefan cel Mare, în arzătoarea şi periculoasa sa frontieră de răsărit, nu ar fi oprit înaintarea sângeroasei şi periculoasei semilune a Islamului.

După moartea lui Ioan Corvin, Europa a rămas cu porţile deschise. Orientul şi Occidentul erau cu armele în mâini, privindu-se cu furie în ochi. Atunci nu exista ca acuma împărţeala de creere, savanţi luaţi ca pradă de război, pentru că Turcilor le era suficient Coranul, cele mai luminate minţi ale Constantinopolului au venit în Europa Occidentală şi au inventat Renaşterea.

Ştefan cel Mare a fost numit într-o fericită expresie, <<ultimul cruciat>>. Papa Sixt al IV-lea, topind într-o singură frază (ca în frescele lui Michel Angelo) Olimpiadele cu Credinţa, l-a numit, pe bună dreptate, <<Atlet al lui Christos>>[2]. Timp de 40 de ani acest domnitor al Moldovei a

[1] Constantin al XI-lea Paleologul.

[2] La 20 martie 1476, papa Sixt al VI-lea scria că, de altfel, meritele lui Ştefan cel Mare de apărător al "lumii creştine" sunt unanim recunoscute: "lucrarea ta asupra necredincioşilor

oprit înaintarea Islamului şi a însemnat fiecare dintre victoriile sale prin ridicarea unei mânăstiri creştine. De 40 de ori i-a surâs victoria cu buzele sale fragede şi în 1472, pe malurile Nistrului, a oprit şi intrarea Tătarilor cu ochi oblici, deschişi numai pe jumătate, pentru a nu vedea sângele ce-l vărsau în galopul bestial al cailor lor mici cu picioare păroase[1].

Ştefan cel Mare a fost contemporanul regilor noştri catolici. Deviza sa era vitejească: <<să taie mâna dreaptă a păgânilor>>; dar îşi dădea seama că era o biată insulă de bravură în mijlocul unui tumultuos ocean de iatagane.

Imperiul turcesc se găsea în culmea gloriei, de aceea, după marea sa victorie contra Turcilor, la Racova (1475)[2], Ştefan cel Mare şi-a aruncat privirea spre Europa, spre Papa, spre Marea Republică a Veneţiei, spre Anglia, spre Franţa. A trimis o mulţime de scrisori şi mesagii îngrijorate. Era singurul care vedea marea primejdie.

Cu sobrietate militară, scria: "Când am văzut marea armată turcească, am năvălit cu corpurile şi armele noastre contra lor şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, am învins pe duşman, l-am zdrobit şi l-am călcat în picioare[3]".

---

turci, vrăjmaşi comuni, săvârşită până acum cu înţelepciune şi bărbăţie au adus atâta strălucire numelui tău, că eşti în gura tuturor şi eşti lăudat cu deosebire de toţi în unire de simţire" (vezi B. P. Haşdeu, *Ştefan cel Mare şi Italia*, în "Columna lui Traian", IV(1873), nr. 12, p. 226; Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI,* Editura Albatros, Bucureşti, 2001, p. 213).

[1] Autorul se referă la bătălia de la Lipnic, de lângă Nistru, din 20 august 1469.

[2] Bătălia din 10 ianuarie 1475, de lângă Vaslui, la confluenţa râului Racova cu Bârladul.

[3] La 25 ianuarie 1475, Ştefan cel Mare, cu demnitate, înştiinţa principii Europei despre victoria de la Vaslui: "Auzind şi văzând noi acestea, am luat sabia în mână şi cu ajutorul domnului Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare, şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul sabiei noastre, pentru care lucru lăudat să fie domnul Dumnezeul nostru". În acelaşi timp, Ştefan cel Mare le atrăgea atenţia asupra pericolului care ameninţa întreaga Europă, întreaga Creştinătate şi asupra importanţei strategice a Moldovei, avertizându-i că "păgânul împărat al turcilor îşi puse în gând să-şi răzbune şi să vie, în luna lui Mai, cu capul său şi cu toată puterea sa împotriva noastră şi să supue ţara noastră, care e poarta creştinătăţii şi pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă <<a creştinătăţii>>, care e ţara noastră, va fi pierdută - Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva-atunci toată Creştinătatea va fi în mare primejdie". În finalul scrisorii circulare, domnitorul român lansa un apel fierbinte către conducătorii statelor europene să-şi unească eforturile pentru stăvilirea expansiunii otomane: "De aceea ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteţi pe căpitanii voştri într-ajutor împotriva duşmanilor creştinătăţii, până mai este vreme, fiindcă Turcul are acum mulţi potrivnici şi din toate părţile are de lucru cu oameni ce-i stau împotrivă cu sabia în mână. Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credinţa noastră creştinească şi cu jurământul domniei noastre, că vom sta în picioare şi ne vom lupta până la moarte pentru legea creştinească, noi cu capul nostru. Aşa trebuie să faceţi şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic noi i-am tăiat mâna cea dreaptă. Deci, fiţi gata fără întârziere" (Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 319-323, aici 321).

Dar nu se lasă orbit de victorie. Toată Europa poate fi cucerită; pot să se ridice moschei peste catedralele ei gotice. Creştinătatea, cum se numea atunci O.T.A.N.-ul, rămâne, ca şi acuma, surdă[1]. Este o Europa care se aseamănă cu cea din zilele noastre, intelectualizată, humanistă, cu o înţelegere laică a Istoriei. "Nu este atât de teribilă puterea otomană" se spunea cu amabilitate la Curţile de atunci. Nu se pronunţă cuvântul dar ideea îşi face loc: COEXISTENŢA. "Se poate convieţui cu Turcii. Se pot trimite şi primi ambasadori". Însuşi regele Franţei va pactiza cu ei contra Spaniei!

Am văzut mormântul lui Ştefan cel Mare în una din acele minunate mânăstiri din Bucovina, ce par nişte cărţi de rugăciune deschise, cu iniţiale de aur peste smaraldul proaspăt plouat al câmpului. Suceviţa, Suceava, Dragomirna par vii, cu faţadele înflorite ca nişte codice, cu infernurile de flăcări ruginii, sau căderea Constantinopolului, sau învierea morţilor în care scheletele ies din morminte, odată cu elefanţii şi diferite specii de animale. Şi o prelungire a acoperişului, formată din bureţii crescuţi pe el, apără picturile contra ploilor şi zăpezii.

Ieşisem din Madridul Roşu. Era în Octomvrie 1936[2]. Mergeam în automobil cu ministrul Spaniei la Bucureşti, scumpul meu prieten şi şef, marchizul Prat, pe şoselele Bucovinei când, văzând micul steag spaniol fluturând pe maşină, ţăranii români cu căciulile de piele de miel şi ţărăncile cu frumoasele lor cămăşi cusute cu flori, au alergat ca să ne dea marea veste: Alcazarul din Toledo a fost eliberat! Am înţeles atunci că cenuşa lui Ştefan cel Mare era caldă încă, că încă vibrau scrisorile lui, apelurile către Europa, furia faţă de eleganta indiferenţă a Occidentului!

Câteva zile după aceea am ajuns la frontiera rusească. Numai un fluviu ne despărţea de altă lume, unde, ca şi în Madrid, flutura steagul roşu şi bisericile erau transformate în depozite de maşini agricole; acesta era noul Islam! Nu Islamul în continuu progres şi occidental al Turciei moderne, ci Islamul barbar al calului lui Mohamed al II-lea, care-şi lăsa urmele copitelor în coloana de porfir a Sfintei Sofii, când preotul ce se găsea în altar a dispărut misterios, promiţând că va reveni să-şi continue slujba când Constantinopolul va fi din nou creştin. Da, ne găseam în faţa Islamului

---

[1] În zadar s-a dovedit a fi şi îndemnul lui Jan Dlugosz, sfetnicul regelui Poloniei, care îl considera atunci pe Ştefan cel Mare "bărbat minunat, întru-nimic inferior conducătorilor eroici (din lumea antică - n.n.), pe care atât îi admirăm; care cel dintâi dintre principii lumii a dobândit în vremea noastră o victorie atât de strălucită împotriva Turcului. După părerea mea el este cel mai demn să i se încredinţeze stăpânirea şi conducerea militară a întregii lumi (creştine - n.n.) şi mai ales funcţia de comandant şi conducător împotriva Turcului, cu sfatul comun înţelegerea şi hotărârea creştinilor, pe când ceilalţi regi şi principi catolici se vlăguiesc în lâncezeală şi plăceri sau în războaie civile"(Vezi Jan Dlugosz, *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col. 528; apud C. Rezachevici, *op. cit.,* p. 214).

[2] În jurnalul său intim, Agustin de Foxa notează, că de fapt, vestea despre căderea cazarmei Alcazar din Toledo - de la 26 septembrie 1936 - a primit-o luni, 28 septembrie 1936, din partea ţăranilor români, la Suceviţa.

secolului douăzeci! Drapelul său era de aceeaşi culoare, numai semiluna se transformase în secere, adăogându-i-se heraldica materialistă, ciocanul. România a opus mii de oameni înarmaţi cu credinţa lui Ştefan cel Mare contra acestui nou Islam mecanizat, dar nu i-a putut rezista. Noul Islam este atât de puternic încât îşi fabrică o astronomie proprie şi lansează luni noi, care nu frământă inima palpitantă a oceanului în timpul fluxului şi al refluxului, nu influenţează pântecele femeilor, nu turbură pe îndrăgostiţi, nu deschide petalele palide şi bolnăvicioase ale florilor de noapte, dar constituiesc cei doi ochi lipsiţi de pleoape ai lui Cain, cari pândesc lumea.

Europa, mai sceptică, mai laică, mai "coexistentă" decât acum cinci secole, îşi dă seama totuşi de sumbrul triumf al materialismului. De la Petru cel Mare acest pericol ameninţă România, la răspântia - cum a scris cineva-tuturor nenorocirilor şi dezastrelor, datorită tragicei sale poziţii geografice. Petru cel Mare, îmbrăcat desigur în aur, cu piei de castor şi de urs şi sălbatice tiare bizantine cu enorme pietre preţioase slave, a sosit în Moldova. Ţăranii din toate satele l-au primit trăgând clopotele, bucurându-se de venirea unui împărat creştin. Dimitrie Cantemir a fost un domnitor mai puţin prudent decât colegul său din Valahia (Constantin Brâncoveanu n.n.): a fost un colaboraţionist. Mitul dominaţiei ruseşti nu era atunci apărarea proletariatului ci aceea a creştinătăţii. Dar generalii săi se comportau ca nişte prinţi despotici şi nu lăsau Românilor, atunci când veneau să reclame ceva, decât ochi ca să plângă, lucru cu care nu era obişnuit valorosul popor român. Caterina a II-a s-a mişcat pe aceeaşi linie ca predecesorul său; Alexandru a făcut acelaşi lucru. Panslavismul a fost mai puţin respectuos decât Islamul, care lăsa domnitorilor români o mare autonomie şi nu a clădit niciodată moschei în teritoriile sale creştine, încât un istoric a afirmat că "în 1460, sub Mahomed al II-lea, Principatele Române s-au bucurat de mai multă libertate decât în 1957 sub tutela părintească a O.N.U.-lui".

În ceea ce priveşte opresiunea, Rusia sovietică a întrecut cu mult pe ţari. Rusia, care a voit să fie a treia Romă, cu un fond creştin, izgonit de materialismul marxist, cu planuri mai agresive decât cele ale Islamului, se irită mai mult decât semiluna în faţa miracolului român al refuzului de a se asimila. Nu-i iartă inteligenţa şi ironica sa indiferenţă în faţa misticei totalitare, individualismul său latin care urăşte hoardele Asiei, avansata sa reformă agrară echilibrată şi senină, care a îndepărtat orice ură a ţăranilor faţă de boieri, modul său de a se guverna care reuşise să găsească un echilibru între libertate şi ordine, patriarhalitatea sa, creştinismul ferm dar tolerant, uşor panteist, care a dat azil tuturor religiilor persecutate, de la sectele ruseşti până la Husiţi şi la Evreii sefardiţi, care vorbesc ca în sonetele secolului de aur. În afară de acestea, Ruşii nu iartă intrarea victorioasă din 1919 a armatei române la Budapesta, pentru a înăbuşi în faşă prima apariţie a comunismului european reprezentat de Bela Kuhn, nu-i iartă masiva sa unitate de bloc de marmură romană, care face

imposibilă aţâţarea separatismelor. De aceea, faţă de poporul român, poziţia Kremlinului este una singură: exterminarea.

Gazetarul american John Gunther, în cartea sa “Dincolo de cortina de fier a Europei”, după ce a parcurs toate ţările îngropate sub lespedea îngheţată a Kremlinului, a scris fără ezitare: “Ţara cea mai oprimată de către Ruşi este România”. După informaţiile noastre, populaţii întregi din Dobrogea au fost smulse din rădăcini, ca nişte plante în plină înflorire, pentru a fi duse în trenuri, în camioane şi pe jos, în alte regiuni umplând înspăimântătorul vid geografic cu “noi” cetăţeni sovietici. De asemeni în Moldova, colonizarea a fost implacabilă. Ar trebui să se propună dramaturgilor moderni ca temă de inspiraţie tragedia unor oameni smulşi din peisajul în care s-au jucat când erau copii, în care au întâlnit primul cuib, sub ai cărui fagi au schimbat primul sărut de dragoste, obligaţi să trăiască în peisagii duşmănoase şi definitive, peisagii în care nu au fost leagănele lor şi în ale căror cimitire nu vor întâlni numele nici unuia dintre bunici. Ca scriitor, ca intelectual - deşi nu-mi place această denumire - trebuie să mărturisesc că mă impresionează mai mult siluirea sufletului decât a corpului. Rusia a tras în suflete, a bombardat trecutul, Istoria Românilor, ceea ce constituie o crimă mai mare decât aceea de a fi dărâmat monumentele.

Filologi <<emeriţi>> urmăresc cuvintele latine ale limbii poporului român ca pe nişte magnifici cerbi în hăţişuri, pentru a-i vâna fără milă, suprimă în biblioteci şi Academii cărţile şi documentele care păstrează amintirea Istoriei şi umbra marilor dispăruţi. Se urmăreşte să se facă din poporul român un robot fără memorie. Din nou ar trebui să ajungă până la O.N.U. - ultima fortăreaţă, deşi minată, a Occidentului - strigătele martirice, profetice ale poporului român, ca pe vremea lui Ştefan cel Mare; Valahia, Moldova, Transilvania şi Basarabia luptă contra pumnului hrăpăreţ al noilor păgâni.

Poporul român continuă să fie sentinela neadormită a Occidentului. România nu poate şi nu trebuie să moară. Fiica lui Traian, sora atât de îndepărtată a marii familii latine, Tracia viilor verzi cu strugurii ce dau în albastru, citată în Iliada, apărătoarea luminosului alfabet roman în contra orientalelor litere chirilice, vesela şi frumoasa ţară a horei, asemănătoare sardanei noastre[1], ţara de baştină a aurului, ai cărei ţărani lasă să îngheţe vinul pentru a-l face mai vârtos după o reţetă rămasă nici mai mult nici mai puţin decât de la Ovidiu, ţara Arhangelilor care ucid balaurii cu suliţa, această ţărişoară de 20 milioane de creştini tot atât de imposibil de asimilat de către Slavi cum au fost de către Turci, această stâncă a Occidentului, Patria pictorului Grigorescu şi a dulcilor strofe ale lui Eminescu, are dreptul de a cere să fie auzită. Aceasta este oare era autodeterminării popoarelor, când rasele africane şi asiatice se constituiesc în ţări libere şi suverane cu

[1] Dans catalan, asemănător horei româneşti (nota autorului).

dreptul încă de a se întinde peste limitele lor şi a fi imperialiste, şi în care coloniile nu mai sunt permise decât atunci când este vorba de popoare creştine şi de rasa albă?

România nu poate muri. Această scumpă parte a Europei şi a latinităţii, clădită în cea mai teribilă furtună, tencuită cu mai mult de o mie de ani de sânge vărsat, nu poate fi lichidată prin câteva linii trase pe un petec de hârtie în timpul desertului la un vesel banchet la Yalta, între paharul de vodkă şi whisky al învingătorilor unui război, început în numele libertăţii popoarelor!

Luminoasa fiică a lui Traian nu poate să cadă în mâinile murdare ale lui Tamerlan. Cu toate că strigătul nostru ar părea steril, cu toate că nu va ajunge niciodată până la stupul în care se face mult zgomot şi nu se produce miere al edificiului O.N.U.-lui, el rămâne să plutească în aer. Căci nimic nu se pierde în gol când cuvintele sunt încărcate de energia atomică a raţiunii şi a justiţiei.

Gestul lui Ştefan cel Mare, atletul lui Christos, nu se va şterge niciodată din inima poporului român şi, cu toate că ar părea un paradox, contra efemerelor tancuri se ridică eterna sa cenuşă”.

II. MISCELLANEA

CONSIDERATIONS ABOUT THE CORRESPONDANCES BETWEEN THE ROMAN MILITARY MAGISTRACIES AND THE GREEK TITLES IN THE INSCRIPTIONS FROM THE EASTERN PROVINCES OF THE ROMAN EMPIRE

Lucian Amon, Florian Olteanu

It is generally known that Roman authorities used the Greek language in their relations with the Greeks, who were integrated under Roman authority, in the eastern provinces of the Empire.

The Greeks offered to the representatives of the Roman authority (military commanders, the emperor and his family), decrees of gratitude for the services, which they appointed to the city, in their mother language.

The inscriptions contained the Greek equivalent of the Latin word, or an expression, which represented a relative sense to the Latin title.

As an example, we may use the decree ISM III 114, given by the Council and the People Assembly of the city of Callatis.

The Roman honored by this decree was Lucius Minicius Natalis Quadronius Verus. His exceptionally career is completely known from the inscription CIL XIV 3599.

Lucius Minicius Verus had a consular rank, as he appears in the decree ISM III 114[1].

The Greek correspondent of the Latin consularius is upatikos.

He was the tribune of the 1st Legion Adiutrix (scribed as □"a boetos"), 11th Legion Claudia (scribed ia'□Klaudía) and of the 14th Legion Victrix- id Neikephoros. His consular rank gave the possibility to wear the mantle of commander, with large purple margins (*laticlava*). The Latin title "tribunus laticlavius" is translated in Greek, as heiliarchos platusemos. Leiliarchos means "commander over a thousand soldiers" (the tribune had the command of the first "cohors" in a legion-*cohors milliaria*). The adjective platusemos correspond to the Latin "laticlavius".

His career is presented in a chronological order. A superior task was that of Imperial legate of the 7th Legion Victix (in Latin *Legatus Augusti legionis VII Victricis*), which in Greek is translated presbeutes leglonos z neikephorou.

The last magistracy from this inscription is that of "Imperial legate with praetorian powers to the province of Lower Moesia" (*in Latin legatus Augusti propraetore*). The Greek equivalent is presbeutes Sebastou kai antistrategos Musias tes kato. We can observe that the Greek expression is formed by words, which designed, in the age of autonomy, military magistracies. Antistrategos □□means "former strategos" - praetor in Latin,

[1] A. Avram, ISM III, p. 444-446.

(military magistrate), and presbeutes, corresponds to the magistracy of ambassador in the age of autonomy of the city of Callatis. In this case the sense was approached by the Latin title, “legatus”.

The second order in the Roman society was that of knights (in Latin, ordo equester).

Another inscription offers an example from Ephesus, IDRE, II, 373[1].

The inscription is bilingual, in Latin and in Greek and presents the career of the knight Marcus Arruntius Claudianus.

The knights had to accomplish three commands of military formations (tria militia). His first command was that of “praefectus cohortis”, translated in Greek as Eparchon speires. Afterwards, he was twice tribune (tribunum), his mantle having strait purple margins (“angusticlavius”), but this detail was never mentioned in inscriptions, because it had an inferior connotation. In Greek, this title is mentioned dis heiliarchon. He commanded afterwards, a cavalry formation (in Latin *ala*) and a formation of praetorian knights (in Latin *vexillum praetorianorum*). In the Greek text, both commands are presented as dis eparchon eiles.

After the accomplishment of the military tasks, he was integrated in the Roman administration, being *procurator Romae frumenti mancipalis* (in Greek presbeutes kai antistrategos eparcheian Achaias, Asias dis), *praefectus classis Moesicae et ripae Danuvii.* This military function was translated in Greek as Eparhontos Ten Moisiai stolou Kai tes ochtes. He was, also, praetor of Roman people (*praetor populi Romani*), in Greek, strategos demou Romaion.

The last magistracy of Marcus Arruntius Claudianus was that of imperial legate, in the provinces of Achaia and Asia (*legatus propraetore provinciarum Achaiae et Asiae bis*), which he accomplished twice, translated in Greek as presbeutes kai antistrategos eparcheian Achaias, Asias dis.

As a general observation, we can see that Greeks used to translate the Roman titles, in their language, and if it was possible, to tie the sense of Latin words to the Greek ones, those, which in the autonomy age designed Greek traditional magistracies.

Abreviations:

CIL - *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, edit. Th. Mommsen, 1863, în continuare.

IDRE II - C.C. Petolescu, *Inscriptions externs concernant l’histoire de la Dacie*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucarest, 2000.

ISM III - A. Avram, *Inscriptions de Scythie Mineure,* vol. III, Editura Enciclopedică, Bucarest-Paris, 1999.

[1] C.C. Petolescu, IDRE II, p. 379-381; idem, *Epigrafia latină*, Editura Ars Docendi, Bucureşti, 2001, p. 169.

PARTICIPAREA EVREILOR DIN ROMÂNIA LA RĂZBOIUL DE REÎNTREGIRE NAŢIONALĂ ŞI SITUAŢIA LOR ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Adi Horaţiu Schwarz

Participarea soldaţilor de origine iudaică în rândurile Armatei Române la campaniile din 1916-1918 şi 1919 a reţinut mai mult atenţia istoricilor, scriitorilor şi memorialiştilor. Prima contribuţie istoriografică importantă este reprezentată de volumul *Adevărul asupra problemei evreieşti* publicat de Wilhelm Filderman în 1925[1]. În capitolul III, intitulat Evreii *în războiul pentru întregirea României*, dr. Filderman demonstrează că în primul război mondial populaţia majoritară la acea dată, 7.457.311 români, a dat un număr de 745.731 mobilizaţi, iar populaţia evreiască de 230. 000 de locuitori, a dat un număr de 23. 000 de mobilizaţi. Privitor la numărul de morţi din primul război mondial, românii au dat 37.853 morţi, adică 5,07% din mobilizaţi, iar evreii au dat 882 morţi, adică 3,83% din numărul mobilizaţilor, indiferent de fabulaţiile unor antisemiţi notorii precum A.C. Cuza sau generalul Alevra. În susţinerea cifrelor prezentate, dr. Filderman face uz de tabele provenite fie din registrele armatei, fie ale primăriilor[2].

În ce priveşte răniţii din rândul ostaşilor evrei mobilizaţi, numărul lor a fost de: 740, respectiv 3,21% din totalul militarilor evrei, în timp ce au fost răniţi, 37.663 de soldaţi români, adică 5,05% din numărul total al combatanţilor. Iar despre numărul prizonierilor, acesta se repartizează după cum urmează: ostaşi români 1,65% din totalul militarilor, ostaşi evrei 1,95% din totalul evreilor participanţi la război, practic cifrele sunt identice. În ce priveşte numărul redus de prizonieri din rândurile armatei române, el evidenţiază patriotismul ostaşilor indiferent de etnie[3].

Despre ostaşii evrei decoraţi, trebuie relevat ca aceştia s-au distins în toate marile bătălii duse de armata română în cursul primului război mondial. O observaţie aparte trebuie făcută. Mulţi ostaşi evrei au fost decoraţi pentru eroismul în luptele împotriva trupelor ruseşti răsculate în preajma oraşului Iaşi, pentru participarea activă în rândul Diviziei a IV-a generalului Broşteanu, care a eliberat Chişinăul sau luptând cu devotament şi abnegaţie în rândurile armatei de vest, zdrobind revoluţia bolşevică a lui Bella Kuhn. Faptele ostaşilor români în primul război mondial sunt o dezminţire adusă fabulaţiilor cuplului Alevra-Cuza, cât şi a prozeliţilor lor interbelici, privind simpatiile evreieşti faţă de comunism. Asupra acestui subiect vom reveni pe parcursul studiului de faţă.

---

[1] Wilhelm Filderman, *Adevărul asupra problemei evreieşti*, Bucureşti, 1925.
[2] *Ibidem*, p. 27-28.
[3] *Ibidem.*

În capitolul *Evrei spioni şi trădători,* dr. Filderman demolează acuzaţiile lui A.C. Cuza concluzionând pe bază de date că, din totalul militarilor evrei în timpul primului război mondial un număr de 199 au primit condamnări ale Tribunalelor Militare, ceea ce reprezintă un procent de 0,86%. Filderman face menţiunea că multe din condamnări se referă la delicte de drept comun. Este readus în memoria cititorilor cazul soldatului evreu Nisim Waissman care l-a oprit la Mărăşeşti pe colonelul Crăiniceanu să treacă cu planurile operaţionale la inamic. Nisim Waissman a fost decorat şi citat pe ordin de zi pe armată, iar colonelul Crăiniceanu a fost condamnat de Curtea Marţială. Am citat acest caz pentru a arăta că nu există un monopol al binelui şi răului, că patriotismul şi spiritul de abnegaţie nu constituie nici el un monopol. Au existat şi vor exista români buni şi români răi, au existat şi vor exista evrei buni şi evrei răi, dar că în marea lor majoritate populaţia majoritară românească ca şi minoritatea evreiască din România au binemeritat de la Patrie[1].

În capitolul *Purtarea evreilor şi românilor sub ocupaţie*, Filderman face o analiză a acestui subiect şi după ce demolează acuzaţiile antisemite, prezintă drept concluzii un citat din Noul Testament: "*Nu judecaţi ca să nu fiţi judecaţi. Căci cu judecata cu care judecaţi, veţi fi judecaţi, şi cu măsura cu care măsuraţi vi se va măsura. De ce vezi gunoiul ce este în ochiul fratelui tău şi nu zăreşti bârna din ochiul tău? Sau cum vei zice fratelui tău: stai să scot gunoiul din ochiul tău şi iată bârna este în ochiul tău. Făţărnicie, scoate mai întâi bârna din ochiul tău şi atunci vei vedea să scoţi gunoiul din ochiul fratelui tău*". (*Evanghelia* după Matei, Cap. 7,1 - 6)[2].

Părţi şi anexe din ampla lucrare a dr. Wilhelm Filderman au fost editate mai târziu în volumele *Evreii din România în războiul de reîntregire a ţării*[3] şi *Dr. Wihelm Filderman. Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naţionale a României*[4]. De menţionat este şi volumul lui Hary Kuller, *Opt studii despre istoria evreilor din România*, unde sunt abordate, tangenţial, problematica emancipării evreilor din România prin intermediul unei cariere militare precum şi câteva aspecte privind istoriografia despre evreii din România şi izvoarele unei viitoare - şi necesare, credem noi - *Bibliografia judaica Romaniae*[5].

De asemenea, lucrarea lui Carol Iancu, *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, consacră scurtul capitol X - *Războiul*

---

[1] *Ibidem*, p. 38-39.
[2] *Ibidem*, p. 52.
[3] Dumitru Hâncu, Lya Benjamin (editori), *Evreii din România în războiul de reîntregire a ţării*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1996.
[4] Teodor Wexler, Michaela Popov (editori), *Dr. Wilhelm Filderman. Un avocat al etniei sale. Un avocat al cauzei naţionale a României*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2001.
[5] Hary Kuller, *op. cit.,* Editura Hasefer, Bucureşti, 1997, p. 218-220, 287-340.

şi emanciparea evreilor, participării evreilor, în cadrul Armatei Române, la campaniile din anii 1913 şi 1916-1918 [1].

Pentru perioada interbelică, aspecte privind problematica tezei noastre de doctorat sunt abordate doar tangenţial în lucrări tratând problema evreiască precum cele ale lui Andreas Hillgruber[2] sau Jean Ancel[3]. În lucrările dedicate istoriei evoluţiei organismului militar românesc în perioada 1866-1940 nu apar nici un fel de referiri la subiectul cercetat de noi, dar aceste contribuţii istoriografice ne sunt utile din punctul de vedere al cunoaşterii istoriei Armatei Române[4].

Carol Iancu şi-a adus contribuţia la cunoaşterea istoriei evreilor printr-o altă carte importantă: *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare. 1919-1938*[5]. Autorul a avut tenacitatea de a se dedica urmăririi destinului social al evreilor din ţara sa de origine, de la naşterea statului român modern şi până astăzi, într-o amplă, veritabila frescă la al cărei ultim volum, privind istoria evreilor sub regimul comunist, se afla în curs de elaborare. În volumul dedicat vieţii evreilor în România Mare, se recompune acea autentică frescă a comunităţii evreilor români din ultimii 150 de ani, autorul dezvăluind o serie de aspecte inedite.

De exemplu, la p. 15-16, ne este prezentat tabelul combatanţilor evrei (morţi, răniţi prizonieri) sau al celor decoraţi - în timpul primului război mondial[6]. Printr-o lege din 1913, de la războaiele balcanice, serviciul militar

---

[1] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 302-308; Şi literaţii au fost atraşi de subiect: scriitorul Felix Aderca, combatant în primul război mondial, a consacrat un roman acestor evenimente, surprinzând şi aspecte privitoare la contribuţia ostaşilor români de etnie evreiască la război (Felix Aderca, *1916*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1997). Drama soldatului evreu, sfâşiat între patriotismul său real şi neîncrederea celorlalţi camarazi, este prezentată şi de Liviu Rebreanu în nuvela *Iţic Ştrul dezertor*. Eroul este persecutat chiar şi atunci când, în războiul din 1916-1918, îşi făcea datoria pe front. Nuvela denunţa ca falsă teza evreului fricos, laş, lipsit de dragoste de ţară, dar denunţul nu se oprea aici: autorul demască în acelaşi timp ura, cinismul şi reaua-credinţă antisemită, împinse până la crimă.

[2] Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţiile germano-române. 1938-1944*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994.

[3] Jean Ancel, *Contribuţii la istoria României. Problema evreiască 1933-1944*, vol. 1, Editura Hasefer, 2001.

[4] Gen. G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial 1916-1918*, vol. I-IV, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1928-1936; Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I-II, Editura Militară, Bucureşti, 1989; ***, *Istoria militară a poporului român*, vol. IV-VI, Bucureşti, 1987, 1988, 1989; ***, *Istoria militară a românilor*, vol. 2, Editura Militară, Bucureşti, 1992.

[5] Carol Iancu, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare, 1919-1938*, prefaţă de Pierre Guiral, postfaţă de Gérard Nahon, traducere de Ţicu Goldstein, Editura Hasefer, Bucureşti, 2000, 380 p.

[6] *Ibidem*, p. 15-16. Este de menţionat faptul că au luptat, pentru Romania, şi ambii bunicii ai autorului, în calitate de "străini nesupuşi unei puteri străine", potrivit enunţului art. 7 din Constituţia din 1866, revizuit la 1879 (şi nu al "Constituţiei din 1879", după cum menţionează eronat autorul la p. 11 a operei citate), unul căzând la Mărăşeşti, altul în urma sechelelor dobândite în timpul războiului.

devenise obligatoriu şi pentru evreii care nu erau cetăţeni români, care formau imensa majoritate a evreilor din România (circa 260.000 de suflete). Aşa-zisa rezolvare a chestiunii evreieşti, din 1879, tocmai, prin revizuirea, la presiunile internaţionale, a discriminantului articol 7 din Constituţia de la 1866, a fost, de fapt, un simplu escamotaj, care nu a dus decât la un număr infim de naturalizări: puţin peste 4.000, în decurs de circa 40 de ani - dintre care 882 - cei ce s-au evidenţiat în Războiul de Independenţa - în primul an.

Recrutarea necetăţenilor, hotărâtă în 1913, reprezenta o piedică în calea evreilor care doreau emanciparea prin intermediul efectuării serviciului militar, deoarece în ţările occidentale serviciul militar satisfăcut conferea automat cetăţenia, iar acesta constituia şi constituie datoria exclusivă a cetăţenilor.

Ceea ce nu i-a împiedicat pe mulţi evrei, în perioada 1879-1913, să se prezinte voluntar la armată - din patriotism, dar şi în speranţa că aceasta le va deschide porţile ferecate către mult-râvnita şi visata cetăţenie (pentru a nu mai vorbi de cei 882 de voluntari sus-amintiţi de la 1877, majoritatea medici, farmacişti şi studenţi medicinişti care, atunci când, din simpla iubire de ţară, s-au înrolat, pe când nimeni şi nimic nu-i obliga, nici măcar perspectiva naturalizării n-o aveau; sau de faptul că între 1879 şi 1919, indiferent ce studii absolviseră, evreii fără cetăţenie nu puteau să facă armata în rândurile ofiţerilor, ci, doar, ca simpli soldaţi…).

Pentru a reveni la primul război mondial, menţionăm câteva cifre elocvente: faţă de 97 de ofiţeri superiori români morţi, 37 au fost evrei (dintre cei naturalizaţi). Alături de ei, au mai murit alţi 811 de soldaţi şi 34 de gradaţi, iar răniţi au mai rămas alţi 663 de soldaţi. Dar evrei decoraţi n-au fost decât 825, faţă de 68. 629 de români. De fapt, după 1918, evreii din România obţin, în sfârşit, recunoaşterea cetăţeniei (emanciparea), mai ales sub presiunea Franţei. Trist de relevat este că prima rezolvare cvasicompletă a problemei evreieşti a venit ca o condiţie a Păcii separate de la Buftea-Bucureşti (mai 1918), la presiunea ocupantului german (Legea Marghiloman, reluată volens-nolens şi de Brătianu, la 29 Decembrie 1918, o data revenit la putere)[1].

De notat şi că toate legile româneşti - cu excepţia art. 21 al Proclamaţiei de la Islaz, din 1848, precizăm noi - au reuşit să evite emancipările colective, “ope legis” - prin forţa legii -, acceptând doar naturalizările individuale, “la cerere”, cu inerentele dificultăţi: cereri nenumărate, de depus într-un interval de timp limitat etc. A urmat Constituţia din 1923 (juridic, ea este o amplă amendare a celei din 1866), care, în sfârşit, consfinţea drepturile tuturor minorităţilor.

Dar o întreagă serie de legi ulterioare au limitat din nou dreptul de cetăţenie şi, de-a lungul anilor, au ţinut deschisă României Mari aşa numita

[1] Wilhelm Filderman, *op. cit.,* p. 55-56.

“problemă evreiască”. În 1924, prin legea Mârzescu (“privitoare la dobândirea şi la pierderea naţionalităţii române”) elimina rapid vreo 80-100.000 de evrei de la drepturile cetăţeneşti. Astfel apar “evreii străini supuşi români” fără cetăţenie română.

La acuzaţiile antisemite, Uniunea Evreilor Paminteni (U.E.P.; din 1923, Uniunea Evreilor Români) răspundea: “*noi aparţinem tuturor clanurilor politice, fără a fi în mod exclusiv ai unuia dintre ele. Iată cum poate fi definită deci în prezent situaţia noastră*”[1]. De altfel, însuşi liderul istoric al U.E.P., dr. Wilhelm Filderman, şi alţi câţiva, pentru a intra în Parlament, au preferat, în repetate rânduri, listele liberale. După alegeri, comisia pentru “redactarea ante-proiectului de Constituţie” (Pherekyde, C.A. Dissescu) admite “ratificarea decretelor-legi din 1918 şi 1919” cu privire la evrei şi le recunoaşte dreptul la cetăţenie română tuturor israeliţilor locuind pe teritoriul României. Constituţia promulgată la 28 martie 1923 pune capăt, după numeroase discuţii penibile, în contradictoriu, unei segregaţii intolerabile pentru israeliţii din România.

Nu după multă vreme însă, ministrul Mârzescu introduce amintita, nouă lege privitoare la evreii din ţinuturile unite cu România: aceştia trebuiau sa producă un certificat de indigenat (adică un act doveditor al domiciliului permanent într-o comună din teritoriile alipite la România). Legea Mârzescu încerca să stăvilească intrarea în Basarabia a numeroşi evrei ucraineni şi ruşi care fugiseră de “fărădelegile armatelor albe”, în plin război civil rus. În anii 1923-1924, acest proiect de lege îi viza pe cei circa 42.000 de evrei din fosta Rusie care, trecând prin Basarabia, se îndreptau spre Occident[2].

Alt conflict s-a conturat atunci când, începând din 1922-1925, guvernul român trebuia să recunoască periodic comunităţile evreieşti răspândite în ţară. În 1928 urmează “legea cultelor” (şi ea legată de comunităţi care îşi organizau activitatea culturală şi cea de asistenţă socială), dar definitivarea ei s-a făcut în 1932 (datorita eforturilor dr. W. Filderman, în acord cu liberalii, al căror deputat şi era, după cum am amintit mai sus). Mult mai importantă a fost “legea asupra învăţământului secundar” din 1928 care, cu mari intervenţii, a admis existenta institutelor şcolare evreieşti (141 de unităţi, 500 de profesori, 13.000 de elevi), dar care, treptat, şi-au pierdut puterea (numărul şcolilor şi mai ales cel al liceelor scădea vertiginos).

“Instituţiile şcolare ebraice din Basarabia au fost exemplare, având în vedere politica de românizare care a provocat stagnarea efectivelor lor şi scăderea numărului de licee (12 în 1921, doar 5 în 1939). Este drept că această politică de românizare nu-i viza în special pe evrei”, ci viza toate minorităţile şi a fost denunţată printr-un raport întocmit de “American

---

[1] *Ibidem*, p. 87.
[2] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 95-99.

Committee on the Rights of Religious Minorities", consemnat în dosarul american *Roumania, Ten Years after*. Vedem cum, dintotdeauna, americanii au fost sensibili şi au monitorizat drepturile minorităţilor, condiţionându-şi ajutorul în funcţie de respectarea acestora; în 1927, după excesele de la Oradea, un deputat evreu american a cerut chiar ruperea relaţiilor diplomatice, iar ministrul român în S.U.A. G. Cretzianu "s-a grăbit să prezinte o dezavuare a practicilor antievreieşti", la Societatea Naţiunilor. Apeluri veneau şi de la principalele biserici creştine americane, de la Amalgamated Hungarian Roumanian Society of Naturalized Citizens din New York, dar şi de la organizaţii israelite din Geneva, Atena, Tanger, Buenos Aires etc.[1].

În general, guvernarea lui Vintilă Brătianu, din 1928, graţie acordului cu UER a lui Filderman, a adus o sensibilă ameliorare în relaţiile cu evreii şi cu restul minorităţilor. Marea problemă continua să fie respectarea Tratatului Minorităţilor, căruia i se împotrivise, cu atâta înverşunare, dar inutil, Ionel Brătianu, creându-i, lui şi ţării, acea imagine deplorabilă. Cu aceeaşi ocazie, a legii învăţământului, şi tot graţie lui Filderman, a fost reglementata şi predarea religiei mozaice în şcolile de stat. În schimb, au fost făcute mari investiţii în dezvoltarea şcolilor primare şi secundare româneşti în noile provincii în care analfabetismul printre români varia între 30% în Transilvania, 60% în Bucovina (o cifră uimitoare, în flagrant contrast cu imaginea evoluată a acestei provincii) şi chiar 90% în Basarabia. Încă în 1932, 41,9% dintre copiii de vârsta şcolară nu aveau acces la învăţământ, iar ţara număra 25% analfabeţi. Tot în 1928, prin Legea cultelor, se obţine şi recunoaşterea oficiala a cultului israelit, inclusiv a comunităţii - ha kehila - ce îşi reprimeşte personalitatea juridică pierdută odată cu reformele lui Al.I. Cuza (când fusese percepută de evrei drept o deviere de la valorile individuale ale statului liberal modern)[2].

Însuşi Vintilă Brătianu ajunsese să spună, anunţând pentru toamna 1928, în Cameră, o serie de reforme privind minorităţile: "*Este vorba mai puţin de a rezolva o problema a minorităţilor cât despre o reorganizare a statului în beneficiul tuturor cetăţenilor, fără nici o deosebire. Vrem ca populaţiile minoritare… să se simtă egale în drepturi ca şi ansamblul cetăţenilor în cadrul organismului statului român*"[3].

Situaţia din Rusia Sovietică, ţara vecină, i-a determinat nu o dată pe guvernanţii românii să-i caute şi să-i "descopere" pe "evreii bolşevici". În faţa lipsei de reacţie a reprezentanţilor statului la provocările antisemite, în 12 mai 1920, un Buletin al Comitetului delegaţiilor evreieşti pe lângă Conferinţa de Pace de la Paris, scria: "*Guvernul român ar putea, dacă ar voi, să alunge orice pericol. Dacă ar vrea sa pedepsească excesele de*

---

[1] *Ibidem*, p. 196-197.
[2] Theodor Wexler, Michaela Popov (editori), *op. cit.,* vol. 1, p. 255-256.
[3] *Ibidem*, p. 198.

limbaj… sau să vestejească public incitările la omor…, el ar contribui enorm la potolirea spiritelor şi la opera de apropiere dintre români şi evrei…”[1]. În sfârşit, emblematic ne apare rechizitoriul comisarului regal, maior Cernat, în procesul Max Goldstein, vinovat de a fi pus o bombă criminală la Senat: “*Max Goldstein, comiţând atentatul, a fost minat de o mânie turbată care caracterizează rasa căreia îi aparţine… Stăpânit numai de instinctul iudaic, a mers să împrăştie teroarea printre arieni, duşmanii seculari ai evreilor rătăcitori şi neputincioşi*”[2]. Goldstein, “un individ declasat”, e înfierat şi de ziarul “Curierul Israelit”, din 19 februarie 1922, care nu înţelege, însă, de ce un “act terorist ordinar, al unui criminal de drept comun” e prezentat drept o “sinteză a iudaismului” şi nu, de pildă, sacrificiul a mii de tineri evrei la Oituz, Mărăşti şi Mărăşeşti.

Pe acest gen de paradigme ideologice s-a grefat antisemitismul agresiv al lui A.C. Cuza şi mai târziu, al lui Corneliu Zelea-Codreanu. Antecedentele şi fundamentele intelectuale ale antisemitismului şi naţionalismului românesc în perioada interbelică au reţinut atenţia unor cercetători români şi străini[3].

Scriitori români, prin excelenţă formatori de opinie, au fost uneori partizani ai unor asemenea idei. Zigu Ornea releva certe accente antisemite în opera dramatica a lui Vasile Alecsandri (sunt suficiente câteva titluri, azi mai puţin frecventate: *Trei ovrei*, *Herşcu boccegiu*, *Lipitorile satelor*, *Năvălirea jidanilor*) sau în unele lucrări de atitudine politică ale lui I. Slavici (în pamfletul antisemit “*Soll*” *şi* “*haben*”*, Cestiunea ovreilor din România*”, 1878, autorul scria că emanciparea politică a evreilor reprezenta “*moartea naţiunii române*”… Cu un macabru simţ profetic, el prevede chiar şi soluţia finală: “*Dacă lucrul vine la cuţit, apoi Europa creştină şi iudeo-germană va fi pentru noi … Ştim noi cât de mult ovreii prin ţările apusene sunt iubiţi! Să încerce şi să ne aducă la desnădăjduire; dar apoi - să nu ne învinovăţească pe noi, dacă focul aprins pe pământul românesc va trece cumva în Bucovina, în Ardeal… şi în Austria, ba chiar în Germania cea luminată*”). Nici Vasile Conta nu era străin de ideile antisemite. Acesta a pus principiul conservării naţionale mai presus de cel al libertăţii şi al egalităţii, afirma autorul, şi a susţinut şi el ideea-sperietoare, larg răspândită-n epocă, se vede, ca “*dacă nu luptăm contra elementului evreiesc, vom muri ca naţiune*”[4].

---

[1] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 148.
[2] *Ibidem*.
[3] Andreas Hillgruber, *op. cit.*; Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1994; Armin Heinen, *Legiunea Arhanghelul Mihail*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998; Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996; Cristian Sandache, *Doctrina naţional-creştină în România*, Editura Paideia, Bucureşti, 1997.
[4] Zigu Ornea, *op. cit.,* p. 23-28.

“Cazul” Eminescu este îndeobşte cunoscut, ca şi “mistica naţionalistă” din poezia şi, mai ales, jurnalistica sa. Dar marele poet avea păreri nuanţate dorind o rezolvare “constructivă” a problemei evreieşti - susţinând (ca şi ceilalţi conservatori, Titu Maiorescu, Petre Carp) eliminarea discriminărilor religioase şi acordarea drepturilor politice evreilor. O notă rămasă manuscrisă în Biblioteca Academiei Române depune mărturie pentru marele poet. Acolo el scria: “*Din nenorocire, nimeni din ţară nu a avut curajul sa propună singura soluţie echitabilă: tratamentul pe picior de egalitate a străinilor şi ştergerea deplină a deosebirilor de confesiuni*”[1].

În economie, atacuri antievreieşti lansează Petre S. Aurelian (cu o serie de legi împotriva comercianţilor şi a meşteşugarilor evrei), iar Dionisie Pop-Martian, îi considera pe evrei ca exploatatori şi cămătari (în 1866 publica un pamflet antisemit: *Proprietatea şi naţionalitatea şi ochire în marea chestie a Jidanilor*). În schimb, marele istoric A.D. Xenopol, el însuşi fiul unui evreu convertit, le cerea evreilor convertirea la creştinism, ca singura soluţie acceptabilă[2].

La începutul secolului al XX-lea, A.C. Cuza şi Nicolae Iorga nu aduceau - într-o asemenea ambianţă naţionalistă - decât vocea clară, deschisă, a unui antisemitism politic fără echivoc. Dacă A.C. Cuza îl justifica prin teorii economice, N. Iorga era preocupat de rolul evreilor în clasele ţărăneşti. “Exploatatori ai poporului”, evreii ca arendaşi de moşii boiereşti erau consideraţi vinovaţi de sărăcirea satelor. “Epoca” (1902-1903), “Semănătorul” (1903-1906) şi “Neamul Românesc” (din 1906) au fost principalele publicaţii care au găzduit propaganda antievreiască condusă de N. Iorga. Campaniile sale au contribuit mult la acreditarea diversiunii antisemite de la începutul revoltei din 1907. Acuzându-i pe evrei, în calitate de arendaşi, de a fi exploatatori ai poporului (vezi “Neamul Românesc”, 4 martie 1907), Iorga face ca furia ţăranilor sa se reverse, cel puţin iniţial, peste arendaşii evrei, şi nu peste marii proprietari de pământ (atenţie! nu boieri, aceştia dispăruseră la 1858!), adevăraţii responsabili ai mizeriei lor”[3].

Pe lângă partide, mai existau şi “gărzile”, “ligile”, “uniunile”, ba chiar şi “frăţiile: “Garda Conştiinţei Naţionale” (1919), “Asociaţia studenţilor creştini” (1922), “Uniunea Naţional-Creştină” (1922), “Liga Apărării Naţionale Creştine” (1923), “Fascia Naţională Română” (1926), “Legiunea Arhanghelului Mihail” (1927), din 1930, “Garda de Fier”. În aceste organizaţii de extrema dreaptă se înregimentau şi tineri, şi bătrâni, şi muncitori, şi intelectuali. În decembrie 1937, legionarii regrupaţi în partidul “*Totul pentru ţară*” au obţinut 72 de deputaţi. Ce să mai spunem, însă, de autentica patologie antisemită a aceluiaşi A.C. Cuza, care ajunsese să

[1] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 158.
[2] Zigu Ornea, *op. cit.,* p. 28-29.
[3] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 159.

ceară retragerea recunoaşterii *Vechiului Testament* de către Biserica Ortodoxă Română şi-l socotea pe Iisus "galileean de rasă ariană"[1].

În timpul marii guvernării liberale (1922-1926), sub guvernul lui Alexandru Averescu (1926-1927), au avut loc tulburări studenţeşti la Cluj, la Iaşi, la Botoşani, la Bârlad, şi în alte localităţi mai mici din Moldova, la Oradea Mare (1924) şi la Cluj (1927), sub guvernarea lui Vintilă Brătianu, dar şi sub guvernările ţărăniste (1928-1933). A servit prea puţin un "apel poporului român" adresat de Uniunea Naţională a Evreilor ("de ani de zile s-a pus în operă un sistem de aţâţare împotriva Evreilor") şi nici mai multă eficienţă nu au avut nici apelurile adresate Societăţii Naţiunilor: violenţe antisemite se comiteau în Maramureş (la Borsa; doi preoţi codreniţi, unul ortodox, Ion Dumitrescu, şi altul unit, Andrei Berindei, sunt arestaţi pentru instigare la omor, dar eliberaţi de guvernul Maniu, în octombrie 1930), în Basarabia (la Chişinău), la Galaţi şi la Brăila - dovedind incapacitatea guvernelor de a reacţiona.

Un reviriment se constata de abia în ianuarie 1931, când, după atentatul împotriva directorului evreu al marelui cotidian "Dimineaţa", Emil Socor, ministrul de interne Ion Mihalache dizolva Garda de Fier (paralel cu organizaţiile comuniste: Tineretul Roşu şi Ajutorul Roşu Proletar), luând măsuri dure, inclusiv împotriva preoţilor legionari. În aceste circumstanţe, Partidul Naţional Evreiesc (constituit în 1931) a candidat pe liste proprii (simbol: Menorah - candelabrul) în alegerile din iunie 1931, obţinând 2,19% şi 5 mandate, iar la alegerile din iulie 1932, 2,26% şi tot 5 locuri[2].

În aceste condiţii, alternativa a fost adesea aderarea la idealurile sioniste şi emigrarea, după cum ne asigură Itzhak Artzi, în cartea sa *Biografia unui sionist*. Ne este relevat faptul ca autorităţile române îi considerau pe evreii din Regat, români de confesiune mozaică, dar pe cei din Transilvania şi Bucovina, dimpotrivă, ca pe o minoritate naţională, pentru a o dizloca din blocurile maghiar şi german. De asemenea, este de notat faptul că, în timp ce U.E.R., cum îi spune şi numele, a promovat mai degrabă integrarea, asimilaţionismul şi alianţa cu PNL (dar, punctual, şi cu Partidul Poporului), refuzând transformarea în partid, grupările sioniste (puternice mai ales în Basarabia) s-au orientat către PNŢ şi au favorizat naşterea Partidului Evreiesc (preşedinte: Th. Fischer), în care evreii se declarau, direct, "minoritate naţională" (anterior, UER prefera termenul ambiguu de "minoritate etnică şi religioasă"), dar îşi afirmau şi "solidaritatea cu naţiunea română" şi "fidelitatea şi devotamentul faţă de Tron şi de Patrie". Nu e de mirare că tocmai evreii basarabeni, cei mai oropsiţi, cei mai săraci, cei mai "fără patrie", au fost purtătorii de stindard ai sionismului. Evreii ceilalţi, şi cei bucovino-transilvăneni, şi cei regateni, mai cultivau

---

[1] Armin Heinen, *op. cit.,* p. 233-239.

[2] *Ibidem*, p. 321; vezi şi Bela Vago, *The Jewish Vote in Romania between the two World Wars*, în "*Jewish Journal of Sociology*", University of Tel Aviv, 2/1972, p. 239.

ideea unei patrii, se mai credeau "unguri (sau austrieci) de religie mozaică" primii, după cum "români de religie mozaică" începuseră a se crede, mai ales după 1919, tot mai mulţi evrei regăţeni (şi, mai ales, muntenii, bucureştenii, şi, în general, cam toţi acei 50% care, în 1930, declarau ca limba maternă româna, de tip Filderman sau Mihail Sebastian!), şi mai greu s-au raliat la ideea sionistă (dovadă repartiţia electorală pe regiuni amintită mai jos, dovadă numele organizaţiilor lor: Uniunea Evreilor Pământeni, devenită Uniunea Evreilor Români)[1].

Din 1932, însă, ca urmare a creşterii antisemitismului, UER n-a mai găsit nici un partid românesc dispus la cartel electoral (ultimul acord cu PNL a fost în 1931). Numai Partidul Evreiesc a rămas să îi mai reprezinte pe evrei. Astfel, hrănită din disperare, din pierderea speranţelor, ideea sionista îşi face tot mai mult loc, ca unica soluţie. Ideile susţinute de dr. Wilhelm Filderman, asimilaţioniste, romantice, coerent liberale, "franţuzeşti", nu mai au susţinere în rândul conaţionalilor. În alegerile din decembrie 1933, nici Partidul Evreiesc nu mai intra în Parlament, unicul evreu rămas fiind şef-rabinul Iacov Niemirower, ca senator de drept al cultului (ceea ce nu-l va feri de umilinţe de felul izgonirii de către huligani cuziti, fără ca autorităţile să intervină, de la sfinţirea mitropolitului Visarion, la care, totuşi, fusese invitat, sau de un atentat). Noua situaţie va duce la o apropiere a UER de sioniştii din Partidul Evreiesc, iar în 1936 se va constitui Consiliul Central al Evreilor din România[2].

După 1934 se face simţită însă şi o nouă formă de "antisemitism de stat". Este epoca în care guvernul Tătărescu - sub presiunile unei opinii publice tot mai receptive la abila propagandă fascistă şi, mai ales, nazistă -, dacă nu putea împiedica tezele rasiste ale lui Cuza şi Codreanu, dar nici pe ale unui Vaida-Voevod sau A.C. Cuza care, împreuna, cereau limitarea ("numerus clausus") sau chiar excluderea ("numerus nullus") a Evreilor şi a altor minoritari din universităţi şi funcţii publice, a încercat sa-si apropie temele antisemite respective, cu o neta preferinţa pentru ideile "cămăşilor albastre" cuziste, în detrimentul "cămăşilor verzi" legionare. O lege asupra "conversiunii datoriilor agricole" (1934) a fost prima măsura care i-a afectat pe evrei. Aceasta îi excludea pe cetăţenii străini şi pe evreii fără cetăţenie română (aşa-zişii "evrei supuşi români", ajunşi astfel după legea Mârzescu "de constatare, dobândire şi pierdere a naţionalităţii române", din 1924, şi asimilaţi străinilor) de la reduceri şi amortismente de datorii agricole[3].

Aplicarea legii conversiei însemna ruina materială a mii de evrei. Dar cea mai gravă a fost Legea pentru folosirea personalului românesc în întreprinderi, din 24 iulie 1934. Legea evidenţia "promovarea muncii naţionale" şi, cum am arătat mai sus, lansa, încă înainte de legile

---

[1] Itzhak Artzi, *Biografia unui sionist*, Editura Toladot, Tel Aviv, 1971, p. 117-132.
[2] *Ibidem,* p. 247.
[3] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 238.

Nürnberg, poate pentru prima oară în Europa, conceptul de “Români etnici” sau “Români de sânge”. Bineînţeles, aceste măsuri au stârnit protestul Uniunii Evreilor Pământeni, dar fără nici o consecinţă. S-au creat, prin regulamentul de aplicare a legii, din 23.I.1935, trei categorii de locuitori: “cetăţeni români etnici”, “cetăţeni români de altă origine etnică” şi “străini”. Aceasta a dus la excludea a 80.000 de evrei “supuşi români” (iar alţi 700.000 de evrei din România Mare erau clasaţi ca cetăţeni de categoria a doua; dar aceasta lege nu-i afecta numai pe evrei, ci şi pe toate celelalte minorităţi. Cei mai afectaţi au fost, totuşi, evreii, deoarece marea majoritate a celorlalţi minoritari locuiau la sate, ocupându-se cu îndeletniciri tradiţionale, pe când evreii trăiau la oraşe şi, cu profesiile şi meseriile lor, se încadrau în parametrii legii). Ţinându-se seama şi de celelalte minorităţi, se găseau lipsiţi de drept de muncă circa 4.500.000 de persoane “de altă origine etnică”[1].

Protestele au ajuns până în Franţa: dr. W. Filderman a alertat Parlamentul francez şi Alianţa Israelită Universală. A urmat apoi lupta împotriva numărului proporţional (cunoscut şi ca “numerus proportionalis”, “numerus clausus” sau “valahicus). Cerut de extremişti încă din 1922, Vaida-Voevod solicitase ca PNŢ sa-l introducă în programul său.

În 1935, cedând solicitărilor studenţilor antisemiţi, Ministrul Instrucţiunii a dispus o segregaţie în universităţi: evreii trebuiau să stea în bănci aparte şi să treacă examenele în grupuri separate, iar în unele instituţii (Agronomie şi medicină veterinară, la Bucureşti, Academia Comercială şi Agronomie, la Cluj) chiar “numerus nullus” a fost, de facto, aplicat. La Medicina din Bucureşti, din 160 admişi, doar 4 erau evrei, şi nici aceştia, din cauza intimidărilor, nu au putut urma cursurile. Politica numărului închis şi-a dat roadele sale nefaste. Evreii, graţie condiţiei lor de orăşeni, proveniţi toţi din familii alfabetizate (obligaţie a religiei mozaice!) - faţă de masa de analfabeţi români - şi, deci, cu aptitudini mai pronunţate pentru carte, reprezentau 20% din populaţia studenţească în 1925 (3998 din 19515) şi 15% în 1927, dar până la 30% la Medicină şi Farmacie, şi, deci, şi-n primul rând, o concurenţă redutabilă pentru studenţii români, în Universităţi, apoi şi la bursa locurilor de muncă. Evident, nimic nu-i împiedica pe români să se înscrie în număr mai mare la studii. Dar condiţia rurală a majorităţii populaţiei româneşti, precum şi starea materială mai modestă, pe ansamblu, a acesteia, analfabetismul, ca şi o anumită lipsă de tradiţie constituiau un handicap pentru români. Să adăugam şi faptul că, deseori, prin forţa lucrurilor - statisticile o dovedesc -, evreii proveneau din familii mai favorizate economic decât românii[2]. Din 1936-1937, datorită presiunii extremei drepte exercitate asupra guvernului Tătărescu se constată o tot mai accentuată politică de “românizare”, intenţionându-se

[1] Andreas Hillgruber, *op. cit.,* p. 138-139.
[2] Armin Heinen, *op. cit.,* p. 313-314.

chiar şi elaborarea unui *Proiect de Lege asupra revizuirii listelor de naţionalitate*, abandonat, dar concretizat ulterior în anii 1938-1939, când unui număr de 225.222 (36,7%) de evrei români le-a fost retrasă cetăţenia[1].

Planificata revizuire a cetăţeniei române atingea vreo 4. 000. 000 de minoritari (dintre care 600.000 de evrei), dar, la presiunile internaţionale, a fost retrasă, guvernul concentrându-se pe "românizarea" economiei. Reţin atenţia câteva cifre: evreii şi alţi minoritari reprezentau 50% din totalul inginerilor metalurgi, 80% din inginerii textilişti, 70% dintre ziarişti, 42% dintre arhitecţii vechiului Regat - şi 90% în provinciile unificate, 83% dintre dentişti; 402 ofiţeri rezervişti farmacişti erau evrei, faţă de 248 de români, 1460 de medici, faţă de 1440 de români şi 440 de alte naţionalităţi. Totuşi, în 1938, 32% dintre evrei erau meşteşugari (faţă de 11,3% neevrei), iar 48,3% lucrau în comerţ şi credit (faţă de doar 4,2 neevrei). Profesiuni liberale: 4,6%, paradoxal, mai puţin decât neevreii - 6%. În sfârşit, 81,1% dintre evrei erau angrenaţi în profesiuni de tip urban, faţă de doar 15,5 pentru restul populaţiei[2].

În fine, o posibilă explicaţie - nu şi justificare! - a largii răspândiri a perceperii evreilor ca străini în societatea românească vine tot de la statistici, mai exact din faptul că, în 1930, doar 50% din evreii din Vechiul Regat aveau româna ca limbă maternă (cu vârfuri de 79% în Muntenia şi de 82% în Oltenia, unde însă locuiau mai puţini evrei), restul vorbind idişul, pentru a nu mai aminti de procentajul cu mult mai redus de evrei românofoni din provinciile recent unificate. Dar, dacă evreii unguri vorbeau maghiara şi adeseori se şi simţeau maghiari (cel puţin până la izbucnirea antisemitismului maghiar, cu nimic mai prejos de cel românesc, Ungaria introdusese *numerus clausus*, cerut, dar niciodată aplicat în România şi distincţia de rasă între cetăţeni încă din 1920, aceasta se petrecea şi pentru că Ungaria i-a naturalizat încă din 1867 şi nu i-a mai socotit străini[3].

Adeseori, naţionaliştii români le-au reproşat evreilor unguri din Transilvania "lipsa de adeziune" demonstrată la Marea Unire din 1918 şi, ulterior, solidaritatea lor, cel puţin, cum am arătat, până la un moment dat, cu populaţia maghiară, tradusă şi politic, prin ataşamentul lor la Partidul Maghiar (în pofida eforturilor autorităţilor de a-i rupe de "blocul unguresc"). Motivul este cel enunţat mai sus: integrarea lor în naţiunea maghiară, cel puţin de la "emanciparea" din 1867. În ultimii ani '30, România intra în agitaţiile şi luptele politice ale extremei drepte. De aici şi până la aderarea României la o politica favorabilă Germaniei naziste nu mai era decât un pas. Începând din 1937-1938, guvernul poetului Octavian Goga, aliat cu A.C. Cuza, iniţiază un program de măsuri legislative antisemite ("România -

---

[1] *Ibidem*, p. 351.
[2] Carol Iancu, *op. cit.,* p. 252-254.
[3] *Ibidem*, p. 179.

Românilor”) ce a fost pus în aplicare, şi continuat şi în timpul regimului monarhic autoritar al Regelui Carol al II-lea[1].

În ciuda unei constituţii democratice, în ţara noastră presiunea mentalităţilor de extremă dreaptă s-a manifestat din plin între cele două războaie mondiale şi doar cunoaşterea, însă, şi nu ocultarea, este prima condiţie a îndreptării. “*Cine nu-şi cunoaşte trecutul este sortit să-l mai trăiască o dată*”, spunea Nicolae Iorga. Tocmai pentru a elimina o astfel de teribilă eventualitate, dorim ca ideile prezentate de noi să fie o salutară invitaţie la reflecţie şi cercetare pentru istoriografia românească.

[1] Armin Heinen, *op. cit.,* p. 431.

ODISEEA REFUGIAŢILOR SPANIOLI DE LA LEGAŢIA ROMÂNIEI DIN MADRID (1936-1939)

Doru Liciu, Adi Horaţiu Schwarz

La 18 iulie 1936, o lovitură de stat militară a izbucnit în Spania, răspândindu-se rapid în toată ţara. Rebeliunea militară împotriva guvernului republican a declanşat un sângeros război civil, fiind condusă iniţial de generalul José Sanjurjo şi apoi de generalul Francisco Franco, imediat după moartea celui dintâi într-un accident de avion în prima zi a rebeliunii. Acţiunea militarilor spanioli - denumită în spaniolă *pronunciamento* - a reuşit să atingă o parte din obiectivele propuse iar la sfârşitul anului 1936 trupele naţionaliste controlau cea mai mare parte a nordului şi sud-vestului Spaniei, Marocul spaniol, precum şi insulele Canare şi Baleare, dar fără Menorca. Ambele tabere au început să primească ajutor din străinătate, primind arme, muniţii, trupe şi voluntari străini: U.R.S.S. sprijinea guvernul republican iar Italia şi Germania acordau sprijin naţionaliştilor[1].

Atitudinea României faţă de războiul civil spaniol a fost ponderată, în conformitate cu hotărârile Societăţii Naţiunilor, şi urmând îndeaproape cursul stabilit de Comitetul de Neintervenţie de la Londra. Exceptând episodul implicării personale a lui Nicolae Titulescu în conflictul spaniol - de comun acord cu aliaţii săi din Mica Înţelegere şi Înţelegerea Balcanică - România a respectat principiul neimixtiunii în războiul civil, descurajând recrutarea de voluntari şi nepermiţând exportul şi tranzitul de armament pentru Spania. Pe măsură ce tabăra naţionalistă câştiga teren, interesele economice deveneau tot mai presante, mai ales pentru ţările care aveau importante relaţii comerciale în zona iberică[2].

Urmând exemplul Marii Britanii, care stabilise relaţii oficioase cu guvernul generalului Franco în noiembrie 1937, statele Înţelegerii Balcanice au hotărât, în cadrul conferinţei de la Ankara, din februarie 1938, să stabilească relaţii cu guvernul naţionalist, aceasta neînsemnând totuşi o recunoaştere “de jure”. România a acţionat în consecinţă, făcând schimbul de agenţi cu guvernul naţionalist spaniol, la 3 mai şi 11 iunie 1938. Urma o nouă etapă în istoria relaţiilor diplomatice româno-spaniole, extrem de complexă în condiţiile în care România întreţinea deja relaţii oficiale cu guvernul legitim republican spaniol.

La declanşarea războiului civil în clădirea Legaţiei României din Madrid s-au refugiat 690[3] de persoane de diverse profesii şi categorii sociale (civili, militari, politicieni, tineri, bătrâni, femei şi copii) care, în

---

[1] Pierre Villar, *Istoria Spaniei*, Editura Corint, Bucureşti, 1998, p. 56-57.
[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti (în continuare Arh. M.A.E.), Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 452, filele 338-344.
[3] “Timpul”, 30 martie 1939, p. 1.

condiţiile represiunii republicane împotriva presupuşilor suporteri ai naţionaliştilor, se temeau să nu-şi piardă viaţa din cauza originii lor sociale, simpatiilor sau opţiunilor lor politice[1].

Pentru că numărul refugiaţilor depăşea cu mult posibilităţile materiale şi financiare ale Legaţiei de a-i întreţine iar ieşirea de sub protecţia României ar fi însemnat moartea sigură a acestora, se impunea evacuarea cel puţin a unei părţi a refugiaţilor. Conducătorul Legaţiei României din Madrid, consilierul Constantin Zănescu, numit mai târziu însărcinat cu afaceri, a făcut tot ce era cu putinţă, pentru a asigura ieşirea din Spania a acestor refugiaţi, precum şi a altora, aflaţi la alte legaţii. Acesta s-a deplasat în iunie 1937 la Valencia (pe atunci sediul Guvernului republican) unde a izbutit a ajunge la un acord cu autorităţile republicane în vederea transportării până la Valencia - de unde urmau a fi îmbarcaţi pe vase franceze şi engleze - a femeilor, copiilor şi a bărbaţilor de peste 40 de ani. În acest scop s-a cerut şi concursul guvernului francez Cu toate acestea, evacuarea nu s-a putut face decât cu mari greutăţi. Pe de o parte lipsa mijloacelor de comunicaţie (transportul trebuia să se facă cu automobile şi autocamioane, din cauza întreruperii legăturilor feroviare) iar pe de altă parte, impasibilitatea şi reticenţa, dacă nu ostilitatea, autorităţilor republicane faţă de demersul diplomatului român, au avut ca rezultat că până 30 septembrie 1937 nu au putut părăsi Spania decât 300 de persoane din cele 690 refugiate în Legaţiunea României din Madrid. Ulterior, în cursul anului 1938, au mai fost evacuaţi 187 de persoane[2].

În aprilie 1938, Ducele de Alba, Agentul Guvernului Naţionalist de la Londra, a intervenit pe lângă ministrul României din Anglia, arătându-i necesitatea de a evacua cât mai repede refugiaţii aflaţi încă sub ocrotirea Legaţiei României din Madrid, situaţia lor devenind din ce în ce mai dificilă. Diplomaţii români au început tratativele cu guvernul republican spaniol pentru a permite evacuarea refugiaţilor aflaţi sub protecţia românească. Guvernul republican a admis necesitatea unui acord de principiu în chestiunea evacuării refugiaţilor din toate legaţiile străine din Madrid, acordându-se prioritate asupra schimbului de prizonieri de război sau de ostatici politici. S-a convenit ca pentru înlesnirea evacuării să se stabilească două puncte de trecere pe frontul de la Madrid, sub controlul comisiei internaţionale de aplicare a hotărârilor Comitetului Internaţional de la Londra privind neintervenţia în Războiul civil din Spania, sub conducerea generalului britanic Chetwood. Acest plan era de fapt inaplicabil deoarece nu se găsea în teritoriul naţionalist un număr suficient de refugiaţi care să dorească reîntoarcerea în zona republicană[3].

---

[1] Este semnificativ, de exemplu, un tabel cu ultimii 223 de refugiaţi care se mai găseau în localul Legaţiei României din Madrid, în toamna anului 1938, Arh. M.A.E., Fond Dosare Speciale (71), Spania, vol. 452, f. 99-106.
[2] *Ibidem*, f. 119.
[3] *Ibidem*, f. 231.

În contextul succeselor militare ale naţionaliştilor din cursul anului 1938, problema recunoaşterii “de jure” a guvernului generalului Franco de către guvernul român devenise de actualitate. Considerente de ordin diplomatic, militar, cât şi de politică internă, impuneau recunoaşterea oficială a guvernului naţionalist spaniol de către România, mai ales în condiţiile în care unele ţări aliate, precum Polonia şi Cehoslovacia, declanşaseră şi ele negocieri în acest sens.

Dacă din punct de vedere al angajamentelor internaţionale ale României nu existau probleme, chestiunea celor 210 refugiaţi rămaşi în Legaţia României din Madrid constituia un serios impediment privind recunoaşterea “de jure” a guvernului naţionalist[1].

Cu toate demersurile făcute atât de guvernul român cât şi de Comisia internaţională de la Pau, prezidată de generalul englez Chetwood, nu s-a ajuns la vreun rezultat practic în ceea ce priveşte evacuarea refugiaţilor de la Legaţia României din Madrid. Pe când alte ţări obţinuseră acordul guvernului republican privind evacuarea refugiaţilor spanioli cărora le acordaseră dreptul de azil, România nu a putut obţine acest lucru. Teza republicanilor era că pentru fiecare refugiat din legaţii guvernul naţionalist să elibereze câte un deţinut politic sau un prizonier de război. Pe de altă parte, guvernul naţionalist susţinea că refugiaţii din legaţii nu pot fi catalogaţi nici drept prizonieri de război, nici drept deţinuţi politici, şi deci nu se puteau face schimburi individuale.

Totuşi Generalul Franco oferise un număr global de circa trei mii de suporteri ai republicanilor aflaţi în zona naţionalistă în schimbul acestor refugiaţi. Guvernul republican pretindea că refugiaţii din legaţii sunt toţi personaje importante şi a refuzat acest schimb global, cerând lista nominală a persoanelor propuse la schimb spre a aprecia de la caz la caz, dacă se putea admite acest schimb.

De fapt, guvernul republican căuta să prelungească aceste negocieri cât mai mult timp, având convingerea că, din raţiuni umanitare, multe state nu vor putea recunoaşte “de jure” guvernul generalului Franco atât timp se mai aflau încă refugiaţi la legaţiile străine din Madrid. Pentru România, ca şi pentru alte state, trebuia rezolvată într-un fel sau altul această chestiune umanitară înainte de recunoaşterea “de jure” a guvernului naţionalist[2].

Agentul român de la Burgos, sub influenţa exercitată de guvernul naţionalist spaniol de a fi recunoscut “de jure” de către România, propunea mai multe soluţii privind rezolvarea problemei refugiaţilor de la legaţia română:

“1. Un demers energic al Guvernului Român pe lângă Guvernul Republican, cerând ca aceşti refugiaţi să fie transportaţi până la Valencia şi de acolo îmbarcaţi pe un vas românesc sub ocrotirea Însărcinatului cu

[1] *Ibidem*, f. 328.
[2] *Ibidem*, f. 329.

Afaceri de la Madrid, garantându-se că ei vor rămâne pe teritoriul român până la terminarea războiului civil.

2. Se poate asemenea face un demers colectiv al tuturor Puterilor care au refugiaţi în legaţiunile de la Madrid spre a cere evacuarea în masă a lor.

3. Se pot folosi concomitent bunele oficii ale Comisiunei de la Pau pentru schimbul acestor refugiaţi pe o bază mai acceptabilă decât aceia propusă de republicani.

4. În sfârşit, şi cred că este singura soluţie posibilă în împrejurările actuale, se poate ruga o altă legaţiune care ar rămâne la Madrid, de exemplu cea Chiliană, să ia sub protecţiunea ei pe aceşti refugiaţi; bine înţeles Guvernul Român obligându-se a contribui ca şi până acum la întreţinerea lor, dacă este cazul.

Această ultimă procedură este cea mai normală şi cea mai conformă Dreptului Internaţional deoarece ea s-a aplicat deja la Madrid şi se aplică întotdeauna când un Stat ne mai având relaţiuni cu altul însărcinează o Putere amică cu protecţia intereselor şi resortisanţilor săi. (Uruguayul a cedat refugiaţii săi Legaţiunei Chiliene).

Dacă eventual Legaţiunea Chiliană ale cărei simpatii pentru republicani sunt bine cunoscute, ar refuza să acorde protecţia refugiaţilor de la Legaţiunea României s-ar putea găsi oricare alt Stat Sud-American care să o facă. Ar trebui însă trimese Domnului Ministru Zănescu instrucţiuni detaliate pentru rezolvarea acestei chestiuni în termenul cel mai scurt posibil.

În caz contrariu Guvernul Regal se va izbi veşnic de problema refugiaţilor de la Madrid şi nu va putea proceda la momentul oportun la recunoaşterea Guvernului Generalului Franco decât cu riscul de a sacrifica câteva sute de nevinovaţi”[1].

Însărcinatul cu afaceri de la Madrid, C. Zănescu, a răspuns că, date fiind condiţiile date singura soluţie ce putea asigura protecţia refugiaţilor spanioli era rămânerea pe loc, a sa şi a personalului Legaţiei, cu toate riscurile ce le presupunea aceasta în condiţiile iminentului atac general naţionalist împotriva oraşului asediat de trei ani[2].

Guvernul român a recunoscut “de jure” guvernul naţionalist spaniol la data de 23 februarie 1939. Aceasta recunoaştere a fost adusă în mod formal la cunoştinţa guvernului generalului Franco la acea dată. De comun acord, s-a hotărât însă că această decizie nu va fi făcută publică, din cauza pericolului pe care o asemenea ştire ar fi reprezentat-o pentru numeroşii refugiaţi naţionalişti adăpostiţi la Legaţia României din Madrid[3].

---

[1] *Ibidem*, f. 330-331.
[2] *Ibidem*, vol. 453, f. 45-48.
[3] *Ibidem*, f. 236.

La începutul anului 1939 devenise evident că fie armata republicană va capitula necondiţionat, fie că va fi înfrântă într-o bătălie, ocuparea Madridului era iminentă. În aceste condiţii, Ministerul Afacerilor Străine de la Burgos se temea ca într-o reeditare a episodului refugierilor colective în ambasade, din 1936, nu cumva în ultimul moment să se refugieze în Legaţia României din Madrid simpatizanţi ai republicanilor. Guvernul naţionalist spaniol nu recunoştea dreptul de azil şi considera că din ziua de 23 februarie 1939 - când i se comunicase în mod oficial recunoaşterea "de jure" din partea României - reprezentanţa diplomatică română din Madrid a încetat de a mai avea fiinţă legală. Nu se contesta caracterul de exteritorialitate, de care se bucura localul legaţiei din Madrid, dar guvernul naţionalist spaniol nerecunoscând dreptul de azil, expunea grav pe membrii legaţiei noastre, daca vreun republican s-ar fi refugiat, cerând protecţia românească[1].

În aceste condiţii, instrucţiunile ministrului român al Afacerilor Străine, Grigore Gafencu, dovedind o admirabilă consecvenţă, precizau clar: "Totuşi, dacă veţi afla că în turburarea care precedă în asemenea cazuri ocuparea oraşului, s-au refugiat în Legaţiunea noastră unele elemente republicane, veţi depune toate silinţele pe lângă Guvernul din Burgos ca, ţinând seama de serviciile pe care Legaţiunea noastră i le-a adus adăpostind un număr atât de însemnat de refugiaţi naţionalişti, să respecte dreptul de azil în aceiaşi măsura ca Guvernul republican"[2].

În urma ocupării Madridului, la sfârşitul lunii martie 1939, de către trupele franchiste, recunoaşterea "de jure" a guvernului naţionalist spaniol de către guvernul român a dobândit un caracter public iar problema celor 223 de refugiaţi a încetat, după aproape trei ani, timp în care membrii Legaţiei României din Madrid, cu preţul insecurităţii propriilor lor persoane, le oferiseră protecţia drapelului românesc, care pentru toţi cei 690 de refugiaţi spanioli a însemnat poate diferenţa între viaţă şi moarte.

---

[1] *Ibidem*, f. 208-209.
[2] *Ibidem*, f. 225.

Anexe:

1.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

De la: Legaţiunea din MADRID
Nr. 445 Data: 3 August 1936, ora 12,15

Cu toate protestările energice ale Corpului Diplomatic, avem certitudinea că de la izbucnirea revoluţiunei, telegramele cifrate expediate de diferitele misiuni, n-au fost transmise la destinaţie.

Convorbirile telefonice cu străinătatea nu sunt admise decât în limba spaniolă sau în limba franceză şi ca atare controlate. Tot astfel, telegramele cifrate trimise de diferite Guverne misiunilor respective n-au fost în majoritate distribuite, decât după 6-7 zile. Eri sera Ministrul Afacerilor Străine ne-a dat asigurări că a luat masuri severe pentru încetarea acestei stări de lucruri, datorata imixtiunei elementelor anarhiste, sindicaliste şi comuniste în controlul diferitelor organe administrative.

Pentru moment Madridul este sub teroarea maselor extremiste, care au fost înarmate în primele zile de Guvern şi care procedează la sechestrări, confiscări, arestări şi executări în mod sumar, fără nici un control. S-au tras mai multe focuri de arme asupra Legaţiunei Poloniei şi Legaţiunei Columbiei, mai mulţi militari armaţi au pătruns în localul Ambasadei Chili voind să percheziţioneze, sub pretext că ar exista arme ascunse şi numai datorită opoziţiunei energice a Ambasadorului Chilian, perchiziţiunea nu s-a efectuat; un alt grup a încercat să pătrundă la Legaţiunea Turciei, sub pretext că s-ar fi tras mai multe focuri de arme din localul Legaţiunei, s-au tras mai multe focuri de armă asupra automobilului Secretarului Legaţiunei Egiptului, care a fost rănit în picior. Mai mulţi supuşi străini au fost omorâţi la Madrid şi în provincie.

La reclamaţiunile Corpului Diplomatic, Guvernul prezentând scuze pentru diferitele cazuri expuse mai sus, a arătat că nu este responsabil de cele petrecute, întrucât faptele au fost săvârşite de elemente care scapă de sub controlul autorităţilor.

Până în prezent nici colonia română din Madrid, nici această Legaţiune nu au avut nimic de suferit, deşi Legaţiunea noastră este situată la mai puţin de 200 metri de cazarma “Montana” care a fost bombardată de trupele Guvernului. Parte din Români sunt stabiliţi în Barcelona sau pe vapoare italiene, care transportă gratuit pe străinii aflaţi în acel port.

Îmi este greu de a face vre-un prognostic fundat asupra luptelor în curs, aci alte elemente de apreciere nu sunt decât informaţiunile unilaterale

date de Guvern. Impresiunea mea este însă că, războiul civil va mai dura, afară numai dacă vreunul dintre beligeranţi n-ar căpăta sprijin dinafară.

Oricare ar fi rezultatul acestui război civil, nu încape îndoială că Guvernul actual nu se va putea menţine trebuind să cedeze locul unei dictaturi roşii, sau unei dictaturi militare.

Faţă de gravitatea evenimentelor, Corpul Diplomatic se întruneşte zilnic sub Preşidenţia Ambasadorului Chilian, Decanul Corpului Diplomatic ad interim, luându-se de comun acord toate măsurile necesare pentru apărarea vieţei şi avutului coloniilor respective. În acest scop s-a creat un secretariat permanent, din care face parte şi Ataşatul nostru Comercial, care controlează toate reclamaţiunile şi doleanţele supuşilor.

Rog pe Excelenţa Voastră să binevoiască a confirma primirea acestei telegrame.

Zănescu 445

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 450 Filele 11-13)

2.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

De la: Legaţiunea din MADRID
Nr. 464 Data: 14 August 1936, ora 19,10

Situaţiunea în Madrid devine din ce în ce mai critică, Guvernul nu mai are nici o autoritate, oraşul este ţinut în mâna anarhiştilor şi sindicaliştii care confiscă averile şi asasinează în propriile lor case pe toate persoanele bănuite de dreapta. În noaptea de Miercuri spre Joi au fost asasinate peste 200 de persoane, doua cadavre neidentificate însă, îmbrăcate în pijama, au fost găsite pe trotuarul din colţul străzei, unde se află Legaţiunea noastră. Bande de anarhişti pătrund noaptea în închisori şi execută pe deţinuţi.

Faţă de această situaţiune, în ultima reuniune a Corpului Diplomatic aflat la Madrid, s-a pus chestiunea necesităţei unei eventuale deplasări a întregului Corp Diplomatic la Alicante, unde funcţionează o delegaţie a Guvernului, prezidată de Preşedintele Parlamentului şi unde se găsesc ancorate vase de război franceze, engleze şi italiene.

În consecinţă, vă rog pe Excelenţa Voastră a mă autoriza, în caz când Corpul Diplomatic in corpore, ar fi obligat să plece din Madrid din cauza lipsei de securitate, să transfer în mod provizoriu Legaţiunea la

Alicante, sau în alt punct de pe teritoriul spaniol ce va fi ales. Este, bine înţeles, că nu voi pleca decât atunci când întreg Corpul Diplomatic ar părăsi capitala, deşi s-au produs plecări izolate.

Zănescu 464

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 450 Filele 22-23)

3.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

Legaţiunea din MADRID
Nr. 599 Data: 28 Octombrie, ora 10,45.

Ca răspuns la telegrama dvs. No. 59001.

Sunt mişcat de grija ce-mi purtaţi; socotesc însă că cu toate pericolele inerente unui oraş asediat şi bombardat zilnic de aeroplane, prezenţa corpului diplomatic aflat la Madrid şi deci inclusiv a mea este mai necesară ca oricând din punct de vedere umanitar. Cu toata anarhia ce domneşte aci corpul diplomatic a reuşit a salva de la moarte sigură un număr important de persoane cari nu aveau alta vină decât aceia de a nu face parte din frontul popular. În ceiace mă priveşte am reuşit să salvez până acum, printre alte multe personalităţi, pe Ducele de Amalfi fost ministru al Spaniei la Bucureşti, pe întreaga familie a lui Cardenas a cărui casă am transformat-o în cămin pentru adăpostul supuşilor români din Madrid.

Consider de datoria mea a semnala Excelenţei Voastre ca în aceste împrejurări penibile am fost secundat în totdeauna de ataşatul comercial Helfant al cărui curaj şi devotament sunt mai presus de orice laudă.

Graţie măsurilor luate din vreme colonia română atât din Madrid cât şi din provincie nu au avut până acum nimic de suferit. Corpul diplomatic care este în contact permanent a hotărât de altfel în ultima reuniune a nu părăsi Madridul chiar dacă guvernul în fugă ar abandona capitala ţării şi aşteaptă la Barcelona desfăşurarea evenimentelor. Între timp mulţi leaderi din extrema stângă şi chiar unii dintre actualii membri ai cabinetului cuprinşi de panică s-au adresat diferitelor misiuni diplomatice solicitând de la câteva adăpost în cazul unei probabile ocupări a Madridului.

Şeful Cabinetului diplomatic al Preşedintelui Republicei Spaniole, după plecarea lui Azana la Barcelona, nu de frica militarilor ci de a anarhiştilor, este probabil că se va refugia la legaţiunea noastră ca şi

actualul director politic din Ministerul Afacerilor Străine, vechiu diplomat de carieră bun prieten personal şi al României.

Cred că după terminarea oribilului măcel Guvernele respective vor fi puse în măsură de a aprecia utilitatea operei săvârşite de corpul diplomatic rămas în Madrid. Când comunicaţiunile poştale vor redeveni sigure voi trimite un dosar complect asupra acestei revoluţiuni fără precedent prin cruzimea ei.

ZĂNESCU

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 450 Filele 65-67)

4.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

Legaţiunea din MADRID
Nr. 145 Data: 12 IV ora 22.

Situaţia la Madrid devine tot mai tensionată din cauza bombardamentului intensiv cât şi din cauzele epidemiilor şi a lipsei alimentelor, face necesară evacuarea refugiaţilor aflaţi în Misiunile diplomatice din Madrid a căror număr era la începutul lunei de circa 8500 persoane.

Unele misiuni diplomatice în urma tratativelor cu Guvernul spaniol au început evacuarea refugiaţilor respectivi, altele duc actualmente tratative în acest sens.

În consecinţă rog pe Excelenţa Voastră a mă autoriza telegrafic să mă deplasez pentru câteva zile la Valencia spre a lua contact cu Guvernul spaniol pentru a discuta modalităţile efectuării evacuării persoanelor refugiate sub pavilonul nostru.

Demersuri analoage vor fi făcute concomitent de reprezentantul Cehoslovaciei şi de reprezentantul Jugoslaviei.

Bineînţeles că nu voi lua nici un angajament şi nici o hotărâre înainte de raporta Excelenţei Voastre.

ZĂNESCU 145

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 450 Fila 169)

5.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

De la LEGAŢIUNEA din MADRID
Nr. 448 Data: 24 Septembrie, ora 14,30, 1937.

An îmbarcat al treilea grup de 70 refugiaţi pe vaporul englez pentru Marsilia. Voi îmbarca marţi alt grup de circa 100 refugiaţi pe alt vapor englez.

Până azi am îmbarcat 220 persoane.

ZĂNESCU 448

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 450 Fila 282)

6.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

De la LEGAŢIUNEA din MADRID
Nr. 40 Data: 6 Februarie ora 18, 1939.

Am primit telegrama Excelenţei voastre Nr. 7457 prin care mi se repetă telegrama Nr. 5744.

Numărul refugiaţilor la această Legaţiune este de 208 dintre cari 126 în vârstă militară şi 14 ofiţeri, împărţiţi în trei localuri Legaţiune, Consulat şi Cămin.

Pentru motivele pe care le voi expune într-o telegramă detaliată care urmează, socotesc că în haosul şi excitaţiunea de spirite care domneşte astăzi în Madrid, unde se ignorează dacă mai există un guvern şi unde se află, încredinţarea protecţiunei refugiaţilor, altei Legaţiuni, este imposibilă.

Dacă s-ar bănui măcar motivul acestei schimbări, s-ar pune într-un pericol iminent atât viaţa refugiaţilor cât şi a noastră personală, riscând ca localurile sub pavilionul nostru să fie asaltate şi jefuite, astfel precum s-a mai întâmplat.

Rog pe Excelenţa Voastră să binevoiască a dispune ca telegramele adresate acestei Legaţiuni să fie transmise via “Trans Radio”.

ZĂNESCU 40

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 453 Fila 33)

7.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

De la LEGAŢIUNEA din MADRID
Nr. 46 Data: 8 Februarie orele 21,45, 1939.

Ca urmare la telegrama mea nr. 40:

1) Starea refugiaţilor la Legaţiunea noastră este pentru moment cât se poate de bună, atât din punct de vedere sanitar cât şi alimentar, graţie măsurilor luate din timp şi sacrificiilor băneşti pe care le-am făcut, întrebuinţând în acest scop atât resursele mele personale cât şi quasi-totalitatea apuntamentelor mele, evitând astfel Guvernului nostru orice cheltuială pentru întreţinerea acestor refugiaţi cari în majoritate se găsesc, în aceste împrejurări, deposedaţi de tot avutul lor.

Sper că reprezentantul nostru la Burgos a adus la cunoştinţa Excelenţei Voastre sentimentele de gratitudine ce i-au fost exprimate de cei peste 500 refugiaţi pe cari i-am evacuat până acum, asupra felului cum au fost protejaţi şi trataţi sub pavilionul nostru.

Printre cei ce sunt încă aici se află rude apropiate ale unora din personalităţile proeminente ale Guvernului Franco, pentru a nu cita decât pe soţia şi fiul Domnului Amado, Ministru de Finanţe în Guvernul de la Burgos.

2) Chestiunea încredinţării protecţiunii refugiaţilor altei misiuni:

Încep prin a menţiona:

a) Misiunile diplomatice cari au rămas tot timpul la Madrid, cari au încă refugiaţi şi ale căror şefi nu au urmat Guvernul în peregrinările lui la Valencia şi Barcelona: Chili cu 750 refugiaţi, Panama cu 200, Columbia cu 40.

b) Misiuni cari mai au încă refugiaţi în localurile lor din Madrid, însă ale căror sedii, împreună cu şefii de misiune, au urmat Guvernul, lăsând paza localurilor şi a refugiaţilor în sarcina unui funcţionar de cancelarie lipsit de orice autoritate şi răspundere: Brazilia 40 refugiaţi, Suedia 20, Norvegia 400, Paraguay 220, Elveţia 30, şi Argentina. În ce priveşte Ambasada Angliei, care de altfel nu a primit niciodată refugiaţi, şi Ambasada Franţei care şi-a transferat încă de mai mult timp refugiaţii

neevacuaţi încă într-un colegiu francez din împrejurimile Barcelonei, au urmat la Valencia şi Barcelona, fiind reprezentaţi la Madrid prin Consuli. Nici una din misiunile susmenţionate nu este dispusă să ia sub protecţiunea sa un număr atât de mare de refugiaţi, neputând, în haosul actual şi când evenimentele se precipită într-un ritm atât de vertiginos, să-şi asume răspunderea atât a securităţii cât şi a întreţinerii lor. Chiar dacă prin imposibil, vreuna din aceste misiuni ar consimţi, în cele din urmă, să ia sub protecţiunea sa pe refugiaţii noştri, acest transfer nu s-ar putea face decât cu consimţământul şi autorizaţiunea formală a Guvernului republican, care astăzi este inexistent şi căruia ar trebui să se comunice motivul acestei schimbări. Or, Guvernul sesizat de Legaţiunea Suediei şi a Elveţiei a refuzat încă de anul trecut ca acestea să încredinţeze altor misiuni protecţiunea refugiaţilor lor, în număr foarte redus, deşi această cerere era motivată de intenţiunea acelor misiuni de a închide localurile din Madrid şi a-şi transfera sediul oficial pe lângă Guvernul republican aflat atunci la Barcelona.

Cererile susziselor Legaţiuni au avut ca urmare, din partea Guvernului, adresarea unei note circulare tuturor misiunilor diplomatice arătând că situaţiunea actuală nu admite sub nici un cuvânt trecerea refugiaţilor de la o misiune la alta şi a dat în acelaşi timp ordine formale autorităţilor din Madrid de a nu tolera asemenea schimbări. Refugiaţii noştri cari nu ignorează starea de mizerie în care se află refugiaţii din alte misiuni, unde suferă literalmente de foame, şi printre cari mortalitatea a fost destul de mare, ar avea dureroasa impresie că, în cazul când i-am trece sub alt pavilion, ar fi abandonaţi de noi tocmai acum în faza finală, ei punându-şi toată încrederea şi speranţa salvării lor în pavilionul nostru.

Urmarea la această telegramă o trimit mâine.

ZANESCU 46

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 453 Filele 45-48)

8.

TELEGRAMA - CIFRATĂ

către

Ambasadele: Paris şi Varşovia şi

Legaţiunile: Londra, Berlin, Roma şi Madrid

Vă comunic spre ştiinţa D-vs telegrama ce am adresat-o azi Agentului nostru General pe lângă Guvernul Generalului Franco, în chestiunea recunoaşterii zisului Guvern:

“Consiliul Permanent al Înţelegerii Balcanice a hotărât, în principiu, recunoaşterea “de jure” a Guvernului Generalului Franco. S-a hotărât în

acelaş timp că fiecare Stat rămâne liber de a hotărâ, după cum îi va conveni, modalitatea acestei recunoaşteri.

Hotărârea de mai sus nu figurează în comunicatul către presă, totuşi a fost adusă verbal la cunoştiinţa ziariştilor veniţi la Minister pentru a lua cunoştiinţă de comunicatul oficial.

Veţi aduce cele de mai sus la cunoştiinţa Guvernului naţionalist, adăugând că modalitatea de recunoaştere aleasă de Guvernul român este următoarea:

Recunoaştem "de jure" Guvernul Franco; nu dăm însă acestei recunoaşteri un caracter public şi rugăm stăruitor Guvernul naţionalist să nu dea nici el publicitate acestei recunoaşteri până ce nu vom fi pus în siguranţă numeroşii refugiaţi spanioli şi personalul Legaţiunei noastre din Madrid.

Vă atragem atenţiunea asupra seriozităţii acestei rezerve, de care atârnă viaţa şi siguranţa unor oameni apăraţi până azi de drapelul ţării.

Vă atragem de asemenea atenţiunea asupra cuvintelor calde cu privire la Spania, pe care le-am rostit în cuvântarea către presă care însoţea comunicatul".

GAFENCU 11940

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 453 Fila 128)

9.

NOTĂ DE SERVICIU

Numărul refugiaţilor ce se aflau la Legaţiunea României din Madrid se ridica la început la cifra de 690.

În 1937 d-l Ministru Zănescu a obţinut de la Guvernul Republican evacuarea, prin Valencia, a femeilor, copiilor şi bărbaţilor de peste 40 de ani. N-au reuşit însă să părăsească Legaţia şi apoi Spania, pe vase franceze şi engleze, decât 300 de refugiaţi.

Au avut loc apoi evacuări individuale (odată cu refugiaţii altor Legaţiuni). În Iunie 1938 se mai aflau în localul Legaţiunei noastre din Madrid 223 de refugiaţi.

În februarie 1939 numai rămâneau decât 208 refugiaţi dintre cari 120 în vârstă militară. În consecinţă, au fost evacuaţi 482 de refugiaţi până în prezent.

În palatul Ducelui de Santa Lucia (care face oficiul de Consulat) se află tablouri de Tiţiano, Leonardo da Vinci, Rafael. Se mai află, tot în localul Consulatului sau al Legaţiunei, obiecte de preţ ale Ambasadei Italiei precum şi obiecte şi tablouri din imobilul Infantei Beatrice.

28 III 1939 ss. indescifrabil

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 453 Fila 229)

10.
MINISTERUL REGAL AL AFACERILOR STRĂINE
DIRECŢIA CABINETULUI ŞI A CIFRULUI

TELEGRAMĂ DESCIFRATĂ

AGENŢIA GENERALĂ din SAN SEBASTIAN
Nr. 122 Data: 29 Martie, ora 3,45, 1939.

Ministerul Afacerilor Străine îmi comunică oficial că în urma ocupării Madridului de către forţele naţionaliste, atât personalul Legaţiunii noastre cât şi refugiaţii sunt în siguranţă.

În aceste condiţiuni, conform instrucţiunilor Excelenţei Voastre, am convenit cu Ministrul Afacerilor Străine ca recunoaşterea de jure din partea României să fie dată publicităţii, specificându-se că ea s-a produs încă de la 23 Februarie. Asemenea am aranjat ca în presa spaniolă să apară o explicaţiune a cauzelor care au întârziat publicarea acestei recunoaşteri, subliniindu-se grija pe care a avut-o Guvernul regal de a pune în siguranţă pe refugiaţii spanioli, adăpostindu-i la Legaţia României din Madrid.

Prin publicarea recunoaşterii de jure atât denumirea acestui oficiu de "Agenţie generală" cât şi calitatea mea de "Agent General" nemai corespunzând raporturilor oficial stabilite între cele două State, îmi permit să rog pe Excelenţa Voastră să binevoiască a lua Înaltele ordine ale Majestăţii Sale Regelui în vederea normalizării situaţiunei reprezentanţei române din Spania.

Cu acest prilej rog pe Excelenţa Voastră să binevoiască a prezenta Augustului nostru Suveran omagiul sentimentelor mele de profundă, respectuoasă şi neţărmurită recunoştinţă pentru Înalta încredere ce a binevoit a-mi arăta în tot timpul acestei misiuni. Totodată ţin a prezenta în mod deosebit Excelenţei Voastre expresiunea gratitudinei mele celei mai vii pentru sprijinul ce am găsit întotdeauna la Ea, în vederea desăvârşirii misiunei mele.
PANGAL 122

(Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti, Fond Dosare Speciale (71), Spania, Vol. 453 Filele 238-239)

REGIMURILE AUTORITARE - O CARACTERIZARE GENERALĂ

Adrian Gorun

Jean Baudouin, vorbind despre apariţia modelelor autoritare, se opreşte asupra apariţiei progresive "a două mari tipuri-ideale": modelul *dominaţiei patrimoniale* şi cel al *autoritarismului modernizator.*

Primul, cum am spus anterior, porneşte de la concepţia lui Weber asupra patrimonialismului, P. Braud reamintind că pentru sociologul german "patrimonialismul este o formă politică ce-şi are rădăcinile în principiul patriarhal", puterea aflându-se la discreţia şefului tradiţional care, după modelul stăpânului casei, îşi tratează apropiaţii ca pe servitori şi supuşii ca oameni de încredere. "Adevăratul discriminant - remarcă Baudouin - e de depistat însă în confuzia absolută sau relativă dintre rolurile politice şi rolurile economice, dar mai ales în amestecarea resurselor «private» cu cele «publice»"[1]. Remarca lui P. Braud privind reducerea tezaurului ţării la o "casetă personală" din care liderul miluieşte cu resurse armata şi toate activităţile de interes general dar se şi automiluieşte cu resurse pentru asigurarea plăcerilor personale este de maximum interes în elucidarea raportului public-privat.

Puterea de tip patrimonial depăşeşte atât autoritatea clasică, cât şi sfera de acţiune a patriarhatului. D. Bourmand constată că puterea patrimonială se exercită "pe un teritoriu *a priori* mai vast decât al unei case sau al unui sat"; autoritatea clasică a patriarhatului sporeşte prin lărgirea cercului de dependenţi şi conduce la modificarea mecanismelor de susţinere şi subordonare. Astfel, patriarhatul, care şi-a extins autoritatea, intră în contradicţie cu "procesul de stabilire şi stabilizare a unei dominaţii raţionale legale"[2]. Este un alt tip de explicaţie a mecanismului de instaurare a unor regimuri autoritare, a succesului puterii de tip patriarhal într-un număr semnificativ de state care şi-au dobândit de curând independenţa.

Sociologul american Samuel Eisenstadt, observând varietatea "patrimonialismelor", propune un concept nou, mai nuanţat - conceptul de "neopatrimonialism", concept prin care desemnează "procesul de *hibridare progresivă* a *formelor patrimoniale* şi a *formelor birocratice* (s.n.)"[3]. Eisenstadt exemplifică prin societăţile arabo-musulmane, constatând că hegemonia sistemului este bazată totuşi pe menţinerea şi dezvoltarea unei "relative instituţionalizări statale".

J. Baudouin aminteşte în acelaşi timp că lucrări remarcabile în domeniu, realizate de "africaniştii" din Franţa (J.F. Bayart, J. Medart, D. Bourmand, C. Coulon, D. Compagnon) au demonstrat nu numai

---

[1] J. Baudouin*, Les idées politiques contemporaines*, PUR, Rennes, 2002, p. 174.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*

resorturile, dar şi contradicţiile interne ale neopatrimonialismului. “Acesta se dovedeşte cu atât mai stabil şi mai puternic, cu cât şeful reuşeşte să menţină intactă conversia reciprocă a capitalurilor politice şi a capitalurilor economice şi financiare. Captarea absolută a puterii politice conferă acces la resursele coercitive şi simbolice decisive. Monopolizarea progresivă a resurselor economice şi monetare permite finanţarea la preţ redus a menţinerii unei faţade instituţionale minimale, a întreţinerii reţelelor parentelare, de clan, clientelare, necesare legitimităţii regimului şi, ca un efect secundar, adunarea unor averi personale considerabile deseori depuse în conturi elveţiene”[1].

În aceste contradicţii interne ale neopatrimonialismului stă explicaţia longevităţii politice şi impunităţii morale de care s-au bucurat potentaţi africani precum: mareşalul Mobutu în Zair, împăratul Bokassa în Republica Centrafricană, Omar Bongo în Gabon, care şi-au creat un sistem redistributiv şi prebendial de mari dimensiuni.

Cel de-al doilea tip - ideal, autoritarismul modernizator este prezentat de Baudouin prin raportare la modelul weberian al dominaţiei raţionale legale, el prefigurând “antonimul” neopatrimonialismului. Astfel, pentru autoritarismul modernizator sintagma semnifică alegerea de către elitele politice a căii autoritare în scopul modernizării societăţii în plan politic, economic şi socio-cultural. Este o modernizare de sus în jos, “începând de sus” şi continuă spre “bază”. “În timp ce ipoteza patrimonială îşi bazează puterea pe sfera infrapolitică a plăţilor şi a delapidării, autoritarismul modernizator vizează deopotrivă, să ducă la bun sfârşit un tip de dominaţie raţională în scopul transformării societăţii şi a secularizării moravurilor”[2].

Jean Baudouin consideră Kemalismul turc drept sursa pe termen lung a arhetipului modernizator: începând cu anul 1923, Mustafa Kemal a convertit elitele conducătoare la o politică de reforme drastice, printre care:

- laicizarea brutală a societăţii;
- construcţia unei identităţi naţionale bazată pe o limbă şi un alfabet nou;
- egalitatea între bărbaţi şi femei;
- promovarea unui individ raţional, eliberat de constrângerea comunităţii etc[3].

Toate aceste aspecte aveau ca scop modernizarea societăţii însă, modul “brutal” de realizare a condus către autoritarismul modernizator.

Mutaţii asemănătoare se produc, începând cu anii 1970 şi pe continentul sud-american, numai că aceste mutaţii au loc într-un context fundamental diferit. În ţări precum Peru, Ecuador, chiar Brazilia, juntele

---

[1] *Ibidem*, p. 174-175.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.

militare acaparează puterea "şi încearcă să stabilească un fel de a treia cale între tiraniile patrimoniale întotdeauna înfloritoare în America Latino - Somoza, în Nicaragua, Trujillo în San-Domingo, Stroessner în Paraguay - şi socialismele mai mult sau mai puţin inspirate de castrism"[1]. Şi aici, ca şi în Turcia, se produc, prin impunere de sus în jos, reforme în agricultură, economie, educaţie, cultură etc, insistându-se pe alfabetizarea cetăţenilor.

Jean Baudouin realizează o sinteză asupra abordărilor autoritarismului, remarcând că o serie de politologi contemporani printre care Juan Linz, Alain Rouquie, Guillermo O'Donnel, Philippe Schmiteer ş.a. - deşi constată diversitatea regimurilor autoritare, surprind o serie de caracteristici comune ale acestora. Meritul lor este îndeosebi acela că au refuzat să considere autoritarismul drept o "categorie în absenţă", un "concept sacoşă" în care să fie integrate "într-o manieră pur negativă" toate regimurile politice care nu se revendică nici în democraţia liberală, nici în totalitarism; dimpotrivă, ei au fost preocupaţi să demonstreze "matricea" comună a diverselor situaţii autoritare.

Prezentând în sinteză elementele acestei matrice, Jean Baudouin surprinde printre caracteristicile regimurilor autoritare:

- neacceptarea (directă sau tacită) a principiilor şi regulilor ce fundamentează societăţile democratice. Aici surprindem ca esenţiale două aspecte: 1) nerecunoaşterea caracterului legitim al conflictelor dintre valori şi, pe cale de consecinţă, refuzul de a organiza o competiţie paşnică şi regulată pentru cucerirea şi exercitarea puterii; 2) absenţa instituţionalizării compromisului, reticenţa faţă de crearea locurilor publice propice concilierii intereselor la faţa locului; refuzul pacificării antagonismelor apărute în societate;
- coerciţia, cuplată uneori cu represiunea, are prioritate asupra informaţiei, asupra negocierii şi participării;
- prezenţa unor elemente moderatoare (chiar concomitent cu sfidarea normelor sau procedurilor democratice), ceea ce face ca unele dintre autoritarisme să evolueze tendenţial către forme mai democratice;
- rolul minor al ideologiei: spre deosebire de regimurile totalitare, care se bazează pe o concepţie fantasmatică despre lume, regimul autoritar oscilează între «autoritate de legitimare» ce se raportează la sisteme de valori şi «autoritarisme de reproducere» bazate îndeosebi pe tehnici de dominaţie şi care nu caută o justificare ideologică pentru propria lor dominaţie;
- renunţarea la concepţia activistă a politicului: cele mai multe regimuri autoritare nu prezintă energia socială specifică totalitarismului (nevoia de mobilizare permanentă a maselor nu caracterizează autoritarismele); este preferată şi căutată mai mult apatia individului decât adeziunea lui entuziastă;

[1] *Ibidem,* p. 175-176.

- vizibilitatea limitată a aparatului represiv şi conduita relaxată[1].

Există alături de aceste caracteristici o variabilă decisivă la care se raportează acestea: este vorba de faptul că "menţinerea evidentă a unui sistem necompetitiv ce funcţionează sub imperiul impunerii se combină cu forme mai mult sau mai puţin intense de toleranţă, fie cu privire la individ sau grupuri, fie cu privire la instituţii de natură religioasă, asociativă şi, mai rar, politice. Fără a putea trage concluzia că avem de a face cu o poliarhie sau cu un «sistem semicompetitiv», prezenţa acestor toleranţe permisive, şi chiar a acestor «moduri populare de acţiune politică», denotă încă autoritariul totalitarismului care nu acceptă nici cea mai mică disonanţă şi "pretinde că stăpâneşte spaţiul social în totalitatea sa"[2].

Binomul "democraţie liberală" - "stat totalitar" analizat de R. Aron a condus la o reacţie chiar împotriva sa: autoritarismul, ca manifestare a unei diversităţi de societăţi politice. Realizând un studiu amănunţit asupra dictaturilor militare din America Latină, Alain Rouquie susţine că "între statul de drept şi statul religios se întinde o mlaştină vastă în care campează marea majoritate a regimurilor moderne ale planetei". Iar acest interval aparţine modelului autoritar care azi este cam "cel mai bine reprezentat", dar şi cel mai reticent la schimbări, fiind într-o "pierdere de viteză în toată lumea"[3], ca urmare a fragilităţii şi contradicţiilor sale interne.

Atât sociologia politică, cât şi teoria şi ştiinţa politică consacră o vastă literatură în scopul *dezvoltării noţiunii de autoritarism;* dificultatea demersului este cu atât mai mare, cu cât există o varietate de "situaţii autoritare", iar diversitatea "situaţiilor autoritare" face dificilă descoperirea unor trăsături comune prin care să se realizeze o identificare a "regimului autoritar" ca model politic care să explice acele societăţi care nu pot fi încadrate în componentele binomului aronian.

Şi Gianfranco Pasquino subliniază dificultatea delimitării regimurilor autoritare, considerând că sunt de acceptat două definiţii generale ale regimurilor totalitare, definiţii la care se raportează - fie prin preluare, fie prin critică - majoritatea autorilor. Este vorba de definiţia lui Linz pentru prima categorie şi cea lui Friedrich şi Brzezinski pentru cea de-a doua.

Spaniolul Juan Linz elaborează o definiţie a regimurilor autoritare raportându-se mai întâi la Spania din timpul lui Franco, pentru ca ulterior să-i extindă conţinutul la alte forme de autoritarisme. Pentru el, regimurile autoritare reprezintă "sisteme cu pluralism politic limitat, în care clasa politică nu dă socoteală pentru faptele săvârşite, care nu sunt bazate pe o ideologie clar articulată, dar sunt caracterizate de mentalităţi specifice, în care nu există o mobilizare politică la bază şi la scară mare, cu excepţia unor momente din dezvoltarea lor, şi în care un lider, sau uneori un mic

---

[1] *Ibidem*, p. 176-177.
[2] *Ibidem*.
[3] Alain Rouquie, *The Military and the State in Latin America*, University of California Press, Berkeley, 1987, p. 172.

grup, îşi exercită puterea în limite slab definite în plan formal, dar în fapt mai degrabă previzibile”[1].

Pluralismul politic trebuie înţeles, cum spune Pasquino, mai mult ca o pluralitate de organizaţii, iar caracterul său limitat provine din următoarele aspecte:

- număr extrem de redus al organizaţiilor autorizate care menţin şi exercită puterea politică;
- organizaţiile autorizate sunt “legitimate” de către lider; organizaţiile “au sfere de autonomie recunoscute, într-o oarecare măsură circumscrise”;
- nu se manifestă forme de competiţie între organizaţiile autorizate;
- absenţa competiţiei (electorale, a competiţiei pentru cucerirea susţinătorilor) şi absenţa “modalităţilor prin care să se evalueze reprezentativitatea şi puterea organizaţiilor înscrise în configuraţia autoritară” determină ca regimurile autoritare să fie percepute ca imobile în esenţa lor. Aceasta şi pentru că numărul variaţiilor susceptibile a-şi face apariţia în împărţirea puterii între organizaţiile care supravieţuiesc instaurării regimului autoritar (organizaţii acceptate de acest regim) este extrem de redus.

Sintagma “clasa politică nu dă socoteală de faptele săvârşite” exprimă *derobarea de răspundere* a organizaţiilor cărora li se permite menţinerea în viaţa politică. Ele nu trebuie să răspundă în faţa vreunui electorat, iar exonerarea de răspundere în faţa “bazei” este generată de structurarea lor internă sub formă ierarhică. Răspunderea faţă de “bază” este înlocuită cu răspunderea faţă de structurile superioare, conducătorii organizaţiilor nefiind aleşi, ci desemnaţi (cooptaţi) dintre cei care demonstrează loialitate şi sprijină atât liderul, cât şi regimul autoritar. “Puterea coboară de sus în jos - scrie Pasquino - şi, în cel mai bun caz, este atribuită în mod pur birocratic, pe baza vechimii rolului [....] a cooptării”[2].

Autoritarismul caracterizează şi instituţiile, atât în organizarea, cât şi în funcţionalitatea lor: instituţiile militare, biserica catolică, birocraţia statală, asociaţiile de interese care continuă să existe, ca urmare a bunăvoinţei celor ce deţin şi exercită puterea sunt tipic autoritare.

Criteriile utilizate în selectarea conducătorilor organizaţiilor sunt adeziunea faţă de regim, respectul faţă de lider şi, mai rar, competenţele personale ale acestor conducători, consensul unei “baze” fiind exclus dintre aceste criterii. Pasquino consideră că acest tip de pluralism politic limitat diferenţiază regimurile autoritare de cele totalitare, cele de pe urmă fiind prin natura lor regimuri moniste (exclud orice formă de pluralism). în acelaşi timp, caracterul limitat al pluralismului politic specific regimurilor autoritare

---

[1] J. Linz, Autoritarismo, în *Enciclopedia delle Scienze Sociali*, vol. I, Instituto della Enciclopedia Italiano, Roma, 1991, p. 444.
[2] G. Pasquino, *Curs de ştiinţă politică,* Institutul European, Iaşi, 2002, p. 277.

face ca el să se deosebească, în esenţa sa, de pluralismul ce caracterizează societăţile democratice: "Pluralismul democratic va fi mereu - cel puţin la nivelul principiilor, dar adesea şi în practică - nelimitat, concurenţial, responsabil". Ar putea să existe distorsiuni, dar remedierea va fi, de obicei, tocmai libera competiţie între grupurile care se nasc spontan şi care se transformă în responsabilitate în faţa membrilor şi a celor care vor să adere la ele"[1].

Continuând analiza elaborată de Linz pentru regimurile autoritare, reţinem o altă deosebire prin raportare la cele totalitare: în timp ce secundele sunt bazate pe o ideologie articulată riguros, primele sunt caracterizate de *mentalităţi specifice.* Juan Linz realizează în acest sens o distincţie netă între ideologie şi mentalitate: ideologia reprezintă un sistem de gândire codificat, rigid, cu o logică constrângătoare, ce presupune interpretări autorizate, care oferă o lectură uniformă şi angajate în timp ce mentalitatea reprezintă un ansamblu de credinţe codificate în orice măsură, mai flexibile şi cu o oarecare ambiguitate interpretativă, "fără oracole investite cu un rol specific"[2]. Fundamentul mentalităţii autoritare este reprezentat de triada tradiţională - Dumnezeu, patrie, familie, cu nuanţele tipului de religie în care se constituie autoritarismul.

Regimurile totalitare de tip comunist s-au bazat pe ideologia marxist-leninistă caracterizată prin uniformitate, rigiditate, caracter univoc şi care avea în intenţie contopirea sistemului politic cu societatea. Pasquino exemplifică cu regimurile totalitare din U.R.S.S. şi sistemele politice comuniste din Europa Centrală şi de Est (considerând ca excepţii Polonia şi Ungaria), cu China, Coreea de Nord şi Vietnamul de Nord (pentru perioada amintită anterior). Raportându-se, în schimb, la regimul totalitar nazist, Pasquino descoperă o primă dificultate: acesta n-ar avea o ideologie propriu-zisă, pentru că "manifestul programatic al lui Hitler, expus în cartea sa *Mein Kampf,* nu este sub nici o formă comparabil, prin consistenţă, prin conştiinţă şi prin coerenţă corpului doctrinar marxist-leninist"[3].

Această constatare nu-l conduce pe autor la concluzia că nazismului i-ar scădea caracterul dur al nucleului regimului totalitar, întrucât elemente precum concepţia despre concentrarea puterii politic, centralismul absolut, încercarea de a forma, în baza unui sistem de gândire univoc, un Reich milenar, transced mentalitatea autoritară, apropiindu-se esenţial de construcţia unei ideologii. Acest manifest programatic conţine atât elemente tradiţionale şi mitice, cât şi elemente moderne[4]. De altfel, chiar şi analiza totalitarismului comunist demonstrează că nu în toate cazurile este

---

[1] *Ibidem*, p. 277-278.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem.*
[4] A se vedea şi L. Cavalli, *Carisma e tiranni de nel. XX secolo. Il caso Hitler*, Il, Mulino, Bologna, 1982.

proiectat în viitor: dacă în modalitatea de aplicare a lui în Uniunea Sovietică şi statele satelite predomină acest tip de prospecţie, în Asia modalitatea de aplicare "recuperează unele elemente tradiţionale dintr-un trecut luat ca sursă de inspiraţie"[1].

Regimurile autoritare - în majoritatea lor - nu au o ideologie riguroasă, "mentalităţile" lor, cum spune Pasquino, prezentând diferenţe importante; ele se construiesc şi se consolidează prin raportare la un sistem de tradiţii (politice, sociale, culturale şi religioase) şi la o puternică bază naţionala, în multe cazuri mitică. "Esenţialul este că, în scopul unei definiţii convingătoare, exclusive şi cuprinzătoare, urmărim acele aspecte ale mentalităţii care se referă în mod special la sfera politică şi societate"[2]. Există mentalităţi autoritare asemănătoare indiferent de timpul şi spaţiul în care fiinţează asemenea regimuri.

Delimitarea netă între regimurile totalitare, regimurile autoritare şi cele democratice din această perspectivă este acceptată de către mulţi autori şi din unghiul de vedere al prezenţei ideologiilor rigide în prima categorie de regim al puterii, a mentalităţilor flexibile în cea de-a doua şi a absenţei deopotrivă a ideologiilor şi mentalităţilor în regimurile democratice. Această concluzie "trebuie să fie precizată în funcţie de regulile, de procedurile, de idealurile şi de valorile regimurilor democratice"[3], întrucât, dincolo de ideologie şi de mentalitate "se află combinaţii complexe de etici democratice bazate pe drepturi"[4].

Totuşi abordările nu pot fi exclusiviste întrucât în regimurile democratice se poate vorbi atât de existenţa unor mentalităţi, cât şi de existenţa unei ideologii. Astfel, mentalitatea de tip democratic se exprimă (dar se şi fundamentează) prin:

- toleranţa pentru diversităţi;
- acceptarea competiţiei reglementate şi a rezultatelor competiţiei;
- acceptarea şi recunoaşterea unor conflicte şi a compromisurilor între o pluralitate nelimitată de actori politici;

În privinţa existenţei ideologiei democratice, remarcile noastre pornesc de la studii elaborate de către Martinelli, Salvati şi Veca şi vizează:

- caracterul neimpus "de sus" al ideologiei democratice;
- continua reformulare a ideologiei, în funcţie de dorinţele cetăţenilor (flexibilitatea, caracterul variat al ideologiei);
- formarea ideologiei în jurul unor valori precum libertatea, egalitatea, solidaritatea, idealul democratic, dreptatea, legalitatea etc, în jurul echilibrului dinamic al acestui sistem de valori[5].

---

[1] G. Pasquino, *op. cit.*, p. 279.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*.
[5] Pasquino recunoaşte existenţa mentalităţilor democratice şi ideologiei democrate.

Următorul element din definiţia elaborată de Linz referitoare la regimurile autoritare este reprezentat de absenţa mobilizării politice ("...nu există mobilizare politică la bază şi pe scară mare, cu excepţia unor momente din dezvoltarea lor"). Şi la acest nivel de analiză Linz introduce aspecte comparatiste, ilustrând, prin nivele graduale, manifestarea mobilităţii în diferitele regimuri. Diferenţele sunt date de *scopul,* dar şi de *tipul mecanismelor mobilizării* în regimurile în care este prezentă, el concretizând şi printr-o excepţie de la regula cu caracter general pentru regimurile autoritare.

Scopul mobilizării politice a cetăţenilor în regimurile democratice este legat de atingerea valorilor democratice, promovarea şi protejarea lor; participarea politică a cetăţenilor este spontană şi, în baza încrederii regimului în sistemul de valori, dar şi în proprii cetăţeni, fie încurajează şi favorizează participarea politică (spontană), fie, prin proceduri indirecte, o face posibilă şi practicabilă.

Dacă pentru regimurile democratice sursa mobilizării politice o reprezintă "baza", la nivelul regimurilor totalitare mobilizarea este impusă "de sus", ea reprezentând o stare permanentă: "o revoluţie permanentă cu scopul de a schimba societatea, dar şi de a forma un om nou"[1]. (O mobilizare caracterizată prin frecvenţă, răspândire geografică şi continuitate maximă).

Pentru regimurile autoritare mobilizarea politică este doar o excepţie, caracterizând doar unele momente ale evoluţiei lor, intensitatea şi dispunerea spaţială fiind minime; mobilizarea politică în regimurile autoritare nu este niciodată orientată să realizeze o «revoluţie permanentă»[2].

Fiind prezentă doar în unele momente ale evoluţiei regimurilor autoritare, apare întrebarea care sunt acestea? Analiştii disting două asemenea momente, fiecăruia fiindu-i corespondente unele intenţii ale regimului:

- în faza de instaurare, întrucât energia disponibilă trebuie canalizată spre înfrângerea opoziţiei, dar şi pentru că "este necesară eliberarea altei energii cu intenţia de a întări convingerea susţinătorilor mai ezitanţi ai noului regim";
- momentul provocărilor interne (diversiunea) sau externe (ingerinţele), când "remotivarea" susţinătorilor regimului devine nu doar oportună, ci şi necesară.

Pasquino dezvoltă aspectele comparatiste în analiza *regimurilor totalitare* şi *autoritare:* "Totuşi, în general, regimurile *autoritare,* chiar în varietatea lor, diferă de regimurile totalitare tocmai prin rezistenţa lor (de natură ideologică), şi prin incapacitatea lor (de natură organizatorică) de a

---

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*.

mobiliza mase mari. Odată instaurat, un regim autoritar renunţă la întruniri grandioase, depolitizează masele, menţine în mod deliberat un grad scăzut de intervenţie politică în societate, favorizează şi uneori încurajează refugierea în viaţa privată. Dimpotrivă, regimurile totalitare cer o angajare continuă, impun o mobilizare frecventă, puternică şi intensă, şterg graniţele între privat şi public, aşteaptă de la cetăţeni să dedice politicii tot sau aproape tot timpul liber. îşi propun să fie regimuri de mobilizare, în toate sensurile cuvântului. Şi se tem de scăderea tensiunii susţinătorilor lor şi în general a populaţiei, chiar dacă uneori trebuie să se adapteze la manifestări de consens pur formale şi rituale”[1].

Remarca noastră este şi aici legată de modul în care diversitatea “se topeşte” în soluţiile generale. Este vorba de menţinerea unor deosebiri evidente, chiar în situaţia în care se propun, cu rol metodologic, soluţii globalizante. Iar situaţia regimului politic din România de dinainte de 1989 rămâne un studiu de caz deschis.

Definiţia lui Linz include drept caracteristică a regimurilor autoritare existenţa unui lider, sau uneori a unui grup restrâns “care îşi exercită puterea în limite slab definite în plan formal, dar mai degrabă previzibile”.

Această caracteristică demonstrează că, în exerciţiul puterii politice autoritare există o componentă personalizată foarte puternică, în cele mai multe cazuri (cel puţin pentru început) cu elemente carismatice[2]. “Ba chiar, de obicei - remarcă Pasquino - regimurile autoritare sunt strâns legate, în ceea ce priveşte originea, funcţionarea, durata, de un anume lider, care şi-a manifestat carisma, răspunzând în mod eficient la criza de autoritate colectivă care a dat viaţă regimului autoritar, astfel încât majoritatea regimurilor autoritare depind foarte mult de figura fondatorului lor”[3].

Dependenţa regimului totalitar de existenţa liderului fondator *face extrem de dificilă* menţinerea regimului *după dispariţia liderului,* deschizându-se adevărate *crize de succesiune.* Aceste crize de succesiune pot conduce fie la căderea rapidă a regimului, fie la o slăbire a acestuia, chiar dacă obiectivele îi sunt redefinite. Istoria recentă a Portugaliei dovedeşte cum, după regimul lui Salazar, autoritarismul, slăbit, a continuat să se menţină doar între anii 1968-1974.

Dificultăţile majore ale succesiunii politice şi transferului de putere în regimurile autoritare îşi au cauzele, cum remarcă Pasquino, *în mediul politic al propulsării liderului:* liderul autoritar nu este produsul unei organizaţii care să-i mandateze exercitarea puterii şi care să numească un succesor din interiorul ei, ci produsul situaţiilor pe care el (liderul) a ştiut să le evalueze şi să le folosească prin calităţi, virtuţi şi noroc. Depăşirea crizelor de succesiune se poate realiza, deşi cu dificultate, atunci când

---

[1] *Ibidem,* p. 280.
[2] Adrian Gorun, *Teorie politică*, Editura Presa Universitară Clujeană, p. 149-170.
[3] G. Pasquino, *op. cit.*, p. 281.

liderul este produsul unor organizaţii, cum este cazul liderului de tip militar sau cazul fundamentalismului islamic (chiar de tip religios)[1].

Întrebarea este dacă prin sintagma "mic grup" Linz înţelege existenţa partidului unic sau doar o oligarhie constituită în jurul liderului autoritar. Cred că nu se are în vedere existenţa unui partid, întrucât, la nivelul acestuia criza de succesiune ar fi rezolvată cu mai mare uşurinţă. Linz exclude deliberat din analiza regimurilor autoritare existenţa partidului unic, întrucât, în optica sa, acolo unde există un partid bine organizat şi structurat, se manifestă măcar tendenţial opţiuni totalitare. "Partidul unic este unul din instrumentele principale pentru obţinerea şi exercitarea puterii politice în regimurile totalitare. Eventuala construcţie a unui partid bine structurat care monopolizează puterea semnalează tentativa trecerii de la un regim autoritar la un regim totalitar"[2].

În baza acestei caracteristici sunt necesare, pe mai departe, unele clarificări legate de regimul politic instaurat în România în ultimii ani ai domniei lui Carol al II-lea, ca de altfel şi o analiză fundamentată a regimului comunist din România ca regim de putere. Ne vom opri în alte pagini ale lucrării de faţă asupra lor.

Limitele exercitării puterii liderului autoritar sunt, cum spune Linz, "slab definite în *plan formal*" întrucât constituţiile, dacă există, ca şi legile organice lasă o mare flexibilitate de acţiune. Dar aceasta nu presupune că aceste limite n-ar exista, sau că el ar acţiona printr-o exercitare arbitrară totală a puterii. Caracterul limitat al arbitrariului face ca acţiunile liderului să fie exercitate îndeosebi în limite previzibile. Raportându-se la existenţa unui pluralism politic limitat, este cert că liderul autoritar este constrâns sa-şi circumscrie acţiunile de exercitare a puterii în funcţie de configuraţia pluralismului politic; răspunsul liderului la susţinerea pe care i-o asigură pluralismul politic este tocmai acceptarea unor limitări în decizie, a unor "graniţe operative". "Puterea liderului, aşadar, concluzionează Pasquino, nu va reuşi să ajungă niciodată complet arbitrară, pentru că ar da posibilitatea la prea multe contralovituri, fie în cercul restrâns al colaboratorilor liderului, care ar rezista, fie în ampla configuraţie a organizaţiilor autoritare, care s-ar simţi ameninţate în limita lor de autonomie"[3].

Analize comparative pun în evidenţă şi unele divergenţe între autori. Astfel, după cum s-a văzut din analiza totalitarismului, H. Arendt face distincţie între regimul totalitar şi regimul arbitrar, susţinând că nici nazismul, nici stalinismul - ca regimuri totalitare - nu se circumscriu arbitrariului. Dimpotrivă, chiar dacă par arbitrare din perspectiva juridică asupra respectării normelor, cele două regimuri se ghidează după legi

---

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 282.

preexistente: legile biologice, ale naturii pentru nazism şi legile sociale, ale istoriei pentru stalinism.

Pentru alţi autori, lucrurile nu se prezintă aşa. Dovadă concluziile lui Linz şi Pasquino, care, analizând puterea liderului totalitar, consideră că nu cunoaşte limite în arbitraritatea sa, iar arbitraritatea nelimitată este facilitată de către colaboratori fie din teamă, fie dintr-un interes precis. "Dimpotrivă, scrie Pasquino referindu-se la absenţa limitelor arbitrariului, s-a demonstrat că liderul totalitar îşi poate exercita puterea nu numai într-o manieră arbitrară, ci chiar recurgând la *teroare*"[1].

Problema trebuie aici nuanţată. Pe de o parte, avem în vedere faptul că H. Arendt nu se limitează în stabilirea caracterului nearbitrar al regimurilor totalitare doar la atitudinea liderului faţă de normele juridice, ci *vizează.* Îndeosebi atitudinea faţă de alt tip de legi, cu grad mai mare de obiectivitate (naturale sau sociale). Pe de altă parte, apelul la teroare şi cultivarea directă (în momentul instaurării) sau difuză (chiar în timpul maturităţii lor) a terorii nu reprezintă neapărat o expresie a arbitrariului întrucât teroarea poate fi instrumentul la care recurge liderul totalitar chiar în numele acestor "legi preexistente". Textul la care apelează Pasquino, citând-o pe Arendt, "dacă legalitatea este esenţa guvernului care nu este tiranic şi ilegalitatea a celui tiranic, teroarea este esenţa puterii totalitare" nu este de natură a justifica opinia lui cu privire la absenţa limitelor arbitrariului ca urmare a prezenţei terorii. Reflecţiile asupra terorii - ca instrument la care apelează liderul totalitar sunt diverse. în opinia unor autori teroarea ar caracteriza regimurile totalitare doar în faza de instaurare şi consolidare, la maturitate nemaifiind necesară. Sunt însă şi autori care susţin persistenţa terorii, sub forme diverse (directe sau voalate) şi în regimul consolidat. Trebuie spus că dacă teroarea fizică poate să nu mai reprezinte o coordonată indispensabilă regimului "atunci când indivizii si-au interiorizat în totalitate normele de comportament necesare pentru a supravieţui în situaţii de nesiguranţă şi de arbitraritate absolută"[2], teroarea psihologică continuă să persiste şi în "absenţa exercitării active a terorii publice şi să influenţeze într-o manieră decisivă viaţa cotidiană în regimurile totalitare"[3]. Apoi, exemplele Chinei (perioada Mao), Ungariei (imediat după 1956), Cehoslovaciei (după "Primăvara de la Praga"), Poloniei, României, U.R.S.S. etc. demonstrează că teroarea politică poate fi resuscitată în momente de criză.

"În China, valurile de activităţi teroriste (perioada lui Mao, de la «marele salt înainte» de la sfârşitul anilor '50 la «revoluţia culturală» de la jumătatea anilor '60) au fost pregătite cu minuţiozitate, încurajate şi alimentate de sus. Nu au fost explozii iraţionale ale unor grupuri

---

[1] *Ibidem*.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 282-283. Şi în acest caz sintagma "arbitraritate absolută" vizează poziţia faţă de sistemul normelor juridice.

dezavantajate şi ideologizate. Dimpotrivă, au fost rezultatul alegerilor raţionale ale actorilor conştienţii care urmăreau obiective individuale şi intenţionau să desfăşoare activităţi favorabile regimului, schimbarea claselor conducătoare, orientarea energiilor colective către industrializare”[1].

Textul este edificator şi pentru situaţiile în care, prin procedee asemănătoare s-au pregătit evenimentele dorite de liderii totalitari în statele comuniste în diferite momente ale existenţei lor.

Linz realizează în 1975 o identificare a şase regimuri autoritare, insistând pe aspectul lor de varietate. Acestea sunt:

- regimurile autoritare modernizatoare (Mexicul şi Turcia în jurul primului război mondial);
- regimurile fasciste;
- regimurile de etatism organic cu o puternică prezenţă a elementelor clerico-fasciste;
- regimurile autoritare apărute după al doilea război mondial ca presupuse “democraţii dirijate de sus” (Indonezia din timpul lui Sukarno, Pakistanul);
- regimurile de presupus socialism african sau islamic;
- regimurile autoritare post-totalitare comuniste (nu cele rezultate în urma căderii comunismului, ci cele post-staliniste)[2].

La acestea se adaugă cazurile de autoritarisme tradiţionale de tip sultanic, sau legate de caudillos.

De remarcat că în 1996, Linz şi Stepan propun o nouă clasificare, “mai parcimonioasă şi mai elegantă”(Pasquino) a regimurilor nedemocratice:

- regimurile autoritare;
- regimurile totalitare;
- regimurile post-totalitare;
- regimurile sultanice[3].

În baza acestei clasificări, Pasquino dezvoltă consideraţiile asupra regimurilor sultanice şi post-totalitare.

În privinţa regimurilor *sultanice,* Pasquino insistă pe analiza weberiană unde din descrierea patrimonialismului se desprinde categoria de sultanism. Puterea tradiţională, se orientează către patrimonialism iar printr-o extindere extremă, către sultanism, în condiţiile în care deţinătorul puterii dispune de un aparat administrativ (şi militar) exclusiv personal. “Forma sultanică a patrimonialismului... nu este raţionalizată în mod

---

[1] *Ibidem.* Pasquino face trimitere la lucrarea lui A. Dallin şi W.G. Breslauer, *Political Terror in Comunist Systems,* Stanford University Press, Stanford, 1970.

[2] Apud G. Pasquino, *op. cit*., p. 287.

[3] J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Comunist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London, 1996, p. 38-54.

obiectiv, ci constituie dezvoltarea extremă a sferei liberului arbitru şi a [puterii] discreţionare. Prin aceasta, ea se distinge de orice formă de putere tradiţională”[1].

Categoria sultanismelor, considerată multă vreme a fi de o “relevanţă marginală”, este recuperată de către Linz şi Stepan, fiind importantă *nu doar din perspectiva istorică, ci având relevanţa în actualitate* (este o categorie operaţională). Am în vedere faptul că, deşi mult mai puţine din punct de vedere numeric, comparativ cu etapele istorice anterioare, diferite autoritarisme de tip sultanic există şi în prezent. (Linz şi Stepan exemplifică prin regimurile din Haiti în timpul lui Davalier - tatăl şi fiul - Republica Dominicană în timpul lui Trujillo, Republica Centrafricană în timpul lui Bokassa, Filipine în timpul lui Marcos, Iranul în timpul Şahului, Coreea de Nord în timpul lui Kim Il Sung, România în timpul lui Ceauşescu). În opinia lui Pasquino regimul din Coreea de Nord s-ar încadra mai degrabă în totalitarism urmare a faptului că rolul partidului unic este superior - prin aspectele de dominaţie - comparativ cu rolul liderului. Totodată, el măreşte numărul exemplificărilor prezentate de Linz şi Stepan, adăugând Uganda sub Idi Amin Dada, Nicaragua sub Samoza, Zairul sub Mobutu şi Irakul sub Saddam Hussein (ultimele două cazuri fiind mai recente).

Caracteristicile sultanismelor, prezentate de către analiştii care le-au luat în considerare ca regimuri autoritare actuale sunt raportate îndeosebi la definiţia lui J. Linz. Aceste tipuri de autoritarisme:

- nu au nici ideologie bine elaborată şi coerentă;
- nu au o mentalitate distinctivă, ideile liderului (în multe cazuri prezentate în volume), fiind cele care definesc limitele acceptabilităţii şi variabilităţii poziţiilor politice din interiorul regimului;
- nu necesită nici o formă de mobilizare a supuşilor;
- distrug orice formă de pluralism preexistent instalării la putere a “sultanului”, a familiei acestuia şi grupului restrâns de colaboratori;
- arbitrariul şi capriciile liderului au o sferă vastă de manifestare, chiar şi colaboratorii apropiaţi putând fi oricând îndepărtaţi (puterea discreţionară a liderului);
- se elimină orice diferenţă între privat şi public în ceea ce priveşte sfera de activitate şi sfera de proprietate a liderului;
- sultanismele nu permit nici un fel de tranziţie către democraţie întrucât, de obicei, aceste regimuri sfârşesc fie prin moartea liderului (fie prin moarte naturală, fie prin asasinat în urma unei conspiraţii de palat), fie printr-o lovitură de stat militară (dacă forţele armate sunt mai puternice şi mai organizate decât miliţia personală a sultanului);
- prezintă caracteristici particulare şi distincte legate de figura liderului, de contextul în care acesta a acţionat pentru dobândirea puterii;

[1] M. Weber, *Economie et Société*, vol. 2, Plon, Paris, 1974.

- structura, dinamica şi transformarea regimurilor sultanice sunt diferite de cele definite de către Linz ca regimuri autoritare clasice[1].

În funcţie de caracteristicile pluralismului, ideologiei, mobilizării şi leadership-ului, regimurile totalitare pot evolua către trei subcategorii ale stadiului post-totalitarismului: *iniţial*, *îngheţat* şi *matur*.

Linz şi Stepan definesc regimurile *post-totalitare* ca o varietate a regimurilor autoritare. Acest demers ilustrează în primul rând faptul că ei nu percep static regimurile totalitare, acceptând ideea producerii în interiorul acestor regimuri a unor mutaţii, chiar semnificative în unele situaţii. Prin urmare, deşi regimurile post-totalitare sunt considerate varietate a regimurilor autoritare, ele nu sunt manifestări politice fără nici o legătură cu originea lor: totalitarismul.

[1] G. Pasquino, *op. cit*, p. 288-289.

III. RECENZII

Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000*, Editura All, Bucureşti, 2001, 133 p.

De la "*Cum se scrie istoria*" a lui Paul Veyne până la "*A fi istoric în anul 2000*", cartea-eseu a domnului Bogdan Murgescu, este o distanţă, dar şi o apropiere. O distanţă care se circumscrie celei existente între două spaţii istoriografice, unul în care tradiţia dezbaterilor face parte din cotidianul profesiei, celălalt în continuare marcat de absenţa unor asemenea manifestări, cu mici excepţii. O apropiere există totuşi, pentru că reflecţiile tânărului istoric bucureştean pe marginea statutului prezent al istoriei şi a celor care o practică în România, la început de mileniu, denotă un istoric conştient, care ştie că a te interoga asupra "rosturilor sociale şi a valorii cognitive a unei discipline intelectuale nu este neapărat un simptom de criză, cât un semn de vitalitate, o expresie a faptului că în câmpul acesteia există potenţialul de a merge mai departe"(p. 7).

O viziune echilibrată şi o analiză lucidă, lipsită de false pudori şi menajamente, sunt printre principalele atuuri ale acestei cărţi. O menţiune aparte merită perspectiva adoptată de autor care nu se reduce doar la radiografierea principalelor probleme cu care se confruntă istoria şi istoricii din spaţiul românesc, ci încearcă să propună şi unele soluţii pertinente pentru rezolvarea lor.

În argumentul cu care se deschide lucrarea Bogdan Murgescu recunoaşte că unele dificultăţi nu sunt specifice doar României, fiind firesc ca mutaţiile prin care trece societatea românească să se răsfrângă inevitabil asupra istoriei ca disciplină profesională, dar şi ca parte a culturii unei comunităţi.

Structurată în trei capitole: *Rosturile istoriei*, *Ştiinţa istoriei la întâlnirea cu anul 2000* şi *Istoricul în raport cu societatea*, cartea oferă, în ciuda dimensiunilor sale aparent reduse (133 p.), o imagine suficient de relevantă asupra dimensiunii problemelor care marchează destinul actual al istoriei şi istoricilor din România. Nu este vorba numai de un statut ingrat, pe care îl au şi alte ştiinţe socio-umane, cu toate consecinţele de rigoare, inclusiv o recompensare materială scăzută, ci şi de necesitatea unor clarificări în interiorul breslei istoricilor, care ţine atât de procesul de formare a acestora, de reorganizarea instituţiilor şi activităţilor sale în acord cu noi inovaţii, cât şi de câştigarea unei pieţe, printr-o mai bună colaborare cu publicul, massmedia şi alte discipline socio-umane.

În primul capitol, pornind de la interogaţia pe marginea utilităţii studiului istoriei, autorul subliniază câteva funcţii reprezentative ale acesteia în imaginarul social contemporan. Dacă o anumită raportare sentimentală la trecut nu poate fi ocolită, în egală măsură se poate vorbi şi

de o funcţie identitară şi securizantă. Astfel, dacă istoricul este produsul unei societăţi, disciplina pe care o practică joacă un rol deloc neglijabil în fasonarea concepţiilor individuale şi comunitare despre prezent şi viitor. Fenomenul a fost sesizat de regimurile politice care au încercat, în diferite forme, să obţină maximum de beneficii din manipularea în folos propriu al acestui aspect. Situaţia nu ar fi posibilă dacă istoria n-ar fi considerată "o componentă a culturii de masă". Exemplele sunt numeroase în acest sens, de la producţiile cinematografice, beletristice, artistice, până la jocuri de calculator, butaforii, fără a nega diverse expoziţii, de unde şi eforturile unor specialişti de a adopta o scriitură elegantă, atrăgătoare pentru un public mai larg.

Pe de altă parte, istoria prezintă avantajul de a oferi utila perspectivă diacronică celorlalte discipline socio-umane care îşi pot astfel verifica modelele şi teoriile lor. În plus, istoria nu este lipsită de o anumită "vocaţie integratoare", tocmai pentru că ea elimină sectorialitatea, prin unificarea socialului, religiosului, economicului, politicului într-o imagine de ansamblu care evidenţiază totodată conexiunile existente. Necesitatea fundamentării ştiinţifice a politicilor generale, deşi un proces încă în curs de derulare, a demonstrat, crede autorul, în ciuda unor limite inerente, avantajele pe care le are apelul la cunoştinţe istorice de calitate, ceea ce înseamnă, evident, readucerea în prim plan a istoriei şi istoricilor.

O discuţie asupra statutului actual al istoriei ca disciplină nu se putea dispensa de necesara dimensiune diacronică. Dacă secolul al XIX-lea poate fi considerat pe bună dreptate "secolul istoriei", popularitatea sa fiind intim legată de geneza statelor-naţiuni moderne şi a educaţiei cetăţenilor săi, trebuie spus că tot acum, cel puţin în Europa, are loc atât definitivarea acesteia ca ştiinţă, cât şi precizarea statutului său în peisajul cultural al vremii. Pornind de la această perioadă autorul face o scurtă trecere critică în revistă a principalelor teorii şi şcoli istorice până la sfârşitul secolului al XX-lea, fără a trece cu vederea peste anumite inconsecvenţe. Aş remarca aici precizarea corectă a autorului legată de aplicarea denumirii eronate de "pozitivism" şcolii critice din secolul al XIX-lea, în condiţiile în care ultima refuză ideea de regularitate şi clamează primordialitatea studiului faptelor individuale. Evenimentele prilejuite de primul război mondial au adus în atenţia publică masele, ca şi importanţa factorilor economici, dând o puternică lovitură viziunii şcolii critice asupra istoriei. Cei care au fost cei mai bine pregătiţi noilor provocări au fost istoricii grupaţi în jurul revistei "Annales". Aceştia au reuşit nu numai să inoveze metodologic şi conceptual istoria, dar şi să cucerească spaţiul universitar şi academic, să-şi atragă de partea lor massmedia şi chiar să se bucure de un real succes de public. Ofensiva aceasta concertată se explică nu numai prin existenţa unor istorici de calibru, dar şi prin adoptarea unor politici manageriale inteligente, ajungându-se ca actualmente "şcoala franceză" sau "noua istorie" cum i se mai spune impropriu să fie reprezentativă

pentru istoriografia contemporană. Aceasta este însă mult mai diversă, ea grupând, pe lângă noi tendinţe, şi adepţi ai tradiţiei şcolii critice sau ai unei orientări romantice.

Dacă istoriografia marxistă n-a supravieţuit eşecului socialismului, în schimb *noua istorie socială*, mai puţin cunoscută la noi, a reuşit să se constituie într-un concurent serios al *Analelor*, în special printr-o mai mare coerenţă conceptuală, dar şi focalizându-şi atenţia asupra condiţionărilor complexe dintre acţiunile indivizilor şi mediul social.

Toate aceste "bătălii istoriografice" pentru întâietate nu s-au soldat cu un rezultat cert, în condiţiile în care ştiinţa istorică contemporană cunoaşte o extensie şi o diversificare considerabilă a teritoriilor sale, ceea ce face discutabilă stabilirea unei paradigme dominante. Autorul consideră că acest aspect nu este în sine un pericol atâta timp cât se menţine posibilitatea intensificării formelor de comunicare între diferitele subspecialităţi.

În acest context, o analiză a istoriografiei române se dovedeşte, cu siguranţă, incomodă. Bogdan Murgescu consideră că cea mai mare problemă o constituie lipsa manifestării unui spirit critic mai pronunţat. De altfel, trebuie să recunoaştem că tradiţia critică în istoriografia românească a fost puţin dezvoltată, inaugurată pe linia recomandărilor junimiste de triada D. Onciul - I. Bogdan - N. Iorga, la care autorul alătură şi pe Constantin Giurescu. Autorul atrage atenţia că totuşi "utilizarea concretă a metodologiei critice a fost de multe ori mai mult un deziderat decât o realitate curentă"(p. 32), explicaţia constând în faptul, recent demonstrat şi de Lucian Nastasă, că "alianţa care unise pe membrii «triadei critice» ţinuse mai mult de afinităţile de generaţie şi de legăturile personale decât de aderenţa la un set comun de tehnici şi metode ştiinţifice" (p. 37). Replica a venit din partea noii şcoli critice (Gh. Brătianu, P.P. Panaitescu, Constantin C. Giurescu), dar, din păcate, dialogul fecund inaugurat de membrii săi s-a redus la o perioadă scurtă, întreruptă de inaugurarea dictaturii regale, a celei antonesciene şi, mai ales de instaurarea comunismului care a afectat grav evoluţia istoriografiei române.

Bogdan Murgescu sesizează cu pertinenţă efectele sale în timp: distrugerea şi persecutarea unor figuri importante (cazurile lui Gheorghe Brătianu, Silviu Dragomir - cf. excelenta monografie a lui Sorin Şipoş, P.P Panaitescu sunt notorii), transformarea structurală a cercetării istorice, impunerea forţată a unei vulgate simplificate a marxismului ca îndreptar al cercetării istorice, cu rezultatul apariţiei unei cantităţi apreciabile de studii de o calitate îndoielnică. Importantă este şi tranziţia de la faza marxistă la cea naţionalistă, o capcană căreia i-au căzut victimă şi unii istorici valoroşi, care credeau că astfel reînnoadă legăturile cu tradiţia interbelică. Câştigătorii reali au fost însă N. Ceauşescu şi regimul său care au reuşit, şi cu sprijinul unor istorici, să manipuleze istoria în folosul propriei legitimări. Autorul surprinde uşor schimbarea de la moda luptei de clasă la cea a

luptelor permanente pentru independenţă şi unitate naţională, de la citatele din Marx la cele din opera “celui mai iubit fiu al poporului”. Consecinţele au fost printre altele izolarea istoriografiei româneşti şi desincronizarea acesteia în raport cu ideile vehiculate în marile istoriografii europene în condiţiile în care istoria lozincardă a tins să înlocuiască pe cea profesionistă.

Anul 1989 nu a constituit automat o ruptură, în primul rând datorită lipsei clarificărilor critice din interiorul disciplinei istorice. Explicaţiile sunt multiple, de la slaba tradiţie a dezbaterilor metodologice în istoriografia românească, plecarea specialiştilor consacraţi sau în formare, care ar fi putut să declanşeze disputele modernizatoare, până la existenţa unor atitudini de evitare a conflictelor care, în contextul degradării materiale, s-ar fi repercutat negativ asupra iniţiatorilor unor asemenea demersuri.

B. Murgescu surprinde critic prezenţa în continuare a unei terminologii învechite, lipsa unei reflecţii teoretice sistematice, conservarea primatului istoriei politice, mai ales a preocupărilor de istorie contemporană, fără a se putea vorbi totuşi de înnoiri semnificative, în sensul receptării critice a unor metodologii sau concepte operaţionale din cadrul altor ştiinţe socio-umane bunăoară. Înnoiri, iniţial modeste, au avut loc mai mult în domeniul istoriei culturale şi datorită unor eforturi serioase din partea lui Alexandru Zub sau a regretaţilor Alexandru Duţu şi Pompiliu Teodor. Sunt doar câteva elemente dintr-o analiză mai largă care demonstrează că istoriografia română prezintă o “semnificativă rămânere în urmă în raport cu evoluţiile postbelice ale disciplinei”(p. 46). Tabloul general este relevant în acest sens, autorul constatând existenţa unei majorităţi de “pre-critici”, a unui segment principal compus din adepţii “mai mult sau mai puţin riguroşi ai şcolii critice”, la care se adaugă o minoritate (~ 10 %) influenţată de Şcoala de la *Annales* şi câteva figuri izolate care sunt la curent şi cu alte teorii istoriografic contemporane. Concluzia tristă a autorului este aceea că “nici una dintre şcolile istorice majore de pe plan mondial, nici măcar şcoala critică nu a fost receptată pe deplin de istoricii români!”(p.46). Din păcate, nu putem spune că situaţia prezentă infirmă total opiniile autorului, în ciuda unor deschideri vizibile, spre istorie socială sau istorie recentă, mai ales din partea tinerelor generaţii. Schimbările se anunţă şi în peisajul românesc, dar într-un ritm încă dificil, coagularea unor iniţiative şi încercările de a găsi sprijin instituţional coexistând cu blocaje de diferite nuanţe.

Două probleme sunt importante în acest proces: răspunderea la cerinţele pluridisciplinarităţii, care par să afecteze disciplinele socio-umane, şi găsirea unui cadru adecvat care să susţină dezbaterile critice. Deschiderea istoricilor şi către alte discipline i se pare lui Bogdan Murgescu un câştig, dar acest fenomen presupune câteva elemente prealabile: pe de o parte ca istoricul să se obişnuiască şi cu bagajul operaţional al altor discipline înrudite, pe care le poate asimila critic şi aplica cu succes în îmbunătăţirea cercetării sale, evitând superficialitatea; pe de altă parte, să

fie încurajată colaborarea activă cu ceilalţi colegi provenind din arii înrudite (p. 56). Evident că şi această etapă presupune identificarea spaţiilor necesare care să o poată găzdui (instituţii, publicaţii), lucru departe de a fi uşor în România actuală, în ciuda rezultatelor promiţătoare datorate activităţii unor instituţii publice sau private (New Europe College, un exemplu).

La fel de importantă rămâne şi deschiderea către publicul larg. Dacă istoricii ar fi bine să aibă un stil elegant, chiar literar, aceasta nu este echivalentă cu concesiile dinspre latura ştiinţifică. Posibilitatea de a cultiva şi păstra această piaţă va fi una dintre marile provocări cu care se vor confrunta istoricii români în viitor, în condiţiile în care problemele de tip economico-social cu care se confruntă societatea românească actuală par să afecteze interesul pentru actul cultural. În plus, istoricii trebuie să încerce să găsească un echilibru între aprofundarea pregătirii lor, de multe ori direcţionată spre o strictă specializare, care nu e lipsită de capcane (cea a autolimitării fiind cea mai evidentă) şi păstrarea contactului cu ceilalţi colegi şi publicul cititor.

Capitolul final este consacrat unei probleme la fel de importante, cea a statutului istoricului în societate. Este firesc, explică autorul, în condiţiile noilor schimbări socio-economice, ca istoricul, ca şi alţi reprezentanţi ai altor ştiinţe socio-umane, să nu beneficieze de condiţie onorabilă. Prin însăşi tipul de activitate prestat el nu deţine un rol major în societăţile contemporane, “guvernate tot mai mult de logica eficienţei economice pe termen scurt”. Pe de altă parte intrarea unor reprezentanţi ai intelectualităţii umaniste în guvernările postdecembriste nu a coincis în mod automat cu îmbunătăţirea statutului acestora în societatea românească, în condiţiile în care, apreciază autorul, tendinţa generală la nivel mondial este subordonarea intelectualităţii umaniste în raport cu tehnocraţia economică.

Trebuie menţionat şi faptul că datorită schimbării alocării de fonduri pentru cercetare, prin trecerea la sistemul granturilor pentru programe speciale, riguros definite, istoricul se vede nevoit să înveţe cum să atragă de partea sa resursele financiare necesare desfăşurării unei cercetări competitive. Cum istoricii care să fie şi buni profesionişti şi excelenţi manageri sunt rari, autorul recomandă eventual o separare, cu condiţia păstrării unui echilibru între exigenţele ştiinţifice ale unei cercetări de profil şi logica calculelor financiare.

O altă cerinţă care se cere istoricului este aceea a menţinerii unei armonii între performanţa academică şi dialogul cu societatea ceea ce presupune o anumită flexibilitate din partea sa, mai ales în popularizarea produselor sale, deşi autorul recunoaşte că istoricii care au nivel de analiză mai apropiat de cel al publicului au cele mai mari şanse de a fi receptaţi de acesta. În condiţiile existenţei unei recompensări materiale insuficiente care se adaugă la deja proasta recunoaştere socială, B. Murgescu identifică trei posibile soluţii. Cea mai facilă este cea a salvării individuale. Autorul nu o

blamează, dar atrage atenţia că important este ca orientarea şi spre alte activităţi (financiare, politice etc) să nu fie însoţită de “atrofierea” valorilor specifice disciplinei istoriei sau să ducă la o concurenţă neloială în raport cu alţi colegi, uzând de noua poziţie. Se poate produce fenomenul ca respectivii indivizi să capete un plus de recunoaştere socială în detrimentul competenţei ştiinţifice reale, care poate suferi o sensibilă scădere.

Este un bun motiv pentru a vorbi de necesitatea de a acţiona pentru “îmbunătăţirea poziţii de ansamblu” a istoricilor şi chiar a reprezentanţilor celorlalte discipline socio-umane. Acest lucru presupune existenţa unei solidarităţi în cadrul breslei istorice, solidaritate întemeiată pe respectarea unor norme deontologice severe care să ducă la eliminarea incompetenţei şi a imposturii şi să contribuie la un real progres al istoriei româneşti. Lucrurile sunt însă departe de a sta aşa şi autorul oferă ca exemple semnificative cazul scandalului manualelor alternative sau existenţa permisivităţii care reglementează accesul în rândurile profesioniştilor. Marea problemă nu este cea a pasionaţilor care pot fi îndrumaţi către o minimă bibliografie de specialitate, cât de inflaţia de diplome, legată de sporirea instituţiilor de învăţământ superior. Apariţia peste noapte a atâtor “specialişti” certificaţi şi lipsa unor criterii profesionale în departajarea celor cu adevărat pregătiţi de elementele slabe, atât în ocuparea posturilor didactice, cât şi a celor universitare, are ca rezultat o osificare a sistemului în dauna calităţii şi o întârziere regretabilă în procesul de sincronizare cu istoriografia mondială. Manifestarea unui “spirit parohial” şi automulţumirea existentă nu pot eluda faptul că suntem departe de a avea reprezentanţi de marcă în istoriografia europeană, că produsele istoriografice româneşti încă nu se bucură de circulaţie pe piaţa istoriografică mondială, că istoricii români sunt puţin prezenţi în bibliografiile străine şi nu doar din vina celorlalţi. Dacă mai adăugăm faptul că avem în continuare probleme cu colecţiile documentare, cu publicarea profesionistă a documentelor, dar şi cu achiziţiile de ordin metodologic, că suntem încă lipsiţi de o istorie a românilor, care să mulţumească pe toată lumea, curăţată complet de clişeele vehiculate în perioada regimului comunist şi acoperind şi perioada recentă, probabil că tabloul ar fi complet.

Raportul istoricilor cu puterea politică mi se pare un element important în această ecuaţie. Într-o societate democratică putem spune că istoricul este ferit de presiunile din timpul unui regim totalitar. Lumea postbelică, conchide autorul, a oferit destule exemple legate de contribuţia istoricilor în sprijinirea propriilor societăţi pe un traseu mai democratic, mai tolerant şi chiar mai pragmatic. Aceasta presupune şi o anumită capacitate de modelare o conştiinţei istorice a publicului larg, proces însă de lungă durată şi nu lipsit de dificultăţi. Dar există şi alte direcţii, fie de implicare directă în sfera politicului, ceea ce înseamnă, nu de puţine ori, diminuarea spiritului critic în evaluarea realităţilor sociale, fie încercând “să modeleze agenda de probleme şi opţiunile factorilor politici prin intermediul

hegemoniei culturale" (p. 116). Ambele direcţii, deşi urmate nu doar în România, n-au dus până acum la rezultate notabile, Bogdan Murgescu reliefând atuurile şi handicapurile inerente, prin comparaţie şi cu situaţia altor state (Germania).

Dacă colaborarea cu clasa politică este necesară pentru o politică de lungă durată, sensibilizarea acesteia faţă de valorile promovate de intelectualitatea umanistă pare un proces mai dificil. La fel, colaborarea cu tehnocraţia economică, utilă istoricului, atât în consolidarea propriului său statut, a "redefinirii în avantajul său a mecanismelor de alocare a resurselor pentru domeniile umaniste", respectiv pentru învăţământ, cultură şi cercetare, cât şi a lărgirii pieţei de desfacere pentru produsele sale culturale, este departe de a fi una uşoară. Ea nu este însă imposibilă, în condiţiile în care devine din ce în ce mai evident faptul că trecerea de la societatea industrială, bazată pe producţia de bunuri, la societatea informatizată, în care elementul principal este cunoaşterea, este un fenomen global care va afecta în viitor şi România. Cât de bine vor reuşi să răspundă istoricii români şi intelectualitatea umanistă la aceste provocări, va depinde în bună parte şi de atitudinea pe care o vor adopta în rezolvarea acestor câteva probleme enumerate mai sus, dintr-o listă mai amplă şi mult mai coerent prezentată, pe care tânărul istoric român o include în această carte, după opinia noastră, o lectură extrem de utilă nu numai pentru istorici.

Nicolae Mihai

Teodor Iordănescu, *Viaţa privată în Imperiul Roman*, Editura Vestala, Bucureşti, 2003, 154 p.

The work of Teodor Iordănescu, *Private life in the Roman Empire*, is edited in two parts. Part one, *Rome and his antiquities* (p.8-33), is a guide of the most important monuments of Rome, presented with a historical background. A reader may have a lot of information about great constructions like Circus Flavius-*Colloseum*, Circus Maximus and other aspects of the Roman civilisation.

Part Two, *Private Antiquities* (p.34-154), offers precious details about family, society, education, festivals, marriage and funeral rituals. An important space is offered to the Roman law, which is the base of European legislation.

The scientific information is general, without controversial problems. The author extracted his historical data from great encyclopaedias like: *Real Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschafts*, (von A. Pauly, G.Wissowa), Second Edition, Stuttgart, 1866; M. Ch. Daremberg, *Dictionnaire des antiquites grecques et romaines*, Paris, Hâchette, 1881;

Brokhaus Enzyklopädie, Mannheim, 1988-1993, *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1978, Encyclopaedia Universalis, Paris, 1980; *Grand Larousse Enciclopedique*, Paris, 1960-1964; *The Oxford Classical Dictionary* (M.Cary, J.D. Denniston), Second Edition, Oxford, 1970.

The book is a guide for all interested in Roman history, pupils, students, teachers. It can be used as primary information for a scientific project, or for a seminary of Roman antiquity.

Florian Olteanu

Madeleine Hours Miédan, *Cartagina*, Editura Corint, Bucureşti, 2004, 134 p.

The original title of the book is *Carthage*, Presse Universitaire de France, 1949, Paris (in 1997 was edited the sixth edition). In Romanian language, the book appeared in the collection *Micro syntheses*, coordinated by Academician Serban Papacostea. In 134 pages, the book offers a preface (written by Zoe Petre), 8 chapters, conclusions and a short bibliography.

The book is a micro encyclopedia of the civilization of Carthage, one of the greatest cities of the Antiquity. The ancient colony of Tyr, founded in 800 B.C., was destined to play a major role in the world's ancient history.

After Carthage became the greatest power in the Western Mediterranean Sea, it tried to take the best positions in the South of Italy. Its interests brought Carthage in conflict with the Greek colonies. During the Persian Wars, Carthage was one of the allies of the Persian Kingdom, influenced by its metropolis, Tyr.

During the entire classical Greek and Hellenistic history (p.51-59), Carthage was in a permanent conflict with the Greeks from South Italy (victories of Himera and Salamis are contemporaries). The political ambitions of Carthage brought the city in a great conflict with another power of the region, Rome.

After three Punic Wars (Romans called Carthaginians as Puns), in which the conflict extended in the entire Hellenistic world, in 146 B.C., Carthage was destroyed and its land became a new Roman province, Africa. A new city, *Colonia Nova Carthago* will keep the heritance of the ancient Phoenician colony, till the Byzantine age.

Having an accessible language, and explicative notes, the book represents an efficient instrument for the study of the historical-geographical background (p.19-20), culture (p.82-83) and civilization of Carthage. The author presents important explanations about religious beliefs (p.60-69), customs (p.70-85). The historical documentation covers a

large period, from the ancient works, until the modern researches (p.24-35).

The language of Carthaginians was difficult for the contemporary people, Greeks giving it as an example of disorder. The custom of sacrifice of the first-born to the good Baal (p. 67), was an act of a great cruelty. A travel guide, written by Hannon, and a treaty of agriculture, edited by Magon, they represent great contributions for the universal science. The government of the city was entrusted to a college of *suffeti.* The army of Carthage was formed by mercenaries and not by citizens.

The work of Madeleine Hours Miédan is a necessary presence in our editorial space, offering a modern view over the great period of world's history dominated by Carthage.

Florian Olteanu

Liviu Patachi, Gelu Neamţu**,** *Generalul George Pomuţ (1818-1882).Viaţa adevărată a unui erou de legendă*, prefaţă de acad. Camil Mureşan, Centrul de Studii Transilvane /Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca 2001, XXVI+134 p.

Istoria acestei cărţi este ea însăşi o adevărată odisee pe care cercetătorul Gelu Neamţu o reconstituie în *Introducerea* ce-i poartă semnătura (X-XXIV). Preocupat de a oferi un consistent studiu monografic lui George Pomuţ, regretatul Liviu Patachi a materializat primele încercări, mai întâi într-un studiu publicat în "Revue Roumaine d'Histoire", t. IV, nr.1/1965. Varianta finală, mult dezvoltată, a avut neşansa de a rămâne un manuscris de sertar (nu singurul), în ciuda eforturilor autorului de a-l publica, în ţară sau în S.U.A. Din pertinenta introducere, bazată pe corespondenţa lui Liviu Patachi, cititorul îşi poate face o impresie despre ingratitudinea şi dispreţul cu care au fost trataţi istoricii profesionişti în perioada regimului comunist, respectivele scrisori putând intra cu brio într-un "dosar" al intelectualităţii umaniste în timpul comunismului.

Istoricului Gelu Neamţu îi revine meritul de a-şi fi asumat o datorie de onoare prin (re)introducerea acestui manuscris în circuitul ştiinţific, la aproape patru decenii de la redactarea sa. Potrivit propriei mărturisiri (p. XXII), efortul personal s-a mărginit la aducerea la zi a manuscrisului, în acord cu ultimele date apărute între timp (contribuţiile lui Aurel Sasu, *George Pomutz. The Legend Lives On* - 1996 şi George Fillman, *Generalul George Pomuţ (1818-1882). Istoria vieţii şi timpurilor sale* - 1996), corectarea unor greşeli şi modificarea stilului, dar actuala înfăţişare a monografiei i se datorează. Nu este mai puţin adevărat că lucrarea beneficia deja de buna cunoaştere a bibliografiei ungare de specialitate, datorită eforturilor lui Liviu Patachi, ceea ce a uşurat demersul d-lui

Neamţu. Monografia nu are pretenţia de a fi epuizat subiectul, cu atât mai mult cu cât rămân în continuare pete albe în biografia acestei personalităţi (de exemplu, perioada cât a fost consul al S.U.A la St. Petersburg -1866-1878 - sau ultimii ani de viaţă, implicarea sa în francmasonerie).

Lucrarea de faţă se deschide cu o elegantă prefaţă semnată de acad. Camil Mureşan (p.VII-IX), urmată de introducerea la care am făcut referire mai sus şi de un tabel cronologic în care sunt oferite succint principalele repere din biografia lui George Pomuţ. Şase capitole, *I. Viaţa şi faptele lui George Pomuţ până la 1849* (p. 3-24), *II. Emigrant în Statele Unite ale Americii de Nord* (p. 25-47), *III. George Pomuţ în Războiul Civil American* (p.58-86), *IV. George Pomuţ, consul al Statelor Unite la St. Petersburg* (p. 87-100)*, V.* "*Milioanele*" *lui George Pomuţ* (p. 101-106), *VI. George Pomuţ şi posteritatea* (p. 107-113), constituie nucleul acestei monografii. Autorii au încercat să restituie o imagine de ansamblu a lui George Pomuţ, care nu se reduce doar la principalele sale etape biografice, ci are în vedere şi receptarea sa de către posteritate.

Lămurirea biografiei sale comportă destule dificultăţi, nu de puţine ori informaţiile fiind fie sărace, fie contradictorii, ceea ce a solicitat autorilor un efort susţinut în verificarea şi compararea lor. Dând dovadă de un pronunţat spirit critic, aceştia reuşesc în primul capitol să clarifice câteva aspecte legate de data exactă de naştere, pe baza matricolei parohiei ortodoxe din Gyula, originea socială, confesiunea şi apartenenţa sa etnică, studiile sale. Astfel, calităţile militare deosebite de care a dat dovadă i-au făcut pe unii contemporani să creadă că G. Pomuţ beneficiase de studii militare de specialitate (la Viena sau St. Etienne), ceea ce, implicit, însemna că era de origine nobilă, afirmaţie respinsă de autori. Deşi informaţiile referitoare la studiile sale sunt parcimonioase, G. Pomuţ avea la activ studii elementare, secundare şi gimnaziale, precum şi studii superioare la Facultatea de Drept din Pesta (p. 9-11). Autorii demonstrează totodată, pe baza informaţiilor avute, că nici nu a fost căsătorit (p. 12), în pofida unor informaţii vehiculate în acest sens.

În perioada revoluţiei de la 1848, atras de ideile sale, G. Pomuţ este unul dintre românii care se înrolează în armata maghiară, activând ca locotenent în armata de voluntari comandată de Noszlopi Gáspar şi, ulterior, în calitate de căpitan, sub comanda generalului Klapka, care l-a şi numit şef al poliţiei civile din fortăreaţa Komárom. Calităţile sale îi vor atrage preţuirea şi prietenia unor înalţi oficiali care îi vor fi de folos după capitularea de la Şiria.

Cap. al II-lea încearcă reconstituirea traseului său de emigrant, mai întâi, ca membru al grupului de emigranţi maghiari, condus de Ujházi L., sosirea la New York, stabilirea în statul Iowa, ridicarea coloniei New Buda, eforturile făcute pentru supravieţuirea coloniştilor, un merit esenţial revenindu-i lui George Pomuţ, după mărturiile lăsate de contemporani (p. 34-36). De numele său se leagă nu numai asigurarea coeziunii comunităţii

din New Buda, dar şi organizarea unui oficiu poştal care permite emigranţilor să păstreze legături cu Europa, fie prin intermediul corespondenţei, fie a abonamentelor la diferite reviste, realizarea unei schiţe de urbanizare a coloniei, încercarea (eşuată) de a le ajuta pe surorile lui Kossuth, fără ca aceasta să însemne renunţarea la sentimentele sale de român (autorii menţionează discuţiile pe care Pomuţ şi un alt român, Drăhuş, le-au purtat cu ceilalţi colonişti, datorită alegerii unor nume româneşti pentru străzile viitorului oraş).

Nici activităţile de reorganizare ale emigraţiei paşoptiste nu-i erau străine. Una dintre ultimele sale iniţiative din această perioadă a fost scrisoarea adresată în 1861 lui F. Pulszky, secretarul lui Kossuth, aflat la Londra, în care avansa ideea formării unui guvern maghiar în exil. Pomuţ sugera îmbunătăţirea relaţiilor cu minorităţile etnice şi o eventuală colaborare cu Principatele Unite ale Munteniei şi Moldovei, manifestându-şi în acest sens disponibilitatea de a merge în Europa. Autorii recunosc că nu au găsit până în prezent vreun răspuns la această scrisoare.

În cap. al III-lea, dedicat a participării lui George Pomuţ la Războiul Civil American, este construit un frumos portret al ofiţerului român, pe baza a numeroase mărturii păstrate. Printre primii care răspund apelului lansat de preşedintele Lincoln, George Pomuţ se înrolează în regimentul 15 Iowa de a cărui organizare de altfel se şi ocupă. Participarea sa alături de această unitate de elită la unele dintre cele mai importante operaţii (lupta de la Shiloh, Corinth, campania pentru ocuparea Atlantei) este unanim apreciată de comandanţii săi, după terminarea războiului fiind avansat general de brigadă şi devenind chiar membru al unor ordine militare, ca o recunoaştere a meritelor sale. Legătura strânsă care se formase între G. Pomuţ şi oamenii săi l-au făcut pe acesta să încerce să scrie o istorie a regimentului, mai ales că nu era lipsit de reale calităţi intelectuale, recunoscute de numeroşi prieteni. Deşi n-a reuşit acest lucru, însemnările sale i-au fost de un real folos generalului Belknap, unul dintre superiorii lui G. Pomuţ, care a redactat finalmente respectiva lucrare.

Activitatea de consul al S.U.A. (din 1874 consul general) la St. Petersburg, de la numirea din 16 febr. 1866, până la revocarea sa din funcţie, în 18 iunie 1878 reprezintă substanţa cap. IV. Autorii consideră pe bună dreptate că loialismul său faţă de noua patrie, dovedit din plin în timpul Războiului Civil, ca şi excelentele recomandări de care a beneficiat din partea foştilor săi comandanţi (inclusiv viitorul preşedinte Ulysse S. Grant) au contribuit la numirea sa şi rămânerea îndelungată în acest post (p. 87). Se adaugă cultura sa temeinică (cunoştea opt limbi) şi excelentele calităţi personale de care a dat dovadă din plin şi în calitate de reprezentant diplomatic. Reconstituirea acestei perioade din viaţa lui George Pomuţ se bazează mult pe mărturiile lăsate de J.M. Crawford, unul dintre succesorii săi, care i-a putut consulta şi arhiva personală. Autorii recunosc că se impune cu necesitate consultarea arhivelor ruseşti şi

americane pentru cunoaşterea aprofundată a activităţii sale diplomatice. Se cunosc până acum demersurile sale, legate de “cazul Catacazi”, respectiv aplanarea diferendului dintre cele două state, cauzat de expulzarea ministrului plenipotenţiar al Rusiei, Constantin de Catacazi, la sfârşitul anului 1871, ca şi sprijinul acordat lui Bálint Gábor, în februarie 1873, pentru a-şi finaliza cercetările sale de lingvistică comparată în Mongolia. Interesantă ni se pare şi ipoteza avansată în această monografie, potrivit căreia reluarea tratativelor ruso americane în privinţa achiziţionării Alaskăi s-ar putea datora în bună parte şi activităţii lui George Pomuţ (p.89). Ipoteza rămâne să fie confirmată sau infirmată de rezultatele viitoarelor cercetări în arhive.

Necunoscute rămân şi motivele sale care l-au făcut să rămână la St. Petersburg unde ulterior a şi murit peste patru ani. Autorii nu exclud posibilitatea afilierii sale la masonerie, mai ales că informaţii în acest sens există (p.92). Cercetările asupra acestui subiect s-ar putea dovedi interesante, cu atât mai mult cu cât francmasoneria era interzisă în Rusia, în urma complotului decembriştilor.

Şi asupra morţii sale (12 octombrie 1882) există semne de întrebare. Faptul că a fost îngropat în cimitirul Smolensk, în zona rezervată săracilor, arată că era lipsit de resurse financiare, deşi informaţiile ulterioare, inclusiv o clauză testamentară referitoare la o sumă de bani care trebuia să servească constituirii unei fundaţii culturale pentru românii ardeleni, denotă faptul că a dispus de o anumită avere. Informaţiile referitoare la acest subiect au fost supradimensionate, ceea ce a dus la naşterea printre urmaşii săi a unei adevărate obsesii a “milioanelor” lui George Pomuţ, începând cu ultimul deceniu al sec. XIX. Autorii deplâng această popularitate nedorită, unul dintre rezultatele sale fiind dispariţia a numeroase obiecte personale, în special acte, medalii, fotografii care ar fi fost de un real folos în reconstituirea temeinică a biografiei sale (cap. V).

Ultimul capitol este consacrat receptării lui George Pomuţ de posteritate. Acest lucru s-a realizat atât prin iniţiativele la nivel oficial, de aducere a rămăşiţelor sale pământeşti, care nu s-au soldat însă cu rezultatul dorit, publicarea unor materiale cu privire la Războiul Civil, emigraţia maghiară şi românii transilvăneni din S.U.A., cu referiri la activitatea sa (sunt enumerate şi principalele contribuţii bibliografice), cât şi prin măsurile luate de asociaţiile de români americani. Cele mai importante sunt considerate a fi fost cele organizate de Asociaţia Studenţilor Români, precum aniversarea în 1932, la Cleveland, a 50 de ani de la moartea generalului George Pomuţ care urma să fie comemorat anual, de Ziua Eroilor (30 mai), alături de căpitanul N. Dunca. Alte iniţiative meritorii ale respectivei asociaţii, precum reluarea demersurilor exhumării rămăşiţelor pământeşti ale celor doi români şi îngroparea lor la Cimitirul Naţional din Arlington (Washington), respectiv aşezarea portretelor lor în catedrala Universităţii din Pittsburgh n-au avut rezultatul dorit. Gelu Neamţu

aminteşte însă că în cartea sa din 1996, Aurel Sasu pomeneşte de ridicarea unui monument *in memoriam* la Arlington. Tot ca o informaţie suplimentară referitoare la posteritatea lui George Pomuţ, informaţie care nu apare în această monografie, se cuvine menţionat faptul că în timpul celui de-al doilea război mondial, românii americani au contribuit la construirea şi înarmarea unui crucişător care purta numele generalului american de origine română şi care a activat în flota americană din Pacific.

Fiecare capitol beneficiază de un consistent aparat critic în care acribia şi exigenţa verificării fiecărei informaţii sunt perfect vizibile.

O bibliografie selectivă cu 89 de trimiteri (p. 114-117), un rezumat în engleză (p. 118-128) şi un util indice de nume (p. 129-134) încheie această monografie, de mici proporţii, dar necesară despre personalitatea unui român insuficient cunoscut, ca şi despre contribuţia sa la naşterea Americii moderne. Excelentele condiţii tipografice conferă un plus de calitate acestei lucrări, în egală măsură un omagiu adus unui istoric uitat.

Nicolae Mihai

Corneliu-Mihail Lungu, *Făuritori ai Marii Uniri. Mărturii documentare*, Editura Elion, Bucureşti, 2003, 297 p + 3 hărţi + 1 planşă.

La sfârşitul anului 2003 a văzut lumina tiparului un nou volum de documente referitoare la Marea Unire a românilor din 1918, volum datorat unui pasionat cercetător şi editor de documente, l-am numit pe profesorul **Corneliu-Mihail Lungu**, Directorul general al Arhivelor Naţionale ale României. Deşi asupra acestui subiect s-au mai publicat, atât înainte cât şi după 1989, importante colecţii de documente, lucrarea de faţă a avut în vedere, cu preponderenţă, aşa cum mărturiseşte însuşi autorul, introducerea în circuitul ştiinţific a unor noi mărturii, în spiritul *sine ira et studio*, mărturii documentare arhivistice privind "condiţiile interne şi externe în care s-a înfăptuit un Act firesc şi legitim, ca de altfel şi pentru alte naţii, cărora comunitatea internaţională le-a recunoscut drepturile"(p. VIII).

Lucrarea grupează un set de 70 de documente inedite, păstrate în acest adevărat tezaur care-l reprezintă Arhivele Naţionale Istorice Centrale de la Bucureşti, din fondurile unor personalităţi, precum: Iancu Flondor, Vasile Stoica, Pantelimon Halippa ş.a., care au făcut ei înşişi istorie, înscriindu-şi numele în panteonul făuritorilor Marii Uniri de la 1918. Documentele adunate în volum se înscriu în anumite limite cronologice, pornindu-se de la activitatea Ligii culturale - reflectată în două mărturii din 1908 - pentru o susţinută propagandă în provinciile româneşti aflate sub stăpânire străină, insistându-se, apoi, firesc, asupra contextului intern şi extern în care s-au derulat evenimentele din cursul anului 1918, pentru a

încheia cu un sugestiv studiu al lui Vasile Stoica, din ianuarie 1937, privind propaganda în străinătate, între realitate şi necesitate.

Reţine atenţia, în mod deosebit, raportul lui Mihail Moruzov, ofiţer de Siguranţă din Delta Dunării, în care prezintă situaţia economică, politică şi socială din Basarabia (doc. nr. 9, p. 24-40), precum şi notele informative privind intenţia ofiţerilor ruşi din Basarabia de a intra în rândurile armatei lui Denikin, care avea drept ţel reconstituirea Rusiei pe baze monarhice, prin alipirea tuturor provinciilor care făcuseră parte din Imperiul Rus (doc. nr. 46 şi 54, p. 187, 211). Dificultăţile întâmpinate de români după Marea Unire sunt reflectate şi de anumite documente de arhivă referitoare la acţiunile de propagandă şi spionaj desfăşurate, sub directa îndrumare a cercurilor de la Budapesta, în Transilvania, pentru "alimentarea iredentismului şi urii de rasă" (doc. nr. 66, p. 260-266).

Unul din cele mai însemnate documente îl reprezintă, în opinia noastră, studiul lui Vasile Stoica, intitulat "Românii din Austro-Ungaria", prezentat senatorului Henry White, delegat american la Conferinţa de Pace, ştiut fiind faptul că oficialităţile din S.U.A. nu cunoşteau mai nimic despre aspiraţiile de unitate ale românilor şi drepturile noastre istorice asupra provinciilor locuite de români şi aflate sub dominaţie străină ca urmare a vitregiilor vremii. În acest studiu, autorul demonstrează cu argumente istorice şi etnice dreptul românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina de a se uni cu Vechiul Regat, invocând, totodată, numărul populaţiei româneşti, ce constituia majoritatea în aceste provincii (doc. nr. 25, p. 86-93).

Merită a fi semnalate, de asemenea, numeroase documente care privesc eforturile de afirmare pe plan extern a drepturilor legitime ale românilor, de recunoaştere a justeţei revendicărilor şi aspiraţiilor de unitate, unul dintre cei mai activi fruntaşi în acest sens fiind Vasile Stoica (doc. nr. 13, 17, 25, p. 48, 66, 86).

Scopul unui asemenea volum de documente este subliniat cum nu se poate mai bine de autor, care consideră, în mod justificat, că "a venit vremea să ne facem cunoscuţi nu numai în Europa, aşa cum am fost, cu cele bune şi cu cele rele. Iar atunci când vorbesc alţii despre trecutul nostru, prezentându-l neadevărat, inducând în eroare opinia publică, să nu intrăm în polemică cu cei ce mistifică istoria, dar să spunem cu tărie adevărul şi să-l demonstrăm pe baza argumentelor şi documentelor pe care le avem la dispoziţie, unele dintre ele provenite chiar din arhivele ţărilor care nu cunosc mai nimic despre istoria adevărată a Românilor"(p. XIV).

Nu putem încheia aceste rânduri fără a preciza că volumul este însoţit şi de reproducerile a două hărţi de epocă reprezentând ponderea etnică a românilor în Bucovina, după statisticile oficiale austriece din 1910, şi în Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, după statistica maghiară din

1910, precum şi o hartă din 1919 reprezentând România Mare în graniţele de după actele de Unire din 1918.

Aşa cum se poate observa, volumul se recomandă de la sine ca o importantă contribuţie documentară, urmând ca specialiştii să valorifice aceste mărturii în noi lucrări de istorie.

Sorin Liviu Damean

Documente franceze privind începutul organizării exilului românesc, selecţia documentelor şi studiul introductiv Valeriu Florin Dobrinescu şi Ion Pătroiu, traducerea documentelor Anca Marcela Nicolae, Editura Vremea, Bucureşti, 2003, 127 p.

Istoriografia românească consacrată perioadei de după cel de-al doilea război mondial s-a îmbogăţit cu o nouă lucrare de documente, ce tratează problema începutului organizării exilului românesc, lucrare datorată unor reputaţi specialişti, regretatul profesor **Valeriu Florin Dobrinescu** şi profesorul **Ion Pătroiu**. Rod al documentării editorilor în Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe de la Paris şi la Centrul Arhivelor Diplomatice de la Nantes, volumul supus atenţiei cititorului înmănunchează un set de 32 de documente franceze din arhivele sus menţionate.

Apărut din rândurile personalului corpului diplomatic român din Occident ca o reacţie la procesul de sovietizare a României, ce se accentuase o dată cu preluarea puterii de către comunişti în martie 1945, şi având drept bază de pornire *Comitetul Naţional Român* din Franţa, exilul românesc s-a organizat destul de greu, fiind marcat de frământări în ceea ce priveşte alegerea conducerii şi mai ales de dispute între membrii săi.

O primă regrupare a membrilor exilului românesc, ce avea să se dovedească însă de scurtă durată, s-a petrecut în timpul Conferinţei de Pace de la Paris din 1946, când aceştia au susţinut cauza României prin numeroase memorii, materiale documentare şi scrisori, rolul esenţial revenindu-i strălucitului diplomat Grigore Gafencu, fost ministru de Externe şi reprezentant diplomatic la Moscova.

Interesante sunt documentele care menţionează despre separarea - survenită încă din decembrie 1947, după abdicarea forţată a Regelui Mihai I - a membrilor exilului în două grupări situate pe poziţii greu de conciliat: cea în frunte cu Grigore Niculescu-Buzeşti, Constantin Vişoianu şi Alexandru Cretzianu din S.U.A. şi cea compusă din Grigore Gafencu, Viorel V. Tilea şi Nicolae Caranfil, aceasta din urmă pronunţându-se în favoarea unui Comitet Naţional Român condus generalul Nicolae Rădescu, fost prim-ministru. Aşa cum rezultă din documentele diplomatice, cercurile politice franceze şi britanice erau permanent la curent cu activitatea

exilaţilor români şi tentativele de constituire a unui organism reprezentativ, în această direcţie pronunţându-se şi fostul Rege Mihai I. După mai multe tratative, se va ajunge în cursul anului 1949 la un acord între cele două grupări, constituindu-se în S.U.A. *Comitetul Naţional Român*, ce cuprindea 5 membri ai partidelor tradiţionale: Grigore Niculescu-Buzeşti, Cornel Bianu, Augustin Popa - din partea P.N.Ţ., Mihai Fărcăşanu - P.N.L., I. Zissu – P.S.D. şi 5 membri din afara partidelor: generalul Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu, Nicolae Caranfil, Constantin Vişoianu şi Alexandru Cretzianu.

Merită a fi semnalate şi demersurile lui Constantin Vişoianu din cursul anului 1950 către Quay d'Orsay pentru înfiinţarea "Fundaţiei Universitare Carol I" la Paris, din iniţiativa şi sub patronajul Regelui Mihai şi cu sprijinul Comitetului Naţional Român, având drept obiective: prezentarea valorilor culturale româneşti cu caracter universal; afirmarea şi dezvoltarea legăturilor culturale tradiţionale româno-franceze; stabilirea şi menţinerea de relaţii cu instituţii de cultură şi învăţământ şi cu autorităţile administrative din Franţa; asigurarea unei prezenţe româneşti la manifestările culturale internaţionale; ocrotirea patrimoniului culturii naţionale; sprijinirea şi orientarea studenţilor exilaţi; instruirea studenţilor refugiaţi; încurajarea cercetării ştiinţifice; crearea unei biblioteci în sediul Fundaţiei ş.a.

Concluzionând, putem afirma că volumul de documente prezentat poate aduce clarificări importante privind elucidarea anumitor aspecte mai puţin cunoscute şi insuficient studiate din perioada tulbure de după încheierea celui de-al doilea război mondial.

Sorin Liviu Damean

IN MEMORIAM
VALERIU FLORIN DOBRINESCU
25 aprilie 1943-28 decembrie 2003

Catedra de Istorie, studenţii, absolvenţii şi doctoranzii de la Facultatea de Istorie a Universităţii din Craiova îşi exprimă - prin mine - regretul profund pentru încetarea din viaţă, la 28 decembrie 2003, a marelui istoric şi strălucit profesor **Valeriu Florin Dobrinescu**.

Născut la 25 aprilie 1943 în comuna Ianca-Sat, judeţul Brăila, Valeriu Florin Dobrinescu şi-a făcut studiile preuniversitare la Piteşti, iar cele universitare la Iaşi (1963-1968), unde ne-am şi cunoscut cu 40 de ani în urmă şi am legat o trainică prietenie. Încă de pe băncile facultăţii, Valeriu Florin Dobrinescu a reţinut atenţia profesorilor săi prin seriozitatea pregătirii sale. Este meritul Institutului de Istorie şi Arheologie "A.D. Xenopol " din Iaşi de a-i fi intuit imediat şi apreciat potenţialul creativ şi de a-l fi atras în slujba sa şi a istoriei, lucrând aici peste două decenii.

Format, astfel, la redutabila şcoală istorică ieşeană, Valeriu Florin Dobrinescu s-a impus repede în comunitatea istoricilor români prin temeinicia, rigurozitatea studiilor sale, obţinând titlul de doctor în istorie, după doar 8 ani de la încheierea studiilor universitare.

Ca unul, însă, care şi-a făcut studiile liceale la Colegiul "Ionel Brătianu" din Piteşti, a rămas pentru toată viaţa credincios idealurilor naţionale ale Brătienilor şi, totodată, ale românilor. Valeriu Florin Dobrinescu avea un adevărat cult pentru Ionel Brătianu şi de fiecare dată, când avea un răgaz, se întorcea în "cuibul Brătienilor" de la Piteşti şi ca Anteu parcă îşi reîmprospăta forţele, din ce în ce mai încercate, mai epuizate de nemiloasa-i soartă, concentrându-se apoi, cu şi mai mare înverşunare, asupra marilor probleme ale istoriei naţionale. În cele din urmă avea să se restabilească la Piteşti, unde a şi rămas, aici, la marginea cimitirului "Sfântul Gheorghe", într-un modest mormânt, voind parcă să sublinieze, încă o dată, veridicitatea cunoscutei maxime a lui Chateaubriand: "*Oamenii mici au nevoie de morminte mari, iar oamenii mari de morminte mici*".

Puţini istorici români s-au dedicat cu atâta patos, cu atâta devotament cercetării trecutului nostru istoric. Nu a rămas aproape nici o arhivă sau bibliotecă importantă din România în care Valeriu Florin Dobrinescu să nu fi studiat, să nu fi căutat cu atenţie noi şi noi documente despre istoria românilor în secolul XX.

Cu aceeaşi consecvenţă a investigat şi arhivele străine. Împreună am efectuat mai multe stagii de documentare în arhivele şi bibliotecile din S.U.A. (New-York, Washington, Boston, Palo Alto-California), în Brazilia (unde am fost primii cercetători români care am studiat în arhivele diplomatice din Rio de Janeiro), în Anglia, în Italia şi în Franţa. Cu mari

eforturi, cu mari sacrificii am achiziţionat un număr considerabil de documente (xerocopii) şi microfilme, constituind un valoros tezaur documentar depozitat în două arhive personale (câte un exemplar din fiecare document se află la Piteşti în *Arhiva Valeriu Florin Dobrinescu* şi una la Craiova, în arhiva mea). O bună parte din aceste documente le-am valorificat deja într-o serie de lucrări.

Printr-o muncă titanică, cu mari sacrificii, cu sacrificiul suprem al vieţii sale, Valeriu Florin Dobrinescu, un adevărat "sfânt al muncii" cum academicianul Florin Constantiniu - cu inegalabilul său condei - îl definea, a realizat o operă durabilă, în condiţiile unor grele încercări şi suferinţe, căci la marile personalităţi nimic nu este mic.

Autor şi coautor a peste 100 de cărţi şi a peste 300 de articole apărute în reviste de specialitate şi alte publicaţii din ţară şi străinătate, Valeriu Florin Dobrinescu rămâne în istoriografia românească unul dintre istoricii cei mai prolifici.

Istoric al relaţiilor internaţionale, Valeriu Florin Dobrinescu nu aparţine însă numai României. Destinul a vrut, parcă, să confirme şi el vocaţia istoricului pentru universal. Singura sa fiică, al cărei chip îl purta la inimă cu drag peste tot, s-a stabilit în Australia, unde i-a adus şi un nepot. Feciorul său cel mare, un informatician înzestrat, s-a stabilit în Germania, iar feciorul său cel mic a rămas în «cuibul Brătienilor» de la Piteşti, pregătindu-se să reia studiile istorice ale tatălui său, grefate pe dialogul naţional-internaţional, întrerupte atât de nemilos şi de nedrept de soartă şi să le ducă mai departe.

Unul dintre cei mai mari specialişti în istoria relaţiilor internaţionale şi a politicii externe româneşti din secolul al XX-lea, a relaţiilor României cu Marile Puteri, Valeriu Florin Dobrinescu şi-a încununat activitatea istoriografică, în ultimul deceniu al vieţii sale, ca strălucit profesor şi conducător de doctorat la Facultatea de Istorie a Universităţii din Craiova, unde era printre cei mai îndrăgiţi şi iubiţi profesori ai Catedrei de Istorie.

S-a bucurat, în bună măsură, de recunoaşterea meritelor sale, fiind laureat al Premiului «Nicolae Iorga» al Academiei Române (1990) şi al altor valoroase premii ale unor fundaţii şi societăţi ştiinţifice. Renumite asociaţii istorice din străinătate şi l-au numărat printre membrii săi: *Comisia de Istorie a Raporturilor Internaţionale*, cu sediul la Milano, începând din 1985, *Asociaţia Istoricilor Americani*, din 1986, iar din 1987 *Asociaţia Amicii Arhivelor Diplomatice Franceze*. Însăşi Academia Română se pregătea să-l primească în rândurile sale, dar timpul nu a mai avut răbdare. Sperăm însă că Academia Română îşi va duce proiectul până la capăt şi istoricul Valeriu Florin Dobrinescu îşi va ocupa locul binemeritat între «nemuritori».

Aşa cum spunea Ovidius: «**FAMA POST MORTEM VENIT MAJOR**», suntem convinşi că şi renumele istoricului Valeriu Florin Dobrinescu va fi şi mai mare, căci faima este umbra valorii, o însoţeşte chiar şi fără voia ei, dar, la fel cum umbra merge uneori înaintea noastră,

iar alteori se află în spatele nostru, tot aşa şi faima, uneori o ia înaintea noastră şi se oferă privirilor, alteori rămâne în urma noastră şi este cu atât mai mare cu cât apare mai târziu. Când iureşul acesta năucitor al tranziţiei va trece şi vom putea să ne preţuim şi mai mult valorile, atunci suntem siguri că renumele istoricului Valeriu Florin Dobrinescu va spori, căci în timp ce alţii pier înainte de a muri, Valeriu Florin Dobrinescu va fiinţa chiar şi după moarte prin opera sa. Cu pierderea sa, istoriografia românească este mai săracă. Neaşteptata, nemiloasa moarte ne-a răpit un mare istoric şi prieten. Rămânem cu regretul că nu am găsit la timp mijloacele necesare pentru a-i asigura un tratament într-una din marile clinici din străinătate, atât de dorit de prietenul nostru cât şi de noi.

Viaţa profesorului Valeriu Florin Dobrinescu a fost prea scurtă, dar opera sa va rămâne veşnică. Viaţa celor morţi se află aşezată în amintirea celor vii. Valeriu Florin Dobrinescu va dăinui în amintirea noastră şi a studenţilor noştri, a tuturor acelora care vor studia istoria generaţie după generaţie, căci marile personalităţi nu mor decât atunci când încetăm să ne gândim la ele. Amintirea noastră le redă viaţă. Noi, cei care l-am cunoscut, care i-am fost prieteni, nu o să-l uităm niciodată.

Îi vom păstra o veşnică amintire.

Prof. univ. dr. Ion Pătroiu

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

LISTA DE LUCRĂRI

A. Cărţi

1. *Relaţii româno-engleze*. 1914-1933, Iaşi, Editura Universităţii, 1986, 189 p. - Premiul "Nicolae Iorga" al Academiei Române (1990).
2. *România şi organizarea postbelică a lumii. 1945-1947*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988, 268 p.
3. *România şi Statele Unite ale Americii. 1918-1947*, Iaşi, Editura Universităţii, 1989, p. V-XCVI (cu Sorin Pârvu).
4. *Bătălia diplomatică pentru Basarabia. 1918-1940*, Iaşi, Editura Junimea, 1991, 288 p. - Premiul "Vetre Strămoşeşti" al "Revistei de istorie militară" (1992).
5. *Diplomaţia României. Nicolae Titulescu şi Anglia*, Iaşi, Editura "Moldova", 1991, 219 p.
6. *Ultimele luni de pace. Martie-august 1939*, Iaşi, Institutul European, 1992, 168 p. (cu Ion Pătroiu).
7. *Anglia şi România între anii 1939-1947*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1992, 311 p. (cu Ion Pătroiu).
8. *România şi sistemul tratatelor de pace de la Paris. 1919-1923*, Iaşi, Institutul European, 1993, 124 p. - Premiul "Vetre Strămoşeşti" al "Revistei de istorie militară" (1994).
9. *Emigraţia română din lumea anglo-saxonă în anii celui de al doilea război mondial*, Iaşi, Institutul European, 1993.
10. *Plata şi răsplata istoriei. Ion Antonescu, militar şi diplomat, 1914-1940*, Iaşi, Institutul European, 1994, 193 p. (cu Gh. Nicolescu) - Premiul "Mareşalii României" al "Revistei de istorie militară" (1995).
11. *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Iaşi, Institutul European, 1995, 380 p. (cu Ion Constantin).
12. *Plata şi răsplata istoriei. Titulescu, Antonescu şi relaţiile anglo-române din anii '20*, Focşani, Editura Neuron, 1995, 153 p; ediţia a II-a, 1996 - Premiul "Mareşalii României" al "Revistei de istorie militară" (1996) şi Premiul "Petre Andrei" al Universităţii "Petre Andrei" din Iaşi (1996).
13. *România la Conferinţele de Pace de la Paris (1919-1920,1946-1947). Un studiu comparativ*, Focşani, Editura Neuron, 1996, 204 p. (cu Doru Tompea).
14. *The Diplomatic Struggle Over Bessarabia*, The Center for Romanian Studies, Iaşi, 1996, 244 p.
15. *Plata şi răsplata istoriei. Ion Antonescu şi relaţiile româno-franceze din anii '20*, Piteşti, Editura Cultura, 1996, 172 p. (cu Gh. Nicolescu).
16. *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, Editura Viitorul

Românesc, 1996, 304 p. - Premiul “Vetre Strămoşeşti” al “Revistei de istorie militară” (1997).

17. *România şi Anglia în anii ’30*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1997, 304 p. (cu Ion Pătroiu).
18. *Plata şi răsplata istoriei. Ion Antonescu şi Războiul de Reîntregire a Neamului*, Focşani, Editura Vrantop, 1997, 259 p. (cu Horia Dumitrescu) - Premiul “Mareşalii României” al “Revistei de istorie militară” (1998).
19. *Diplomaţia României de la garanţii la neutralitate*, Focşani, Editura Vrantop, 1997, 236 p. (cu Ionel Sârbu).
20. *Relaţii politico-diplomatice şi militare româno-italiene (1914-1947)*, Piteşti, Editura Fundaţiei “Vâlsan”, 1998, 440 p. (cu Ion Pătroiu şi Gh. Nicolescu).
21. *Relaţii militare româno-engleze (1918-1947)*, Piteşti, Editura Cultura, 1998, 232 p. (cu Lenuţa Nicolescu şi Gh. Nicolescu).
22. *Şefii Statului Major General Român (1859-2000)*, Bucureşti, Editura Europa Nova, 2001 (cu Gheorghe Nicolescu şi Teofil Oroianu).

B. Editări şi îngrijiri de ediţie

1. Ion Antonescu, *Românii, originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor*, vol. I-II, Iaşi, Ediţia a 3-a, Editura “Moldova”, 1991, I-XII + 91 p.
2. Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al Treilea om al Axei*, Iaşi, Institutul European, 1992, p.I-XIX + 191p.
3. Petre Andrei, *Jurnal, memorialistică, corespondenţă*, Iaşi, Editura Graphix, 1993, 171 p. (cu Petru P. Andrei şi Doru Tompea).
4. F.C. Nanu, *Politica externă a României, 1918-1933*, Iaşi, Institutul European, 1993, 172 p. (cu Ion Pătroiu).
5. Dumitru G. Danielopol, *Jurnal parizian, Documente confidenţiale*, Iaşi, Institutul European,1995, 216 p. (cu N. Niculescu).
6. Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Iaşi, Institutul European, 1995, 294 p.; Ediţia a 2-a,1998.
7. Dumitru G. Danielopol, *Jurnal londonez*, Iaşi, Institutul European, 1995, 299 p. (cu Valeria Dumistrăcel).
8. Petre Andrei, *Discursuri parlamentare. 1928-1933*, Iaşi, 1966, Editura Ankarom, 632 p. (cu Doru Tompea).
9. *1917 pe Frontul de Est* (coordonator), Focşani, Editura Vrantop, 1997, 304 p. (cu Horia Dumitrescu).
10. *România în Primul Război Mondial* (coordonator), Focşani, Editura Empro, 1998, 505 p. (cu Gh. Buzatu şi Horia Dumitrescu).
11. *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920)* (coordonator), Focşani, Editura Empro, 1999, 361 p. (cu Gheorghe Buzatu şi Horia Dumitrescu).
12. *România şi al Doilea Război Mondial,* (coordonator), Focşani, Editura D.M. Press, 2000, 526 p. (cu Gheorghe Buzatu şi Horia Dumitrescu).

13. *Relaţiile militare româno-germane, 1939-1944, documente,* Bucureşti, Editura Europa Nova, 2000, 428 p. (cu Ion Pătroiu şi Gheorghe Nicolescu).
14. *Documente franceze despre Transilvania. 1944-1947*, Bucureşti, Editura Vremea, 2001, 359 p. (cu Ion Pătroiu).
15. *Diplomaţie şi diplomaţi români*, vol. I, Focşani, Editura D.M. Press, 2001, 451 p. (cu Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu).
16. *Diplomaţie şi diplomaţi români*, vol. II, Focşani, Editura Pallas, 2002, 562 p. (cu Gh. Buzatu, Horia Dumitrescu).
17. *Carol al II-lea în exil. Documente diplomatice*, Bucureşti, Editura Vremea, 2002, 222 p. (cu Ion Pătroiu).
18. *Documente franceze privind începutul organizării Exilului românesc*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003, 127 p. (cu Ion Pătroiu).
19. *Documente străine despre Basarabia şi Bucovina, 1918-1944*, Bucureşti, Editura Vremea, 2003, 175 p. (cu Ion Pătroiu).

C. Volume în colaborare

1. *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, Editura Junimea, 1982 (Ed. Gh. Buzatu), p. 300-304, 327-347, 349-360, 449-471.
2. *Aspecte ale luptei pentru unitate naţională. Iaşi 1600-1859-1918*, Iaşi, Editura Junimea, 1983 (Eds. Gh. Buzatu, A. Kareţchi, D. Vitcu), p. 153-154, 217-218, 333-335.
3. *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iaşi, Editura Universităţii, 1983, p. 133-165. (Eds. Gh. Buzatu şi Al. Pascu).
4. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, Editura Universităţii, 1983 (Ed. Ion Agrigoroaiei), p. 180-194.
5. *Profesorul Ilie Grămadă la 70 de ani*, Iaşi, Editura Universităţii, 1984 (Ed. Ion Solcanu), p.267-294, 312-320.
6. *Actul de la 23 august 1944 în context internaţional. Studii şi documente*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984 (Ed. Gh. Buzatu), p. 457-500, 502-515, 516-540.
7. *Culture and Society*, Iaşi, Editura Universităţii, 1985 (Ed. de Al. Zub), p. 155-163.
8. *Nouvelles Études d'Histoire*, Stuttgart, 1985, Bucharest, Editura Academiei, 1985, p. 275-287.
9. *Românii în istoria universală*, vol. I, Iaşi, Editura Universităţii, 1986 (Eds. Gh. Buzatu, I. Agrigoroaiei, Vasile Cristian), p. 481-495, 617-632, 665-676.
10. *Românii în istoria universală*, vol. II, partea I-a, Iaşi, Editura Universităţii, 1987, p. 331-351, 535-548.
11. *Universitatea din Iaşi. 1860-1985. Pagini din istoria învăţământului românesc*, Iaşi, Editura Universităţii, 1987, p. 226-232.
12. *Istorie şi civilizaţie*, Iaşi, Editura Universităţii, 1988, (Eds. Ion Toderaşcu şi Ion Agrigoroaiei), p. 437-461.

13. *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. Gh. I. Brătianu*, Iaşi, Editura Universităţii, 1988 (Ed. Victor Spinei), p. 177-184, 363-369.
14. *Românii în istoria universală*, vol. III, partea a III-a, Iaşi, Editura Universităţii, 1988 (Ed. Sorin Ştefan Gorovei), p. 257-282, 372-385, 431-442.
15. *Românii în istoria universală*, vol. III, partea I-a, Iaşi, Editura Universităţii, 1988 (Eds. Gh. Buzatu, I. Agrigoroaiei, Vasile Cristian), p. 385-389, 829-840.
16. *Republica în România. De la idee la faptă*, Iaşi, Editura Junimea, 1988 (Ed. Dumitru D. Rusu), p. 252-266.
17. *Naţional şi internaţional în lupta românilor pentru Marea Unire*, Iaşi, Institutul de Medicină şi Farmacie, 1988 (Ed. C.Gh. Marinescu), p. 249-273.
18. *Mareşalul Antonescu în faţa istoriei*, vol. I, Iaşi, Editura B.A.I., 1990 (Ed. Gh. Buzatu), p.284-292, 382-385, 421-422.
19. *Mareşalul Antonescu în faţa istoriei*, vol. II, Iaşi, Editura B.A.I., 1990 (Ed. Gh. Buzatu), p.184-193, 219-226, 310-311, 384-386.
20. *Cultură şi societate*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991 (Ed. Al. Zub), p. 143-155.
21. *Colocviul româno-american - Cotrocenii în istorie (15-18 iulie 1992)*, Bucureşti, Muzeul Naţional Cotroceni, 1993, p. 97-105.
22. *Neutrality in History*, Edited by Jukka Nevakivi, SHS / FHS, Helsinki, 1993, p. 99-105.
23. *România şi politica de alianţe. Istorie şi actualitate*, Bucureşti, I.R.S.I. 1993, p. 157-163.
24. *Victor Slăvescu. 1891-1977*, Bucureşti, Editura Academiei, 1993 (Ed. Al. Zub), p. 163-167
25. *Societate şi armată în Europa secolului XX*, 1994, 1, Colecţia "Revistei de istorie militară", p. 100-104.
26. *Iorga. Omul şi Opera*, Bacău, Editura Plumb, 1994 (Eds. Gh. Buzatu, C. Gh. Marinescu), p. 124-132, 206-217
27. *Nouvelles études d'histoire*, Montreal, Bucureşti, Editura Academiei, 1995, p. 127-130.
28. *Romania and World War II (România şi cel de al doilea război mondial)*, Iaşi, Centrul de Studii Româneşti, Fundaţia Culturală Română, 1996 (Ed. Kurt W. Treptow), p. 265-267.
29. *Colocviul "Cotrocenii în istorie"*, Ediţia a III-a, 14-15 iulie 1994, Bucureşti, Muzeul Naţional Cotroceni, 1995, p. 77-82.
30. *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iaşi, Biblioteca Fundaţiei Academice "Alexandru D. Xenopol", 1996, p. 273-305.
31. *Sovietizarea nord-vestului României. 1944-1950*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996 (coordonator Viorel Ciubotă), p.41-44.

32. *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Editura Ankarom, 1997 (coordonator Mihai Timofte), p. 134-139
33. *Românii şi civilizaţia occidentală*, Centrul pentru Studii Româneşti, Fundaţia pentru Cultură şi Studii Româneşti, Iaşi, 1997 (coordonator Kurt Treptow), p. 353-382.
34. *Colocviul Naţional de Istorie, 20-22 iunie 1996,* vol. V, Bucureşti, Muzeul Naţional Cotroceni, 1997, p.180-183.
35. *La présence française en Roumanie pendant la Grande Guerre (1914-1918),* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997 (Editeurs: George Cipăianu, V. Vesa), p.63-68
36. *Concepte şi metodologii în studiul relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Editura Antheros, 1998 (coordonator Mihai Timofte), p.401-409.
37. *Biography and Romanian Studies (Biografie şi studii româneşti)*, The Center for Romanian Studies, Iaşi, Oxford, Portland, 1998 (coordonator Kurt Treptow), p. 203-223.
38. *Omagiu istoricului militar Jipa Rotaru*, Constanţa, Editura Comandor, 2001 (coordonator Ioan Damaschin), p. 192-201.
39. *Istoria Românilor*, vol. VIII, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 3-30, 429-462.

D. Studii şi articole

1. *Probleme ale revoluţiei democrat-populare din România în unele lucrări străine*, în “Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie <<A.D. Xenopol>> Iaşi” (în continuare, se va cita: AIIAI), tom X, 1973, p. 419-427 (cu Ion Agrigoroaiei).
2. *Contribuţii la cunoaşterea situaţiei studenţilor ieşeni în perioada 1 septembrie 1939 - 6 septembrie 1940*, în “Carpica”, Bacău, VI, 1973-1974, p. 197-204.
3. *Contribuţii la cunoaşterea situaţiei studenţilor ieşeni în perioada 6 septembrie 1940 - 23 august 1944*, în AIIAI, tom XI, 1974, p. 155-166.
4. *Studenţimea ieşeană în anii revoluţiei democrat-populare. 1944-1947*, în “Analele Universităţii <<Al. Ioan Cuza>> din Iaşi”, Serie Nouă, Secţiunea a III-a, Istorie, tom XX, 1974, fasc. 2, p. 37-42.
5. *Din problematica presei progresiste studenţeşti apărută la Iaşi în perioada interbelică*, în “Cercetări istorice”, V, Iaşi, 1974, p. 229-235.
6. *Transporturile în etapa revoluţiei popular-democratice. Aspecte din Moldova*, în “Carpica”, Bacău, VII, 1975, p. 191-205.
7. *Cu privire la industria extractivă din Moldova în anii 1944-1947*, în AIIAI, tom XII, 1975, p. 219-228.
8. *Tineretul studenţesc din Iaşi în procesul prefacerilor revoluţionare postbelice*, în AIIAI, tom XIII, 1976, p. 147-166.
9. *Studenţimea ieşeană în viaţă social-politică a României (1914-1947)*, Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1975, 25p.

10. *Manifestări internaţionaliste ale studenţimii din Iaşi. 1933-1940*, în “Cercetări istorice”, VIII, Iaşi, 1977, p. 481-485.
11. *Contribuţii la istoria raporturilor româno-poloneze. 1944-1947*, în AIIAI, Iaşi, tom XIV, 1977, p. 413-422.
12. *Cu privire la raporturile româno-cehoslovace. 1944-1947*, în AIIAI, tom XV, 1978, p.219-231.
13. *Poziţia studenţimii din Iaşi faţă de unele probleme fundamentale ale României moderne*, în “Hierasus”, Botoşani, 1978, p. 403-412.
14. *Cu privire la raporturile româno-iugoslave, 1945-1947*, în “Cercetări istorice”, IX-X, Iaşi, 1978-1979, p. 547-553.
15. *Consideraţii privind politica externă a României. 1918-1940*, în “Hierasus”, Botoşani, 1979, p. 13-26.
16. *Ecoul internaţional al Insurecţiei din 23 august 1944*, în AIIAI, Iaşi, tom XVI, 1979, p. 459-463.
17. *Unele probleme internaţionale ale României în concepţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu. 1944-1947*, în AIIAI, tom XVI, 1979, p. 431-435.
18 *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rümaniens. 1919-1940*, în AIIAI, tom XVII, 1980, p. 91-104.
19. *Aprecieri străine privind contribuţia României la înfrângerea Germaniei hitleriste*, în “Studii şi comunicări”, III, Focşani, 1980, p. 277-285.
20. *Aprecieri internaţionale privind cobeligeranţa României*, în “Acta Moldaviae Meridionalis”, II, Vaslui, 1980, p. 387-395.
21. *Anglia şi România în timpul Conferinţei de Pace de la Paris (1919-1920)*, în “Acta Moldaviae Meridionalis”, II, Vaslui, 1980, p. 353-374.
22. *Din activitatea antifascistă a studenţilor ieşeni. 1933-1939*, în “Cercetări istorice”, Iaşi, 1980, p. 561-571.
23. *Date noi privind începuturile activităţii diplomatice a lui Nicolae Titulescu*, în “Hierasus”, Botoşani, 1981, p. 235-241.
24. *Probleme ale politicii externe a României oglindite în Memoriile lui Nicolae Iorga*, în “Hierasus”, Botoşani, 1981, p. 83-90.
25. *Some Considerations on the Romanian-English Relations. 1918-1940*, în AIIAI, XVIII, 1981, p. 61-86.
26. *The National Mission in the United States of America. 1917-1918*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 141-151 (cu Sorin Pârvu).
27. *Relaţii româno-engleze în perioada primului război mondial*, în “Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Historia, Anul XXVII, 1982, p. 44-56.
28. *Noi documente despre Nicolae Titulescu. Perioada 1936-1941*, în “Anuarul Muzeului Judeţean Suceava”, IX, 1982, p. 21-27.
29. *Nicolae Titulescu and the Principles of Sovereignty and Territorial Integrity*, în “Revue des Études Sud-Est Européenne”, Tome XX, 1982, nr. 4, p. 383-396 (cu Gh. Buzatu).
30. *Coordonate ale diplomaţiei titulesciene*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 219-237 (cu Gh. Buzatu).

31. *Călătorie de documentare ştiinţifică în Marea Britanie*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 902-907.
32. *Neutralitatea României în 1914-1916 şi 1939-1940: Un studiu comparativ*, în “Hierasus”, Botoşani, 1983, p. 453-460.
33. *Din Arhiva istorică a României contemporane* (*I*), în AIIAI, XX, 1983, p. 333-362 (cu Gh. Buzatu).
34. *Marile Puteri şi problema cobeligeranţei României din anii 1944-1945*, în “Cercetări istorice”, Serie Nouă, XIV-XV, Iaşi, 1983-1984, p. 279-288.
35. *Consideraţii privind evoluţia raporturilor economice româno-engleze din perioada interbelică*, în “Acta Moldaviae Meridionalis”, VII-VIII, Vaslui, 1985-1986, p. 293-313.
36. *The Progress of the Romanian-English Relations in the Inter-War Years. Some Considerations*, în AIIAI, XXII, 1985, p. 149-154.
37. *La Roumanie dans le systeme des traités de paix*, în “Roumanie. Pages d'histoire”, Nr. 1, 1985, p. 50-60.
38. *I.Gh. Duca şi unele probleme ale raporturilor României cu Marile Puteri*, în AIIAI, XXII/2, 1985, p. 537-547.
39. *Transilvania la cele două Conferinţe de Pace de la Paris: 1919-1920, 1946-1947: Un studiu comparativ*, în “Arhivele Olteniei”, Serie Nouă, 5, Craiova, 1986, p. 199-211.
40. *Der Waffenstillstand zwischen Rumänien und den Vereiten Nationen (Moskau -12.9.1944)*, în “S.O.F.”, Band XLV, 1986, R. Oldenbourg /München, p. 139-146.
41. *Anglia şi Marea Unire a Românilor*, în AIIAI, XXIV/2, 1987, p. 191-205 (cu Vasile Vesa).
42. *Recunoaşterea internaţională a Unirii Transilvaniei cu România*, în “Analele Ştiinţifice ale Universităţii <<Al. Ioan Cuza>>”, Iaşi, Serie Nouă, Secţiunea a III-a, a. Istorie, tom XXXIII, 1987, p. 33-43; în “Revue Roumaine d'Histoire”, XXVI, 1-2, 1987, p. 3-15.
43. *Dictatul fascist de la Viena - expresie a politicii de forţă repudiată de istorie*, în “Roumanie. Pages d'Histoire”, Nr. 4, 1987, p. 168-187 (cu Mircea Muşat, Cristian Popişteanu, Florin Constantiniu).
44. *România şi organizarea postbelică a lumii: 1945-1947*, în “România”, 4, XXX, 1988, p.58-62.
45. *Gh.I. Brătianu şi unele probleme ale consolidării statului naţional unitar*, în “Revista de istorie”, Bucureşti, 12, 1988, p. 1 177-1 184.
46. *Marea Unire din 1918 în documente americane*, în AIIAI, XXV/2, 1988, p. 321-338; “Patrimoniu”, Chişinău, 4, 1991, p. 148-176 (cu Ion Pătroiu).
47. *Călătorie de documentare în S.U.A.*, în AIIAI, XXV/2, 1988, p. 662-669.
48. *Mărturii inedite despre Nicolae Titulescu*, în AIIAI, XXV/1, 1988, p. 383-389.

49. *Din diplomaţia Marii Uniri*, în “Arhivele Olteniei”, Craiova, Serie Nouă, 6, 1989, p.86-94.
50. *Semnarea armistiţiului României cu Naţiunile Unite (Moscova - 13 septembrie 1944)*, în “Arhivele Olteniei”, Craiova, Serie Nouă, 6, 1989, p. 185-204.
51. *România şi Anglia în anii 1940-1941*, în AIIAI, XXVI/1, 1989, p. 345-362.
52. *Eine radikale Veranderung der Fronten*, în “Rümanien Blatter der Geschicte”, XIV/2, 1989, p. 146-152.
54. *Istoria cum a fost*, în “Revista de istorie militară”, 2, 1990, p. 23.
55. *România în vara anului 1939*, în “Revista de istorie militară”, 2, 1990, p. 31-35, şi 1/4, 1990, p. 14-18.
56. *Dumitru Danielopol. Mărturii inedite despre Conferinţa de Pace de la Paris (1946)*, *I*, în “Revista de istorie militară”, 3, 1990, p. 13-14.
57. *Ibidem - II*, în “Revista de istorie militară”, 4, 1990, p. 22-58.
58. *Ibidem - III*, în “Revista de istorie militară”, 5, 1990, p. 49-50.
59. *Ibidem - IV*, în “Revista de istorie militară”, 1, 1991, p. 41.
60. *The Tragedy of Romania (1940): Between Ultimatum and Diktat*, în “Revue Roumaine d'Etudes Internationales”, XIV-e Année, 3-4 (107-108), Bucureşti, 1990, p. 169-192 (cu Gh. Buzatu).
61. *Problema Basarabiei în contextul raporturilor româno-sovietice. 1920-1940 - I*, în “Revista de istorie militară”, 1, 1991, p. 35-37.
62. *Ibidem - II*, în “Revista de istorie militară” 2(8), 1991, p. 38-39.
63. *Ibidem - III*, în “Revista de istorie militară” 3(9), 1991, p. 7-9.
64. *Ibidem - IV*, în “Revista de istorie militară”, 5(11), 1991, p. 9-10.
65. *Ibidem - V*, în “Revista de istorie militară”, 1(12), 1992, p. 8-10.
66. *Ibidem - VI*, în “Revista de istorie militară” 2(13), 1992, p. 12.
67. *Scrisori Ion Antonescu - Nicolae Titulescu - I*, în “Revista de istorie militară”, 4(10), 1991, p. 45-46.
68. *Ibidem - II*, în “Revista de istorie militară”, 2(13), 1992, p. 31-33.
69. *Secretele Protocolului secret von Ribbentrop-Molotov*, în “Moldova”, Iaşi, număr special, Nr. 3(8) iunie, anul II, 1991, 48 p. (cu Gh. Buzatu, Ioan Saizu, Florin Constantiniu).
70. *România între forţa dreptului şi dreptul forţei - I*, în “Revista de istorie militară”, 3(14), 1992, p. 18-20.
71. *Ibidem - II*, în “Revista de istorie militară” 5(16), 1992, p. 18-19.
72. *Ibidem - III*, în “Revista de istorie militară”, 6(17), 1992, p. 24-25, 54.
73. *Ibidem - IV*, în “Revista de istorie militară”, 1(18), 1993, p. 22-23, 57.
74. *Nicolae Titulescu - A Genuine Comprehension of International Issues*, în “Romanian Review”, nr. 4-5, 1992, p. 26-35.
75. *Politica Statelor Unite ale Americii faţă de sistemul alianţelor politice ale României (1938-1947)*, în “Europa XXI”, Iaşi, tom I-II, 1992, 1993, p. 120-127.

76. *The Allied Control Commission and the Enforcement of the Armistice. 1944-1946*, în “Romanian Civilization”, vol., Nr. 1, Spring, 1993, p. 34-41.
77. *Politica externă a României în condiţiile încheierii pactului sovieto-german (23 august 1939)* în “Anuarul Fundaţiei Academice <<Petre Andrei>>”, tom II, 1993, p. 154-161.
78. *Romania's Diplomacy and the Great Union of 1918*, în “Transylvanian Review”, vol. II, nr. 3, Winter, 1993, p. 55-62.
79. *La Roumanie et l’Europe (1918-1939)*, în “Anuar”, tom III, Ştiinţe socio-umane, 1993, Universitatea “Petre Andrei”, p. 169-174.
80. *Diplomaţia României şi Marea Unire din 1918*, în “Anuar”, tom III, Ştiinţe socio-umane, 1993, Universitatea “Petre Andrei”, p. 175-191.
81. *România şi armistiţiul din 12 septembrie 1944*, în “Revista de Istorie Militară”, 4-5, 1993, p.71
82. *Diplomaţie românească în Japonia*, în “Revista de istorie militară”, 3(25), 1994, p.10-14.
83. *Ion Antonescu. Romania in World War I*, în “Romanian Civilization”, vol. III, Nr. 1, Spring - Summer 1994, p. 43-62 (cu Gh. Nicolescu).
84. *August 1944: act favorabil Aliaţilor sau României?*, în “Revista de Istorie Militară”, nr. 6(28), 1994 (cu C. Hlihor).
85. *Un document englez despre N.N. Moroşan*, în “Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie”, Bucureşti, tom 45, Iulie - Septembrie 1994, p. 225-229.
86. *Misiunea unui ofiţer de informaţii - locotenent colonel Gheorghe Petrescu*, în “Revista de istorie militară”, 4-5(32-33), 1995, p.42-48.
87. *Problema Transilvaniei în Convenţia de Armistiţiu de la Moscova (12-13 septembrie 1944)*, în “Europa XXI”, Iaşi, tom III-IV, 1994-1995, p.187-191; “Anuar”, Fundaţia Academică “Petre Andrei”, tom IV, Ştiinţe Socio-umane, Iaşi, 1996, p. 161-165.
88. *Transylvania at the Two Peace Conference in Paris (1919-1920, 1946-1947). A Comparative Study*, în “Transilvanian Review”, vol. IV, No. 4, Winter 1996, p. 9-19.
89. *Unele consideraţii cu privire la pacea de la Bucureşti din mai 1918*, “Anuar”, Fundaţia Academică “Petre Andrei”, tom IV, 1996, p. 174-178.
90. *O negare a principiilor de drept internaţional - Problema basarabenilor şi a bucovinenilor în Comisia Aliată de Control (1944-1945)*, “Anuar”, Fundaţia Academică “Petre Andrei”, tom IV, Ştiinţe Socio-umane, Iaşi, 1996, p. 166-173.
91. *Poziţia Marilor Puteri faţă de ajutorarea Poloniei în contextul politicii de neutralitate a României*, în “Analele Universităţii din Craiova”, Seria Istorie, Anul I, nr. 1/1996, p. 141-149.

92. *Documente militare româneşti despre începuturile activităţii "Misiunii Berthelot" şi relaţiile sale cu Stavka*, în "Revista de istorie militară", 6/40, 1996, p. 23-25 (cu Gh. Nicolescu).
93. *The Commission for the Problems of the Peace and the Eastern Border of Romania*, în "Transylvanian Review", vol. V, no. 4, Winter 1996, p. 13-16.
94. *Românii americani şi dictatul de la Viena*, în "Acta Musei Porolissensis", XX, Zalău, 1996, p. 447-450.
95. *"Campania Rothermere" şi relaţiile româno-ungare din anii '20*, în "Anuar", tom VI, Ştiinţe Socio-umane, Iaşi, 1996, p.177-183.
96. *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1946)*, în "Dosarele istoriei", An II, nr. 2 (7), 1997, p. 16-21.
97. *"Campania" Rothermere pentru revizuirea Tratatului de la Trianon*, în "Vrancea. Studii şi comunicări", Focşani, vol. XI, 1997, p. 124-129 (cu Vintilă Florescu).
98. *Jurnal de front*, în "Vrancea. Studii şi comunicări", vol. XI, Focşani, 1997, p. 97-107 (cu Horia Dumitrescu).
99. *Ion Antonescu şi războiul reîntregirii neamului*, în "Vrancea. Studii şi comunicări", vol. XI, Focşani, 1997, p. 88-94 (cu Horia Dumitrescu).
100. *Ion I.C. Brătianu - diplomatul Unirii*(1), în "Revista de istorie militară", 1(41), 1997, p. 36-39.
101. *Ion I.C. Brătianu - diplomatul Unirii*(2), în "Revista de istorie militară", 2(42), 1997, p. 42-44.
102. *Ion I.C. Brătianu - diplomatul Unirii*(3), în "Revista de istorie militară", 3(43), 1997, p. 40-42.
103. *Familia regală şi politica de rezistenţă a României la Conferinţa de Pace de la Paris (1919)*, în "Revista de istorie militară", 5-6(45-46), 1997, p. 6-14.
104. *Misiunea generalului francez Armengaud la Bucureşti (septembrie 1939)*, în "Revista de istorie militară", 2(42), 1997, p. 31-33 (cu Gh. Nicolescu).
105. *Instaurarea guvernului dr. Petru Groza şi prezenţa Armatei Roşii în România*(1), în "Revista de istorie militară", 2(48), 1998, p. 36-39 (cu C. Hlihor).
106. *Instaurarea guvernului dr. Petru Groza şi prezenţa Armatei Roşii în România*(2), în "Revista de istorie militară", 3(49), 1998, p. 42-45 (cu C. Hlihor).
107. *Moruzov şi tentaţia puterii*, în "Document. Buletinul Arhivelor Militare", An I, nr.1/1998, p. 8-9.
108. *1919-1945: De la Liga Naţiunilor la Organizaţia Naţiunilor Unite. Si vos pacem pane bellum,* în "Dosarele istoriei", An V, nr. 2(42), 2000, p. 4-5.
109. *Carol al II-lea şi notele ultimative sovietice,* în "Dosarele istoriei", An V, nr. 5 (45), 2000, p. 54-56.

110. *1917-1939: Basarabia în raporturile româno-sovietice,* în “Dosarele istoriei”, An V, nr. 6 (46), 2000, p. 54-56.
111. *Carol al II-lea în exil*, în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an III, nr. 1 (9), 2000, p. 59-61 (cu Ion Pătroiu).
112. *Ion Antonescu în arhivele diplomatice franceze,* în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an III, nr. 2 (10), 2000, p. 13-19.
113. *Şocul reformei,* în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an III, nr. 4 (12), 2000, p. 25-31.
114. *Davila A.Carol (Citta) - diplomatul,* în “Revista de Istorie a Muscelului. Studii şi comunicari”, 6, 2001, p. 141-144.
115. *Gheorghe Tătărescu, ultima ieşire la rampa istoriei*, în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an IV, nr. 1 (13), 2001, p. 56-60.
116. *Istrate N. Micescu - Ministru de Externe al României,* în “Argesis. Studii şi comunicări”, vol. X, Piteşti, 2001, p. 583-586.
117. *Grigore Gafencu (1892-1957)*, în “Dosarele Istoriei”, an VII, nr. 3 (67), 2002, p. 19-28.
118. *Documente şi mărturii: Ion Antonescu văzut de contemporani*, în “Dosarele Istoriei”, an VII, nr. 6 (70), 2002, p.16-22.
119. *Asasinarea istoricului Nicolae Iorga în documente diplomatice franceze*, în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an V, nr. 1 (17), 2002, p. 26-27.
120. *Asociaţia de prietenie a foştilor membri ai misiunii franceze în România, “Poftim”, în documente diplomatice franceze*, în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an V, nr. 2 (18), 2002, p. 39-42.
121. *Vintilă I. Brătianu şi implicaţiile internaţionale ale Legii minelor*, în “Argesis. Studii şi comunicări”, vol. XI, Piteşti, 2002, p. 345-348.
122. *Generalul V. Pétin - despre reforma agrară din 1921*, în “Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an VI, nr. 1 (19), 2003, p. 30-32.
123. *Documente franceze inedite despre vizita profesorului C.C. Giurescu în Italia (aprilie 1940)*, în “Analele Universităţii din Craiova”, Seria Istorie, an VIII, nr. 8/2003, p. 181-188.